

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO: 57

**II. ULUSLARARASI SAKARYA MEYDAN
MUHAREBESİ VE HAYMANA SEMPOZYUMU
(21-22 EYLÜL 2017)**

**SECOND INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF THE
BATTLE OF THE SAKARYA AND HAYMANA
(21- 22 SEPTEMBER 2017)**

Yayına Hazırlayanlar

**Temuçin F. ERTAN
Alper BAKACAK**

Ankara-2018

Ankara Üniversitesi Yayınları No:602
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları No:57

ISBN: 978-605-136-385-1

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASİMEVİ
İncitaşı Sokak No:10
06510 Beşevler/Ankara
Tel: 0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: 28/09/2018

SEMPOZYUM KURULLARI

DÜZENLEME KURULU/REGULATORY COMMITTEE

Prof. Dr. Temuçin F. Ertan
Prof. Dr. Hakan Uzun
Doç. Dr. Necdet Aysal
Arş. Gör. Bahar İzmir
Halil İbrahim Uçak

BİLİM KURULU/SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Bige Sükan (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. George W. Gawrych (Baylor Üniversitesi-ABD)
Prof. Dr. Hakan Uzun (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan Güneş (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut Çapa (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Yılmaz (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet Hayta (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe Özden (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Turan (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Özer Ergenç (Bilkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep Şkriyel (Yeni Pazar Devlet Üniversitesi-Sırbistan)
Prof. Dr. Sabit Duman (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Temuçin F. Ertan (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tülay Alim Baran (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin Doğaner (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Danuta Chmielowska (Warszawski Üniversitesi-Polanya)
Doç. Dr. Lilliana Elena Boscan (Bucharest University-Romanya)
Doç. Dr. Masoumeh Daei (Tebriz Payame Nür Üniversitesi-İran)
Doç. Dr. Necdet Aysal (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Nuray Özdemir (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Rahmi Çiçek (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar Sarısır (Ankara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hornyak Arpad (Pecs University-Macaristan)
Yrd. Doç. Dr. Roza Abdykulova (Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)
Yrd. Doç. Dr. Sedef Bulut (Ankara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Suzan Sönmez (Girne Amerikan Üniversitesi-Kıbrıs)
Dr. Eleni Filippidou (Atina University-Yunanistan)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	ix
ÖNSÖZ	xi

AÇIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN.....	3
Özdemir TURGUT	5
Hüseyin GÖKTÜRK.....	7
Prof. Dr. Abdülkadir GÜRER.....	9
Levent GÖK.....	11
Murat ALPARSLAN	14

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ TARİHİ MİLLİ PARKI TANITIMI

Selim ERDOĞAN	17
Ömer AYGÜL	25

BİRİNCİ OTURUM

HAYMANA ÜZERİNE

Abbas GÜÇLÜ	31
Özden TOKER.....	35
Gürsoy BABAOĞLU	37
Prof. Dr. Ömer ÖZKAN	40
Güven DİNÇER.....	44

İKİNCİ OTURUM

SANAT, SİYASET VE BİLİM AÇISINDAN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE HAYMANA

Dr. Öğr. Üyesi E. Seda ARSLAN MUHACİR Turizm Stratejilerinin Ankara-Haymana İlçesi'nde Geliştirilme Olanakları	51
--	----

Prof. Dr. Hakan UZUN Bir Siyasal Tutum Analizi: Cumhuriyet Dönemi Referandumlarında Haymana	65
---	----

Pınar ÇEVİK AZAP Tanzimattan Cumhuriyete Haymana'nın TarihinePanaromik Bir Bakış	89
---	----

Dr. Öğr. Üyesi Suzan SÖNMEZ Haymana'da Biyolojik Alana İlişkin Yapılan Çalışmaların Derlenmesi (2000-2017)	117
--	-----

ÜÇÜNCÜ OTURUM

MİLLİ MÜCADELE'DE ANKARA VE HAYMANA

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ Milli Mücadele Döneminde Ankara ve Ankaralılar	129
Prof. Dr. Mesut ÇAPA Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da Halkla Münasebetleri	149

DÖRDÜNCÜ OTURUM

DIŞ BASINDA MİLLİ MÜCADELE VE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Dr. Öğr. Üyesi Esra ÖZSÜER Yunan Ordusunun Anadolu İşgalinde Bir Muhalif Ses: Rizospastis Gazetesi.....	173
Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ Avustralya Basınında Sakarya Meydan Muharebesi	209
Doç Dr. Masoumeh DAEİ Sakarya Meydan Muharebesi ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın İran Gazetelerine Yansıması	227

BEŞİNCİ OTURUM

DÜNYADA MİLLİ MÜCADELE VE TÜRKİYE

Prof. Dr. Bige SÜKAN

1921 Tarihli Ankara Anlaşması'na Giden Yolda Bir Fransız Gazeteci:

Mme Berthe Gaulis 245

Doç. Dr. Danuta CHMIELOWSKA

The Polish Opinion on the Reforms Introduced in the Republic of Turkey

From The Standpoint of Continued Diplomatic Collaboration” 265

ALTINCI OTURUM

ÇEŞİTLİ YÖNLERİ İLE MİLLİ MÜCADELE

Arş. Gör. Bahar İZMİR

İngiliz Avam Kamarası Tutanaklarında Sakarya Meydan Muharebesi:

Öncesi ve Sonrasına Dair İzlenimler” 283

Doç. Dr. Cahide SINMAZ SÖNMEZ

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Bulaşıcı Hastalıklarla

Mücadele Politikası ve “Frenginin Men'i ve Tahdid-İ Sirayeti Hakkında

Kanun” 301

Dr. Öğr. Üyesi Fatih TUĞLUOĞLU

Sakarya Savaşı Öncesinde Enver Paşa'nın Anadolu'ya Girme Girişimi.... 315

SUNUŞ

Tarih, bir toplumun hafızasıdır ve içinde geçmişin iyi ya da kötü deneyimlerini barındırır. Bu açıdan bakıldığında sadece siyasal olaylar değil, askeri gelişmeler, bilim ve teknikteki yenilikler, ekonomik ve sosyal hayattaki dönüşümler de tarihin ve tarihçinin araştırma alanında yer alan konulardır.

Diğer yandan tarihte incelenen olay veya olgular, evrensel, ulusal ve yerel nitelikli olabilir. Bu üç etki alanını, birbirini tamamlayan hem coğrafi kavramlar hem de birer süreç olarak değerlendirmek mümkündür. Şöyle ki, evrensel bağlamda gerçekleşen bir olay ya da olgu, ulusal ve yerel etki yapabileceği gibi, yerel olarak görünen bir başka gelişmenin de evrensel ve ulusal sonuçları olabilir.

Türk ulusunun 1918-1922 yılları arasında, Atatürk önderliğinde gerçekleştirdiği Milli Mücadele, askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçlarıyla Türkiye'yi, yakın çevresini ve tüm Avrupa'yı, hatta dünyanın başka coğrafyalarını da etkilemiştir. Milli Mücadele'yi bu denli önemli kılan etkenlerin başında değişik cephelerde, farklı devletlerin işgallerine karşı yürütülen bir bağımsızlık hareketi olması gelmektedir.

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasına sahne olan en çetin çarpışmalar, kuşkusuz Batı Cephesi'nde gerçekleşmiştir. Batı Cephesi'nde ise Sakarya Meydan Muharebesi'nin ayrı bir yeri ve önemi vardır. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında Haymana ve Polatlı yakınlarındaki çarpışmalar sonucu Yunan ordusunun saldırı gücü kırılmış ve yüz yıllardır devam eden geri çekilme son bulmuştur.

Yunanlıların Ankara Savaşı olarak adlandırdıkları ve 22 gün 22 gece süren çatışmalar, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kaderini belirlemiştir. Böylesi büyük bir zafer kazanan Türk ordusu, yaklaşık bir yıl sonra giriştiği genel saldırı sonucunda Batı Anadolu'nun tümünü Yunan işgalinden kurtarmış ve TBMM Hükümeti'nin önce Mudanya'da, ardından Lozan'da eli güçlenmiştir.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ile Haymana Belediyesi ve Haymana Kaymakamlığı'nın birlikte düzenledikleri "Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana" konulu uluslararası sempozyum, bu açıdan bakıldığında son derece anlamlıdır. Savaşın

gerçekleştiği topraklardaki söz konusu bilimsel etkinlik, geçmiş ve bugünü anlamamıza katkı sağlamış, gelecekle ilgili öngöröleri güçlü kılmıştır.

Söz konusu sempozyumun kitap haline getirilerek daha geniş kitlelere ulaştırılması ise üniversite-toplum işbirliğinin bir parçası ve bilginin paylaşarak çoğalacağı gerçeğinin bir sonucudur. Sempozyuma emeği geçenlerle kitap haline getirerek geniş kitlelere ulaştırılması yolunda çaba sarf eden bilim insanlarını kutlar, başarılı çalışmalarının devamını dilerim.

Prof. Dr. Erkan İBİŞ
Ankara Üniversitesi Rektörü

ÖNSÖZ

Tarih araştırmaları coğrafi olarak tasnif edildiğinde, yerel, ulusal ve uluslararası özellikler taşıyabilir. Bununla birlikte bu üç temel coğrafi sınırlama mutlak değildir. Zira yerel nitelik taşıyan bir olay veya olgunun, ulusal ve uluslararası sonuçları olması muhtemeldir. Küçük bir yerleşim merkezinde yapılan icadın, belli bir coğrafi alanda gerçekleşen bir siyasal olayın ya da bir cephede gerçekleşen çatışmanın tüm dünyayı etkileyen sonuçlar doğurduğu sıkça görülmüştür. Genel olarak Türk Kurtuluş Savaşı'nın, özel olarak da Batı Cephesi'nin bir parçası olan *Sakarya Meydan Muharebesi* de, sadece gerçekleştiği coğrafi alanla sınırlı sonuçları olan bir askeri gelişme değildir. Yunanların *Ankara Harekâtı* dedikleri *Sakarya Meydan Muharebesi*, adından anlaşılacağı gibi öncelikli olarak Ankara, daha doğrusu Haymana ve Polatlı tarihi ve coğrafyası açısından ele alınabilecek bir olaydır. Bununla birlikte söz konusu muharebe, Türk ulusunun tarihini, hatta bölgesel ve küresel bağlamdaki tarihi gidişi değiştirebilecek derecede geniş bir etki alanına sahiptir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin yerelden ulusal ve uluslararası etkilere uzanan niteliği, bu çatışmanın her düzlemde çok farklı yönleriyle incelenip araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda da konuyla ilgili birtakım akademik etkinliklerin yapılması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. *Sakarya Meydan Muharebesi*'nin gerçekleştiği coğrafya öne çıkarıldığında bu önemli askeri gelişmeyle ilgili etkinlik yapılması muhtemel yerlerden biri de Haymana'dır. Zira savaşın pek çok aşaması Haymana ve mücavir alanı içerisinde gerçekleşmiş ve söz konusu yerleşim merkezinin tarihinin bir parçası olan askeri olaylar hafızalara kazınmıştır.

Bu nedenle Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ile Haymana Kaymakamlığı ve Haymana Belediyesinin birlikte düzenlediği *Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana* konulu uluslararası sempozyum son derece anlamıdır. Önceki yıllarda ulusal olarak düzenlenen sempozyumun uluslararası bir niteliğe bürünmesi de, hem Haymana halkı hem akademik çevreler açısından önemli bir gelişme

Sunulan bildirilerin bir kitapta toplanarak daha geniş kitlelere ulaştırılması da bir başka önemli akademik çalışmadır. Bu sayede hem

Sakarya Meydan Muharebesi'nin hem de Haymana'nın ulusal ve uluslararası düzlemde daha yakından tanınması ve merak uyandırması mümkün olabilecektir. 2017 yılında gerçekleştirilen *Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana* konulu sempozyumun gerçekleştirilmesinde emeği geçen akademik idari çevrelere, bildiri sunarak katkı sağlayan bilim insanlarına, sempozyuma destek veren kurum ve kişilere teşekkür eder, sonraki çalışmalarında başarılar dileriz.

Temuçin F. ERTAN-Alper BAKACAK

2018-Ankara

AÇIŞ KONUŞMALARI

PROF. DR. TEMUÇİN FAİK ERTAN*

Ben biraz sempozyumun mazisinden söz etmek istiyorum. Son yedi yılda altıncısı düzenlendi. Ve her yıl üstüne katarak bu sempozyumu daha nitelikli, daha katılımı bol, daha geniş yelpazeli bir şekilde sempozyum düzenlemeye çalışıldı. Son iki yıldan beri de uluslararası ölçekli olarak sempozyumu düzenleniyor. Haymana halkı bu sempozyuma ilk andan itibaren büyük bir ilgi gösterdi ve katılımı sağladı.

Sempozyumlarda önceleri Haymana konusu yeterince işlenmedi. Ama sempozyum geliştikçe, konuşmacı arttıkça Haymana'ya verilen önem de arttı ve Haymana'nın tarihiyle ilgili bildiriler çoğaldı.

Bu yılki sempozyuma, 14 değişik üniversiteden bilim insanları katıldı ve yurt dışından da katılım sağlandı. Farklı konudaki bildirilerle hem güncel konulara hem de geçmişe kazınan bilgilere ışık tutulacaktır. Ayrıca her yıl olduğu gibi bu yılki sempozyumda sunulan bildiriler de kitap olarak derlenip, daha geniş çevrelerle paylaşılacaktır. Bugüne kadar beş adet kitap yayınlanmış olup, Haymana ve Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili bir külliyat oluşturulmuştur. Bu yıl yapılan sempozyumda sunulmuş olan bildirileri kapsayan kitap da önümüzdeki yıl içerisinde basılacaktır.

Peki, Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana'yı niçin bu denli önemli? Bu sempozyumların hemen hepsinde Sakarya Meydan Muharebesi bilimsel açıdan incelendiği kadar, bu savaş sırasında Haymana'nın durumuna, Haymanalıların katkısına da ışık tutuldu. Bu Haymana açısından bir hakkın teslimidir. Haymana, bu sempozyumlar yoluyla Sakarya Meydan Muharebesi bağlamında kendini güncellemiş ve kendisini tanıtmış olmaktadır. . Ayrıca Haymana için söylenen "son kale" ifadesi de son derece anlamlıdır. Haymana, gerçekten de özel olarak Sakarya Meydan Muharebesi, genel olarak da Milli Mücadele açısından son kaledir, son direniş noktasıdır. Gerçekten de Yunanlıların geldiği son noktadır ve Yunan ordusunun durdurulduğu yerdir. Bu bölge halkının ve düzenli kuvvetlerin Yunan kuvvetlerini, Yunan ordularını durdurdukları yerdir.

Ve ilginçtir zaferin kazanıldığı, düşmanın durdurulduğu günden yaklaşık bir hafta sonra, 19 Eylül 1921'de, Mustafa Kemal Atatürk'e TBMM tarafından Gazilik unvanı, Mareşallik rütbesi verildi. 19 Eylül günü ülkemizde Gazi Günü olarak idrak edilmekte ve geçmişten günümüze bütün gaziler

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü

anılmaktadır. Günümüzde şehitler ve gaziler günü bir kanun ile belirlenmiştir: 19 Eylül Gaziler günüdür, 18 Mart Şehitler günüdür. Gaziler ile şehitler gününün belirlenmesiyle ilgili kanunu 21. Dönem TBMM çıkardı. Bu meclis ilginç bir meclistir, çok karışık bir meclistir. Seçim hazırlıklarının yapıldığı bir dönemde, herkes mutabık kalıyor, Gaziler ve Şehitler Günü ile ilgili kanun çıkarılıyor. Biz bugün bir mevzuat gereği gaziler ile şehitlerimizi anmıyoruz. Kanun gereği ya da yönetmelik gereği anma töreni yapmıyoruz. Olması gerektiği için anıyoruz. Minnet borcumuzu ödemek için etkinlik düzenliyoruz. Gönülden katılıyoruz.

Peki, Sakarya zaferi ne için kazanıldı? Binlerce gazi ve şehit verilen Sakarya zaferi, bu ülkede bir daha şehit ve gazi olmasın diye kazanıldı. Niye, son kale burası? Neden durduruldu Yunan Orduları? Türkiye, bundan sonra güçlü, müreffeh bir ülke oldun diye, bağımsız ve demokratik bir ülke olarak gelişsin diye, kimse sataşmasın, kimse üzerinde oyun oynayamasın, bir daha bu ülkede işgaller olmasın diye durduruldu Yunan ordusu!.. Bir daha bu ülkede istila hareketleri olmasın, şehitleri gaziler olmasın diye mağlup edildi düşman!..

Tabii, şu da bir gerçektir: Bir ülkede uğruna ölecek insan yoksa o ülke vatan değildir. Bir ülke için canını verecek bulamıyorsanız o ülke zaten vatan değildir. Sakarya Meydan Muharebesiyle ilgili Gaziler Günü oluşturulması çok anlamlı bir yaklaşım. Ama Gaziler Günü anma etkinliklerinde Kore gazisi, Kıbrıs gazisi, terörle mücadele eden gaziler var. Türkiye'nin huzurla, güvenle, bir şeklide artık Gazilik ve Şehitliğin Türk tarihinin en güçlü yanları olarak ortaya getirip, bunu bir tarihsel olgu olarak anıp, ama artık kayıplar verilmemelidir. Siyasetçiler, akademisyenler, yöneticiler anlamında ne yapılması gerekirse yapılması gerekir. Ve bu anlamda da üniversitelere çok ciddi vazifeler düşmektedir. Bu sempozyum da doğru bir tarih anlatısı geliştirmek için yapılmaktadır. Ve bu tarih anlatısı da, geçmişe ışık tutup bugünü anlamaya, kayıplar olmadan, maddi manevi kayıplar olmadan yarına yönelmek bağlamında ele alınmalıdır.

Sempozyumun düzenlenmesine katkı sağlayan, desteklerini esirgemeyen Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne, Haymana Kaymakamlığına, Haymana Belediye Başkanına, katılımcı bilim insanlarına, Haymana Kaymakamlığının, Haymana Belediyesi'nin Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsünün personeline, her zaman buraya inatla gelen Haymana halkına çok özel teşekkür ederim. Prof. Dr. Sayın Ömer Özkan ve Sayın Abbas Güçlü'ye de ayrıca teşekkürü bir borç bilirim. Grannos Otelin yetkililerine ve çalışanlarına da yardım ve destekleri için teşekkür ediyorum.

ÖZDEMİR TURGUT*

Sayın Kaymakamım, Sayın Milletvekillerim, Rektör Yardımcım, Garnizon komutanım, değerli öğretim üyeleri, basınımızın güzide temsilcileri ve İnönü Vakfı'ndan Sayın Özden Toker hanımefendi, saygı değer Haymanalı hemşerilerim. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Haymana Kaymakamlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Müdürlüğü, Ankara Büyükşehir ve Haymana Belediyesi tarafından ortaklaşa düzenlenen 6. Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu ve suyu sıcak, havası sert insanı mert Haymana'mıza hoş geldiniz, saygılar sunuyorum.

Değerli misafirlerimiz, biraz evvel sunumda izlediğiniz gibi, hain darbe girişimi, 15 Temmuz'da darbe girişimi vardı. Ve burada şehitlere Allah'tan rahmet, gazilere de şifalar diliyorum. Ailelerine de sabırlar diliyorum. İnşallah bir daha böyle kötü günler görmeyiz.

Değerli misafirler Sakarya Zaferi askeri bir başarının ötesinde, Mustafa Kemal Atatürk ile Türkiye halkının bütünleşmesini sağlayan ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasının yolunu açan, çok yönlü bir gelişmedir. Sakarya Zaferi kazanılmasaydı, son direnme noktası olan Haymana düşseydi, Türkiye Cumhuriyeti olma hayalleri de suya düşecekti.

Son iki yılı uluslararası düzeyde olmak üzere, bu yıl altıncısını düzenlediğimiz sempozyumda Haymana'nın Kurtuluş Savaşı'ndaki rolü ve önemini anlatmaya çalıştık. Ülkemizde ve dünyada birçok değerli akademisyenler bilimsel çalışmalarını burada sundu. Tarihi Milli Park olarak ilan edilmemiz ve bu sempozyumdaki çalışmalarımız vesilesiyle Sakarya Meydan Savaşı'nın bu topraklarda kazanıldığı ve Haymana'mızın "Son Kale" olduğu gerçeği iyiden iyiye bilinir oldu.

Sakarya Meydan Muharebesinin gerçekleştiği alanının tarihi milli park statüsüne kavuşturulmasından sonra bu mekân ile ilgili saha araştırmaları da arttı. Sakarya Meydan Savaşı'nda 14.500 tane kaybımız var, şehitlerimizin haricinde, 10.000'e yakın şehidin 5713'ü bu topraklarda. Yine savaşta 14.500 kayıptan bugüne kadar jeoradar yeraltı çalışmalarında 3000'3 yakın şehit mezarı tespit edildi, anıt mezarlarına başlandı, Mangal Dağı'nda sosyal tesislerimiz yapıldı, Anıt yapıldı. Siper Mevziler gün yüzüne çıktı. Bunların yanında Çal Dağı'nda çok ciddi manada çalışmalar devam ediyor. Yine

* Haymana Belediye Başkanı

Haymana Merkezimizde müze yapımı devam ediyor. İnşallah bu yıl bitirilecek, dört ay gibi bir süre verilmiş bildiğimiz kadarıyla. Gittik yerlerinde de tespit ettik. Önümüzdeki yıl da iç dokümanlarını vererek ciddi manada ziyaretçiler bekliyoruz. Yine, Haymana'nın girişinde Yılaneseri Tepesi diye tabir ettiğimiz yerde imar çalışmalarımız son noktasında, bitmek üzere. İnşallah oraya da anıt yapılacak, karar verildi. En kısa zamanda da ihaleye çıkacak.

Kıymetli misafirler, ecdadımıza olan minnet duygularımızı yerine getirmek için bu akşam 19.30'da toplanma noktası olan Kesikkavak mahallesinden Haymana'ya doğru elimizde meşaleler ile yürüyeceğiz. Sizleri de bu tarihi yürüyüşte ellerinde meşaleler ile görmek en büyük dileğimizdir. Bizleri kırmayarak bu sempozyuma katıldığınız için şükranlarımızı sunuyoruz. Saygılar diliyorum tekrar.

HÜSEYİN GÖKTÜRK*

Sayın Milletvekillerimiz, değerli Rektör Yardımcımız, çok kıymetli Belediye Başkanımız, buralara icabet eden, çok değerli kıymetli hocalarımız, Haymanamızın yetiştirdiği değerli şahsiyetlerimiz, saygıdeğer hanımefendiler beyefendiler. Bugün Haymanamız için bir gurur kaynağı, ülkemiz için de bir dönüm noktası olan Sakarya Zaferi'nin 95. Yıldönümünü, burada birlikte yine idrak etmenin gurur ve sevincini birlikte yaşıyoruz.

Sakarya Zaferi'ni ele aldığımızda maalesef, bu zaferin nerede kazanıldığını, bu kahramanlık olaylarının nerede cereyan ettiğini, Ankara dışındaki vatandaşlarımıza ve hatta Ankara'daki vatandaşlarımıza sorsak, cevap verenlerin büyük bir kesimi Sakarya Vilayetini işaret etmekte veya Sakarya Mülki İdare sınırları içerisinde geçen bir zafer olarak değerlendirmektedir. İşte bizim bu noktada, başta Haymana'daki kendi çocuklarımıza, öğrencilerimize, insanlarımıza bu zaferi tam manasıyla anlatmamız gerekiyor. Bu zaferin askeri, siyasi ve sosyal önemini zaten birazdan çok kıymetli hocalarımız bizlere anlatacaklar. Anacak benim vurgulamak istediğim bir iki nokta var: Sakarya Zaferi, İkinci Viyana Kuşatmasından bu yana geri çekilmekte olan Osmanlı kuvvetlerinin bu geri çekilmesinin son bulduğu bir zaferdir. Bu zafere kadar geri çekilme devam etmiştir.

Bir diğer husus da hocalarımızın belirttiği gibi değerli misafirler, eğer bu zafer kazanılmasaydı, Türk kuvvetleri Türk orduları bu galibiyeti elde edemeseydi acaba Türk Kurtuluş Savaşı'nın akıbeti yine böyle olur muydu? Bu zaferin önemini anlayabilmemiz için bunu düşünmemiz gerekiyor. Düşündüğümüzde de gerçekten de bu Sakarya Zaferi'nin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda ne derece bir temel nokta olduğunu hepimiz kolaylıkla idrak edebiliyoruz. 100 km'ye yaklaşan bir cephe savaşı olarak değerlendirilen Sakarya Zaferine, bizim ilçemiz Haymana da, Çal Dağı ile Mangal Dağı ile Türbe Tepesi ile Yıldız Tepesi ile bu tarihi olaya ev sahipliği yapmıştır. Bu noktadan sonra, biz yerel idarecilere düşen görev ise yapılan Milli Park çalışmalarının rüzgârını da arkamıza alarak, bu ilçemizdeki tarihi mekânları, bir Çanakkale, bir Samsun, bir Malazgirt gibi tüm Türkiye'ye duyurmak, tüm insanları, tüm öğrencilerimizi, tüm gençlerimizi bu destinasyonlara çekmektir. Bu anlamda yapılan bu etkinlikleri, sempozyumları çok önemsiyoruz. İnşallah önümüzdeki yıllarda bu Milli Park

* Haymana Kaymakamı

alışmaları da tamamlandıktan sonra bizler de buranın idarecileri olarak bir takım resmi programlarımızı, kutlamalarımızı bu tarihi anıtlarda şehitliklerde yapmayı planlıyoruz.

Bu programın da hazırlanmasında emeği geçen çok değerli Belediye Başkanımıza, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürümüze ve saygıdeğer hocalarımıza bir kez daha şükranlarımı arz ederim. Yine lkemizin, devletimizin kurucusu, büyük nder Atatürk başta olmak üzere, bu cephede savaşan, şehit düşen, gazi olan tüm atalarımızı rahmet ve minnetle anıyor hepinize sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

PROF. DR. ABDÜLKADİR GÜRER*

Saygıdeğer protokol, değerli konuklar, bu yıl altıncısı düzenlenen, son iki yıldır da uluslararası bir nitelik kazanan Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana konulu sempozyumuna hoş geldiniz. Cumhuriyetin ilk üniversitesi olan ve kuruluşu bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından öngörülen Ankara Üniversitesi, köklü geçmişinden aldığı güçle uluslararası, ulusal ve bölgesel düzeyde pek çok etkinliğe öncülük yapmaktadır.

Ankara Üniversitesi bir devlet ve şehir üniversitesi olmanın verdiği sorumlulukla hem Türkiye genelinde hem de Ankara özelinde ürettiği bilimi bilgiye dönüştürerek bunu toplumla paylaşmaktadır. Ankara'nın hemen her ilçesinde bir eğitim ve öğretim birimine sahip olan üniversitemiz, yıllardır bu amaç ve hedeflere ulaşmak için olağan üstü bir çaba göstermektedir. Haymana Belediyesi ile işbirliği sonucu gerçekleştirilen bu bilgi şöleni de Ankara ve Haymana halkı ile bütünleşme anlayışının bir sonucudur.

Çift özneli bir yapıya sahip olan Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana konulu sempozyumun öznellerinden biri Sakarya Savaşı diğeri ise Ankara'nın şirin bir ilçesidir, yani Haymana'dır. Sakarya Savaşı ile kazanılan zafer, hem Milli Mücadele'nin kazanılmasında hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sürecinde önemli bir yere sahiptir. Kazanılan zaferin önderi Mustafa Kemal Atatürk, neferleri ise Türk ordusu ve bölge halkıdır. Bu bağlamda Haymana için kullanılan "son kale" ifadesi son derece anlamlı ve yerindedir.

Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili yapılan araştırmalar, basılan kitaplar, yazılan makaleler ve düzenlenen akademik etkinlikler arttıkça, Haymana ve çevresinin de Milli Mücadeledeki yerinin ve öneminin daha iyi anlaşılacağına inancım tamdır.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Haymana Belediyesi'nin birlikte düzenlediği ve artık periyodik olmuş Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana konulu sempozyum hem Milli Mücadeleye ve Sakarya Savaşına hem de Haymana'nın bu mücadele sırasındaki kutsal direnişine ışık tutacaktır.

Sempozyumda sunulacak bildirilere bakıldığında Haymana'mız sadece Milli Mücadele ve Sakarya Savaşı sırasındaki durumu ile ele alınmadığı

* Ankara Üniversitesi Rektör Yardımcısı

görülmektedir. Sempozyumda Haymana'nın dünü ve bugünü ile ilgili yeni bilgilerin bizlerle paylaşılacağına ve aynı zamanda bu değerli ilçemizin geleceğine dönük perspektiflerin de gündeme getirileceğine eminim.

Şüphesiz bu yıl düzenlenen sempozyuma katılan değerli katılımcıların sunacakları yeni araştırmaların sonuçlarının yine hem ulusal hem de yerel tarihimiz konusunda bilgi birikimimizin artmasına yardımcı olacak ve Milli Mücadele Tarihimiz üzerine yeni araştırmaların yapılmasına zemin hazırlayacaktır.

Öte yandan ilki 2011 yılında yapılan ve şimdiye kadar beş kez düzenlenen sempozyumun son iki yıldır uluslararası bir boyuta taşınması da bu etkinliği bilim camiasında önemli hale getirmiş, sunulan bildirilerin bir araya getirilmesi ile oluşturulan bildiri kitapları ise ciddi bir külliyyatın oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bu sempozyumun Haymana'da yapılıyor olması son derece önemli ve anlamlıdır. Sakarya Savaşı'nın geçtiği bir coğrafyada bulunan ve bu nedenle de Mili Park ilan edilmiş topraklarda yer alan Haymana'nın Ankara Üniversitesi ile yollarının kesişmiş olması bizlere yeni sorumluluklar yüklemektedir. Ancak işbirliği ve sorumluluk alanı bugün burada bulunmamıza sebep olan sempozyumla sınırlı değildir. Haymana'da bulunan Meslek Yüksekokulu da Haymana'ya ve Haymanalılara bizim emanetimizdir. Yüksekokulun gelişmesi ve güçlenmesi için Haymana halkının ve yöneticilerinin ellerinden gelen çalışmaları yapmaları en büyük beklentimizdir.

Sözlerime son verirken, sempozyuma değerli bildirileri ile katkı sağlayan tüm katılımcılara, Haymana Kaymakamlığı'na, Haymana Belediyesi'ne, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne, sempozyuma dinleyici olarak katılan Haymana halkına içtenlikle teşekkür ediyorum. Sempozyumun başarılı olması dileğiyle sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

LEVENT GÖK*

Sayın Kaymakamım, değerli vekilim, değerli belediye başkanım, Sayın Özden Toker, İnönü Vakfı'nın değerli başkanı, değerli öğretim üyelerimiz, değerli muhtarlarım, değerli bürokratlar, değerli Haymanalılar, Sevgili hemşerilerim. Ben de hepinizi sevgiyle, saygıyla selamlıyorum. Hoş geldiniz.

Bugün yine burada, Sakarya Meydan Muharebesine, önemli ölçüde mevziileriyle, siperleriyle, stratejik önemiyle, kahramanlık öyküleriyle ev sahipliği yapmış, bir kahraman topraklarda buluşarak bir sempozyum gerçekleştireceğiz.

Bu sempozyumda çok değerli öğretim üyelerini, çok değerli konuşmacıları dinleyeceksiniz. Dinlemeliyiz, anlatmalıyız ve yaygınlaştırmalıyız.

Değerli konuklar; benim bir isyanım var. Haymana için bir isyanım var. Sizler adına, Haymana'lı hemşerilerim adına bir isyanım var. Ben Haymana'da yıllarca avukatlık ve siyaset yaptım. Ve kendimi yaşadığım, suyunu içtiğim, ekmeğini yediğim bu topraklara karşı her zaman bir sorumluluk duygusu hisseden bir kardeşinizim.

Haymana; yıllar öncesinde çok görkemli bir şekilde, pek çok köye sahipti. Ama bugün gelineen noktada, giderek küçülen bir Haymana var. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve kurtuluşuna ev sahipliği yapmış bir toprakların evlatları olarak, bugün sesimizi çok daha yükseltmemiz gereken bir süreçten geçiyoruz. Zaman giderek Haymana'nın aleyhine işliyor. Ben bunu görüyorum, sizler de bunu yaşıyorsunuz zaten. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde büyük bir savaş verildi burada. Türkiye kolay kurulmadı. Türkiye için, sizler için, bizler için, bizden sonra gelecek nesiller için Kan döküldü, insanlar, askerlerimiz hayatını kaybetti. Mustafa Kemal Atatürk, İsmet Paşa, bütün cephelerde savaştılar. Bütün cephelerde düşmanları yendiler. Modern, laik bir Türkiye kurdular.

Haymana bunun en önemli ayaklarından bir tanesi. Az önce de ifade edildi, Çal Dağı Mangal Dağı'ndan Polatlı'ya kadar uzanan 100 km'lik savunma hattında düşmanın durdurulması mümkün olmasaydı, bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması söz konusu bile olmayacaktı. Bu gerçeği bilmeyenler, Atatürk'ün, İnönü'nün Türkiye açısından neler ifade ettiğini

* Ankara Milletvekili

bilmeyenler, onlara karşı saldırı içerisinde bugün Türkiye’de. Bugün ne yazık ki ulu önderimiz Mustafa Kemal Atatürk’ün heykellerini çöplüklerden topladığımız bir süreçten geçiyoruz. Yazıktır, buna izin vermeyelim. En başta Haymanalılar, sizler izin vermeyin.

Kurtuluş Savaşı’nı en güzel anlatan romanlardan bir tanesi, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Yaban isimli bir romanıdır. Orada geçen bir bölümü sizlerle paylamak isterim. Roman kahramanı, Haymana’nın uzağında bir köye gider. Der ki; o köyde rastladığı kişiye sizler, Milli Mücadele’de, bu savaşta ne yapıyorsunuz? Köylü cevap verir kahramana; “o bizim işimiz değil” der. “E peki kimin işi” der? Köylü; “O dedikleriniz Haymana’da yaşar” diye cevap verir. Sizler, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun, kurulmasının ve yaşatılmasının önder öğelerinden bir tanesisiniz ve dedeleriniz de Türkiye’nin en büyük kahramanlarıdır.

Evet, Haymana, gerçekten hak ettiği bir yerde mi? Bununla yüzleşmemiz gerekiyor. Ben, sayın belediye başkanımızın öncülüğünde, farklı partilerden de olsak, Haymana’nın menfaatine olan her türlü uygulamayı destekliyorum. Haymana Kaplıcalarının tanıtımı için ben de yanlarındayım. Haymana’nın, Sakarya Meydan Muharebesi’nin geçtiği bu tepelerinin tekrar ortaya çıkartılması için yapılan çalışmaların tümünün yanındayım. Ama Sakarya Savaşları dendiğinde, bu savaşlar devlet protokolü şeklinde Polatlı’da kutlanıyor ve anılıyor. Aynı anda, eş zamanlı olmak üzere, Polatlı’da hangi resmi devlet törenleri yapılıyor ve sahipleniyor ise aynısının Haymana’da olması konusunda, Dışişleri Bakanlığına, Genelkurmay Başkanlığına defalarca başvuruda bulundum Buna hakkımız var. Polatlı’da da olacak, Haymana’da da olacak.

Burada, bu sempozyumu biz üniversitelerin belirleyiciliği sayesinde gerçekleştiriyoruz. Bir devletin sahiplenmesi yok. Devlet var mı? Devletin olması gerekiyor. Burası önemli tepelerle süslü bir mekândır. Ve suyumuz var. Dünyanın en iyi suyu diyoruz. Ama bu sene pansiyonlar boş kaldı. Bu makûs talihimizi yenmek durumundayız. Yıllar önce, 100 köyü olan, 80 köyü olan, şimdi mahalle diyoruz ama, 73’e düşen bir köy sayısı Haymana’nın talihi değildir.

Nitelikli eğitim, nitelikli sağlık, öğrencilerimizin üniversitelerdeki başarısı, Ömer Özkanlar, Abbas Güçlüler gibi çok değerli isimleri üretmemiz gerekiyor, yetiştirmemiz gerekiyor. Bunu yapacak kapasitemiz var ama Haymana bir yerde suskun, bir yerde durgun. Ben elimi uzatıyorum, sayın belediye başkanımıza, Ak Parti Milletvekilimize, ilçe başkanımıza, hepinize. Gelin Haymana’nın talihini beraber değiştirelim.

872 ilçe arasında gelişmişlik düzeyi açısından Haymana'nın 585.sırada olduğunu biliyor musunuz? Haymana'nın altı gruba ayrılan gelişmişlik sırasında 4. grupta yer aldığını ve 100 üzerinden puanının 47 olduğunu biliyor musunuz? Bu topraklarda düşmanı geçirmeyen Haymana, bunlara layık mıdır? Niçin biz Haymana'da Fransa'daki o kaplıcasıyla ünlü kasaba, Vichy Kasabası gibi 1 milyon insanı Haymana'ya getirmeyelim!.. Gelibolu'da olduğu gibi, otobüsler dolusu insanlar, Haymana'ya niçin gelmesin? Haymana'yı yüceltmek, ayağa kaldırmak mümkündür. Bunlara kafa yoralım. Sayın belediye başkanımız Haymana'nın tanıtımı için bir girişim başlattı. Kendisini yüreğimle destekliyorum. Ama geçtiğimiz yıl bu mecliste Haymana kaplıcaları için, Türkiye'ye kazandırılması için neler yapılması ile ilgili önergemiz kabul edilseydi, bugün çok daha farklı bir noktada olurduk. Bugün burada sempozyumu izleyen sevgili Murat Alparslan kardeşimiz, Ak Parti milletvekili, benim çok yakın arkadaşım, o da bu konuları çok yakından takip ediyor. Sizleri yalnız bırakmadan, el ele vererek Haymana'yı kaldırmak ve Haymanalıların hak ettikleri ölçüde her türlü adaletten, eğitimden, sağlıktan, aklınıza gelecek her türlü konudan adil pay alması için gerekli çalışmaları yapmak zorundayız. Ben bu konuda ilçemizi yönetenlerin bana vereceği her türlü görevi bir talimat olarak kabul edeceğimi ifade ediyorum. Sizlerle beraber olacağız.

Haymana deyince parti ayrımı yok. Haymana deyince hepimiz parti rozetlerini bir kenara bırakacağız. Kaymakamımız, belediye başkanımız, değişik siyasi partilerden milletvekillerimiz, her biri Haymana için bir siyasi parti ya da ideoloji hissetmeden bir hemşerilik kültürü içerisinde görev yapacaklardır, yapmalıdırlar. Haymana'yı geliştirmek ve yüceltmek hepimizin elindedir. Bu sempozyumun da az önce zaman darlığı nedeniyle ifade edebildiğim duygular çerçevesinde Haymana'nın tanıtımına Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki Haymana'nın önemini anlatmaya Haymana'yı geliştirmeye, güzelleştirmeye, Haymana'yı daha da yüksek noktalara getirme konusunda çok olumlu ve yararlı görüşler ifade edeceğini biliyorum. Bu duygular içerisinde, bu toplantıya katılan herkesi bir kez daha sevgi ile saygı ile selamlıyorum, hepimizin yolu açık olsun diyorum.

MURAT ALPARSLAN*

Sayın protokol, çok değerli hemşerilerimiz, kıymetli hanım efendiler, beyefendiler, çok değerli katılımcılar, hepinizi saygıyla sevgiyle selamlıyor ve altıncısını düzenlediğimiz sempozyumumuza hoş geldiniz diyorum.

Ne mutlu ki bize, aziz, asil bir milletin mensubuyuz. Ve bizlere yine ne mutlu ki, güçlü, büyük bir devletin vatandaşlarıyız. Zengin bir kültürümüz var. Şanlı bir tarihimiz var. Kadim bir medeniyet tasavvurumuz var. İşte bu değerler üzerinde yükselen Türkiye Cumhuriyeti Devleti hepimizin sahiplendiği, göz bebeği olarak gördüğü, koruduğu ve kolladığı bir devlet, bir ülke, bir vatan... Bu topraklarda belki o günlerde verilen mücadeleler olmasaydı diye Enstitü Başkanımızın hepimizin aklına bir düşünme vesilesi kıldığı soruyu kendi iç dünyamızda cevaplandırdığımızda, bu muharebenin ne kadar önemli olduğunu çok iyi anlayacak duruma geleceğiz. Tabii Sakarya Meydan Muharebesi, II. Viyana Kuşatmasından beri geri çekilen o büyük devletin, tekrar, bitti denilen yerden, tükendi denilen yerden, dirilişine vesile olan bir zaferin adıdır. Bizler bu toprakları, her santimetre karesi şehit kanlarıyla sulandığı için vatan olarak anlamlı kılıyoruz ve sahipleniyoruz. Bayrağımızı ve sembolümüzü, hilalini ve ayını yine o değerlerimizin üzerinden anlamlandırarak hep beraber muhafaza ediyoruz. O günlerde yapılan savaşlar 19 Eylül’de kendisine Mareşallik ve Gazilik rütbesi de verilen, Türkiye Cumhuriyeti’nin banisi Mustafa Kemal Atatürk, bizzat buradaki savaşı yönetirken “Hatt-ı Müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır ve o sath bütün vatandır” diyerek, her bir cephenin bir diğerini muhafaza ederek, çekilmeden saldırarak, o şehadete erme niyeti ile bir mücadele yapmasının önderliğini yapmıştır.

İşte böylesine geçmişî şan ve şerefle dolu, bu asil milletin kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti, şükürler olsun, bugüne kadar, bazı badireler atlatmış olsa da büyüyerek, güçlenerek ve muasır medeniyetler seviyesi üzerine çıkma idealini yakalama gayreti ile bugünlere gelmiştir. Bu asil ve kahraman millet, kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne geçirdiği her badirede sahip çıkmış ve en nihayet 15 Temmuz’da da canı pahasına koruyarak Türkiye Cumhuriyeti Devletine sahip çıkmıştır.

Bizler tarihimizi anlamak, bugünümüzü okumak ve geleceğimizi de çok iyi planlamak ve değerlendirmek durumundayız. Bugün bu sempozyumu,

* Ankara Milletvekili

“Haymana, son kale” diye ifade ederek, bir şekilde sembolleştirmiş isek, emin olun, bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti, insan onurundan, vicdanında, mazlumların duasında, gariplerin umudunda ve rüyasında, son kale, güçlü bir devlet olduğundandır. İşte bizlere düşen bu büyük ve güçlü devleti her türlü farklılıklarımızı bir zenginlik sayarak, omuz omuza vermek, daha geliştirmek, daha büyütmek, 1017’de başlayan bu topraklardaki kutlu yürüyüşe, çok daha güçlü şekilde emin adımlarla devam edebilmektir. Çünkü buna potansiyelimiz var, buna gücümüz var, bunu yapacak gayretimiz, vizyonumuz var.

Kıymeti ağabeyim, Levent Gök’ün de ifade ettiği gibi belki Haymana üzerinde daha iyiyi arama isteğini, bizler aynı zamanda başkentimiz için, aynı zamanda ülkemiz için de istemek ve toptan bu asil ve kahraman milletin devletini, bayrağını çok daha yukarılara taşıması için gerekeni yapmak durumundayız. Bunu yaparsak zaten, birlik ve beraberliğimizi muhafaza edersek çok daha güzel günlerin imarına inşasına sebep olacak katkıları da, gayretleri de ortaya koymuş olacağız.

Tabii Haymana belki pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, pek çok tarihte önemli semboller olarak ismi zikredilen yer olmakla beraber, bugün itibariyle de turizmde, termal turizmde, sağlıkta, Milli Parkında, doğalgazında, ulaşımında, farklı bir takım yeni yatırımlarla birlikte gelişen, kalkınan, halkının ve kentinin yaşam kalitesi artmış, bir ilçemiz olma hüviyetindedir. Ama yine bizim temennimiz, daha iyisi ve daha güzeli olması konusundaki istek, arzu ve hevesimizdir. İnşallah bunu başaracak olan da hep beraber bizleriz.

Değerli arkadaşlar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğu günde, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ve banisi Mustafa Kemal Atatürk’ün ortaya koyduğu ilkeler ve değerler etrafında yükselen bu devlet hepimizin ortak değeridir. Ve o ortak değerlere sahip çıkmak her birimizin, tarihi, insani ve de vicdani mesuliyetindedir. Bu değerler hiç kimsenin tekelinde de değildir. O sebeple, bizler millet olarak bu değerlerimiz üzerinde bu devletin hak ettiği çok daha güzel günlere yürüyüşüne katkı sağlayacak sorumluluklarımızı bihakkın yerine getirmek, omuz omuza vermek, kardeşlik hukukumuzu pekiştirmek ve kuvvetlendirmek, muhabbetimizi arttırmak ve önümüze bakarak yolumuza devam etmek durumundayız. Temennim bu sempozyumun da bu atılıma, bu gayrete katkı sağlayacak bir ortamda geçmesi. Ben o sebeple hem tertip edenlere, hem katılımcılara ve bildirileri ile sunumlarıyla biz ufuk katacak çok değerli hocalarımıza huzurlarınızda teşekkür ediyor, sempozyumumuzun hayırlı olması temennisiyle hepinizi saygıyla selamlıyorum.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ TARİHİ MİLLİ PARKI TANITIMI

Dr. SELİM ERDOĞAN*

Kıymetli protokol, değerli katılımcılar. Hepinizi saygı ile selamlıyorum.

Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğünü temsilen buradayım. Yaklaşık üç yıldır küçük bir ekiple de olsa Sakarya Meydan Muharebesi araştırma ve etütlerini sürdürüyoruz. Bu çalışmalarımız 2014 Haziran ayında bu sahanın, kıymetli, önemli sahanın Milli Park yapılma düşüncesiyle birlikte başlamıştı. O tarihte başladık. O zaman daha geniş bir grubumuz vardı. Fakat daha sonra milli parkın ilanı, yani Şubat 2015’den sonra asıl ekip başka bir göreve nakledilince, biz üç kişilik bir ekiple bu çalışmayı yaklaşık üç yıldır sürdürmeye devam ediyoruz. Şimdi kısaca ben bu üç yıllık süre içinde neler gerçekleştirildiğini anlatmaya çalışacağım. Öncelikle şunu belirtmek istiyorum; bu etüt grubunun tamamı gönüllülerden oluşuyor, yani bize kimse sizin bu göreviniz, bunu yapın, bunun karşılığı bu maaşı alacaksınız demedi. Hepimiz kamu görevlisiyiz, ancak biz aslen milli parkların farklı biriminde olmamıza rağmen tamamen konuya olan ilgimizden ve bir borç ödeme gerekliliği hissetmemizden bu işe kendimiz gönüllü olduk.

Oluşturulduğu günden beri bu grup tamamen yaptığı bütün çalışmaları bilimsel temellere dayandırarak yapmaya çalıştı. Hurafelerden, menkıbelerden uzak durmaya çalıştık. Sakarya Meydan Muharebesi hepimizin dilinde, hepimizin ilkokuldan beri öğrendiği tarihi bir olay, ama gereekten çok çok eksik!.. Hatta şöyle bir örnek vereyim; bu işe ilk başladığımız zaman bir subay bize demişti ki, “iğne ile kuyu kazıyorsunuz”. Biz ona şöyle demiştik; “daha biz iğne ile kuyu kazma aşamasına gelemedik, daha o iğneyi samanlıkta arıyoruz”. Aradan geçen bir 95 sene var. Fakat Sakarya Meydan Muharebesinin diğer bütün yakın tarihimizdeki benzeri büyük savaşlardan Çanakkale’den Trablusgarp’tan, hepsinden ayıran temel özelliği var. Bunu göz ardı etmememiz lazım. Birincisi şu; Sakarya Meydan Muharebesi bir ara savaş, çok çok önemli bir savaş, çok çok önemli bir kilometre taşı, ama nihai savaş değil. Çünkü hemen arkasından, bir sene sonra tüm kuvvetiyle bir millet sadece ordu değil, bütün bir millet hazırlık yaparak, büyük taarruz yapıp, Yunan ordusuna, Küçük Asya Ordusu’na nihai darbeyi vurdu. Böyle bir can pazarı içerisinde, o bir senelik süre zarfında kimsenin

* Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Mağara Koruma Şube Müdürü

gelip de Sakarya Meydan Muharebesinde ne oldu, ne bitti diye geri dönüp bakma vakti, öyle bir şans yok!.. İkincisi; Sakarya Meydan Muharebesi, Ağustos ayının sonunda Eylül ayının başında, Haymana'nın, Haymana ovasının en sıcak cehennemi sıcak olduğu bir dönemde gerçekleşiyor. Cephele, mevziiler sürekli saat başı el değiştiriyor. Böyle şartlar altında şehitleri, toplu şehitliklere nakletme imkanı yoktu. Savaşanlar, yanı başında şehit olmuş arkadaşını, düşmanın eline geçmemesi için, hakarete uğramaması için alelacele şehit olduğu mevziye defnediyorlar. Bu şartlar altında geçen bir savaşı, o yüzden Çanakkale veya diğer savaşlarla karşılaştırmak, Sakarya Meydan Muharebesi'nde yazılan destana çok büyük haksızlık olur. O yüzden biz bunları hep aklımızda tutarak, bizi yanıltacak bilimden saptıracak unsurlara herhangi bir şekilde teveccüh etmeden, şu esaslar üzerinde bir yapı kurduk:

Öncelikle kayıtlı şehitlerimizin yerinin tespitini yaptık. Çünkü biz bu çalışmaya başladığımız tarihte, yani 2014 Haziranında 201 Sakarya Savaşı şehidinin üç farklı şehitlikte yeri belliydi. Bunların da birincisi; 1960'ların sonunda Polatlı Belediyesinin girişimiyle, bölgedeki köylerden tek tek bulunan şehitlerin toplanmasıyla oluşturulan Polatlı'daki Merkez Şehitliği'di. İkincisi; Polatlı'daki İnler Köyü. Oradaki fedai müfrezenin 12 tane şehidi yatıyor. Ve üçüncüsü de eski Polatlı köyündeki, eski Polatlı müdafaasında şehit olmuş 61. ve 11. Tümenlerden toplam 49 şehidimiz var. Bunu dışında hep resmi rakamlarda 5713 rakamı zikredildi. Buna ilişkin ben daha önce iddiamı dile getirdim, bunu kanıtlamaya da hazırım. Burada tarih bölümünden, akademiye temsilen bir sürü değerli bilim insanımız var. Onlardan da rica ediyorum, siz de bu konunun üzerine gidin, 5713 kesinlikle gerçek rakam değildir. 5713 sadece ve sadece, rütbeliler hariç, sargı yerlerinde, hastanelerde, şehit olan, yaralı olarak gelip şehit olan, muharebelerden, hatta daha sonra şehit olan Mehmetçiğin sayısıdır.

Jeoradar uygulamaları bu şehitliklerden emin olabilmek için yaptığımız jeofizik yöntemdir. Bunun koordinasyonunu da bu ekip yürütüyor. Bunun dışında tarlalarda ve vadilerde, artık neredeyse kaybolmuş, Mangal Dağı, Türbe Tepe gibi, mevziilerde çalışmalar yapılıyor. Çünkü Haymana erozyonun son derece şiddetli olduğu bir arazi üzerine kurulu bir yer. Bunların tespit edilmesi ve haritalanması da çok önemliydi. Bunu da biz yürütüyoruz. Bunları yaparken birliklerin hareketlerini, yani 57. Tümen ne yaptı, 12. grup ne yaptı, bunların ortaya çıkartılması çok çok önemlidir. Savaşın bir anlamda aslında gerçek seyrini ortaya çıkartmaya çalışıyoruz. Ve bunun sonucunda da şehitlik-mevzii-birlik eşleştirmeleriyle de tamamen yorumdan uzak, gerçek senaryoları ortaya koymaya çalışıyoruz. Şimdi ilk önem verdiğimiz, en önem verdiğimiz konu bu, şehitliklerin tespiti. Şimdi az önce belirttiğim gibi

Çanakkale'deki gibi bir Şevki Paşa haritası elimizde olmadığı için, biz uçsuz bucaksız 176 bin hektarlık arazide adım adım yürüyerek, dolaşarak, bu kayıp yiğitlerin yerlerini aramaya çalışıyoruz. Bulduğumuz her şehit bizim için bir değerdir, faydadır.

Şu ana kadar yürüttüğümüz çalışmalarda 198 alan belirledik. Fakat bu 198 alandan 106'sında veri bulabildik. Bunu yaparken de eski 1940 basımı topografik haritalarda şehitlik olarak gösterilen noktalar vardı. Önce bu haritalara ulaştık. Köylülerin teyit etmesi dışında bizim yüzey morfolojik bulgularımız da vardı. Yararlandığımız bir takım arkeolojik unsurlar var. Bunların hepsinin çakıştığı 106 tane noktada, minimum 1698, maksimum 2932 şehidimizin olduğunu düşünüyoruz. Bazı şehitlikler olması gerektiğinden daha büyük bir durumda bulunması, bir asgari bir azami rakam vermemize neden olmaktadır. Bu durumda o savaşın heyecanı içerisinde, o can pazarı içerisinde, Mehmetçiğin arkadaşıyla koyun koyuna defnedilmiş olabilme ihtimaline karşılık, bir mezarda iki şehidin bulunması ihtimaline karşı minimum ve maksimum rakamlar veriyoruz. Bu şeklide şu anda en az 1698 şehidimizin yerine ulaşmış durumdayız. Bunun dışında jeoradar çalışma ile teyidi gereken, son aşamasına gelmiş 44 şehitlik daha vardır. Ayrıca elimizde herhangi bir topografik harita bulgusu bulunmamasına, köylülerin teyidi olmamasına rağmen, yüzeydeki bulgulardan, morfolojinin bize getirdiği bir takım arızalardan yararlanarak şüphelendiğimiz ve üzerine gitme amacıyla öncelik sıralamasından üçüncü sıraya koyduğumuz 48 noktamız daha var.

Bu çalışmaları yaparken herkes bizden Çanakkale'deki gibi toplu mezarlar, toplu şehitlik bekliyor. Burada öyle bir mantık yok. Az önce söylediğim gibi, o can pazarı içerisinde mevziiler sürekli el değiştirirken, o sıcakta naaşlar bozulmasın diye, alelacele mevzilere defnediliyorlar. Nitekim bundan yaklaşık bir ay önce Mangal Dağı'ndaki güney batı mevzilerinin restorasyonunu yaparken bir üsteğmen ya da yüzbaşı, şu anda emin değiliz, ama rütbeli bir subayımızın, büyük ihtimalle bir bölük komutanımızın na'sına ulaştık. Bundan sonra da benzer çok fazla bulgu olacağından, şehidimize ulaşacağımızdan eminiz.

Burada gördüğünüz haritada bulduğumuz şehitliklerin alandaki dağılımı, buradan da göreceğiniz gibi büyük çoğunluk Haymana bölgesindedir. Özellikle Mangal Dağı ve Türbe Tepe arasındaki Demirözü Vadisinin girişinden başlayarak, Gedikli boyunca, yukarıya doğru, Haymana'ya doğru ulaşan alanın, neredeyse her metre karesinde mutlaka şehit var. Çünkü burada Ulu Önderimiz Mustafa Kemal Atatürk'ün de emrettiği gibi hattı savunma yok, sathı savunma var. Her metre karede asker çekilirken bir sonraki dayanak noktasına, direnme noktasına ulaşmadan vadinin içerisinde, vadinin üstünde, her yerde savaşmış ve her yerde can vermiş durumda. Bunlardan yararlanarak

şu ana kadar bulduğumuz şehitliklerimizin dağılımı bunlardır. Bunu yaparken sabah erken saatlerde araziye çıkıyoruz. Bazen bir tepeye üç dört defa inmemiz çıkmamız gerekiyor. Burada kırmızı ok misal, beni gösteriyorsa mavi ok diğer meslektaşımı, arkadaşımı gösteriyor. 50 metre arayla açılıyor. Önce yukarı doğru gidiyoruz. Sonra belli bir açıyla aşağı iniyoruz. Bu şekilde hiçbir şey kaçırmamaya çalışıyoruz. Çünkü bu araştırdığımız unsurlar uydu görüntüleri ile hava fotoğraflarıyla artık güncel koşullarda belirlenecek durumda değil. Tamamen neredeyse izleri silinmiş durumda. Bakın mesela şu anda ben burada tespit ettiğimiz bir şehitliğin başındayım, kırmızı okun, ufka yakın görünen yerde de diğer meslektaşım, arkadaşım var. Bu şekilde detay atlamadan, her yere birkaç defa, çoğu zaman giderek gezmeye çalışıyoruz. Bulduğumuz alanlarda da son kez emin olmak için jeoradar çalışması yapılıyor.

Şu ana kadar 22 noktanın, daha doğrusu son kez yapmamızın nedeni, bazen kafamızda soru işareti kalıyor ya da alansal yayılımdan emin olamıyoruz. Çünkü sonuçta bir şehitlik yapacaksınız. Duvar öreceksiniz. Bu duvarın dışarısında herhangi bir Mehmetçiğimizin bırakılmaması için alanın net bir şekilde sınırların ortaya konması gerekiyor. Bu amaçla da jeoradar çalışmasını yapıyoruz. 22 alanda bitti çalışmalar. Bakın mesela yukarıdaki iki fotoğrafta gördükleriniz, hemen ev duvarlarına, bahçe duvarlarına bitişik, Evliyafakı köyü içerisinde şehit olan Mehmetçiklerin şehitlikleridir. Ben buradan Evliyafakı köyündeki, Kemal muhtarımıza çok teşekkür ediyorum. Bütün Haymana'nın köylerinde çok çok büyük destek gördük. Kirazoğlu, Evliyafakı, Kesikkavak'da hiç birini ayırmıyorum. Ama Evliyafakı köyündeki Kemal muhtarımız sağ olsun ayrıca bir sahiplendi bu projeyi. Çok büyük emeği vardır kendisinin de. Bu aynı zamanda şehitlerimize 95 yıldır sahip çıktıkları, gözleri gibi baktıkları için de çok teşekkür ediyorum.

Onun hemen altında bakın, açık arazide bulduğumuz bir şehitlik var. Mesela sol taraf, sol alt köşede gördüğünüz şehitlik, normalde olması gerekenden büyük durumda. İşte bu yüzden biz tabloya işlerken, bunu 1 ve 2 olarak işliyoruz. Bunun içerisinde iki Mehmetçiğin na'sının olma ihtimali yüksektir. Sağ alt köşede gördüğünüzde, bakın, hiç iz yok neredeyse. İşte bu durumda ancak ve ancak jeoradar yardımı gerekiyor. Söğüttepe'de, hemen dere yatağında muhtemelen bir subayımızın şehitliği var. Yine Söğüttepe'de bir başka şehitlik de söz konusudur. Üç yıllık süre içerisinde, bakın, uçsuz bucaksız bir arazide, Söğüttepe'de eski Harhor köyünde, normalde kuş uçmaz kervan geçmez bir tarlanın ortasında, tek başına bir Mehmetçiğin mezarı var. Aynı şekilde İnler köyünde, 8 ya da 10 taştan ibaret kalmış bir şehitlik bulunuyor. Normalde eğer 1940 topografik haritası elimizde olmasa, orada bir şehitlik gösteriliyor olmasa, onu orada sonsuza kadar bulmamız asla mümkün

olmazdı. Kartaltepe ağaçlandırıldığı için, arazisi son derece değiştirilmiş bir alan, ama orada bile yine şehitlerimize ulaştık. Yine Karakuyu’da tek bir şehidimize köylüler kendileri bir şehitlik yapmışlar. Tabii künyesini bilmedikleri için İstiklal Harbi Şehidi şeklinde bir kitabe koymuşlar. Gördüğümüz gibi fotoğraflardaki şehitliklerin çoğu Haymana bölgesine aittir. Karasüleymanlı Kışla Hastanesi, Gedikli’deki, Küçük Türbetepe’de ki, Hep Büyük Türbetepe Çılgın Türkler’de ön plana çıktığı için gündeme gelir ama Küçük Türbetepe daha az önemli bir direniş noktası değildir. Orada da çok fazla şehidimiz var. Kısaca, şehitlikler konusunda yaptığımız çalışmalar bunlar. Biz bu araştırmaları yaptıktan sonra, bu çalışmayı Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Mili Park Müdürlüğüne devrediyoruz. Ömer Bey biraz sonra size, Milli Park müdürümüz, zaten detayları anlatacak, onlar da, sağ olsunlar, güzel projelerle bu şehitlerimize hak ettikleri anıtsal huzur istirahatgahlarını yapıyorlar.

İkinci önemli çalışmamız, mevzii ve siperlerin tespiti üzerinedir. 2014 Haziran ayına kadar, haritalanmış bir santimetre bile mevziimiz yoktu. Sadece Çılgın Türkler’de ön plana çıktığı için bu konuya bazı meraklı değerli araştırmacıların çalışmalarıyla Türbe Tepe, Mangal Dağı, Yıldız Dağı, Çal Dağı daha iyi anlaşıldı. Bunlar hep ön plandaydı, mevziileri biliniyordu ama bunların haritalanması lazımdı. Çünkü arazi kullanımı Türkiye’de çok hızlı ilerleyen, çok hızlı yapılaşan, şehirleşen ve tarla açma uygulamalarının çok hızlı olduğu yerlerdir bu araziler. Bu yüzden zaman zamana karşı da yapılan bir yarış var aslında. Bunların mutlaka haritalanması gerekiyordu. 2014 Haziran ayında ilk önce, şu anda Milli Park olarak ilan edilmiş, bizim birinci savunma hattımızdan başladık çalışmalara. Ve birinci savunma hattı üzerinde toplam 61 kilometre mevzii koordinatlı bir biçimde haritaladık. Yani şu an oralarda tarla da olsa, üzerine asfalt da dökülse de, bina yapılsa da üzerine, şunu söyleyebiliriz: Bunun altında mevzii var.

2015’den sonra da, Milli Park ilanından sonra da yine Milli Park içerisinde 5-6 km ve milli park dışarısında yine yaklaşık 52 km mevzii haritaladık. Bu da toplam 108 km yapıyor. Normalde birinci savunma hattımız, yani 23 Ağustos’ta Yunanlıların Taarruz’a başladıkları tarihte 76 km’lik bir cephe hattımız var. Fakat biliyoruz, bu cephe hattının sıklet merkezi, taarruz sıklet merkezi Haymana’dır, yani güney. Mangal Dağı-Türbetepe ve bunun arasındaki Demirözü vadisidir. O yüzden biz ilk başta, ağırlıklı olarak ilk savunma hattına yönelmiştik. Fakat daha sonra çalışmamızın ilerleyen evrelerinde, değişik tarihlerde, kademeli olarak ordunun geriye çekildiğini, mevziileri de haritalamaya başladık. Bunu yaparken aslında bir anlamda da şunu fark ettik: Yıllardır hep, Sakarya Meydan Muharebesinde sanki ordu aciz duruma düştüğü için mecburen

çekilmiş gibi anlatıldı, biz de öyle bildik. Ama ben artık şuna inanıyorum: Özellikle Oyaca bölgesindeki ve Gölbaşı bölgesindeki ikinci ve üçüncü savunma alanlarını da bulduktan sonra, bu bir askeri dehadır, strateji dehasıdır. Haymana-Polatlı arasında yaklaşık 17 km derinliğinde birinci alan oluşturulmuş, daha arkada Oyaca'dan yaklaşık Kadıköy'e doğru giden istikamette ikinci bir savunma alanı oluşturulmuştur. Burada da mevziiler var. Ve daha sonra en sonra, Gölbaşı-Bala hattında üçüncü bir savunma hattı oluşturulmuştur. Yani Ankara'ya kadar üç aşamalı bir savunma inşa edilmiş ve bu aşama içinde 46.000 kişilik bir orduyla sizin iki katınız gücündeki ateş gücüne sahip bir orduyu nasıl durdurabilirsiniz? Burada kademeli olarak geri çekilerek, Yunanlıları o derinliğin içerisinde eritmeyi planlamışlar ve bunu da başarmışlardır. İşte bu 76 km'lik cephe hattının daha fazlası mevzi çıkmasının sebebi bu!.. İki, üç ve dördüncü hatlarda da mevziiler bulduk ve haritaladık. Mesela, buna örnekler verelim, hemen yukarıdaki Kocaderetepe, İkiztepeler, bunlar birinci savunma hattımızın direnek noktalarındaki mevziilerdir. Beştepeler de keza öyle. Ama Çaldağı üçüncü savunma hattımızın üzerindedir. Sarıçaltepe, Polatlıdaki, çok iyi durumda, korunmuş durumda mevziiler, birinci savunma hattındadır. Karamenli, Mangal dağı, sağdaki restorasyondan sonraki hali Mangal Dağı mevziilerimizin durumunu görüyorsunuz. Fakat Sarıhalil, ikinci savunma hattımızın mevziisidir. Burada da Mangaldağı mevziilerinin yukarıdan uydu görüntüsünü görüyorsunuz. Google Earth üzerine işlenmiş sarı çizgiler bizim haritaladığımız Mangaldağı mevziileridir. Arada mutlaka atladığımız da olmuştur. Çünkü dediğim gibi erozyon çok şiddetlidir bu bölgede. Mevziinin izini kaybettiğimiz yerde mühimmat takibi yapıyoruz. Yani çatışmalardan geriye kalan mühimmat kalıntılarının, tarihi objelerin de bize fikir verdiği oluyor. Uydu görüntüleri de belli bir yere kadar bize yardımcı oluyor. Bakın bu uydu görüntüsü, Yıldızdağı mevziilerinden görüntü sunuyor. Üzerinde herhangi bir işleme yok. Bu da bize çoğu zaman yol gösteren faydalı bir araç. Sonunda az önce bahsettiğim bakın hemen öndeki 23 Ağustos birinci taarruzun, ilk günkü taarruzun mevzi hattı. Hemen arkasında, mor olan, ikinci savunma hattımız, yani 27 Ağustos'ta çekildiğimiz hat. Üçüncü savunma hattı 31 Ağustos'ta, yani Çaldağı'nı da içine alan savunmanın gerçekleştirildiği ve en arkada turuncu gördüğünüz de Haymana-Karayarışan-Şeyhhalil Hattı, son çekildiğimiz nokta. Yani artık bir milletin tırnaklarını toprağa geçirdiği ve bir adım daha geriye atmadığı son nokta. Bu da yaklaşık Haymana-Polatlı karayolunun olduğu yerdir.

Bütün bunları yaparken tek tek birliklerin hareketlerini de çıkarttık. Yani hangi birlik, hangi tarihte neredeydi, nereden nereye intikal etti? Bu neden önemli? Mesela bir örnek vereyim size; Giresun Belediyesi, Binbaşı Hüseyin Avni Bey'in peşine düştü. Çok da iyi yaptılar. Yani keşke herkes İstiklal

Savaşı şehidinin, Kuvva-i Milliye şehidinin peşine düşse, araştırırsa da izini bulsa!.. Binbaşı Hüseyin Avni Beyin mezarının bulunduğu dair bir düşünceyle geldiler, gazeteci Yavuz Bey'e ulaştılar. Beraber çalıştık. Epey bir uğraştık ama en sonunda Binbaşı Hüseyin Avni Beyin defnedildiği yerin Haymana'daki Medrese Mahallesi Mezarlığı olduğunu tespit ettik. Buradan yola çıkarak biz şunu söyleyebiliriz; bu birliklerin yerlerini tespit etmediğimiz sürece, birey olarak şehit yerinin tespit edilme ihtimali çok zayıf. O yüzden birliklerin de intikal yollarını bu şekilde çıkarttık. Bakın buradaki haritada 57. Tümeni görüyorsunuz. 57. Tümen neredeyse 176 bin hektarlık savaş alanının tamamını 22 gün 22 gece dolaşmış, savaşarak dolaşmış. Türk ordusunda 57 rakamının çok ayrı bir yeri vardır. Çanakkale'de 57. Alay tamamen şehittir. 57. Tümen, Sakarya'da çok çok önemli, şimdinin bordo berelilerinin yaptığı iş gibi bir iş yapmıştır. Aynı şekilde, Büyük Taarruz sırasında görev aşkının, görev namusunun bana göre en önemli isimlerindendir, Albay Reşat Çiğiltepe, Çiğiltepe'yi yarım saat geç aldığı için intihar eden, bunu onur, gurur meselesi yapmış, namus meselesi yapmış bir insandır. 57. Tümen komutanıyken intihar etmiştir. Bu intikaller de bizim için çok çok önemlidir. Buradaki tabloda da tek tek bütün alaylarımızın, tümenlerimizin, hangi tarihlerde, hangi muharebeler sırasında nerede olduğunu çıkarttık.

Bir diğeri de şu; Sakarya Meydan Muharebesindeki kayıplar ve savaşa katılan muharip sınıfların sayısı ile ilgili o kadar fazla, özellikle de sosyal medyada o kadar farklı rakam dolaşıyor ki; biz burada tamamen Genel Kurmay Başkanlığı'nın yazılı kaynaklarını esas alıyoruz. Bunu da sürekli yayınlıyoruz ki, mümkün olduğunda internette gerçek rakamlar, doğru bilgiler dolaşsın. Ne Türk ordusunun silah gücünü azaltmak bizim kahramanlığımızı yüceltir, ne de bu rakamları arttırmak bizim kahramanlığımızdan bir şey kaybettirir. Net rakamlardı bunlar. Subay sayımız Yunan ordusundan daha fazla, fakat subay zayıyatımız da Yunan ordusundan daha fazladır. Yakın tarihte Sakarya'da şehit olan subay kadar bir subay zayıyatı dünya da bir eşi benzeri olan bir şey değildir.

Gelelim en başta bahsettiğim, bu şehit rakamları konusuna; şimdi her yerde zikredilen 5713 rakamı var. Bu eğer rakamları Genel Kurmay ve Savunma Bakanlığının rakamlarıyla karşılaştırır ve şahadet tarihlerine bakarsanız, çoğunun 13 Eylül 1921'den daha sonra şehit olduğunu görürsünüz. Yani bunlar çoğunlukla sargı yerlerinde, hastanelerde şehit olanlardır. Hatta bunların çok çok büyük bir kısmı Ankara'daki Merkez Hastanede şehit olmuştur. Asıl orada bir rakam var. Bakın, dikkat ederseniz firarın dışındaki "kayıp", yani 8602 er görünüyor. Zaten 5635 gibi bir firar rakamı vardır. Fakat bu 8602 kayıp rakamını, kayıp diyerek geçmek bence bu insanlara çok çok büyük bir haksızlıktır. İşte bunlar bizim mevzilerde

defnedilmiş halde bulduğumuz, sel yataklarında bulduğumuz, tarlalarda kaderine terk edilmiş halde bulduğumuz yiğitlerdir. Ve o yüzden biz 5713'ü nihaiyi rakam olarak kabul etmiyoruz. Araştırmalarımızı hep 14.000 Mehmetçiğin yerini arıyormuşuz şeklinde yapıyoruz. Buradan tekrar bu konuyu araştırabilecek dolananımı olan herkesten rica ediyorum; bu konunun üzerine gidilsin, bu konular araştırılsın. Çünkü biz sürekli sahadayız. Bu istatistikî çalışmaları yapmaya, bu analizleri yapmaya çok fazla vaktimiz olmuyor. Eğer bu bizim ürettiğimiz verileri, değerlendirirseniz biz de memnun oluruz.

Yapılan çalışmalar sonucunda, şehitliklerde yavaş yavaş künyeler de belirlenmeye başladı. Şu anda Mangaldağı'ndaki 47. Alay, yani Giresunlu gönüllüler şehitliğinde 62 tane şehidimiz var. Bunların yaklaşık 29'unun künyesi belli, kimliği bellidir. Aynı şekilde eski Polatlı'daki Kırkdokuzlar şehitliğinde de, 71. ve 74. Alaylardan yaklaşık 49 şehidimizin isimleri de belirlenmiş durumdadır.

Yaptığımız çalışmaları da mümkün mertebe toplumla paylaşmaya çalışıyoruz. Sosyal medyada üzerinden bir Facebook sayfamız var. Oradan hepsini paylaşmaya çalışıyoruz. Çünkü az önce açılış konuşmalarında da belirtildiği gibi, Sakarya Meydan Muharebesi'nin, Adapazarı'nda geçtiğine inanan mı istersiniz, adı meydan muharebesi olduğu için açık meydana, düz ovada yapıldığına inanan mı isterseniz!.. Hatta daha da ileri gidip, bu kadar insanın kanına hakaret eder gibi, Sakarya Meydan Muharebesi aslından olmamıştır diyen de var. Gerçeklerin daha çok paylaşılmasını, yaygın paylaşılmasını sağlamak için de bunları çekinmeden, her şeyi sonuna kadar paylaşmaya gayret ediyoruz.

Son kez söylemek istediğim bir şey var. Ben Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün ve onun değerli silah arkadaşı İsmet Paşamızın yadigarı Özden Toker Hanımefendiyi burada gördüğüm için çok mutlu oldum. Kendisi paşamızın bize yadigarıdır. Selamlarımızı, hürmetlerimizi ve minnetlerimizi sizin nezdinizde onlara gönderiyoruz, tüm silah arkadaşlarına, tüm kuvvayı milliyi yiğitlerine!.. Ruhları şaad olsun.

ÖMER AYGÜL*

Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkı, 2015 yılında ilan edildi. 2016 yılında da müdürlüğümüz kuruldu. Ben de müdürlüğe yılbaşında atandım. Öncelikle Selim Bey'in de belirttiği gibi onlar şehitlik bazında çalışmalar yapıyorlar. Yapılan çalışmalarla tespit edilen şehitlikleri ihya etmeye, o şehitlerimize layık olmaya çalışıyoruz. Ben şöyle bir sunum yapmak istiyorum. Önce tamamlanan işlerimizi, sonra devam eden işlerimizi ve ardından da planlanan işlerimizi anlatacağım. Biraz önce Selim Bey'in de gösterdiği gibi, Milli Park 138.500 dekarlık bir alanı kapsıyor ve 14 bölümden oluşuyor. Savunma hatlarını gösteren bir haritamız var. Bu arada 13 Eylül Duatepe Tören Alanı yeniden yapıldı. 13 Eylülde Sayın Bakanımızın katılımıyla hem Sakarya Meydan Muharebesinin 96. Yıl dönümünü kutladık hem de açılışımızı gerçekleştirdik. Burada bir giriş kapısı var. Polatlı'da bir idari birim oluşturduk. Haymana'da da zafer anıtının olduğu yerde, bir idari birim oluşturduk. Bu tam da anıtın altında, eski müfreze binası... Mehmetçik anıtının tadilatını yaptık. Alt katın iç düzenlemesini yaptık. Bu Türkiye'deki en yüksek anıttır. 32 metre yüksekliğinde, kaidesi 10 metre, anıtın kendisi 22 metredir.

Sakarya Savaşı'nda en önemli noktanın Mangal Dağı olduğunu gördüm. Bu Mangal Dağı'daki şehitliğimiz için yollarını yapıyoruz. Sırtlarda, tepelerde savaşılmış. Onun için öncelikle buralara yol yapıyoruz. Yol yaparken de tabii kenarlarını ağaçlandırıyoruz. Bir şekilde şehitliğimizi ihya ediyoruz. Buraları güzelleştirmeye çalışıyoruz. Şehitlerimize layık olmaya çalışıyoruz. Mangal Dağı'nda, haziran ayında bir yürüyüş yaptık. Yine yürüyüşü gerçekleştireceğimiz orada. Biraz önce Selim Bey'in dediği gibi üç tane şehitlikten bir tanesi eski Polatlı'da, diğeri Gazitepe'de, üçüncüsü de merkez bölümde bulunmaktadır. Polatlı'nın Sakarya köyünden, -önceki ismi Tırnaksız köyü, savaş sonrası Atatürk Tırnaksız köyüne geldiğinde, ismini Sakarya koyuyor- Abdullah amcalar bağışladılar. Metruk bir evi, bize bağışladılar. Biz de bu evi restore ettik. Bu binayı Halide Edip Adıvar ve diğer kadın kahramanlarımızla ilgili bir müze yapıyoruz. 6 Aralık'ta da inşallah hizmete açacağız. Bu evin özelliği de şuydu; savaş bittikten sonra meclis tarafından Yunan Mezalimini Araştırma Komisyonu kuruluyor. Bu komisyonda Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Yusuf Akçura var. O komisyon bu evde bir hafta kalıyor. Raporu yazıyorlar. Biz

* Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Park Müdürü

onun hatırasına yaptık şu evi. Yine Mangal Dağı'nda giriş takı yaptık. Bunu genelde bütün giriş taklarına, bütün bölümlere uygulamaya çalışıyoruz. Şu an dört tane giriş takı yapıldı. Mangal Dağı'nda, Sakarya köyünde, İkiztepeler'de giriş takları yapıldı.

Selim Bey de bahsetti, daha önceki yıllarda yapılan şehitliklerin onarımını ve bakımını yapıyoruz. İnşallah önümüzdeki sene daha da güzelleştireceğiz. Bu alanın aydınlatması yapıldı. Örneğin 12 şehidin yattığı Gazitepe, daha önce çıplak bir tepeydi. Sonbaharda başka fidanları da dikeceğiz. Yine Mangal Dağı'nın ağaçlandırması yapıldı. Çal Dağı da aynı şekilde ağaçlandırılacaktır. Burasını Haymana Ziyaretçi Merkezi olarak yapıyoruz. Okulu, güzel, tarihi bir yer. Buralar da projemizi geçirdik kuruldan, restorasyonuna başladık, inşaatımız devam ediyor. 6 Aralıkta teslim edecekler. Muhtemelen de erken teslim edecekler. Burası bittikten sonra da önümüzdeki sene inşallah iç düzenlemesini yapıp ziyarete açacağız. Polatlı Kartaltepe'deki, Antalya, İzmir, Eskişehir istikametine gidenler görürler burasını. Burayı da Sakarya Meydan Muharebeleri ziyaretçi merkezi olarak ihale ettik, 13 Eylül törenlerinde Sayın Bakanımızdan söz aldık ve 12 Eylül 2018'de de açılışını yapacağız. Şu anda inşaatımız devam ediyor. Mehmetçik anıtımızın ve müzemizin de inşaat devam ediyor. Yine dere kenarındaki kışla hastanesi şehitliğini yapıyouz. İnşallah yarın mangal dağına giderken yanından geçeceğiz. Dere kenarındaydı. Buradan erozyonda dolayı artık şehitleri kafataslarının çıktığı bir yerd. Burayı aldık ve ihalesini yaptık. Tamamlanmak üzere!.. Bir de İkiztepeler bölümüne yakın yerde bir şehitlik bulunuyor. Şu anda inşaat devam ediyor. Bu da güzel bir şehitlik olacak inşallah. Köylüler de her sene 6 Eylül'de şehitler için duaya çıkarlar ve yağmur duasına çıktıkları bir yerdir burası. Burayı da ihya etmeye çalışıyoruz. İnşaatı yeni başladı. İnşaat devam ediyor şu anda, inşallah yılsonunda bitiriyoruz.

Ayrıca bölgede tanıtım birimleri de yapıyoruz. Her bölümün tanıtım birimi yapıyoruz. Yani Mangal Dağ bölümü, İkiztepeler bölümü, Çal Dağı bölümü, İkiztepeler bölümü tanıtım birimleri yapıyoruz. Evliyafakı köyündeki okulu onaracağız. Orada da iş başladı, devam ediyor. Dağıstan amcanın evinin önünde kalan iki tane şehit mezarı var. Bu mezarları da önereceğiz. Bir de Evliyafakı Köyündeki köy mezarlığı içinde defnedilmiş şehitlerimiz var. Bunlar için de şehitlik yapıyoruz. Şu anda inşaatı devam ediyor.

Mangaldağı bölümünün tanıtım birimini Kirazoğlu Köyünde yapıyoruz. İş bitti sayılır. Eski okulun restorasyonu bitirdik, hizmete açacağız. Mangaldağı bölümünün tanıtımı için kullanacağız bu birimleri. Buraları yaparken de satış üniteleri de yapıyoruz ki, köylüler buralarda yetiştirdikleri ürünlerini satsınlar. Veya kendi yöresel ürünlerini gelen misafirlere sunsunlar.

Aynı zamanda da yöre insanlarına katkı sunsun istiyoruz. O manada satış üniteleri gibi üretim yerleri de yapıyoruz.

Çaldağı bölümü için düşündüğümüz tanıtım birimini, Ahırlıkuyu köyünde yapıyoruz. Bu eski okulların üçünü aldık, onların restorasyonunu da yaptık. Çaldağı bölümünün tanıtımını da Ahırlıkuyu köyünde yapacağız. Selim bey etüdü yapıyor bize veriyor, ayrıca yine yapım aşamasında da işin başında bizzat durarak bize çok yardımcı oluyor.

Mangal Dağı'nda yaptığımız ve mevzi siper alanından bir görüntü var. Biz Haymana-Polatlı diye ayırmıyoruz. Ayırmak da istemiyoruz, bunu da birleştirmek için bazı düşüncelerimiz var. Bu da merkez bölümünde Zafer Anıtının olduğu yer. Orada da bazı çalışmalarımız devam ediyor. Oranın tadilatlarına başladık. Zafer Müzesi, Sakarya Şehitleri Şehitliğinin çevre duvarını yapıyoruz şu anda!..

Planlanan faaliyetlerimiz ise şöyle sıralayabiliriz: Burada önemli olan 4-5 köprü var. Beylik Köprü, Fettahoğlu köprüsü gibi. Önümüzdeki sene bunların da tadilatları için çalışmalar yapacağız. Muharebe izleme noktaları yapmak istiyoruz. Bunları planlıyoruz. Yine günü birlik alanlar, rekreasyon alanları, giriş kapıları yaptıracağız. Açık sergi alanlarının yapımını da önümüzdeki sene için düşünüyoruz. Şu an anlattıklarım 2018 programındadır. Yine Polatlı merkezi halkın kullanabileceği bir yer haline getirmek istiyoruz. Yani halk da kullansın istiyoruz. Bu alanlarda mescid, kafeterya ve WC gibi şeyler yapacağız. İşte Anıtın olduğu Zafer Müzesi boşaltıldı. Yeniden tadil edip hizmete açacağız. Ayrıca Haymana'da da ziyaretçi merkezi yapıyoruz. Önümüzdeki sene yapıp, hizmete açacağız.

Önümüzdeki sene için dört tane şehitlik yapmayı planladık,. Bunun birini, Haymana merkezde inşa etmek istiyoruz. Polatlı'daki şehitlik gibi burada da şehitlerimize bir yer yapıp onlara da böyle bir hizmetimiz olsun istiyoruz.

Tabii yollar önemli!.. Bugüne kadar 25 km yol yaptık ama sürekli her yıl yapacağız. Mesela İkiztepeler'in yolu yok şu anda, İkiztepeler'in yolu yapılacak. Bazı yerlerin elektrik, su işleri devam ediyor. Çaldağı'na ve Kartaltepe'ye iki tane günü birlik alan düşünüyoruz. Haymana, Çaldağı'ndan, Polatlı da Kartaltepe'den faydalanacak!.. Bunu hem ziyaretçiler için hem de yöre insanının faydalanacağı alan olarak düşünüyoruz. Tanıtım birimlerimiz, Zafer Anıtının ışıklandırılması da tamamlanacak. Ayrıca 2018'de muhtemelen, en az 100.000 m2 alanı tarayıp yeni şehitlikler arayacağız. Şehitlik çıkıp çıkmayacağını bilmiyoruz. Önümüzdeki sene 100.000 m2 alanı taradıktan sonra düşüneceğiz. Siperlerin çoğu ve şu anda çalıştığımız bazı şehitlikler milli park sınırlarının dışında. Onun için bu alanları da muhtemelen

ve işimiz bittikten sonra planı revize edip bu çalışmaları 2021 yılında zaferin yüzüncü yılına yetiştirmeye çalışacağız. Tabii bu arada planlar yapılacak; haberleşme, hayvancılık, sulama, ulaştırma, turizm, atık su gibi. Sonuçta zaferin yüzüncü yılına 2021'e bu işleri bitirmek istiyoruz. En başta şehitlerimizin yerlerini tespit edip, onları ayakaltında olan yerlerde değil de, onlara vefa gösterip onların bir mezar taşları olsun istiyoruz.

BİRİNCİ OTURUM

HAYMANA ÜZERİNE

ABBAS GÜÇLÜ*

Gerçekten tarih konusunda hem daha önceki konuşmacılarımız, hem bundan sonraki konuşmacılarımız konuşacaktır. Benim birkaç tespitim var. Özellikle onları söylemek istiyorum. Birincisi, geçen yıl sempozyumu 12 Eylül'den, sonraki, bir tarihte yapalım ki öyle salon dolu dolu olsun dedik. Böyle de yapıldı. Haymana'nın öğretmenleri, Haymana'nın öğrencileri bu ruha sahip olsun dedik, ama görüyorum ki, yine öğretmenler ve öğrenciler yeterince yok. Keşke okullar tatil edilseydi de buraya gelselerdi. Bundan daha güzel eğitim-öğretim olmazdı. Eğitim-öğretim sadece sınıfta, masa başında olmaz, sadece fizik ve kimya da değildir. Yaşadığı toprakların önemine vakıf olmayan ne öğretmen ne de öğrenci bunları yaşatabilir. Sadece tarihi ileri atmak yetmezdi. Onları buraya getirmek gerekirdi. İnşallah gelecek yıl bu da gerçekleşir. Bu sempozyumların gerçekleştirmesi için 90 yıl bekledik. Umarız bunun için de beklemeyiz. Öğleden sonraki oturumlardan itibaren salonun tıklım tıklım olduğunu görürüz.

İkincisi, ben bir tashih yaptırmak istiyorum. Özellikle Sakarya Meydan Muharebesi yanlış bir isim. Zamanında böyle bir yanlış var diye 90 yıldır böyle geliyor diye böyle gitmesi doğru değil. Haymana Meydan Muharebesi ise 1921'in gazetelerine baktığımız zaman, buralarda Haymana Meydan Muharebesi diye geçiyorsa biz niye bunu tashih etmiyoruz? Bir yanlış yanlış diye diye niye 90 yıldır, 100 yıldır sürdürüyoruz? Üst başlık Sakarya Zaferi olabilir ama, alt başlık, burada yapılan savaşın adı, Haymana Meydan Muharebesi olmalıdır. Ve Haymana Meydan Muharebesindeki pankartta, Sakarya Meydan Muharebesi yazıyor. Sakarya'nın ne işi var burada. Sakarya ile ne alakası var mı bu savaşın? Bu yanlış sizler düzeltmeyeceksiniz de, biz mi düzelterek... Bunu yıllardır konuşuyoruz, konuşuyoruz, ama aynı yanlış devam ettiriyoruz. Birisi bir yanlış yaptı diye, o yanlış bugüne kadar gelmemeliydi. Üst başlık o olabilir, ama alt başlık Haymana Meydan Muharebesidir. Bunu siz diyorsunuz. Bu savaşlar burada oldu. Tarihçiler tarihi değiştirmekten korkarsa, kim yapacak? Bir yanlış varsa bu yanlışın da düzeltilmesi gerekiyor.

Mangaldağı, Çaldağı... Biz yıllardır, burada konuşuyoruz, konuşuyoruz!.. Mangaldağı, Çaldağı sanki Çin'de!.. Niye gidip görmüyoruz, niye bu sempozyumun bir kısmı orada yapılmıyor? Niye öğle arasında bir

* Milliyet Gazetesi Yazarı

yemeği orada şehit menüsü ile yemiyoruz? Orada insanlar, aylarca yıllarca savaştı. Mehmetçik savaştı. Efendim, zormuş. Sayın başkan araba ayarlasın, öğleden sonra mı olur, yarın mı olur, biz oralara gidelim, görelim. Bu sempozyumun bir parçası orada yapılsın. Bu o kadar zor değil. Yani şu salonların dışına birazcık çıkalım. Salonların dışına çıkılmadığı sürede de bu olmaz diyorum.

O şehitlikler için, mezar aramak için boşuna zaman harcamayın Selim Bey. Bu savaş alanının tümü şehit mezarlığıdır. Niye şehit mezarlığı? Biz çocuklumuzda hatırlıyoruz, oralara çitlembik toplamaya gittiğimiz zaman ya da büyüklerimiz tarla sürdükleri zaman, sürekli olarak savaş kalıntıları çıkıyordu. Bazen o bir kemik oluyordu, bazen bir silah parçası oluyordu. Ve erezyon da vardı. Onlar yok olup gitti. Şimdi arasanız da bulamayacaksınız. O yüzden tek tek belli noktaları şehit mezarı ilan etmek yerine, bütün o bölgeyi şehit mezarlığı, şehit anıtı olarak kabul etmek çok daha doğru olacaktır. Diğer kaybolan mezarlara haksızlık olmuş olur. Bence bütün bölgenin korunması gerekir.

Yine bir başka tespit, bu dersin özellikle başta Ankara'da da, Haymana'da da seçmeli ders olarak konulması lazım. Gidin bakın, şimdi onlarca seçmeli ders var. Ya sen kendi tarihini kültürünü bilmiyorsan dahası ne olacak. Bu salona bu öğrenci, bu öğretmen gelmeyecekse, Haymana'ya gelen öğretmen Haymana'daki Meydan Muharebesinin detayını bilmiyorsa neyi öğrenecek, neyi öğretecek?

Bir öğrenci Haymana'nın tarihini kültürünü bilmeyecek ise neyi öğrenecek? Bence bunun artık bir ayıp olmaktan çıkartılması gerekir. Sadece tarihle değil. Öğleden sonradan itibaren eğer burada öğrenci-öğretmen yoksa bir daha ben de gelmiyorum. Haymana'da oturan, Haymanalı gelmiyorsa, Haymana'nın içindekiler, Haymanalılar da gelmiyorsa biz niye geliyoruz? Haymanalı olup da insanı mert, suyu sert şu bu değil, sen önce toplantına gel. Burada bir tarih yazdıysan tarihine sahip çık. Tarihine sahip çıkmayan bir insan, hiçbir şeyine sahip çıkamaz.

Gelelim Son Kale olayına. Son Kale bizim. Bunu tarih de yazıyor, buradaki sempozyumlar da!.. Geçen hafta televizyonda bir program seyrettim. Polatlı son kale biziz diyor. Açtım sordum belediye başkanına. Bunu başkaları bilmeyebilir ama sen biliyorsun, bizim kurtuluş 12 Eylül sizinki, 13 Eylül dedim. Biz kurtulmasaydık zaten sıra size gelmeyecekti dedim. Yani biz tarihimizi Polatlı'ya kaptıracaksak, köyleri kaptırdık, ekonomiyi kaptırdık, onu bunu kaptırdık, bir tarih kalmıştı onu da kaptıralım!.. Başkanımız otursun. Kaymakam Bey yeni olduğu için ona bir şey demiyorum ama sahip çıkın. Tarihimize sahip çıkın. Yani Polatlı onu da elimizden almasın diyorum.

Gelelim Haymana'nın eğitim-öğretim durumuna Haymana'yı Haymana yapacak özelliklerin başında eğitim-öğretim gelir. Sayın kaymakam, ilk kez güzel bir şey yapmış, öğretmenler artık bir yere gitmeyecek. Haymana'nın öğretmenini hafta içi de Haymana'da kalacak. Hafta sonu ailesini ziyarete gidecekse gitsin. Ben son yıllarda görüyorum, Haymana'da öğretmen yok. Pek çoğu şimdi belki de gitti. Köyde oturmayan bir öğretmenden, Haymana'da kalmayan bir öğretmenden eğitim ve öğretimde fayda sağlanabilir mi? Sağlanamaz!.. Onun için öğrencisi de öğretmeni de, herkesin önce burada oturması lazım. Önce buranın eğitiminin ihya edilmesi gerekir. Eğer her sene sınavlarda ya da bir başka eğitim kademelerinde önceki yıldan daha iyi olmuyorsa, şimdiki Milli Eğitim Müdürümüz, daha iyi olduğu için mi terfii etti? Milli Eğitim Müdürünü, okul müdürlerini alın kapının önüne koyun, eğer bir önceki yıldan daha iyi değilse. Bu hedefleri de bilin. Köy okullarının, kapatılanların, daha iyi edilmesi gereklidir. Köyler boşaldı. Sen okulu kapatıp, öğretmeni çekersen geriye, ne kaldı? O köy nasıl yaşayacak? Köyler daha önce yaşıyordu da, şimdi ne oldu da birden bire köyde insanlar karnını doyuramaz hale geldi? Şimdi köylü sabah akşam gelin-kaynana programı izliyor, yumurtasını etini, sütünü dışarıdan alıyor... Böyle bir köylülük olmaz. En azından böyle bir köy Haymana'ya yakışmaz.

Levent Bey rakamları söyleyince üzülmemek elde değil!.. 872 ilçe içerisinde biz 585. sıradaysak yuh olsun hepimize. Biz bir kere atalarımıza, bu topraklarda can veren şehitlerimize haksızlık etmiş oluyoruz. Yani onlar ne mücadeleyle burayı kazandılar. “dur” dediler düşmana, biz şimdi sırt üstü yatıyoruz. Eğitim-öğretim yok, ticaret yok, o yok, bu yok, tarihe sahip çıkmak yok!.. Peki, ne var Haymana'da o zaman? Önce çuvaldızı kendimize batırmamız gerekiyor. Hamaset yapıp, her şey iyi güzel, helal olsun Haymana'ya demek, ancak bizim ruhumuzu tatmin eder. Ondan sonra yine birbirimizle kalacağız. Haymana'da hiç bir şey olmamaya devam edecek.

Carlovari diye Atatürk'ün ziyaret ettiği bir kaplıca kenti var. Yılda 5 milyon turist geliyor. Bizden daha iyi değil, suyu bizden daha iyi değil, hiçbir şeyi bizden daha iyi değil ama yılda 5 milyon turist geliyorsa bize niye gelmiyor? Bunun sorgulanması lazım.

Meslek Yüksekokulunda üç bölüm vardı. İki tanesi duruyor, bir tanesi alıp Ankara'ya götürmüşler. Niye? Öğrenciye zor geliyormuş. Öğrenciye bu mekânları biraz gezdirmek gerekir. Burada, bu savaşta, senin ataların burada aylarca yıllarca mücadele verdi, zor gelmedi de, sana Ankara'ya staja gitmek mi zor geliyor diye bir anlatmak lazım. Bunlar anlatılmadığı için bugünün öğrencisi her şeyi zor olarak görüyor.

Gelelim tarihe sahip çıkma konusuna: Tarihe sahip çıkma sadece yılda bir sempozyumla olmaz. Bunun 365 gün yaşanması lazım. 90 yıl sonra Haymana'ya, bize zaman geldi sahip çıkmak için. Öyle büyük bir ulusuz ki,

öyle bir şanlı tarihımız var ki, biz daha Viyana'yı tam olarak anlayamadık. Bu sene Viyana'daydım. Viyana'yı niye kaybettiğimiz anlatılınca ağızım açık kaldı. Onun daha hikâyesini bilmiyoruz. Biraz tarihimizi, hamaset nutuklarıyla değil de, artıları ile eksileriyle oturup öğrenirsek tarihte yaptığımız hataları bugün yapmayız. Viyana teslim olmaya hazır, Çekoslovakya teslim olmaya hazır. Viyana'da, bekliyorlar ki, Osmanlı gelecek, teslim olacaklar. Bizimkiler de bekliyorlar teslim almamak için. Niye peki içeri girmiyorlar. İçeri girmiyorlar. Çünkü eğer kent teslim olursa o bütün kentin, zenginliği varlığı padişaha kalıyormuş. Eğer savaşır içeri girilirse o zaman savaşçılara kalıyormuş, yenilerle kalıyor, ganimet olarak dağıtılıyormuş. Bizim komutan Merzifonlu mu hangisi, ismini de hatırlamıyorum, padişahın gözüne girmek için onların teslim olmasını bekliyor. Teslim olsunlar ki, ben de padişahın gözüne girmek için bütün bu malı mülkü padişaha veririm ve erken yaptığım, ondan habersiz yaptığım bu kuşatma da zaferle sonuçlanır, bana kızmaz diyor. Sonuçta adamlar bir gün, üç gün, beş gün bekliyorlar. “Bu Osmanlı niye bize gelmiyor, biz teslim olmaya hazırız ama gelmiyor gelmiyorsa bunlarda bir şey var. Hadi bir bakalım” diyorlar. Sonra bir iki saldırı yapıyorlar, bakıyorlar ki, Osmanlı yenilebiliyor. Osmanlı hezimete uğratılabiliyor. Ondan sonra sürekli herkes saldırmaya, saldırmaya başlıyor. Ve bu günlere kadar geliniyor. Yani tarihin tarih kitapları gibi değil, farklı yönleriyle de anlatılması lazım. Burada projeler üzerinde konuşuluyor. O tarihin ya da savaşların, ya da hezimetlerin ya da zaferlerin, artıları eksileri nedir, bunların farklı yönleri ile anlatılmasında yarar vardır diyorum. Yoksa tarih pek çoğumuzun biraz önce gördüğü gibi şemaların ötesine geçmez. O şemaların ötesine geçip, yediklerini içtiklerini anlatmak lazım. O gün Mehmetçik ne yiyordu, ne içiyordu, onu merak ediyorum. Üzerindeki kıyafet neydi onu merak ediyorum. Ayağındaki potin neydi, onu merak ediyorum. Kaç gün aç kaldı, onu merak ediyorum. Haymana'nın bütün ormanları o dönemde Mehmetçiğe ekmek yapmak için ateş olarak yanmış. Peki, o gün başka bir çare yoktu, ekmek yapılacaktı. Yediği başka bir şey de yoktu. O ormanlar kesildi de niye hala biz orman dikmiyoruz. Otelin çevresine bakın, önceki yıllarda dikilen ağaçların hepsi yeşermiş. Eminim ki, 10 sene sonra burası ormanlık hale gelecek. Niye biz bu sempozyumu her yaptığımızda şehitlerimiz adına 10 bin tane, 20 bin tane, 15 bin tane ağaç dikmiyoruz? Bu o kadar zor mu? Biraz şu salonların dışına çıkalım diyoruz. Salonların dışına çıkmadığımız sürece, buralarda kalırız, diyorum

Burada içimizde çok değerli bir isim var. Bu topraklarda, bu karaları verirken Mustafa Kemal'in en yakınındaki isim İsmet İnönü'ydü. Özden Hanım buradayken ben sözlerimi daha fazla uzatmak istemiyorum. Mikrofonu Özden Hanım'a verirlerse, Haymana deyince ne konuşuluyordu, ben onu merak ediyorum.

ÖZDEN TOKER*

Değerli büyüklerimiz, sayın komutanımız, sevgili Haymanalılar. Sizlerle beraber burada olmaktan çok mutluyum, çok da mahcubum. Sevgili Abbas Güçlü, o beni buraya sizin aranızda çıkardı, bana bu fırsatı verdi. Evet, ben, sizler gibi, sizlerin birçoğu gibi, ama biraz farklı bir şekilde 87 senedir Haymana'ya gelirim. Sizin memleketliniz gibi burada büyüdüm sayılmaz ama aile olarak, babam İsmet İnönü Haymana'ya çok meraklıydı. Ben 87 yıldır Haymana'nın ismini, Haymanalıları, hakikaten, aramızda, evimizde, şimdi halen oturduğumuz Pembe Köşk'te, sizden hikâyelerle dinledim. Buralara geldim, buraları gezdim, gördüm. Hatta biraz evvel genç kaymakamımız konuşurken bir şeyi hatırladım. Biz çok sene evvelden hala ahababım olan, hatta garip bir tesadüf, dün bir kaymakamın kızı ile beraberdim. Onun babası burada Haymana Kaymakamı idi. Ve biz hep sağlık sorularından dolayı gelirdik buraya. Annem, babaannem, babam buradan yararlanırlardı. Hem de bu arada Haymanalılarla temas etmek, onlarla dost olmak, onları tanımak şansımız olurdu. Tabii bunların arasında ev sahipliği yapan o zamanki kaymakam vardı. Şimdi onun kızı Ayten benim halen, 80 yıllık arkadaşım ve dün tesadüf, onunla beraberdik. Ona bugün Haymana'ya gideceğimi söyledim. O da çok sevindi çok heyecanlandı. Ve her zaman Haymanalıların nezaketini, bize ne kadar yakınlık gösterdiklerini, biz çocuk olarak bize ayrı bir ilgi gösterdiklerini ve bizim burada olmaktan çok mutlu olduğumuzu hatırladık. Vatan sevgisi ile hep bir şeyler yapmak, vatana hizmet etmek, yani memur, şimdi pek beğenilmiyor ama o zamanki memur zihniyeti, yani kendinden çok devleti düşünmekti. Yani biz çocuk olarak, Ayten de, ben de hep bu insanların, yani Haymana'lıların hep bu konuşmaları arasında, buralarda dolaştık. 80 sene evvelki hatıralarım bunlar. Biraz evvel de Sayın Dinçer ile Sayın Yeşiltepe ile beraber konuşurken, yine 80 sene evveline gittik. 80 sene evvel annem Haymana'ya geldiği zaman, çocukları etrafına alır, çocuklara bir takım ufak tefek hediyeler dağıtırmış. Onlar da çok sevinirlermiş. O da kendisi sonra Gazi Lisesi'ne gitmiş. Ben de eşiyle Kız Lisesi'nde okurdum. Genç nesile sitem ediyorsunuz, gelmiyorlar diye, ama sitem etmemek lazım. Onlara merak duygusunu uyandırmamız lazım. Merak etmeleri gerekir. Şimdi biraz evvel burada Kurtuluş Savaşı ile ilgili ne güzel şeyler anlatıldı. Sakarya Meydan Muharebesi öyle iki satırla anlatılacak bir şey değil. Sakarya'da değil, Haymana'da, daha doğrusu bütün Türkiye'de yapılan bir mücadele. Ve bunu öyle iki satırda, savaş oldu, hatta savaş oldu

* İnönü Vakfı Başkanı

mu, olmadı mı, bunun münakaşasına gireceğimize, bu savaşı merak edip, iyice öğrensek daha iyi olur. Hakikaten değerlerimiz etrafında toplanabilirsek, bundan daha güzel bir şey var mı? Ve bizi daha çok ileri götürecek, çağdaş bir Türkiye olarak yaşatacak, bir araya getirecek, yani bütün sorunlarımızı halledecek şey, hakikaten tarihimizi iyi öğrenmek ve tarihi değerlerimizin etrafında bir araya gelmek, birleşmek değil mi? Bugün bakın, sizin sayenizde böyle bir şey bana konuşma fırsatı verildi. İnşallah siz de 80 sene sonra bunları böyle anlatırsınız, olur mu?

GÜRSOY BABAOĞLU*

Sayın Kaymakamın, Sayın Milletvekilim, Jandarma Komutanımız, Belediye başkanımız Özdemir Turgut, değerli akademisyen hocalarımız, diğer protokol üyeleri, sevgili hemşerilerim.

Böyle anlamlı bir konu üzerine düzenlenmiş bir sempozyumda burada bulunmak çok onur verici, gurur verici. Hepiniz hoş geldiniz öncelikle. Bu cılgın alkışlarınıza çok teşekkür ediyorum, çok sağ olun.

Ben kısaca kendimden bahsedip, daha sonra Haymana bölge folkloru üzerine kendi arşivimde olan, hem kurum arşivinde, hem de Ankara devlet konservatuvarı, şimdi Hacettepe Üniversitesi bünyesinde, hem de TRT Genel Müdürlüğü arşivinde kendi özel çalışmalarımı bulduğum bazı şeylerle ilgili sizleri bilgilendireceğim.

Ben 1979 Ankara Haymana, Yurtbeyli Köyü doğumluyum. Müziğe 1990 yılında Mehmet Özbek hocayla çalışarak başladım. Daha sonra 1994 senesinde TRT Gençlik korosunda eğitim almaya başladım. 1998 yılında TRT bünyesinde sözleşmeli sanatçı olarak çalışmaya başladım. 2004 yılında profesyonel sanatçı olarak görev aldım. Daha sonra kurumun elindeki mevcut arşivi dijitale almak için, sekiz sene çalışıp TRT Genel Müdürlüğü'ndeki büyük ses arşivini, plaklar, tel kayıtlar, yani bildiğimiz bağlama teli gibi olan tele yapılan kayıtlar, mum plaklar, bunların hepsini dijital ortama alarak, onlara hem kurum hem de kurum dışındaki kullanıcıların hizmetine sokmak için TRT'nin bütün ses kayıtlarını ben dijital ortama aldım. Bunları alırken de kendi bölgemle ilgili karşıma çıkan şeyleri bir kenara ayırdım.

Müzik çalışmalarım halen devam ediyor. Ankara Radyosu'nda Türk Halk Müziği Sanatçısı olarak, aynı zamanda folklor araştırmacısıyım. Babamın Çayyolu'ndaki bir arsasını, sağ olsun, ondan alıp, daha farklı araştırmalarım için materyal sağlamak için kullanmaya başladım. Ve yaklaşık 10 bine yakın bir plak arşivim var. Ülkedeki Türk müziği anlamında basılan neredeyse yüzde 70'ine ulaştığım yazılı kaynaklar elimde. Bunlarla ilgili çalışmalarım devam ediyor.

TRT repertuarında şu anda beş tane Haymana Türküsü vardır. Bunların isimleri : “Bahçelerde Ayda Bar”, “Karpuz Kestim Yiyen Yok”, “Ay Dolanaydı”, “Değirmenin Taşları”, “Vur Testiye Gümlesin” adlı türküler. Oysa 1937 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın teşvikiyle Ankara Devlet

* TRT Sanatçısı

Konservatuari'nda, Muzaffer Sarısözen hocamızın, ülke genelinde ilk kez Türkiye'de yapılan derlemede 11 tane görünüyor. Sadık Güler ve Remzi Coşkun önemli isimlerdir. Remzi Coşkun 1910 doğumlu, Sadık Güler 1912 doğumlu. Hatta size Sadık Güler'in 1937 yılındaki ses kaydını imkânlar dâhilinde dinletmek istiyorum.

Ben de bunları ilk dinlediğimde çok heyecanlanmıştım. Bu topraklarda 1937 yılında alınan bir ses kaydı bu. Ve buna benzer Haymana ile ilgili diğer kayıtlar da var ama çok anlaşılabilir olmadığı için onları tekrar ve sürekli dinlemeye çalışıyorum. Ve notalarını yazacağız. İşte bu 11'inin içerisinde hepsinin kimlik bilgileri buradadır. O dönem 1937 yılında yapılan ülkedeki bütün derleme kayıtlarının, her kişinin bir kimlik bilgisi var böyle. Hangi köyde, bu türküyü kimden öğrenmiş ve hangi plağın hangi yüzünde gibi durumlar var. Bir de imkânlar şimdiki gibi olmadığı için mum plaklara kayıtlar yapılıyor ve kayıt için akümülatör ile geziyorlar. Onun için Muzaffer Sarısözen Hocamız, her türkünün bir kıtasını kayda almış. Gerisini ise eliyle yazmış. Ben burada sevgili Kaymakamımızdan ve Belediye Başkanımız Özdemir Turgut'tan kendi adıma şöyle bir projeden bahsetmek istiyorum. Eğer beni desteklerlerse bu bölgede, Haymana'nın Kürt köyleri ve Türkmen Köylerinde yaklaşık, benim tahminimce 400 tane halk türküsü var. Bu derleme çalışmasını Kaymakamımız ve Belediye Başkanımızın önderliğinde, kendi açımdan ben hiçbir şey talep etmiyorum, sadece her köyle bulabildiğimiz, ulaşabildiğimiz, yaşlı kişilerden kendi dağarcığıyla birlikte onlar toprak olmadan o türkülerini almak gerekiyor. Tamamı 11 tane kesinlikle değil. Benim babam 1966 yılında TRT'de ses sanatçılığı sınavını kazanıyor. Babaları rahmetli o zaman, onlar küçükken öldüğü için ağabeyleri babamı köye almayacaklarını, onu lise okumak için, üniversite okumak için Ankara'ya gönderdiklerini, eğer müzik ile uğraşırsa reddedeceklerini söylüyorlar. O zamanlar çok ayıp bir şey müzik ile ilgilenmek. Bizler çok şanslıyız çok şükür, yani bir abdallık geleneği gibi, hep dışlanıyorlarmış, çalgıcı, müzisyen. Babam, ona hala çok üzülür. Benim de tabii müziğe olan bu yeteneğim babamdan geliyor. Bu konuda sevgili Belediye Başkanımız ve Kaymakamımızdan kendileri ile görüşüp, Haymana'da bir alan çalışması, bir derleme çalışması yapmak istiyorum. Ve kendileri bana bu anlamda bana destek verirlerse çok sevinirim.

Bir de kısaca Haymana'da yapılmasının düşündüğüm, yapılması güzel olacak birkaç proje var. Sınav yapmak kaydı ile Türk Halk Müziği Korosu kurup ve yönetmek istiyorum. Haymana bölgesinde bir halk oyunları topluluğu kurulması, gene çok güzel olacaktır. Bölgedeki müziğe olan etkisinden dolayı Haymana merkez ve köylerinde folklor adına derleme çalışmaları yapmak ve bunu yazılı olarak basılmasının faydalı olabileceğini

düşünüyorum. Bölgemizin müzik yapısını her yönü ile içeren, bölgedeki Kürt köylerinde de biliyorsunuz birçok dil farklılıkları var, yine Tatarlar, Türkmenler onların hepsinin kendi folklorundaki değerleri, türküleri derleyip Haymana Türküleri albüm çalışmasında da yine her anlamda, hiçbir talepte bulunmadan yer almak isterim. Bir de tabii ne kadar yapılabilecek bir şey daha, Haymana Radyo ve Televizyonunun kurulması imkânlar dâhilinde olursa çok sevineceğim. Belediye başkanımıza ben huzurlarınızda çok teşekkür ederim, hem sanata sanatçıya olan ilgisinden dolayı, bizlere her zaman her yerde çok destek oluyor, çok sağ olsun.

Söyleyeceklerim bu kadar. Sadece şu da eklemek istiyorum. Kendim müzisyen olduğum için hep müzik konuştum, çok özür dilerim. Tabii böyle bir sempozyumda tarih alanım olmasa da, ben de bilinmeyen birçok şeyden bahsetmek isterdim. Ben de keyifle dinledim hocalarımız fazlasıyla bahsediyorlar zaten. Bölgedeki türküleri, bölge folklorunu ülkemize tanıtan, sevdiren bir Neşet Ertaş hep orta Anadolu müziği için söyleniyorsa, bu bölgenin türkülerini Kürt Remzi nam-ı değer, Kürt Remzi hocamızın; bir Ramazan Cihan, TRT’de beraber çalıştığım ağabeyim, sanatçı; Şevket Kâğıtçı, inanılmaz faydası olmuştur. Bu saydığım isimler sayesinde, burada okunan bir ezgiyi Şırnak’ta da duyabilirsiniz. Ve Mehmet Doğan gibi... Bunlar albüm yaptıkları için bunları söylüyorum, bu bölgede bu anlamda çok zenginlik var. Dediğim gibi, ben kendi memleketim ile alakalı, Haymana ile ilgili, bu işi profesyonel olarak yapıyorum ve faydam olacak her projede de hiçbir karşılık gözetmeden yer almak, her zaman yer alırım. Bir emirdir, yeterlidir. Teşekkür ediyorum, çok sağ olun.

PROF. DR. ÖMER ÖZKAN*

Sayın başkan, değerli kaymakamın, değerli belediye başkanım, sayın vekilim, komutanım, değerli protokol mensupları, hemşerilerim, tekrar aranızda bulunmaktan çok mutluyum.

Şimdi tabii, bizim yapacağımız temennilerin dışında bazı şeyler yapmamız gerektiğini de Abbas Ağabey çok güzel söyledi. Biraz eleştirisel yönden ama bir kısmı en azından hayata geçirilebilecek şeyler söyledi. Ama ben, hep geleceği düşünürken, şöyle bir şey söylüyorum: Az önce sayın hocam bir şey söyledi, yaptıklarımız yeterli değil ama dedi, bence yaptıklarımız, bugün için yeterli de, gelecek için yeterli değil. Öyle düşünmemiz lazım.

Ben 1984 yılına kadar Haymana'daydım. Ama şunu bilirdim, 80'li yılların başında Haymana'ya bir heykel yapıldı ilk defa, Atatürk heykeli. Hükümet konağının hemen önündeki, heykeldir. "Hatt-ı müdafaa yoktur; sathı müdafaa vardır" güzel bir alt yazıyla o cümle vardı. O cümlenin Haymana'da söylendiğini o zaman duydum ben. Bakın ta 80'li yıllar. Bu olay 1921 yılında oluyor. Ve bir top arabası vardı Haymana'da, hatırlar mısınız? Hala duruyor mu bilmiyorum!.. Hükümet Konağı'nın önünde, o savaştan kalan top arabası vardı. Bizim tek bildiğimiz, aktivasyon da oydu Haymana'da, o yıllara kadar. Şimdi günümüzde bu türlü aktivasyonların yapılması, bu tür isteklerde bulunmamız, ne kadar ileriye gittiğimizi gösteriyor. Bugün için yeterli ama gelecek yıl da daha çok şey isteyelim.

15 gün önce bire kongrede Ankara Üniversitesi Rektörü Erkan Hoca ile beraberdik. Ben ona özellikle teşekkürlerimi ilettim, destekleri için. O da sizden çok iyi şekilde bahsetti, hatta bunların yetersiz olduğunu, daha iyi şeyler yapmamız gerektiğini kendisi bize iletti. Sizin şahsınızda özellikle size ve ekibinize ve Erkan hocaya, çok teşekkür ediyoruz. Çok iyi sahiplendi hakikaten. Ankara'da birçok üniversite varken, hem Meslek Okulu düzeyinde, hem eğitim düzeyinde hem de bu tür aktivasyonlar açısından Haymana'yı çok iyi sahiplendiklerini, ben düşünüyorum. Teşekkür ediyorum, özellikle size ve ekibinize.

Bir de tabii siz, ilk sabahki konuşmanızda değindiğiniz gibi, bıkmadan, aksatmadan, biz Haymana dışından gelen en devamlı öğrencileriz, en devamlı misafirleriz. Ama bundan bıkmaz, biz bundan onur duyuyoruz. Keşke daha

* Akdeniz Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Öğretim Üyesi.

çok şeyler yapılabilirsek. Burası bizim büyüdüğümüz, yetiştiğimiz topraklar. Hakikaten, her türlü iyiliği bizi her zaman çok sevindiriyor. Her türlü kötülüğü de bizi inanın buradakiler kadar, hatta fazlasıyla üzüyor. Çok şükür üzen şeyler son yıllarda azaldı. Ama biz daha iyi şeyler olsun diyoruz.

Tarih bilinci çok önemli!.. Çünkü tarih, eğitimin içinde yer alıyor. Eğitim ne kadar önemliyse, tarih de bunun içinde yer alıyor. Ben, Abbas ağabeyin anlattığı kısmı bilmiyordum. Viyana kuşatması ile çok önemli bir şeyler anlattı. Tarihi, sadece sevinmek ya da üzölmek için öğrenmeyeceğiz. Gelecekte onlardan ders almak için öğreneceğiz. Geçmişı yad etmek için, onları anmak için, onurla anmak için öğreneceğiz. Tarihini hakikaten çok iyi şekilde özümsemeyen hiçbir milletin, çok daha ileri gidebileceğini ben asla düşünmüyorum. Lisede benim çok iyi bir tarih hocam vardı. O kadar güzel anlatırdı ki, çok zevk alırdım. Ama inan hiç sorulmayacağını bildiğim halde, ben birçok kişinin bilmediğı tarihleri çok iyi bilirdim. Hala ezbere çok iyi bilirim. Otlukbeli Savaşı, Miyekefelon Savaşı, bunları hakikaten zevkle dinliyorum. Beyninizin köşesinde, hard diskte çok küçük bir yer tutacak bilgiler bunlar. Bunlar hakikaten önemli şeyler. Öğrencilerin burada olmaması tabi kötü bir şey ama hani zorlayarak değil, ancak belki bu tarihe çekmişken gelecek dönem de gelmelidir bence!.. Öğrenci ve öğretmenlerin buralarda olması çok daha önemli olacak. Çünkü biz onlara, zorlayarak değil, onları mutlu edecek, burada bulundurmaktan sevindirecek şeyler de sunmamız gerekecek. Bunlar bir şekilde gelecekte onların da aklına bir şeyler gelecek, bu da olayın gelişmesine yardımcı olacak.

Başlangıcı bile çok önemli olan bu sempozyumun, ikincisi diyoruz ama altıncısı oluyor herhalde. Altıncısı sempozyumun, düşünün kaç yıllık Haymana tarihinde bu altıncısı yapıldı. Ve her defasında çok farklı konularda çok farklı şeyler dinliyoruz. Asla sıkılmıyoruz. Sonuna kadar güzel şeyler düşünüldüğü oluyor. Bunun için organizasyon komitesine, hakikaten, belediye başkanımıza, kaymakamımıza, eski kaymakamımız Turan Bey'e çok teşekkür ediyorum.

Ama çok önemli bir şey var önümüzde, bu sempozyumun, bu toplantıların 100. Yılı yaklaşıyor. Böyle üç yıl dört yıl çok uzun bir zaman değil aslına bakarsanız. Orada bizim bir şeylere patlatmamız lazım, bir şeyleri hedeflememiz lazım. Orada vurucu noktayı yapmamız lazım. Bana göre ne yapılması lazım, sabah düşünmüştüm ama bizim bir şeyi sahiplenmemiz gerekiyor. Yunanlıların baklavayı, künefeyi sahiplendiğı gibi burada bir patent almamız lazım. Polatlı'yı çok seviyorum. Polatlılılar da beni çok seviyor biliyorum ama Haymana'yı daha çok seviyorum. Ama Haymanalıların bu işi çok iyi, daha iyi sahiplenmesi şarttır. Sakarya Şehitliğı çok güzel bir alan, haritalarda da görüyoruz. Ama onun daha iyisini hak eden

yer Haymana'dır. Şimdi tarihte Malazgirt'imiz var, işte, Afyon var, son olarak da belki de tarihimizin en önemlisi, çok güzel kutladığımız bence layığı ile kutladığımız Çanakkale var. Ama bir de onlar kadar önemli, hiçbir şekilde onlardan daha az önemli olmadığını düşündüğüm Sakarya var. Sakarya'nın adı değişir değişmez, onun önemi yok. Ama biz biliyoruz ki, o dönemde hepsinin adı Haymana. Haymana Ovası. Polatlı diye doğru dürüst bir yer yok aslına bakarsanız. Polatlı'nın da bundan gurur duyacağını düşünüyorum. Çünkü o dönemde, bize, Haymana bir bölgenin adymış, bir ilçenin adı değilmiş zaten. Dolayısıyla bizim o şehitliğin çok daha iyisini yapmamız gerekiyor. Devletin önemli mercilerinin bunu gereksiz bir masraf olarak düşünülmemeleri gerekiyor. Ömer Bey de çok güzel anlattı. Bence bu hedefi koymaları gerekir. Onun çok daha iyisini, bu tepelere, bu bozkır tepelerine, çok güzel şekillendirecek, insanların gördüğünde gurur duyacağı, hakikaten çok daha iyisini hak ediyoruz. Bu devlet bunu bir sene içerisinde çok rahatlıkla yapar ama planlaması gerekiyor. Bunu mutlaka zorlamamız gerekiyor. Bu 13 Eylül Polatlı'nın kurtuluşu, 12 Eylül Haymana'nın kurtuluşu, Sakarya'nın zaten zafer günü 12 Eylül'dür öyle, değil mi hocam, yanlış söylemiyorum?

Haymana kurtulduktan sonra, geriye doğru biz de kurtulduk. Bizim, 12 Eylül'de bunu çok gürültülü bir şekilde kutlamamız gerekir diye düşünüyorum. Haymana ve Sakarya iki önemli isim, yani özel isimdir. Haymana, bir kere Türkiye mozağının çok iyi temsilidir. Türkiye'nin tüm etnik grupları, burada çok güzel bir biçimde, çok barışçıl bir şekilde, barış içinde, mutlu bir şekilde yaşıyor. Ve çok güzel bir şekilde Haymana coğrafik olarak Türkiye'nin en orta noktasına denk geliyor. Bahsettiğimiz Sakarya Savaşı da zaten bizim. Malazgirt'ten sonra uzaklaşıp da geri dönerken en son takılıp, belki de burada bir tökezleyeseydik, siz sabah dediniz "neler olabileceğini tahmin edemiyorum". Ben tahmin edebiliyorum. Siz de eminim tahmin ediyorsunuz. Hakikaten çok farklı şeyler olacaktı. Bunu çok iyi anlatabilmek lazımdır. Bu bilinci, bizim gelecek nesillere, gençlere, öğrencilerimize de yerleştirmemiz lazım. Tabii bu sempozyum, bizim aralarda yaptığımız 5-10 dakikalık görüşmeler, sizin anlattığınız şeyler kadar çok önemli şeyler var. Tarih kitaplarından bunları çok güzel okuyabilirsiniz. İnternete girerseniz her şeyi çok güzel okuyorsunuz. Ama o kadar güzel emek harcıyorsunuz ki, hakikaten gönülden söylüyorum. Ben sempozyumu, yarın mecburen ayrılacağım ama sonuna kadar hep dinleyen biriyim. Ama her toplantıda öyle güzel şeyler öğreniyorum ki, bizim için, zahmet edip giremediğimiz yerlerden, arşivlerden belgeler çıkartılıp, belgeler okunuyor. Burada kitap bilgisi verilmiyor. Ben biliyorum ki, tarih her zaman, belirli, çok bilinmiş hocalarımız vardır. Onların kitapları değerlidir, ama herkes bir şekilde kendine göre konuyu yöneltebiliyor. Ama asla arşivler yalan söylemez, belgeler yalan söylemiyor. Biz burada belgeleri görme şansımız

oluyor ki, ben ulaşsam ulaşsam bir belgeye, üç belgeye, on belgeye ulaşabilirim. Sayenizde her toplantıda en az onlarca, yirmiye yakın, otuza yakın belgeyi bir anda görme şansım oluyor ve beni çok mutlu ediyor Peki, neden? Sakarya Meydan Muharebesi'nin çok konuşulmamasının en büyük nedeni de, ben kendi açımdan şöyle yorumluyorum sizin anlattıklarınızdan tabii, öğreniyoruz ki, Türkiye Tarihi'nin belki Çanakkale'den daha fazla, en büyük acılarının yaşandığı dönem olmuş. Özellikle de bu bölge için!.. Bu bölgede yaşayan halkın, bir şekilde hiçbir şeyi kalmamış. O Tekâlif-i Milliye Emirleri değil mi hocam? Bu kanun ne yapmış? “Elinizdeki, kucağınızdaki, avucunuzdaki her şeyi vereceksiniz” demiş. Ama en çok burası vermiş, vermek zorunda kalmış. Bu savaşta öyle acılar yaşanmış ki, giderken yakılmış, yıkılış, insanlar bir sürü tacize, tecavüze uğramış ve benim anladığım kadarıyla on yıl, on beş yıl bir daha burada savaştan bahsedilmemiş. Biz Çanakkale'yi kazanırken tüm Türkiye Çanakkale başarılarını konuşmuş, bu bir sembol olmuş. Bizim Kurtuluş Savaşımızın da başlangıcı olmuş ama maalesef Sakarya konuşulmaması gereken bir bölge olarak kalmış. Bu çok önemli aslında, bunun üzerinde durmak gerekiyor. Bunu ancak arşivlerden, belgelerden insanların neler yaşadığını, o Haymana Kaymakamının o zaman ne dediğini, müftünün ne dediğini, onların arşivlerinde neler dediğini duyduğunuz zaman, o zaman anlıyorsunuz bunun ne kadar önemli olduğunu. 10-15 yıllık konuşmama dönemi de, bunun bizce halkın mantalitesinde bir miktar geride kalmasının sebebi olarak kalmış ama bunun tekrar gündeme gelmesi ve anlatılması görevi de hepimize düşüyor. Tabii bununla ilgili biliyorsunuz, İkinci dünya Savaşı ile ilgili onlarca, yüzlerce film var. Birazdan burada güzel bir toplantı olacak. Bilim-siyaset, bunlarla ilgili şeyler, maalesef bunlarda çok gerideyiz. Hep övüyoruz kendimizi ama ilerde olduğumuzu asla söyleyemeyiz. Hep kişisel bazda bir şeyler yapmaya çalışıyoruz. Tabii ki eskiye göre, çok daha ilerdeyiz ama asla bulunduğumuz nokta yeterli değil. Bugün yeterli de gelecek için asla yeterli değil. Bunu söyleyelim. Bunun için de “Er Ryan'ı Kurtarmak” filmini izliyoruz, orada askerin, bilmem, ölmesine hakikaten üzülmüyoruz, ağlıyoruz. Bu Sakarya Savaşı'nda ne acılar yaşanmıştır, neler yaşanmıştır? Bunlarla ilgili ne filmlerimiz, bizim yaptığımız diziler de, filmler de var. Ama günü kurtarmaya yönelik, günlük şartlar gibi oluyor. Bunları anlattığınız zaman ancak, toplum bilinciyle, bu Sakarya Savaşı'nı çok güzel anlatırsınız.

Bu sempozyumlar olacak. Bunlarla ilgili senaryolar olacak. Bunları da, yapacak girişimlerde bulunmak gerekiyor. Ben tekrar şahsınızda, özellikle belediye başkanımıza, bu sempozyumu yaşatmak için, daha ileriye götürmek için yaptığı çabalar için çok teşekkür ediyorum. Ben çok mutlu oluyorum bunları duyduğum sürece. Ve en çok da şahsınıza ve ekibinize teşekkür ediyorum. Sağ olun.

GÜVEN DİNÇER*

Efendim en sonuncu konuşmacı benim, o bakımdan en az zamanı olan konuşmacı da benim. Size kısaca düşüncelerimi söylemek isterim. Büyük bir düşünür ve edebiyatçı olan Meksikalı yazar Octavio Paz diyor ki; “tarih insanın kendisidir.” İster istemez insan kendi etrafında tarihi görebiliyor. Ben bir Ankaralı ailenin çocuğuyum. Nallıhan’dan Kayaş’a, Haymana’dan Çubuk’a kadar olan arazi içinde, geniş yerleşme alanı içinde, dedelerimiz, ninelerimiz var. Bütün ailemiz buraların çocukları.

Babaannem, Haymana’nın bir köyündendir. Dedem memuriyet sebebiyle, kasabanın ilk ilçe olarak kuruluşunda gelmiş. Babam 1903’de Haymana’da doğmuş. Ben de 1934’de doğdum. Ama ben çok şanslı bir insanım. Bugün 83 yaşındayım ama Türkiye’nin en şanslı insanlarından biriyim. Türkiye’nin en güzel okullarında okudum. Atatürk’ün, İnönü’nün kurduğu en güzel okul binalarında, onların yetiştirdiği Cumhuriyetçi öğretmenlerin okulunda ve kurduğu fakültede okudum. İlk fakülte, biliyorsunuz 1925 Ankara Hukuk Fakültesi’dir. Orada okudum ve ailemin bütün fertlerinden on kişi Ankara Üniversitesi mezunudur. İki Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, iki Tıp Fakültesi, üç Hukuk Fakültesi, iki Ziraat ve bir Fen Fakültesi mezunu var ailemizde. On kişi, Ankara Üniversitesi mezunu. Ve Ankara Üniversitesi’nde ben her zaman hayranlık duydum. Bu ulusun kuruluş sembollerinden biridir.

Şimdi biliyorsunuz son zamanlarda tarihimize oynamak isteyen insanlar var. Bu, İstanbul’un çevresinde ve orada bazı üniversiteler akıl almaz işler yapıyorlar. İstanbul’da bazı yayınevleri kuruldu. Bu yayınevleri ne yapıyorlar, o talihsiz 1915 Olayları’nı tek taraflı yansıtmak için, tek taraflı eserler basıyorlar. Mübadeleyi tartışıyorlar. Sanki Yunanistan, Haymana önlerine kadar “izci kampı” kurmak için gelmişti. Bunun sonucunda olaylar mübadeleyi getirmişti. Karşılıklı antlaşma ile biz bunu sulh içinde çözdük. Ama şimdi “ağlama duvarı” haline getirdiler. Onlarla ilgili tek taraflı anlılar yayınlanıyor. O bakımdan ben Ankara Üniversitesi’nin yaptığını çok büyük bir saygı ve sevgi ile karşılıyorum. Gerçek tarihin ve hafızamızın bekçisi olarak onlar görev yapıyorlar.

Şimdi, ben şanslı bir insanım dedim. Ankara’ya baktığım zaman şunu görüyorum. Ankara, Orta Anadolu’dur; Ankara, tarihi boyunca bir büyük eyalet merkezidir. Büyük bir Anadolu merkezidir. Ve aynı zamanda bin yıllık

* Emekli Anayasa Mahkemesi Başkanvekili

bir devletin ve ulusun oluşum merkezidir. Bütün çimento, harç, Ankara çevresindedir. İşte bu harcın içinde kırsal alanın sahibi Haymana'dır. Bütün göçler buraya olmuştur. Yüzyıl önce, bin yıl önce başlayan göçler, ta yakın zamana kadar burada sürmüştür. Burada bütün ulusumuzun kaynakları gelip birleşmiştir, kaynaşmıştır. Ve bugünkü ulusu meydana getirmiştir. O derece ki, Haymana kırsal alan olarak, Türk devletinin ve ulusunun kuruluşunun bütün safhalarını ve onurunu taşıyan bir yerdir. O bakımdan Haymana'nın yeri çok önemlidir.

Haymana nedir? Haymana göç ile kurulmuştur. Yakın zamana kadar da göç almıştır. İlk göçler, kimsenin zannettiği gibi zor ile yapılan göçler değildir. Basra'ndan, Güneydoğudan dâhil bütün Ankara'ya göçler olduğu zaman Haymana ve civarında yerleşme olmuştur. Daha sonra imparatorluğun gerilemiş döneminde Kafkasya'dan, Kırım'dan, Dobruca'dan, Rumeli'den, Bosna'dan ve Arap illerinden göçler olmuştur. Ve İmparatorluğun yükseliş döneminde Balkanlara ve Girit'e bu çevreden insanlar gönderilmiştir. Bodrum'da tanıştığım İzmir Sanayi Odası başkanı bana ısrarla, "Ankaralısınız, neresindensiniz?" dedi. Ben de "her tarafıdanım" dedim. "Yok" dedi, "söyle" dedi. Anlattım. Biz dedi, Girit'e ailemiz Haymana'dan, Haymana'nın güneyindeki köylerden göç etmiş, dedi.. Girit alındığında, buradan göç gönderiliyor. Sonra Başsavcılıkta bir Savcı ile görüştim. O arkadaş da bana dedi ki, "biz dedi Giritliyiz, aslımız, ama dedi Haymana'nın güneyindeki köylerden gönderilmişiz". Yani Evlad-ı Fatihan dediğimiz insanlar, Rumeli'ye gönderilen Anadolu insanı, buradan beslenmiştir.

Niye? Tamamen çok büyük özellikleri var. Bir defa ulusal birliğin sembolü olan bir yer. Türkiye fetret devrinden sonra çıkışını Ankara ve çevresinde güçlenen insanlar sayesinde sağlamıştı. İkinci fetret devri 1918-20 arasındır. Yine bu fetret devri, bütün Türkiye'nin kahramanlarının Ankara'da toplanarak ve Ankaralı hemşerilerimizin ve Ankara'nın kırsal tabanı olan Haymana'nın desteği ile ayakta kalmıştır.

Orta Anadolu nedir? Ülkenin erzak ambarıdır. İskender, İran seferine giderken birden bire Torosların Anadolu'ya bakan yakasından yolu çeviriyor, Gordion'a geliyor. Herhalde düğümü çözmek için gelmiyordu. Ordusunu İran seferi için doyurmak, erzak ambarlarını doldurmak için geliyordu.

Bütün hayatı boyunca Ankara ve çevresi, Orta Anadolu, devleti desteklemiş ve ülkeyi doyurmuştur. 1915'de, ben halamın eşinden duydum, Ankara'da bir toplantı yapılıyor. Talat Paşa ordunun erzakını sağlamak için Ankara'ya geliyor. Ankara ve çevresinden herkes o toplantıya katılıyor ve orada kararlar alınıyor. Bütün hayat boyu böyledir. Biliyorsunuz sempozyum sayesinde de daha çok öğrendik, İstiklal Harbi yapılırken, düşman Haymana

önerilerine kadar gelmişti. Batı illeri işgal altındaydı. İlk Ermeni olaylarının başlaması sebebiyle Doğu ve Güneydoğu ve işgaller sebebiyle yokluk ve yoksulluk içindeydi. Kendisine bakacak hali yoktu. Milli Mücadele yapılırken iki bölge vardı. Bir Orta Anadolu, bir de Karadeniz vardı. Tekâlif-i Milliye nereden elde edilmiştir? Tekâlif-i Milliye bu ülkenin yaptığı en büyük fedakarlıktır, onurdur tarih için. Yine bu topraklarda ve Karadeniz’de olmuştur.

Şimdi 1889’un son ayında, son gününde Ankara’ya demiryolu gelmiştir. Demiryolu niye gelmiştir Ankara’ya? Şu sebepten gelmiştir, 93 Harbi’nde biz Romanya’yı kaybettik, buğday ambarını kaybettik. İstanbul-Köstence arasındaki mesafe, İstanbul-Ankara arasındaki mesafenin 2/3 kadardır. Bütün İstanbul ununu Romanya’dan getiriyor. O zamana kadar kendi paramızla satın aldığımız unu yabancı para ile satın almak mecburiyetinden kaldık. İşte o zaman İmparatorluk, Bağdat demiryolunu Ankara’ya kadar uzattı. Ve ilk burada, Ankara’da yapılan şose nerenin şosesidir, İmparatorluk döneminde? Haymana-Ankara şosesidir, Polatlı şosesidir. Bu 50 km’lik mesafe şose olarak niçin yapılmıştır? Orta Anadolu’nun buğdayını İstanbul’a götürebilmek için yapılmıştır. İstanbul’da iki tane naip var, Unkapanı naibi, Yağkapanı naibi. Bunlar kadı, hukukçu. Gelen unları, yağları denetliyorlar. O zamana kara un Romanya’dan geliyordu, sonra Orta Anadolu’dan gelmeye başladı.

İkinci Cihan Harbi hakkında yalan yanlış bazı cami hikâyeleri anlatılır. Ben o zaman babamın vazifesi nedeniyle Beypazarı’ndaydım. İlkokulun ilk sınıfındaydım. Beypazarı’nda bazı camiler ambar yapıldı. Ambar yapıldı. Milyonluk ordu besliyorduk. İlk önce Almanların işgalinden korkuyorduk, daha sonra Almanlar yenildi, Bulgaristan dâhil, Ruslar indi. Onların biz korkusunu yaşadık. Bir milyon insan, 18 milyonu beslemeye kalkıyordu. Ne kadar büyük şeydi. O zaman tabii, bizi yöneten insanlar çok büyük insanlardı ve o bizim çocukluğumuzda yaşadığımız sıkıntıları, bütün Türkiye’yi yöneten insanlar da gram gram, dirhem dirhem yaşayan insanlardı. O bakımdan, o günleri biz kolaylıkla atlatabildik ve bu günlere geldik.

Ben, o kadar çok şey anlatılabilir ki, kısaca keseceğim. Haymana ne olabilir diye düşünüyorum hep. Ben bir eğitim kenti olması düşüncesindeyim. Dünyanın her yerinde yeni kurulan üniversiteler büyük kentlerde kurulmuyorlar. Büyük kentlerin çevresinde kuruluyorlar. Amerika’da olsun, New York etrafında, Atlantik kıyısında, Pasifik kıyısında, San Francisco’da. Üniversiteler dağılmış vaziyette. Chicago’da ve onun çevresinde var. Hatta idarelerin kesin yasakları var. Lenin bir üniversiteyi kurduğunda illa başka yerde olacak.

Şimdi bizim Ankara'nın üç ilçesi, kentleşme bakımından eski bir tarihe sahiptir. Ayaş, Beypazarı ve Kalecik böyle yerlerdir. Ama onların bir konudaki potansiyeli, gücü bellidir. Ama bizim Haymana'nın potansiyeli bütün Konya'ya kadar olan, öbür taraftan da Niğde Aksaray'a kadar olan geniş bir alanın potansiyeli. Ve insan kaynağı çok zengindir. Bu insan kaynağından yararlanarak biz Haymana'yı bir eğitim kenti de yapabiliriz. Ecevit'in iktidarı zamanında 8 yıllık eğitim kabul edildiği zaman, Haymana'ya dört tane merkezi okul yaptırıldı. Türkiye'de 300 tane yapıldı. Haymana'ya da dört tane yapıldı. Çok büyük bir imkândır. O yüzden bütün köylerimiz okul imkânına kavuştular. Şimdi ve daha sonra yeni okullar yapıldı. Bunu Meslek Okullarına, Üniversitelerin şubelerine doğru genişletmemiz gerek. Ama ne yazık ki bizim bu konuda eksikliklerimiz var. Mesela Ayaş gibi kültürlü bir yere yüksek okul yerine hapisane yapmaya kalktık. Tabii olacak iş değil. O da tabii memleketin gelişmesinde yahut da ayakta durması için bir kurumdur. Ama eğitimin önüne geçecek bir kurum değildir. Ben Haymana için yeni yeni üniversite şubelerinin açılmasını ve burada bir yerleşke olması gerektiğini düşünüyorum. Bu büyük bir imkândır. Biz, bir yüksek okul açtık, açtık ama ondan sonra o kaldı. Onun devam etmesi lazım. Yeni şubeler açılması lazım. Çünkü yeni yapılan yoldan dün gelirken gördük ki, Haymana'ya geliş Ankara'dan, Gölbaşı bizim bir mahallemiz olduğuna göre, 30-40 dakikada gelebileceğiz. Şimdi bizim burada öğretmenlerimiz var. Öğretmenlerimizde kurs açılmış. Ben öncülüğünü yapmışım, İş Bankası'ndan 8.000 TL 'ye aldık koca binayı. İş Bankası bize niye verdi bu binayı? Öğretmenevi için verdi. Şimdi gelmiş oraya kurs açıyor bizim Milli Eğitim. Ne hakkı var, başka binada açsın. Orasını öğretmenler için aldık biz. Öğretmenler daha çok istifade edebilsin diye aldık. Şehir merkezindeki eski şube binamız, Milli Eğitim binası olmuş. Bizim derdimiz kâtiplerimize yer bulmak değil. O muhteremler nerede oturlarsa görevlerini yapabilirler. Orası Halk Eğitim Merkezi. Halka hizmet verme durumunda. Ben istirham ediyorum yerel yöneticilerden, sahiplerine versinler o binayı. Buranın büyük bir okuma potansiyeli var. Bu bozkırın insanı hırslı insandır. Göç ile yerleşen insan dünyanın en hırslı en çalışkan insanıdır. Toprağını terk edip geliyorsun, burada tutunuyorsun, yaşıyorsun. Bunlar okumaya, öğrenmeye çok meraklı insanlardır. O bakımdan ben Haymana'nın eğitimi üzerine, yerel yöneticilerimizin ve diğer yöneticilerimizin dikkatle durmalarını öneriyorum. Burayı bir eğitim kenti yapalım. Bunun için çok büyük imkânlarımız, insan imkânımız var. Haymana ova olarak, güçlü insanlar, çalışkan insanlar olarak her şeyi yapabilecek güçteler. Ayrıca Ankara'da da, Ankara Üniversitesi gibi cumhuriyeti yaratan üniversite var. Her türlü imkânları var. Polatlı'da bir Fen-Edebiyat Fakültesi kuruldu biliyorsunuz, orası nasıl gelişecek bilmiyorum. Ben de oraya eşimle birlikte 1500 kitap hediye ettik. Liseden beri okuduğumuz Tük Edebiyatı ile

ilgili kitaplar ve büyük klasikler serisinden... O zaman çevrilenleri almıştık. Yenileri ile de takviye ederek oraya bir kitaplık kurduk. Haymana'ya da bir üniversite şubesi açılabilir ve bu son derece kolaylıkla da yürüyebilir. Çünkü dediğim gibi Haymana artık Ankara'nın bir semti gibi. Bunu da değerlendirmeliyiz. Bir eğitim kenti olarak geliştirmeye devam edelim. En önce bilgisayarlı muhasebe vs eğitimi olmak üzere, yeni bazı şubeler açalım. Çünkü okulumuzun potansiyeli daha fazla öğrenciye müsaittir. Onlar için de bir yurt yaparsak, tabii çok daha büyük bir imkân olacak. Benim on binlerce, otuz, kırk senelik kupür arşivim var. Hepsini de Ankara Üniversitesi'ne inşallah vereceğim. Kitap koleksiyonlarımı, 700 kitaplık Ankara kitaplığım var. Onu da Ankara Üniversitesi'ne vereceğim inşallah. Ve Haymana'da onun bir parçası olarak bunlardan yararlanacaktır diye düşünüyorum.

İKİNCİ OTURUM

**SANAT, SİYASET VE BİLİM AÇISINDAN
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE HAYMANA**

TURİZM STRATEJİLERİNİN ANKARA-HAYMANA İLÇESİ'NDE GELİŞTİRİLME OLANAKLARI

*E. Seda ARSLAN MUHACİR**

Öz

Bu çalışmanın amacı Ankara- Haymana İlçesi'nin sahip olduğu doğal, kültürel, sosyal, çevresel ve ekolojik özellikler bağlamında turizm potansiyelinin değerlendirilerek, Haymana İlçesi için geliştirilen turizm stratejilerini irdelemektir. Bu kapsamda Türkiye Turizm Stratejisi 2023'e göre Frigya Kültürel ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi içinde yer alan Haymana İlçesi'nin sahip olduğu turizm değerleri, belirlenen turizm seçenekleri ile ilişkilendirilecektir. Çalışmanın sonuç bölümünde literatür çalışmaları, çalışma alanına ilişkin istatistikler ve Haymana İlçesi'nde gerçekleştirilen yarı-yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen sonuçlar çerçevesinde belirlenen termal, tarımsal ve kültürel turizm seçeneklerine ilişkin öneriler getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Haymana, Kültürel Turizm, Tarımsal Turizm, Termal Turizm.

OPPORTUNITIES FOR DEVELOPMENT TOURISM STRATEGIES IN ANKARA HAYMANA COUNTY

Abstract

Abstract The aim of this study is to determine tourism potential in terms of natural, social, environmental and ecological features of the Ankara-Haymana County and scrutinize tourism strategies developed for the Haymana County. In this context, according to 2023 Tourism Strategies of Turkey, tourism values of the Haymana County where is in the Phrygia Cultural and Thermal Tourism Development Area will associate with the tourism alternatives. In conclusion, some suggestions will made for the thermal, cultural and agro tourism that are determined

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, E-posta: esedaarslan@gmail.com

for the study area according to literature studies, statistics of the study area and the results of semi-natural interviews.

Keywords: Agro Tourism, Ankara, Cultural Tourism, Haymana, Thermal Tourism

GİRİŞ

Kırsal ekosistemlerin bir parçası olan kırsal peyzajlar zaman içerisinde doğal ve kültürel süreçlerle ilişkili olarak değişmekte ve dönüşmektedir. Bu değişim kırsal peyzajın morfolojik yapısını etkilemenin yanı sıra bu yapıya bağlı olarak kültürel ve sosyal süreçlere de etki etmektedir. Bu değişim ve dönüşüm içerisinde kırsal peyzajın doğal kültürel ve sosyal süreçlere uyum sağlaması o peyzajın sahip olduğu ekolojik, sosyal ve kültürel özelliklere göre korunması ve kullanılması ile mümkün olabilir. Kırsal alanlarda gerçekleştirilen bir turizm türü olan kırsal turizm kırsal peyzajların potansiyeline uygun kullanımı ve korunması için uygun bir seçenek olabilmektedir.

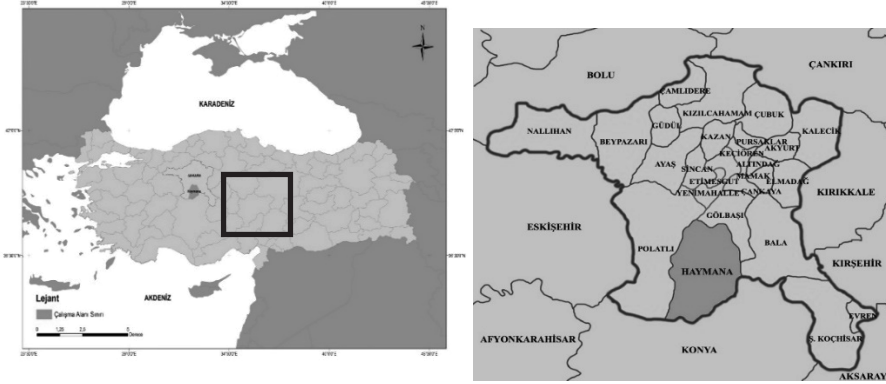
Bu bağlamda çalışma alanı olarak seçilen Ankara-Haymana İlçesi kırsal alanlarda yapılabilecek kırsal turizm etkinlikleri için potansiyel oluşturmaktadır. Son yıllarda büyük oranda nüfus kaybı yaşayan Haymana İlçesi için kırsal turizm etkinliklerinin hem ilçenin sahip olduğu doğal ve kültürel potansiyelin değerlendirilmesi hem de kalkınması yönünde en uygun alternatif olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca Haymana İlçesi'nin Termal turizm bölgesi olarak ilan edilmiş olması ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Turizm Stratejileri 2023 ve Ankara Bölge Kalkınma Planı 2014–2023 kapsamında öncelikli ilçeler arasında yer alması sebebiyle kırsal turizm konulu çalışmalara katkı sağlaması ve kaynak olması beklenmektedir.

Bu bildirinin amacı, doğal ve kültürel değerlere sahip, ulaşım problemi yaşamayan, termal turizm bölgesi olarak ilan edilmiş, Türkiye Turizm Stratejileri 2023 kapsamında kırsal turizm faaliyetlerine uygun ve Ankara Kalkınma Planı 2014–2023 kapsamında öncelikli ilçeler arasında olan Haymana İlçesi'nin doğal ve kültürel özellikleri bağlamında kırsal turizm seçenekleri sunmak ve Haymana ilçesi için geliştirilen turizm stratejilerini irdelemektir.

1. ÇALIŞMA ALANI

Coğrafi Konum ve Ulaşım: Ankara'ya bağlı Haymana İlçesi'nin kuzey ve kuzeydoğusunda Gölbaşı, doğusunda yine Gölbaşı ve Bala, batı ve kuzeybatısında Polatlı, güneydoğu ve güneyinde Konya İli yer almaktadır (Şekil 1). Ankara'nın güney kesiminde yer alan Haymana İlçesi, bir plato niteliğindedir. Cihanbeyli platosunun devamı olan, yer yer ova ve bazen de yayla özelliğini taşıyan platonun batısında yüksekliği 1200 m'yi aşan tepeler de yer almaktadır.

Şekil 1 Çalışma alanının coğrafi konumu¹

Haymana İlçesi Ankara'ya 74 km uzaklıktadır. Ulaşım, ilçe içinde ve komşu illere asfalt ve bölünmüş yoldan sağlanmaktadır. Haymana İlçesi, kendisine sınır olan Konya İline 201 km uzaklıktadır. Haymana İlçesi'ne bağlı bulunan Çalış, Yenice, Balçıkhisar, Bumsuz ve Yurtbeyli beldelerine ulaşım asfalt yoldan sağlanmaktadır. Bunun dışında köylere ulaşım asfalt yollardan sağlanırken bazı köylerde (Büyük Konakgörmöz, Küçük Konakgörmöz, Emirler, Kerpiç, Devecipınarı, Serinyayla) ulaşım toprak ve stabilize yollardan sağlanmaktadır. Haymana İlçesi'nde 5 adet belde, bu beldelere bağlı 66 adet köy ve 15 adet yayla bulunmaktadır (Şekil 2).

¹Emine Seda Arslan Muhacir, **Ekosistem Servisleri Kapsamında Kırsal Turizm Alternatiflerinin Değerlendirilmesi: Ankara-Haymana İlçesi Örneği**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2014.

Şekil 2 Culuk Köyü tarım arazileri ve Güzelcekele Köyü'nden yapılar²

Nüfus: 2016 yılına ait güncel nüfus verilerine göre Haymana İlçesi'nin toplam nüfusu 28.127 kişidir. İlçe nüfusunun 2007 yılından bu yana giderek azaldığı gözlemlenmektedir (Tablo 1).³

Tablo 1 Yıllara Göre Haymana İlçesinin Nüfus Değişimi

Yıllar	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007
Haymana Nüfusu	28.127	28.355	31.176	42.566	31.058	32.705	33.886	34.912	40.537	39.310

Tarihçe ve Kültür: Haymana İlçesi ve çevresinin tarihteki çok sayıda uygarlığa ev sahipliği yaptığı görülmektedir.

Haymana İlçesi'nin çeşitli yerlerinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan arkeolojik ve antropolojik kazılar, ilçede Paleolitik, Kalkolitik ve Tunç devirlerinde yörede bir yerleşim olduğunu göstermektedir.⁴

Haymana İlçesi'nde yer alan şifalı su kaynaklarını ilk kullanan kavmin Hititler olduğu sanılmaktadır. Haymana kaplıcasının olduğu yerde yapılan kazılardan çıkan havuz parçalarının Dereköy yakınındaki Hitit'i ibadet yeri

² Arslan Muhacir a.g.t.

³ <http://www.ankararehberi.com/haymana.html>

⁴ Halil İbrahim Uçak, **Tarih içinde Haymana**. Haymanalılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, **Ankara**, 1987; Arslan Muhacir, a.g.t.

olduğu kesinlik kazanan Gavur Kalesi taşlarıyla aynı kökenli olduğu uzmanlarca belirlenmiştir (Anonim 2012a; Arslan Muhacir 2014).⁵

Hititlerin ibadet yeri olarak bilinen Gavur Kale'de önemli bir Frig yerleşmesi ortaya çıkarılmıştır. Burada 1998 yılında Anadolu Medeniyetleri Müzesinin yapmış olduğu kazılarda ortaya çıkan eserler müzeye konmuş ve Gordion'dakilerle benzerlik taşıdığı görülmüştür. Türkhöyük Köyü surları içerisinde bulunan mezarlıkta mermer sütunlar ortaya çıkarılmış olup, bunlar Roma ve Bizans dönemine tarihlendirilmiştir. Bu höyük de önemli bir Hitit yerleşim merkezidir.⁶

Hititlerden sonra Frigyalılar ve Galatlar yöreye yerleşmişlerdir. Ankara yöresi Galatların en büyük merkezlerinden biri olmuş ve kaplıcalarından ötürü de burada uzun süre hüküm sürmüşlerdir. Tarihi Kral Yolu güzergâhında bulunan Haymana kaplıcalarının, daha birçok kavim tarafından kullanıldığı sanılmaktadır. Bu bölge de Galatların bu bölgeye Galatia Salutaris yani sıcak su kaynağı adının vermesi rastlantı değildir.⁷

Hititler ve Galatlar'dan sonra Romalılar da bu kaplıcaı geliştirmiştir. Ortaçağda Haymana İlçesi'nin tarihi konusunda yeterli bilgi mevcut değildir. Ancak Haymana'nın çeşitli yerlerinde yapılan binaların temel kazıları sırasında Bizans dönemine ait izlere rastlanmıştır. Elde edilen kalıntılar Bizanslıların Ankara ve çevresinde yerleşerek, burayı kışlık konaklama yeri olarak kullandığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Haymana İlçesi ve civarında Bizans dönemine ait birçok arkeolojik esere rastlanmıştır. Culuk, Çalış, Çingirli, Çeltikli ve Balçıkhisar köylerindeki harabeler ve mağaralar, yine aynı köylerde ratlanan mezar taşları, kolonlar, mermer parçaları ve höyükler bu kalıntılardan bazılarıdır.⁸

Haymana İlçesi'ndeki Bizans hâkimiyetinden sonra yörenin Selçuklu hâkimiyetine girdiği düşünülmektedir. Selçukluların Haymana İlçesi'nde kaldıklarını belgeleyen tarihi yapılara ve restore ettikleri düşünülen köprülere ve medreselere rastlanmıştır. Selçuklu hâkimiyetinden sonra sırayla Moğollar ve ahilerin yönetimine geçen Haymana İlçesi Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁹

⁵ Arslan Muhacir 2014, <http://www.ankararehberi.com/haymana.html>

⁶ **Dünyanın Durumu 2012 Sürdürülebilir Refaha Doğru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012; Arslan Muhacir, a.g.t..

⁷ Arslan Muhacir, a.g.t.; <http://www.kenthaber.com/ic-anadolu/ankara/haymana/Rehber/genel-bilgi/haymana-genel-bilgi>

⁸ Uçak, a.g.e.; Arslan Muhacir a.g.t.

⁹ Uçak a.g.e. ; Arslan Muhacir, a.g.t.

Haymana İlçesi aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'nın da izlerini taşımaktadır. 23 Ağustos 1921' de başlayan Sakarya Meydan Savaşı'nda Haymana İlçesi'nin stratejik önemi bulunmaktadır. Haymana İlçesi ve çevresinde Türk ve Yunan savaşı sırasında Atatürk' ün "Hattı müdafaa yoktur, Sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır" sözleri Haymana' da söylemiş olması Haymana İlçesi'nin Kurtuluş Savaşı sırasındaki önemini açıklayan bir delildir.¹⁰

Atatürk'ün bu dönemde kaldığı ev, Haymana İlçesi'ne bağlı Çalış Beldesi'nde yer almaktadır. Atatürk Evi (Şekil 4) ve Gâvur Kalesi'nin yer aldığı Çalış Beldesi tarihi ve kültürel özellikler bakımından, Yenice ve Bumsuz beldeleri ve bunlara bağlı köyler ise yaylaların ve diğer alanlara nazaran farklı peyzaj görünümünün yer aldığı doğal özellikler bakımından zengindir.¹¹

Haymana İlçesi'nde ayrıca yıllardır Cimcime Sultan Efsanesi süregelmektedir. Kaplıcaların şifalı olduğunun kanıtı olarak gösterilen Cimcime Sultan Efsanesinde Cimcime adlı bir genç kızın yaralarından şifalı kaplıca suyu sayesinde kurtulduğu anlatılmaktadır. Cimcime Sultan'ın şehir merkezinde türbesi bulunmaktadır (Şekil 3).¹²

Şekil 3 Atatürk Evi ve Cimcime Sultan Türbesi (Arslan Muhacir 2014)

Termal kaynaklar ve konaklama: Haymana ilçesi Uluslararası Şifalı Su Kaynakları Araştırma Merkezi'nin 30 ülkeyi kapsayan araştırmasına göre; Haymana Kaplıcaları nitelik bakımından dünyada ikinci sırada yer almaktadır. Su sıcaklığı kaynakta 44, havuzda ise 42-43 °C 'dir. Kaynak akım değeri, 4,8 lt/sn, PH 6,8, toplam mineralizasyon ise 882,77mg/lt olarak ölçülmüştür.¹³

¹⁰www.haymana.bel.tr ; Arslan Muhacir, a.g.t.

¹¹ Arslan Muhacir, a.g.t.

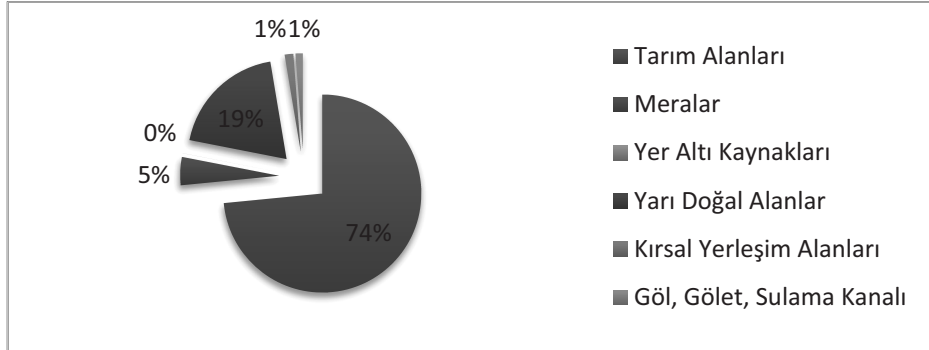
¹² Arslan Muhacir, a.g.t.

¹³ Arslan Muhacir, a.g.t.

Haymana ilçe merkezinde Belediye'ye bağlı 3 adet kaplıca bulunmaktadır. Bunlar, Merkez Kaplıca, Saray Kaplıca ve Medrese Kaplıcalarıdır. Ayrıca yine Haymana Belediyesi'ne bağlı Cincime Oteli bulunmaktadır.¹⁴ Bunun yanı sıra termal olanaklar sunan özel işletmeler yer almaktadır.

Ekonomi: Haymana İlçesi'nin ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Haymana İlçesi'nde tarım ve hayvancılık faaliyetleri modern yöntemlerle gerçekleştirilmektedir. İlçenin verimli ve geniş topraklarında hububat ürünleri (buğday, arpa, yulaf), baklagiller (nohut, mercimek), endüstri bitkileri (şeker pancarı, ayçiçeği), yem bitkileri (fiğ, silajlık mısır), tıbbi ve aromatik bitkiler (kimyon) yetiştirilmektedir.¹⁵ Haymana İlçesi'nde genel olarak yapılan kuru tarım faaliyetlerinin yanı sıra bazı nadir sulu alanlarda, kavun yetiştirilmektedir. Haymana İlçesi'nde büyük baş hayvan yetiştiriciliğinin yanı sıra merinos koyunu yetiştiriciliği yapılmaktadır.¹⁶

Arazi kullanımı: Çalışma alanı Corine 2006 arazi örtüsü haritasında çalışma alanının %74'ün tarım arazi olduğu görülmektedir. Haymana İlçesi'ndeki diğer arazi tipleri orman özelliği taşımayan yarı-doğal alanlar, meralar ve kırsal yerleşim alanları olduğu görülmektedir (Şekil 4).

Şekil 4 Arazi büyüklükleri ¹⁷

¹⁴ **Dünyanın Durumu 2012 Sürdürülebilir Refaha Doğru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012; Arslan Muhacir, 2014

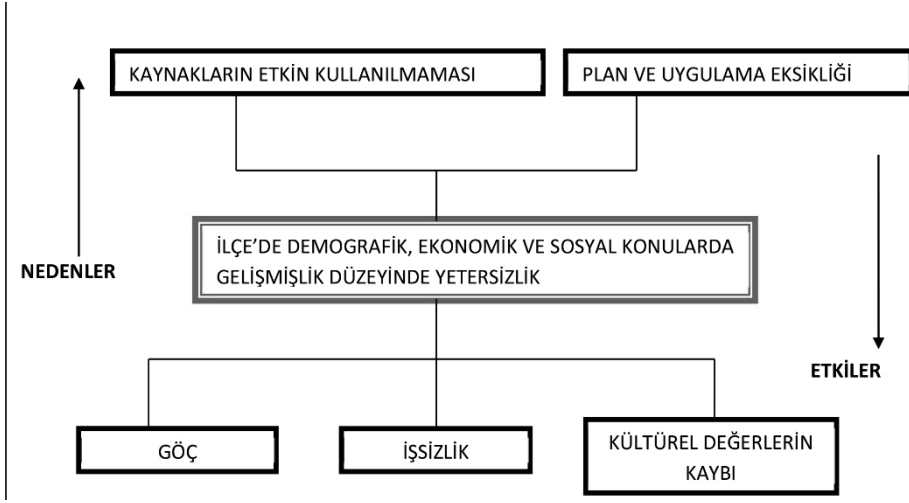
¹⁵ Süleyman Odabaşı, **Doğrudan gelir desteğinin Haymana İlçesi'nde tahıl yetiştiren tarım işletmelerine ekonomik etkileri**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Ankara, 2007; Arslan Muhacir, a.g.t.

¹⁶ **Dünyanın Durumu 2012 Sürdürülebilir Refaha Doğru** a.g.e.; Arslan Muhacir, 2014.

¹⁷ Arslan Muhacir, a.g.t.

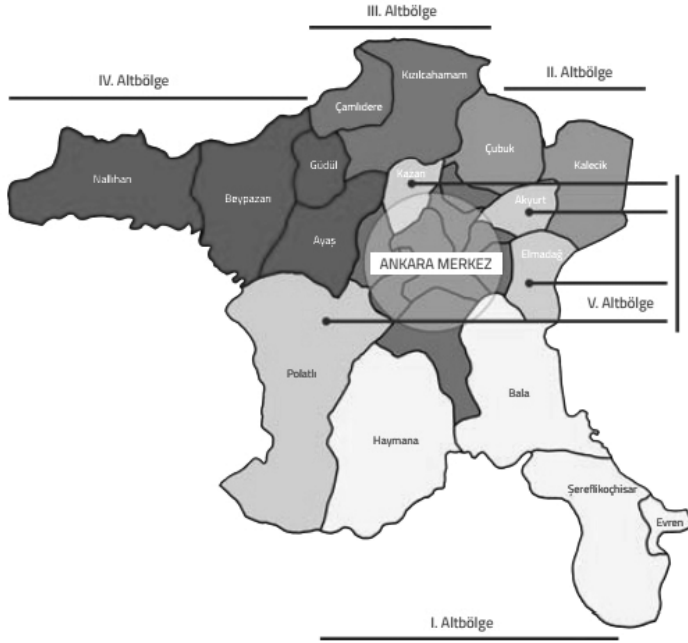
2. KIRSAL TURİZM ALTERNATİFLERİ

Haymana İlçesi Ankara kırsalında tarihi, kültürel termal ve tarımsal değer taşıyan bir ilçe konumundadır. Haymana İlçesi'nin özellikle son 10 yıl içerisinde demografik, ekonomik sosyal ve kültürel anlamda gelişmişlik düzeyindeki yetersizlikleri ilgili bölge planlarında da yer verilen sorunlar arasındadır. Bu durumun kaynakların etkin kullanılmaması ve plan uygulama eksiklikleri gibi nedenlerden dolayı meydana geldiği öngörülmektedir. Bu nedenlerden kaynaklanan etkiler göç, işsizlik ve kültürel değerlerin giderek kaybedilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5 Haymana İlçesi'nin gelişmişlik düzeyinin nedenleri ve etkileri

Ankara Bölge Planı 2014-2023 verilerine göre I. Alt Bölge (Şekil 6) içerisinde Bala Evren ve Şereflikoçhisar ilçeleri ile birlikte yer alan Haymana İlçesi gelişmişlik düzeyi bakımından son sıralarda yer almaktadır. Bölge planında bu bağlamda Haymana İlçesi için 'zengin jeotermal kaynaklarından gerek turizm açısından gerekse de enerji olarak daha etkin bir şekilde istifade edilmesi bu alt bölgenin kalkınmasına önemli katkıda bulunacaktır' ifadesi yer almaktadır. Buna göre Ankara Bölge Planı 2014-2023 bağlamında ilçenin sosyo-ekonomik anlamda gelişebilmesi için termal turizm faaliyetlerinin çözüm olarak öngörüldüğünü söylemek mümkündür.

Şekil 6 Ankara'nın alt bölgeleri ¹⁸

Ankara Bölge Planı 2014-2023 verilerine göre Haymana İlçesi 2007-2012 yılları arasında %18 ila %30 nüfus kaybeden ilçeler arasında yer almaktadır. Söz konusu planda hızlı nüfus kaybını önlemek ve yerel ekonomiyi güçlendirmek gereğine dikkat çekilerek antik kent, höyük, nekropol, kale ve saray gibi tarihsel varlıkların ortaya çıkarılması ve restorasyonuna yönelik teşvikler verileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda Haymana İlçesi'nin sahip olduğu kültürel değerlerin ön plana çıkarılmasının ilçenin sosyo-ekonomik yönden kalkınarak gelişimine destek vereceği düşünülmektedir.

Bu bağlamda doğal ve tarihsel kültür varlıklarını, kültürel etkinlikleri, güncel sanat eserlerini ve bazı sosyo-ekonomik olguları turistik bir ürün biçiminde gezginlerin hizmetine sunan bir turizm anlayışı olan kültürel

¹⁸ Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara Bölge Planı 2011-2013, Ankara, 2017; Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara Bölge Planı 2014- 2023, Ankara, 2017.

turizm¹⁹ Haymana İlçesi'nin kültürel ve sosyal özelliklerinin tanıtımı ve ilçenin kalkınması yönünde uygun bir turizm alternatifi olabilir.

Türkiye Turizm Stratejisi 2023'de öncelikli olarak belirlenen alternatif turizm türlerinin desteklenerek gelişmeleri sağlanması yönündeki sağlık ve termal turizm hedeflerine göre 'Troya, Frigya ve Afrodisya bölgelerinin her biri termal ve kültür temalı bölgesel varış noktası olarak geliştirilecek, termal ve kültür turizmi kapasitesinin alternatif turizm türleri ile bütünleşmesi sağlanarak yakın çevredeki diğer kültürel ve doğal değerlerle de ilişkilendirilecektir' stratejisi yer almaktadır.

Haymana İlçesi de bu bölgeler içerisinde Frigya Termal Turizm Kentleri Bölgesi'nde yer almaktadır ve Haymana İlçesi'nin bölgeye dâhil olan bazı bölümleri için 2008 yılında çevre düzeni planı hazırlanmıştır. Buna göre Haymana İlçesi için termal turizm uygun bir turizm alternatifi olarak öngörülmektedir.

Ankara Bölge Planı 2014-2023'de belirtildiği üzere nüfus kaybı yaşayan ilçeler için tarımı ve yöresel ürünleri desteklenmesi, pazar araştırmaları yaparak yöresel ürünlerin tanıtılması, tespiti ve üretimi ve organik ürün pazarı kurulması yönünde teşvik eden stratejiler yer almaktadır. Bu bağlamda ekonomisi, tarım ve hayvancılığa dayanan Haymana İlçesi için tarımsal üretim ve buna bağlı olarak geliştirilebilecek, tarımsal alanlar, tarımsal meslekler, yöresel ürünler, geleneksel mutfak ve insanların günlük yaşamı ile ilgili turistlere katılım ve bilgi edinme imkânı sağlayan çok fonksiyonlu bir turizm türü olan tarımsal turizm²⁰ kalkınma yönünde etkili bir araç olabilir.

Bu bağlamda da çalışma alanında yaklaşık 2000 km² alan kaplayan tarım arazilerinin değerlendirilmesi ve tarımsal turizm faaliyetleri için düzenlenmesi ekolojik süreçlere de katkı sağlayan bir yaklaşım olacaktır.

Ayrıca Haymana İlçesi'nin merkezinde ve köylerinde ikamet eden yerel halk ile rastgele seçim metodu ile yarı yapılandırılmış görüşmelerde işsizlik problemi yaşadıklarını, termal kaynakları yeteri kadar ya da hiç kullanmadıklarını, kalkınma ve istihdam yönünde alternatifler aradıklarını ifade etmişlerdir. Bu kapsamda kalkınma yönünde bir araç olarak görülen kırsal turizm faaliyetleri için yerel halkın da destek verebileceği görülmektedir.

¹⁹ Faruk Pekin, **Çözüm: Kültür Turizmi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011; Arslan Muhacir a.g.t.

²⁰ Metin Uçar, Hüseyin Çeken, Şevket Ökten, **Kırsal Turizm ve Kırsal Kalkınma (Fethiye Örneği)**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2010; Arslan Muhacir a.g.t.

Yukarıdaki verilerin tümüne dayanarak Ankara Haymana İlçesi tarihçesi ve kültürü ile değer taşıyan, coğrafi konumu, sosyo-ekonomik durumu, ulaşımı ve termal kaynakları ve tarım arazileri ile turizm alternatiflerinin geliştirilmesi için olanak tanıdığı görülmektedir. Bu bağlamda Haymana İlçesi'nin sahip olduğu, doğal ve kültürel kaynak potansiyeli, yörede turizmin geliştirilmesi yönünde destekleyici kaynaklar²¹ dikkate alınarak kültürel turizm, termal turizm ve tarımsal turizm Haymana İlçesi için kalkınmayı destekleyici yönde en uygun alternatifler olarak görülmektedir.

• **ALTERNATİF A: Termal Turizm**

Haymana ilçesinde gelişme ve kalkınma yönünde atılan adımların termal turizme yönelik tesis ve otel gibi yatırımlara yapılması, Haymana'daki termal kaynak potansiyeli de göz önüne alındığında oldukça cazip bir kırsal turizm çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni tesislerin açılması ve termal kaynak potansiyelinin doğru değerlendirilmesiyle alternatif olarak yöre halkına iş imkânı sağlayacağından dolayı önem taşımaktadır. Bu sebeple termal turizm faaliyetlerinin yapıldığı alanlar ilçe gelişimine paralel yönde halkın kullanımına yönelik şekillendirilebilir ve geliştirilebilir.

• **ALTERNATİF B: Kültürel Turizm**

Hayme Ana ve Cime Sultan gibi geçmişte Haymana İlçesi'nde yaşamış kişilerin yöreyi ziyaret eden turistler tarafından ilgi gördüğü açıktır. Tarihi kişiliklerin, onların yaşadığı yerlerin, pek çok uygarlığa ve Kurtuluş Savaşı'na ait izler taşıyan tarihi ve kültürel varlıkların ve onlara ait kalıntıların görülmesi, Haymana İlçesi'ne özgü yemeklerin tanıtımının yapılarak ziyaretçilerin beğenilerine açılması, Haymana İlçesi'nde açılmış ve açılacak olan otellerde yapılacak fuarlar ve festivaller Haymana İlçesi'nin kültürel olarak tanıtımına katkı sağlayarak, ekonomik olarak da kalkınması yönünde bir araç olabilir.

• **ALTERNATİF C: Tarımsal Turizm**

Corine Arazi Örtüsü haritasından da görüldüğü üzere Haymana İlçesi oldukça geniş tarımsal araziye sahiptir. Bunun yanı sıra hayvancılık faaliyetleri de ilçede yaygın olarak sürdürülmektedir. Bağ, bahçe tarla ahır kümes vb. tarımsal üretim alanları ile küçük ölçekli gıda tesislerini ziyaret etmek, günlük faaliyetlerine katılmak, çiftlik evinde geceleme, gezinmek, eğlenmek, alışveriş yapmak, bazen de eğitim almak gibi faaliyetleri kapsayan

²¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Turizm Stratejisi 2023, Eylem Planı 2007-2013, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007

tarımsal turizm Haymana İlçesi için uygun kırsal turizm seçeneklerinden biri olabilir. Tarımsal turizm ile yöre halkının ekonomik olarak kalkınması sağlanırken, yerel ürünlerin de tanıtımını yapmak mümkün olabilir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Haymana İlçesi'nin doğal, kültürel ve termal kaynak değerlerinin kırsal turizm alternatifleri ile ilişkilendirildiği bu çalışmada Haymana İlçesi'nde gerçekleştirilme potansiyeli sunan turizm alternatifleri olarak kültürel, tarımsal ve termal turizm türlerinin belirlenmiştir.

Yerel düzeydeki doğal ve kültürel değerlerin korunmasını ve geliştirilmesini amaçlayan bu çalışma yerel düzeyde bazı kazanımlar elde edilmesine yardımcı olması beklenmektedir. Bunlar:

- Halkın kırsal turizm ile ilgili farkındalığının gelişmesi
- Doğal değerlerin korunması (ekolojik değer)
- Kültürel ve tarihi değerlerin korunması (sosyal değer)
- Halkın görüşlerini özgürce ifade etmesiyle planlama sürecinin katılımlı olarak yapılması

Söz konusu kazanımların elde edilebilmesi için öncelikle idareci konumundaki kişilerin ve yerel düzeyde faaliyet gösteren kuruluşların ve özellikle Haymana İlçesi'ndeki yerel halkın kırsal turizm faaliyetlerine inanması ve kalkınma yönünde bir araç olarak kabul etmesi gerekmektedir.

Çalışma kapsamında Haymana İlçesi için geliştirilen kırsal turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinin teşviki yönünde bazı öneriler getirilmiştir.

Sosyo- kültürel özellikleri bakımından Ankara'dan farklılık gösteren Haymana İlçesi, Ankara İl Merkezi koşulları değerlendirildiğinde gelişmişlik düzeyi bakımından ilk bakışta anlaşılabilecek düzeyde geri kalmış bir ilçedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kırsal kalkınma politikalarının gündeme gelmesi kaçınılmazdır. Ankara Bölge Planı'nda (2011-2013 ve 2014-2023) Ankara'nın kalkınması, hem ekonomik hem de sosyal açıdan zenginleşmesi için stratejiler geliştirilmiştir. Buna göre Haymana İlçesi hem ekonomik hem de sosyal açıdan kalkınması ve desteklenmesi gereken bir ilçedir.

Haymana İlçesi kırsal turizm faaliyetlerinin uygulanabilirliği konusunda farklı potansiyel özelliklere sahiptir. Bu kapsamda mevcutta termal turizm faaliyetleri için uygun alanlar yer almaktadır. Bu kapsamda Haymana İlçesi'ni termal turizm konusunda Türkiye'de marka isim yapmaya yönelik çalışmalar yapılması, otel ya da termal banyoların sayısının artırılması ve buna yönelik yatırım yapmak isteyen girişimcilerin desteklenmesi gerekmektedir.

Bu durum sosyal açıdan değerlendirildiğinde ise yapılacak olan faaliyetlerin halkın ekonomik yönden ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir. Ancak halkın sosyo gelişmişlik düzeyi incelendiğinde turizm için tecrübeli elemanın yeterli olmadığı görülmektedir. Haymana İlçesi'nde yaşayan halk için öncelikle Haymana Belediyesi ve Haymana Kaymakamlığı'nın teşvikiyle kurslar düzenlenmeli ve termal turizm konusunda tecrübeli elemanlar yetiştirilmelidir. Bunun için sivil toplum kuruluşlarına da görevler düşmektedir.

Ayrıca kırsal turizm kapsamında Haymana İlçesi'nin sahip olduğu tarımsal potansiyel de dikkate alınmalı ve yöresel ürünlerin satışı desteklenmelidir. Bunun için yöresel ürün pazarları kurulabilir ve Haymana İlçesinde yer alan ürünlerin pazarlaması yapılarak markalaşması yönünde adımlar atılabilir. Bu çerçevede Haymana Belediyesi Haymana Kaymakamlığı ve sivil toplum kuruluşları öncülük yapmalıdır.

Öte yandan Haymana İlçesi'nin fiziki durumunun iyileştirilmesi yönünde çalışmalar yapılmalı ve kırsal turizm için yol güzergâhları belirlenmelidir. Haymana İlçesi'ndeki mevcut ulaşım ağları gözden geçirilmeli güncel olarak harita üzerine işlenmeli ve buna ilişkin bir veri tabanı oluşturulmalıdır. Bunların gerçekleşmesi Haymana İlçesi'nde yapılacak olan diğer çalışmalar için oldukça yararlı olacaktır.

Kırsal turizm konusunda yapılan ve yapılması düşünülen tüm çalışmalarda doğal ve ekolojik dengeyi korumak için çalışmalar yapılması bu faaliyetlerin sürdürülebilirliği için esastır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Prof. Dr. İlkden Tazebay danışmanlığında E.Seda Arslan Muhacir tarafından Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde hazırlanan “Ekosistem Servisleri Kapsamında Kırsal Turizm Alternatiflerinin Değerlendirilmesi: Ankara-Haymana İlçesi Örneği” başlıklı doktora tezi esas alınarak üretilmiştir.

KAYNAKÇA

Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara Bölge Planı 2011-2013, Ankara, 2017.

Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara Bölge Planı 2014- 2023, Ankara, 2017.

Anonim 2012, **Dünyanın Durumu 2012 Sürdürülebilir Refaha Doğru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Anonim 2012a, Web Sitesi, <http://www.ankararehberi.com/haymana.html>, Erişim Tarihi: 08.09.2012.

Anonim, 2012b, Web Sitesi, <http://www.kenthaber.com/ic-anadolu/ankara/haymana/Rehber/genel-bilgi/haymana-genel-bilgi>, Erişim Tarihi: 08.09.2012.

Anonim 2014, Web Sitesi, www.haymana.bel.tr. Erişim Tarihi: 01.01.2014

Arslan Muhacir, Emine Seda, **Ekosistem Servisleri Kapsamında Kırsal Turizm Alternatiflerinin Değerlendirilmesi: Ankara-Haymana İlçesi Örneği**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2014.

Odabaşı, Süleyman, **Doğrudan gelir desteğinin Haymana İlçesi'nde tahıl yetiştiren tarım işletmelerine ekonomik etkileri**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Ankara, 2007.

Pekin, Faruk, **Çözüm: Kültür turizmi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Turizm Stratejisi 2023, Eylem Planı 2007-2013, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Uçak, Halil İbrahim, **Tarih içinde Haymana**. Haymanalılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Ankara, 1987.

Uçar, Metin, Çeken, Hüseyin, Ökten, Şevket, **Kırsal Turizm ve Kırsal Kalkınma (Fethiye Örneği)**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2010

BİR SİYASAL TUTUM ANALİZİ: CUMHURİYET DÖNEMİ REFERANDUMLARINDA HAYMANA

*Hakan UZUN**

Öz

Referandum, anayasa değişikliği, yasaların kabulü veya yasaların değiştirilmesi ve önemli ülke sorunları konusunda halkın doğrudan karar vermesini sağlamak amacıyla başvuru yöntemlerinden biridir. Türk tarihinde referandum geleneği, Cumhuriyet döneminde başlamıştır. Günümüze kadar yedi referandum yapılmış ve yapılan referandumlar yeni Anayasa kabulü ve Anayasa değişiklikleri ile sınırlı kalmıştır. İlk referandum 1961 Anayasası'nın 9 Temmuz 1961'de halkın onayına sunulmasıyla gerçekleştirilmiştir. İkinci referandum, 1982 Anayasasının kabulüyle ilgili olarak yapılmıştır. 6 Eylül 1987'de siyasal yasakların kalkması; 25 Eylül 1988'de yerel seçimlerin zamanının belirlenmesi; 21 Ekim 2007, 12 Eylül 2010 ve 21 Ekim 2017'de de 1982 Anayasası'nın bazı maddeleri hakkında değişiklik yapılmasına yönelik olarak referandum gerçekleştirilirken 2017'de yapılan yedinci referandumla, parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesine olanak sağlanmıştır.

Bu bildiride ise Ankara'nın ilçelerinden biri olan Haymana'nın söz konusu referandumlardaki tutumu, istatistiki veriler üzerinden incelenmeye ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Haymana'dan, söz konusu referandumlarda çıkan sonuçlar, Ankara ili genelini yansıtmazken, Türkiye'nin genel eğilimlerini yansıttığı görülmüştür. Haymana'da referandumlara katılım oranları ilk başlarda Türkiye ve Ankara ortalamasının üzerindeyken son yıllarda ciddi bir düşüş yaşanmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Doğrudan Katılım, Halk Oylaması, Haymana, Referandum.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, E-posta: hakanuzun@ankara.edu.tr

A POLITICAL ATTITUDE ANALYSIS: HAYMANA IN REPUBLIC PERIOD REFERENDUMS

Abstract

A referendum is one of the methods applied to the modification of constitution, enactment of laws, or alteration of laws, and ensuring the public's direct decisions on important country issues. Being held a plebiscite started with Republic Period in Turkey. Seven referendums have been made so far, and these referendums remained limited with the adoption of new constitution, and constitutional amendments. The first referendum was held on 9 July 1961 by submitting the Constitution 1961 to the approval of the people. The second one was held related to the adoption of the Constitution 1982. With the seventh referendum held in 2017, it was made possible to switch from the parliamentary system to the presidential system as well as the referendums that were conducted to abolish some politic laws on 6 September 1987; to determine the time of local elections on 25 September 1988; to make changes to certain articles of the Constitution 1982 on 21 October 2007, on 12 September 2010, and 21 October 2017.

In this paper, the attitudes of Haymana, which is one of the districts in Ankara, in these Plebiscites was tried to be investigated and interpreted through statistical data. Even if the results of these referendums taken in Haymana do not represent the general picture of Ankara Province, it was seen that they showed the overall tendencies in Turkey. While the rates of attending referendums in Haymana initially was beyond average participation rates in Ankara and Turkey, it was started to observe a decline in recent years.

Keywords: Ankara, Direct Participation, Haymana, Plebiscite, Referendum.

GİRİŞ

Referandum (halkoylaması), geri almak veya getirmek anlamına gelen Latince “*referre*” kelimesinden türemiştir. TDK Güncel Sözlük’te, “*Halkın türlü siyasi ve toplumsal sorunlar karşısında olumlu veya olumsuz görüşünü belirlemek için başvurulmuş oylama, plebisit*”¹ şeklinde tanımlanan referandum, hukuk sözlüğünde de “*Yasama organının hazırladığı bir yasanın kabul edilip edilmemesi konusunun halka sunulması; plebisit*”² olarak

¹ <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 24.07.2017)

² Ejder Yılmaz, **Hukuk Sözlüğü**, 2. Baskı, Yorum Matbaacılık-Yayınılık Yayınları, Ankara, 1982, s. 385.

açıklanmıştır. Anayasa hukukçusu Kemal Gözler de, hukuk sözlüğündeki tanıma benzer bir şekilde referandum için, “*parlamento tarafından kabul edilen veya edilecek olan bir kanun metninin halkın onayına sunulmasıdır*” demiştir. Diğer yandan referandum, egemenliğin kullanılması bakımından demokrasinin üç ayrı uygulama biçiminden biri olan ve egemenliğin kullanımının halk ile temsilcileri arasında paylaşılması anlamına gelen yarı-doğrudan demokrasinin önemli araçlarından biri olarak da kabul edilmiştir. Anayasa değişikliği, yasaların kabulü veya yasaların değiştirilmesi ve bazı çok önemli ülke sorunları konusunda halkın doğrudan, aracısız karar vermesini sağlamak amacıyla başvuru yöntemleri arasında sayılmıştır.³

Türkiye’de günümüze kadar, toplam yedi referandum yapılmıştır. Bunlar, anayasaların kabulü ve 1982 Anayasası’nın maddelerinin değiştirilmesi ile ilgilidir. İlk referandum, 27 Mayıs 1960’da silahlı kuvvetlerin yönetime el koymasından sonra oluşturulan Kurucu Meclis’in hazırladığı 1961 Anayasası’nın, 9 Temmuz 1961’de halkın onayına sunulmasıyla gerçekleştirilmiştir. İkinci referandum, 12 Eylül 1980’de yine silahlı kuvvetlerin yönetime el koymasından sonra kurulan Danışma Meclisi’nin hazırladığı, 1982 Anayasasının kabulüne yönelik yapılırken diğer referandumlar ise 1982 Anayasası’nın bazı maddelerinin değiştirilmesiyle ilgili olarak 6 Eylül 1987, 25 Eylül 1988, 21 Ekim 2007, 12 Eylül 2010 ve 16 Nisan 2017’de gerçekleştirilmişlerdir.

Bu referandumların bazı özelliklerine bakıldığında ilk iki referandumun, anayasa yapımıyla ilgili olduğu ve her iki anayasanın da askeri müdahale sonrasında oluşturulan ve adına Kurucu ve Danışma Meclisi denilen kurullar tarafından hazırlandığı görülmektedir. Konu bir başka açıdan değerlendirildiğinde ise her iki referandumun da yönetimi ele alan askeri rejimin meşruluk arayışlarının bir sonucu olduğu ve anayasal temellerinin olmadığı söylenebilir. Gerçekte Türkiye’de referandum konusu, 1982 Anayasası döneminde anayasal bir temele oturtulmuş ve Anayasanın 175. maddesiyle de ilk defa Türk Anayasa Hukuku sistemine girmiştir.⁴ Bu nedenle, daha sonra yapılan referandumlar 1982 Anayasasının yedinci kısmında yer alan Anayasanın Değiştirilmesi, Seçimlere ve Halkoylamasına Katılma başlıklı 175. maddesi ile 23.5.1987 tarih ve 3376 sayılı Anayasa

³ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, 10. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007, s. 115-124.

⁴ **Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Türkiye – ABD - Avrupa Uygulama Örnekleri**, Yayına Hazırlayanlar: Ercan Durdular, Mehmet Solak, Hüda Şencan, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 91.

Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun hükümlerine göre gerçekleştirilmiştir.⁵

Bu bildiride, genellikle Türkiye’de yaşanan olağanüstü dönemlerin hemen sonrasına veya siyasi atmosferin gerilimli olduğu dönemlere denk gelen söz konusu referandumlarda, Ankara’nın Haymana ilçesinde hangi gerekçelere dayanılarak, nasıl bir tutum sergilendiği açıklanmaya çalışılmış, bildirinin temel sorunsalı bunlar olmuştur. Türkiye İstatistik Kurumu’nun yayınladığı referandum ve genel seçim sonuçlarının sayısal verileri ise incelemenin temel kaynağını oluşturmıştır. Dolayısıyla bildiride elde edilen sonuçlar, bu sayısal verilere dayandırılmış ve Haymana’daki referandum sonuçları, Türkiye geneli ve Ankara’nın diğer ilçelerinde elde edilen sonuçlarla karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmuştur. Ayrıca referandum sonuçlarını anlamlandırabilmek için, milletvekili genel seçimi sonuçları da birer veri olarak kullanılmıştır. Öte yandan “evet” ve “hayır” oyları seçmenlerin iradesini yansıtırken, referanduma katılım oranlarının da seçmenlerin referandum konusuna yönelik ilgilerini gösterdiğinden hareketle, bu incelemede referandumlara katılım oranları üzerinden de bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

1. YENİ ANAYASALARIN KABULÜ HAKKINDA YAPILAN REFERANDUMLAR

İngilizce ve Fransızcada kullanılan “*constitution*” kelimesinin karşılığı olan Anayasa, Türkçede “*Kanun-u Esasi*”, “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*” ve “*Anayasa*” olarak isimlendirilmiştir.⁶ Anayasa kavramı, Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde de, “*Bir devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasa, kanunuesasi*”⁷ olarak tarif edilmiştir.

Türkiye’de Anayasal hareketlerin başlangıç noktası konusunda farklı yaklaşımlar olmasına karşın Tanzimat dönemi boyunca zaman zaman yayınlanan fermanların anayasal hareketlere bir basamak teşkil ettiği ileri sürülebilir.⁸ Bununla birlikte, 1876 Kanun-u Esasi Türkiye’de Anayasal süreci başlatan, ilk Anayasa’dır. Sonrasında 1921Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası olmak üzere

⁵ Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.332-333; <http://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim Tarihi: 06.08.2017)

⁶ Gözler, **Anayasa Hukukuna...**, s. 7.

⁷ <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi 01.08.2017)

⁸ Temuçin Faik Ertan, “Osmanlı Devleti’nde Anayasalı Rejime Geçiş (1876 Kanun-ı Esasi’si)”, **H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 12, Sa.:1-2, s. 99.

toplam dört anayasa daha hazırlanmıştır. Ancak bunlardan sadece 1961 ve 1982 Anayasaları halkoyuna sunulmuştur.

1.1. 9 TEMMUZ 1961 REFERANDUMU

1961 Anayasası'nın Kabulü Hakkında Yapılan Referandum ve Haymana'nın Tutumu

Türk siyasi tarihinde ilk referandum, 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koymasından sonra, Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi⁹ üyelerinden oluşturulan bir Kurucu Meclis tarafından hazırlanan Anayasa'nın kabulü için 9 Temmuz 1961'de gerçekleştirilmiştir.¹⁰

Referandumun sonuçları, referanduma katılım oranları açısından değerlendirildiğinde 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ürünü olarak ortaya çıkan 1961 Anayasası'nın¹¹ oylamasına Türkiye genelinde % 81.0, Ankara genelinde % 81.3, Haymana genelinde ise % 90.1 oranında katılım sağlandığı görülmüştür. Buna göre, Haymana'daki referanduma katılım oranı, hem Türkiye hem de Ankara genelinden oldukça yüksek olmuştur.¹²

Konuya, Haymana özelinde biraz daha detaylı bir şekilde bakıldığında, Haymana merkezde katılım oranı % 75.1, bucak ve köyler toplamında ise katılım oranı % 91.7 olmuştur.¹³ Bu durumda da, Haymana'nın bucak ve köylerindeki katılım oranının merkeze göre çok daha yüksek olduğu söylenebilir.

Ankara'nın diğer ilçeleri ile kıyaslandığında ise referanduma katılım oranı olarak Haymana, Çubuk (% 91.9) ve Delice'den (% 91.7) sonra gelmiştir.¹⁴ Bununla beraber 1961 referandumunda Çubuk'tan % 61.3 oy oranı ile hayır çıktığı da ayrı bir gerçektir.

Referandum sonuçları evet ve hayır oyları açısından değerlendirildiğinde ise Türkiye geneli evet oyları % 61.7, hayır oyları % 38.3, Ankara geneli evet oyları % 68.4, hayır oyları % 31.6, Haymana'da evet oyları % 82.5 çıkarken

⁹ Temsilciler Meclisi üyeleri, Devlet Başkanı, Milli Birlik Komitesi, İller, CHP, CKMP, Barolar, basın, Eski Muharipler Birliği, esnaf kuruluşları, işçi sendikaları, meslek odaları, öğretmen kuruluşları, tarım kuruluşları, üniversiteler, yargı organları tarafından seçilmiştir. Gözler, *Anayasa Hukukuna...*, s. 185.

¹⁰ **Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008, s. VI; Gözler, *Anayasa Hukukuna...*, s. 185.

¹¹ Gözler, *Anayasa Hukukuna...*, s. 185.

¹² <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 24.07.2017)

¹³ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 24.07.2017)

¹⁴ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 24.07.2017)

hayır oyları da % 17.5 oranında çıkmıştır.¹⁵ Buna göre, Haymana evet oyu açısından dikkat çekici bir şekilde farklılık göstererek, Türkiye ve Ankara ortalamasının çok üzerinde yer almış, hatta Ankara'nın 20 ilçesi içinde 1961 Anayasası'na, şehir ile bucak ve köylerin toplamı göz önüne alınarak bakıldığında, en çok evet oyu veren ilçe % 82.5oy oranı ile Haymana olmuştur. Sayımlar sadece şehir toplamı açısından değerlendirildiğinde Delice % 86.7 ile birinci sırada yer alırken, Haymana % 84.3 ile ikinci sırada, Kalecik ise % 84.2 oy oranı ile üçüncü sırada yer almıştır. Sayımlar bucak ve köyler toplamı açısından değerlendirildiğinde ise Haymana % 82.4 oy oranı ile birinci sırada yer almıştır.¹⁶

1961 Anayasası'na kabul edilmesine karşın, Türkiye ve Ankara ili genelinde oldukça yüksek sayılabilecek bir oranda hayır oyu da verilmiştir. Bu durum, Demokrat Partinin, dolayısıyla onun temsil ettiği kesimlerin, anayasa yapım sürecinden tamamen dışlanması ile ilgili olabileceği gibi, 1982 Anayasası'na kıyasla anayasa aleyhinde daha serbest bir propaganda ortamı olmasından da kaynaklanmış olabilir.¹⁷ Dolayısıyla Haymana'nın, referandumdaki Türkiye ve Ankara genelinden farklı tutumu, aslında DP'ye karşı yapıldığı söylenebilecek olan 27 Mayıs askeri müdahalesine karşı tepkili olmadığı şeklinde yorumlanabileceği gibi, müdahale öncesinde Haymana'da DP'nin yeterli oy potansiyeline sahip olmadığı şeklinde de yorumlanabilir.¹⁸

Bu iddiayı destekleyen önemli bir veri, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra, 15 Ekim 1961'de yapılan milletvekili genel seçimlerinin sonuçlarıdır. Buna göre, Türkiye genelinde seçime katılım oranı % 81.4 iken seçimlerde, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) % 36.7, Adalet Partisi (AP) % 34.8, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) % 14, Yeni Türkiye Partisi (YTP) % 13.7, Bağımsızlar ise % 0.8 oy almıştır.¹⁹

Ankara genelinde seçime katılım oranı % 81 iken seçimlerde, CHP % 38.7, AP % 19.8, CKMP % 35.6, YTP % 5.1, Bağımsızlar ise % 0.8 oy almıştır.²⁰

Haymana'da ise seçime % 88 oranında katılım olmuş, bağımsızlar % 0.2 oy alırken 1961 Anayasası'nın hazırlanması sürecine katılan ve kamuoyu

¹⁵ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 24.07.2017)

¹⁶ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 24.07.2017)

¹⁷ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998, s. 376.

¹⁸ TÜİK'de, 1950-1960 arasında yapılan genel seçimlerde Haymana ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.

¹⁹ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 24.07.2017); Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 119.

²⁰ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 24.07.2017)

oluşturulmasında aktif rol oynayan CHP % 45.3, CKMP % 41.1, merkez sağda kurulan ve CKMP ile birlikte DP'nin mirasına sahip çıkmaya çalışan AP (% 10.6) ve YTP (% 2.8) ise toplam % 13.4 oy almışlardır.²¹ Bu arada, Ankara'nın 1961 Anayasası'na hayır oyu veren Altındağ, Çamlıdere, Kızılcahamam, Yenimahalle, Gündül ve Çubuk ilçelerinde DP'nin mirasına sahip çıkmaya çalışan AP ve YTP'ye verilen oy oranının Haymana'dan daha fazla olduğu görülmektedir.²² Ayrıca belirtmek gerekir ki DP'nin mirasına sahip çıkmaya çalışan Osman Bölükbaşı önderliğindeki CKMP 1946-1960 yılları arasında bir başka deyişle DP'nin siyasi faaliyette bulunduğu dönemde DP'ye karşı muhalif bir duruş sergilemiştir. YTP ise Anayasanın kabulü için propaganda yaparken aslında DP'nin gerçek mirasçısı olan AP de, "*Hayırda hayır vardır*" sloganıyla Anayasaya karşı propaganda yapmıştır.²³

Bu sonuçlara göre, Haymana'nın büyük bir tutarlılık gösterdiği, 1961 milletvekili seçimlerinde de Anayasa oylamasındaki tavrını devam ettirerek buradaki sonuçlara yakın bir tutum sergilediği ve DP eğiliminde olmadığı söylenebileceği gibi, Anayasanın kabulü konusunda yapılan propagandanın Haymana'da daha etkili bir sonuç verdiği de ileri sürülebilir.

1.2.7 KASIM 1982 REFERANDUMU

1982 Anayasası'nın Kabulü ile Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığının Onaylanması Hakkında Yapılan Referandum ve Haymana'nın Tutumu

Türk siyasi tarihinin ikinci halk oylaması, 7 Kasım 1982 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Referandumda, 1980 askeri müdahalesinden sonra hazırlanan 1982 Anayasası'nın kabulü ile geçici bir anayasa maddesi gereğince Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığının da onaylanması söz konusu olmuştur.²⁴

²¹ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 24.07.2017); 1961 referandumunda DP dışındaki siyasal partiler kamuoyu oluşturulmasında aktif bir rol oynamışlardır. Gözler, **Anayasa Hukukuna...**, s. 192.

²² Ankara'nın 1961 Anayasa referandumunda hayır oyu veren ilçelerinin 1961 seçimlerinde AP ve YTP'ye verdikleri oy oranları: Altındağ AP (% 20.5) YTP (% 2.7), Çamlıdere AP (% 30.4) YTP (% 2.1), Kızılcahamam AP (% 36) YTP (% 7.6), Yenimahalle AP (% 23.5) YTP (% 4.7), Gündül AP (% 15.8) YTP (% 3) ve Çubuk AP (% 32.2) YTP (% 5.2) <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 24.07.2017)

²³ Çavdar, **a.g.e.**, s. 119-120; Tanör, **a.g.e.**, s. 376.

²⁴ **Halk Oylaması Sonuçları...**, s. VI; 1982 referandumunda Anayasanın kabulü, Cumhurbaşkanının seçimiyle birleştirilmiştir. 1982 Anayasası'nın Altıncı Kısımı'nda bulunan Geçici Hükümler başlığı altındaki birinci maddesinde "*Anayasanın, halk oylaması sonucu,*

29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun ile yeni bir anayasa hazırlamakla görevli bir “*Kurucu Meclis*” oluşturulmuştur. Kurucu Meclis, Mili Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi’nden meydana gelmiştir.²⁵

1961 Anayasası gibi yine askeri bir müdahalenin ürünü olan 1982 Anayasasının kabulü ve Kenan Evren’in cumhurbaşkanlığının onaylanması için 7 Kasım 1982’de yapılan referandum sonuçları referanduma katılım oranları açısından değerlendirildiğinde, Türkiye genelinde % 91.3, Ankara genelinde % 89.9, Haymana genelinde ise referanduma katılım oranı % 94.3 olmuştur.²⁶ Bu sonuçlara göre, Haymana’da 1982’de yapılan referanduma katılım oranı, 1961 Anayasası’nın kabulü için yapılan referandumda olduğu gibi, hem Türkiye hem de Ankara genelinden yüksek olmuştur.

Haymana merkezde ise katılım oranı % 90.1iken bucak ve köyler toplamında ise katılım oranı % 94.9 oranında olmuştur.²⁷ Bu durumda Haymana’nın bucak ve köylerindeki katılım oranının, yine 1961 Anayasası’nın kabulü için yapılan referandumda olduğu gibi, Haymana’nın merkezine göre daha fazla olduğu, bununla birlikte bu defa evet oylarının merkezden daha fazla olduğu görülmektedir.

Haymana, Ankara’nın diğer ilçeleri ile kıyaslandığında ise Ankara’nın Yenimahalle (% 88.6) ve Çankaya (87.1) ilçeleri hariç, diğer tüm ilçelerinin referanduma katılım oranları birbirlerinden çok fazla farklılık göstermemekle birlikte en yüksek katılım oranı Çubuk’ta (% 95.1) gerçekleşmiş, bu ilçeyi Ayaş (% 94.9) ve Nallıhan (% 94.8) takip ederken Haymana ise dördüncü sırada yer almıştır.²⁸

Referandum sonuçları evet ve hayır oyları açısından değerlendirildiğinde ise Türkiye genelinde evet oyları % 91.4, hayır oyları % 8.6, Ankara genelinde evet oyları % 88.1, hayır oyları % 11.9, Haymana genelinde evet oyları % 95.9 çıkarken hayır oyları da % 4.1 oranında çıkmıştır.²⁹

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olarak kabul edildiğinin usulünce ilanı ile birlikte, halkoylaması tarihinde Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanını sıfatını kazanarak, yedi yıllık bir dönem için, Anayasa ile Cumhurbaşkanına tanınan görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır...” ibaresi yer almıştır. Gözler, **Anayasa Hukukuna...**, s. 192; Kili--Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 327-328.

²⁵ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 4. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007, s. 48.

²⁶ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

²⁷ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

²⁸ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

²⁹ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

Haymana, evet oyu açısından 1961 Anayasası referandumunda olduğu gibi yine Türkiye ve Ankara ortalamasının üzerinde yer almıştır. Ancak bu defa, Ankara'nın 20 ilçesi içinde 1982 Anayasası'na en çok evet oyu veren ilçeler % 96.7oy oranı ile Bala ve % 96.1 oy oranı ile Beypazarı olmuş, Haymana da % 95.9evet oy oranı ile üçüncü sırada yer almıştır. Sonuçlar 1961 referandumu ile kıyaslandığında ise Haymana'nın 1982 Anayasası'nın kabulü için yapılan referandumda daha fazla evet oyu verdiği görülmüştür. Ayrıca tüm Türkiye'de olduğu gibi, 1982 Anayasasına Ankara'nın ilçelerinden de hayır oyu çıkmamış, bununla beraber Ankara'nın % 15.7 oy oranı ile en fazla hayır oyu veren ilçesi Çankaya olmuştur.³⁰

Bu oransal açıklamalara karşın, 1961 Anayasası için yapılan referandumun aksine, ordunun yönetime el koymasından sonra tümü kapatıldığı için, gerek Anayasa'nın yapılma gerekse de halka sunulma sürecinde hiçbir siyasi partinin aktif olarak yer almadığı³¹ 1982 referandumundaki Haymana'nın tutumu, Türkiye genelinden ve Ankara'nın diğer ilçelerinden çok farklı olmamıştır. Haymana'da da, referandumda söz konusu yerlerle aynı temayül gösterilmiş ve oldukça yüksek oranda bir katılım sağlanarak verilen yine yüksek orandaki evet oylarıyla hem 1982 Anayasası hem de 1980'de yönetime el koyan dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı onaylanmıştır. Türkiye genelinde ve Haymana'da böyle bir sonuç alınmasında ise referandumun yapıldığı koşulların etkili olduğu ileri sürülebilir. Daha açık bir deyişle, Anayasanın açıklanmasının ve tanıtımının serbest, ancak eleştirilmesinin yasaklanmasının ve referanduma katılmayanlara yaptırım uygulanacak olmasının³² referandumda ortaya çıkan sonuçlar da etkili olduğu söylenebilir.

Ancak bu arada belirtmek gerekirse, Haymana'nın referandumdaki tercihinin arkasında, 12 Eylül yönetimine mesafeli durmamasının da etkili olduğu ileri sürülebilir. Çünkü 1983 yılında yapılan seçimlerde, Haymana'dan Kenan Evren'in seçim öncesinde açıkça destek verdiği Turgut Sunalp'in başında bulunduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne (MDP) Türkiye ve Ankara ortalamasının üzerinde oy çıkmıştır. Söz konusu partiye Türkiye genelinde % 23.3, Ankara genelinde % 18 oy çıkarken, Haymana'da ise % 32.4 oranında oy çıkmıştır. Bu arada Anavatan Partisi (ANAP) % 38.9, Halkçı Parti (HP) de % 27.9 oranında oy almıştır.³³

³⁰ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

³¹ Gözler, *Anayasa Hukukuna...*, s. 192.

³² *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak...*, s. 124-125.

³³ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 27.07.2017)

2. ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ HAKKINDA YAPILAN REFERANDUMLAR

1982 Anayasası Türkiye genelinde % 91.4³⁴ gibi çok yüksek bir oyla kabul edilmesine karşın sürekli olarak eleştirilerin odağında yer almış ve yürürlüğe girdiği tarihten günümüze değin Anayasada toplam 18 kez değişiklik yapılmış, en geniş kapsamlı değişiklikler de 1995, 2001, 2010 ve 2017 yıllarında gerçekleştirilmiştir.³⁵ 1987, 1988, 2007, 2010 ve 2017 yıllarında yapılan anayasa değişiklikleri ise bir referandum sonucunda olmuştur. Söz konusu referandumların ikisinde ANAP, üçünde de Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidardadır.

2.1. 6 EYLÜL 1987 REFERANDUMU

Siyasi Yasakların Kalkması Konusunda Yapılan Referandum ve Haymana'nın Tutumu

Anayasa değişiklikleri ile ilgili olarak yapılan ilk referandum 6 Eylül 1987'de gerçekleştirilmiştir. Referandum konusu ise 1982 Anayasasında bulunan ve 12 Eylül 1980 tarihinden önce siyasi parti liderlerine ve yöneticilerine siyasi faaliyet yapmayı yasaklayan, Anayasanın Altıncı kısmındaki Geçici Hükümler başlığı altında bulunan 4. maddenin yürürlükten kaldırılmasına yöneliktir.³⁶ Bir başka deyişle 1982 Anayasası'nın Geçici 4. maddesi ile getirilen 10 ve 5 yıllık siyasal yasakların kalkıp kalkmaması konusunda bir referanduma gidilmiştir.³⁷

Referandum sonuçları referanduma katılım oranları açısından değerlendirildiğinde, Referanduma, Türkiye genelinde % 93.6, Ankara genelinde % 90.9, Haymana genelinde ise % 95.7 oranında katılım olmuştur.³⁸ Haymana merkezde ise katılım oranı % 93.5, bucak ve köyler toplamında ise katılım oranı % 96.1 olarak gerçekleşmiştir.³⁹

Haymana, Ankara'nın diğer ilçeleri ile kıyaslandığında Yenimahalle (% 87.9) ve Çankaya (% 72.1) ilçeleri hariç diğer tüm ilçelerinin referanduma katılım oranları birbirlerinden çok farklılık göstermemekle birlikte referanduma en fazla katılım oranı % 97.7 ile Gündül'de gerçekleşmiş, bu

³⁴ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 24.07.2017)

³⁵ Yusuf Şevki Hakyemez, "2010 Anayasa Değişiklikleri Ve Demokratik Hukuk Devleti", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XIV, 2010, Sa. 2, s. 387-406, s. 388.

³⁶ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku...**, s. 544; Kili-Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 329-330.

³⁷ **Halk Oylaması Sonuçları...**, s. VI.

³⁸ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

³⁹ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

ilçeyi sırasıyla Ayaş (% 97.6), Kızılcahamam (% 97.6), Kalecik (% 97.5), Delice (% 97.4), Çubuk (% 96.9), Nallıhan (% 96.7), Beypazarı (% 96.6), Çamlıdere (% 96.6), Elmadağ (% 96.4), Bala (% 96.2) ve Keskin (% 96.2) takip etmiştir. Haymana ise referanduma % 95.7 katılım oranı ile Ankara'nın 24 ilçesi içinde 12. sırada yer almıştır.⁴⁰

Bu sonuçlara göre, Haymana katılım oranı açısından Türkiye ve Ankara'nın üzerinde yer almasına karşın, Ankara'nın diğer ilçeleri arasında geride kalmıştır. Ancak birinci ile arasındaki oran farkı da fazla değildir. Bu nedenle Haymana'nın bu referanduma da büyük bir ilgi gösterdiğini söylemek mümkündür.

Referandum sonuçları evet ve hayır oyları açısından değerlendirildiğinde ise Türkiye genelinde evet oyları % 50.2, hayır oyları % 49.8, Ankara genelinde evet oyları % 49.2, hayır oyları % 50.8, Haymana genelinde ise evet oyları % 56.1 çıkarken hayır oyları da % 43.9 oranında çıkmıştır. Bu sonuçlarla, Haymana hem referanduma katılım hem de evet oyu açısından Türkiye ve Ankara ili ortalamasının üzerine çıkmıştır.⁴¹

Ankara'nın 24 ilçesi içinde referandumda şehir ile bucak ve köyler toplamı göz önüne alındığında ise en çok evet oyu % 56.1 ile Haymana'dan çıkmış ve Haymana birinci sırada yer almıştır. Bir başka deyişle Ankara'nın 18 ilçesi iktidarın beklentisi doğrultusunda referandumda hayır oyu verirken diğer altı ilçesi ise iktidarın beklentisine uygun oy vermemiş, Haymana'da bu konuda başı çekmiştir. İktidarın beklentisine uygun olarak en az evet oyu veren ilçe ise % 33.0 ile Delice olmuştur.⁴²

Söz konusu referandumun en önemli özelliği temel hak ve özgürlükler alanında yapılmış olmasıdır.⁴³ Referandumun yapıldığı sırada iktidarda bulunan Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP), referandumda halkın “Hayır” oyu kullanması yönünde propaganda yapmıştır. Dönemin Başbakanı Turgut Özal referandumda “Hayır” oyu çıkarabilmek için, “Evet” oyunun askeri müdahaleye yol açan şiddet ve kargaşa ortamına yeniden dönülmesine neden olabileceğini dahi söylemiştir.⁴⁴

İktidarda bulunan ANAP'ın ve partinin lideri Turgut Özal'ın tüm çabalarına karşın referandumun sonucu, çok küçük bir farkla da olsa “Evet” olarak çıkmış ve Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş ve

⁴⁰ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

⁴¹ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

⁴² <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

⁴³ **Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak...**, s. 128.

⁴⁴ FerozAhmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev.: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 274; **Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak...**, s. 131.

Necmettin Erbakan başta olmak üzere 1980 öncesinin siyasetçilerine siyaset yasağı getiren geçici anayasa maddesi kalkmıştır. Öte yandan referandumun sonucu eski siyasetçiler için olumlu olsa da, temel hak ve özgürlüklerin referanduma sunulması ise çağdaş demokrasi ilkeleriyle hiçbir şekilde bağdaşmayan bir uygulama olarak kabul edilebilir. Dahası 6 Eylül 1987 referandumu, kişi temel hak ve özgürlükleri hakkında yapılmış bir referandum olarak değerlendirilmiş ve çokça eleştirilmiştir.⁴⁵

Haymana halkı ise referandumda çıkardığı sonuçla, kişi hak özgürlüklerinin kısıtlanmamasından yana bir duruş sergilemiştir.

Konu referandum öncesinde yapılan 6 Kasım 1983 ve sonrasında yapılan 29 Kasım 1987 milletvekili genel seçimleri açısından değerlendirildiğinde de, yukarıda yapılan yorumu destekleyen bir sonucun ortaya çıktığı görülmektedir. Haymana’da 1983 seçimlerinde birinci çıkan parti % 38.9 oy oranıyla ANAP olmuştur. Her ne kadar 1987 seçimlerinde ANAP % 30.8 oy oranıyla ikinci parti konumuna düşmüşse de yine de oy oranını büyük ölçüde korumuştur. Ancak burada asıl ilgi çekici olan siyasi yasakların kalmasından sonra seçime giren partilere Haymana’dan çok fazla oy çıkmamış olmasıdır. Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi (RP) 8.7, Demirel liderliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP) % 9.9 oy alırken Bülent Ecevit liderliğindeki Demokratik Sol Parti (DSP) ise % 9.7 oy almıştır. Bu durumda, Haymana halkının eski siyasi liderler için konan siyasi yasağın kaldırılmasını onlara duyduğu ihtiyacın bir sonucu olarak savunmadığı, siyasi yasaklara karşı olduğu için referandumda hayır dediği ileri sürülebilir.⁴⁶

2.2. 25 EYLÜL 1988 REFERANDUMU

Yerel Seçimlerin Öne Alınması Konusunda Yapılan Referandum ve Haymana’nın Tutumu

Anayasa değişikliği için ikinci referandum 25 Eylül 1988 tarihinde, yerel seçimlerin bir yıl erkene alınıp alınmaması konusunda, 1982 Anayasası’nın 127.maddesinin 3. fıkrasının değiştirilmesi ve bir geçici madde eklenmesi ile ilgili olarak yapılmıştır.⁴⁷

⁴⁵ **Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak...**, s. 133.

⁴⁶ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 27.07.2017)

⁴⁷ **Halk Oylaması Sonuçları...**,s. VI; Söz konusu madde şu şekildedir: “*Mahalli idarelerin seçimleri, Anayasanın 67’nci maddesindeki esaslara göre beş yılda bir yapılır. Kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir.*” Kili-Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 308; bu madde 23.07.1995 tarih ve 4121 nolu kanunla değiştirilmiştir. Maddenin değişiklik yapıldıktan sonraki hali ise şöyledir: “*Mahalli idarelerin seçimleri, Anayasanın 67’nci maddesindeki*

Referandum sonuçları referanduma katılım oranları açısından değerlendirildiğinde, Türkiye genelinde % 88.8, Ankara genelinde % 87.4, Haymana genelinde de % 91.6 oranında katılım olmuştur.⁴⁸

Haymana, Ankara'nın diğer ilçeleri ile kıyaslandığında ise Yenimahalle (% 83.0), Gölbaşı (% 84.3), Keçiören (% 85.6), Mamak (% 85.6), Altındağ (% 85.7) ve Çankaya (% 88.1) ilçeleri hariç diğer tüm ilçelerinin referanduma katılım oranları birbirlerinden çok fazla farklılık göstermemekle birlikte referanduma en fazla katılım oranı % 94.8 ile Ayaş'ta gerçekleşmiş, bu ilçeyi sırasıyla Şereflikoçhisar (% 94.5), Kalecik (% 94.2), Bala (% 94.0), Beypazarı (% 93.8), Sulakyurt (% 93.5), Güdül (% 93.2), Çubuk (% 93.0), Elmadağ (% 92.7), Nallıhan (% 92.5) ve Kızılcahamam (%92.0) takip etmiştir. Haymana ise Ankara'nın 24 ilçesi içinde katılım oranı olarak 1987 referandumunda olduğu gibi yine 12. sırada yer almış ve yine birinci ile arasındaki fark çok fazla olmamıştır.⁴⁹ Dolayısıyla Haymana'da bu referanduma da ilginin azalmadığını söylemek mümkündür.

Referandum sonuçları evet ve hayır oyları açısından değerlendirildiğinde ise Türkiye genelinde evet oyları % 35.0, hayır oyları % 65.0, Ankara genelinde evet oyları % 36.5, hayır oyları % 63.5 çıkmıştır.⁵⁰ Ankara'nın 24 ilçesi içinde referandumda şehir ile bucak ve köyler toplamı göz önüne alındığında en az evet oyu % 28.2 ile Haymana'dan çıkmıştır. Dolayısıyla en fazla hayır oyu da % 71.8 ile yine Haymana'dan çıkmış ve Haymana bu konuda birinci sırada yer almıştır. Çamlıdere ise % 51.5 ile en çok evet oyu veren ilçe olmuştur.⁵¹

Bu sonuçlarla, Haymana referanduma katılım oranı açısından hem Türkiye hem de Ankara ortalamasının üzerine çıkarken, evet oyu konusunda ise her ikisinin de altında yer almış ve hayır oyu çok daha fazla çıkmıştır.

Referandumun yapıldığı sırada iktidarda bulunan Turgut Özal liderliğindeki ANAP, referandumda halkın “Evet” oyu kullanması yönünde propaganda yapmıştır. “Hayır” kampanyası yürüten muhalefet partileri ise referandumu hükümete karşı yapılacak bir güven oylamasına dönüştürmüşlerdir. Muhalefetin bu tutumu üzerine Özal, karşı hamlede

esaslara göre beş yılda bir yapılır. Ancak, milletvekili genel veya ara seçiminden önceki veya sonraki bir yıl içinde yapılması gereken mahalli idareler organlarına veya bu organların üyelerine ilişkin genel veya ara seçimler milletvekili genel veya ara seçimleriyle birlikte yapılır. Kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir.” Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 308; Resmi Gazete, 26 Temmuz 1995, Sayı: 22355.

⁴⁸ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

⁴⁹ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

⁵⁰ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

⁵¹ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

bulunmuş ve oylama sonuçlarına göre başbakanlıktan hatta siyasetten çekilebileceğini söyleyerek halkı siyaseten tehdit etmiştir. Böylelikle 1988 referandumu, referandumun konusu olan anayasa değişikliğinden çok Özal'ın iktidarının oylandığı bir halkoylamasına dönüşmüştür. Sonuçta, Türkiye’de ilk defa bir referandum sonucunda “Hayır” oyları “Evet” oylarını geçmiştir.⁵²

Haymana, 1983 milletvekili seçimlerinde ANAP’ı ilçesinde birinci parti yapmıştır. Referandumdan yaklaşık bir yıl önce yapılan 29 Kasım 1987 milletvekili seçimlerinde de ANAP, Haymana’da ikinci parti olmuştur. Söz konusu seçime, siyasi yasakların kalkmasıyla birlikte katılan ve daha önce yasaklı olan liderlerin kurdukları partilere ise Haymana’dan oldukça düşük oranda oy çıkmıştır. Bir başka deyişle ANAP, Haymana’da güçlü bir siyasi partidir ve eski yasaklı siyasilerin partileri de Haymana’da yeterli ilgiyi bulamamışlardır. Ancak tüm bunlara karşın, Haymana referandumda Türkiye ve Ankara ortalamasının oldukça üzerinde “Hayır” oyu vererek tercihinin ANAP’ın isteği dışında kullanmıştır. Buradan hareketle, Haymana’da milletvekili genel seçimlerinde siyasi parti olarak ANAP’ın tercih edilmesinin, referandumdaki tercihlerinde belirleyici olmadığı ve başka etkenlerin ilçe halkı üzerinde daha belirleyici olduğu ileri sürülebilir.

2.3. 21 EKİM 2007 REFERANDUMU

Anayasa Değişikliği Paketinin Oylaması ve Haymana’nın Tutumu

21 Ekim 2007’de yapılan referandum, Anayasa değişikliği hakkında yapılan üçüncüancak2002’de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) döneminde yapılan ilk referandumdur.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında 5678 ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında 5697 Sayılı Kanunlarla yapılan değişiklik halkoyuna sunulmuştur.⁵³

Sonuçlar referanduma katılım oranları açısından değerlendirildiğinde, referanduma Türkiye genelinde % 67.5, Ankara genelinde % 63.8, Haymana genelinde de % 61.7 oranında katılım olmuştur.⁵⁴ Haymana merkezde ise katılım oranı % 56.5, bucak ve köyler toplamında ise katılım oranı % 63.1 çıkmıştır.⁵⁵

⁵² **Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak...**, s. 133-136.

⁵³ **Halk Oylaması Sonuçları...**, s. VI.

⁵⁴ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

⁵⁵ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

Ankara'nın diğer ilçeleri ile kıyaslandığında ise ilçeler arasında referanduma en yüksek katılım Çubuk (% 84.7), Akyurt (% 82.3), Elmadağ (% 77.0) ve Nallıhan'da (% 77.0) gerçekleşirken, Haymana ise % 61.7'lik düşük bir katılım oranıyla 24 ilçe arasında 19. sırada yer almıştır.⁵⁶

Bu sonuçlarla, Haymana referanduma katılım oranı açısından ilk kez hem Türkiye hem de Ankara'nın ortalamasının altında kalmış, bu referanduma fazla ilgi göstermemiştir.

Referandum sonuçları evet ve hayır oyları açısından değerlendirildiğinde ise Türkiye genelinde evet oyları % 68.9, hayır oyları % 31.1, Ankara genelinde evet oyları % 65.6, hayır oyları % 34.4, Haymana genelinde ise evet oyları % 88.9 çıkarken hayır oyları da % 11.1 oranında çıkmıştır.⁵⁷

Ankara'nın 24 ilçesi içinde referandumda en fazla evet oyu ise katılım oranı az olmasına karşın % 88.9'luk oy oranıyla Haymana'dan çıkmış ve Haymana bu konuda birinci sırada yer almıştır. En az evet oyu çıkan ilçe de % 41.2 ile Çankaya olmuştur.⁵⁸

21 Ekim referandumunun temel nedeninin 2007'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında yaşanan kriz olduğu söylenebilir. Söz konusu referandum, Anayasa Mahkemesinin çok tartışılan kararı sonrasında, 11. cumhurbaşkanını seçmesi pratikte imkânsız hale gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği, 31 Mayıs 2007 tarih ve 5678 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'la getirilen anayasa değişikliği konusunda yapılmıştır. 16 Mayıs 2007'de görev süresi dolmuş olan 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in yerine yeni bir Cumhurbaşkanı seçilememiştir. 11. cumhurbaşkanı seçiminin zamanında yapılamamasının nedeni, cumhurbaşkanı seçiminde toplantı yeter sayısı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunun gerektiği şeklindeki görüşlerin Anayasa Mahkemesinin 1 Mayıs 2007 tarihli kararıyla onaylanmış olmasıdır. Siyasi bir kriz haline dönüşen 11. cumhurbaşkanı seçimi, Anayasa Mahkemesi'nin toplantı yeter sayısının 367 olması gerektiği yönündeki kararı ve ana muhalefet partisi CHP'nin Genel Kurul birleşimlerine katılmamasıyla pratikte imkânsız hale gelmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi erken seçim kararı vermiş ve aralarında en önemlisi cumhurbaşkanını halkın seçmesini sağlayan değişiklik olan bir dizi değişikliği içeren anayasa değişikliği paketini Meclisten geçirmiştir. 5678 sayılı Kanunla kabul edilen bu anayasa değişikliği 10. Cumhurbaşkanı Ahmet

⁵⁶ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

⁵⁷ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

⁵⁸ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

Necdet Sezer tarafından ihtiyari referanduma sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanmıştır.⁵⁹

Referandumda evet oyu çıkmasıyla birlikte, Anayasa değişiklikleri arasında en dikkat çekici olanı, Cumhurbaşkanının halk tarafından ve 5 artı 5 sistemiyle seçilmesini öngören düzenlemenin de arasında yer aldığı Anayasa değişiklikleri kabul edilmiştir.

Referandum sırasında iktidarda bulunan AK Parti Anayasa değişikliklerinin kabul edilmesi yönünde “Evet” oyu verilmesi için kampanya yürütürken, muhalefet ise “Hayır” verilmesi yönünde bir kampanya yürütmüştür.

22 Temmuz 2007 milletvekili seçimlerinin hemen ardından yapılan bu referandumda, Haymana ilk kez referanduma katılım oranı açısından hem Türkiye hem de Ankara ortalamasının altında kalmasına karşın referandumda verdiği yüksek oranda evet oyu ile her ikisinin de oldukça üstünde yer almış, hatta Ankara’nın diğer ilçeleri arasında referandumda en yüksek evet oyu çıkan ilçe, Haymana olmuştur.

3 Kasım 2002’de gerçekleşen milletvekili genel seçimleri sırasında Haymana’dan AK Parti’ye yüksek oranda oy çıkarken, bu oy 22 Temmuz 2007 milletvekili seçimlerinde daha da artmış ve % 67.8’e ulaşmıştır. Dolayısıyla 2007 referandumunda, Haymana’nın tutumunu belirleyen en önemli etkenin, Türkiye genelinde de oy oranında oldukça büyük bir artış yaşayan iktidardaki AK Parti olduğu söylenebilir.

2.4. 12 EYLÜL 2010 REFERANDUMU

Anayasa Değişikliği Paketinin Oylaması İçin Yapılan Referandum ve Haymana’nın Tutumu

12 Eylül 2010’da Anayasa değişikliği hakkında dördüncüsü yapılan referandum, AK Parti iktidarı döneminde gerçekleştirilmiştir. Uzun süredir Türkiye’nin gündeminde olan anayasa değişikliği tartışmalarının bir sonucu olarak 13.04.2010 tarihinde AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ve 264 milletvekili, 7.11.1982 Tarihli ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında 26 maddelik bir kanun teklifi vermişlerdir.

Teklifin özetinde yapılacak düzenlemeler kısaca şöyle ifade edilmiştir:

⁵⁹ Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak..., s. 136-137, 146.

“Anayasa Değişikliği Teklifi ile kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasında Devletçe alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı yorumlanamayacağı ve toplumun bazı kesimlerinin sosyal devlet ilkesi gereği daha iyi korunması ve gözetilmesi öngörülmekte, kişisel verilerin korunması, bireylerin yurt dışına çıkışlarıyla ilgili sınırlamaların daraltılması, çocuk haklarının anayasal temele kavuşturulması düzenlenmekte, sendikal haklar ve grevle ilgili bazı sınırlamalar kaldırılmakta, memurlara ve diğer kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkı tanınmakta, siyasi partilerin kapatılması yeniden düzenlenmekte, bilgi edinme hakkı anayasal dayanağa kavuşturulmakta ve Kamu Denetçiliği Kurumu kurulması öngörülmekte, bir siyasi partinin kapatılmasına sebep olan milletvekilinin milletvekilliğinin düşmesine son verilmekte, Yüksek Askeri Şura kararları ile memur ve diğer kamu görevlilerine verilen uyarma ve kınama cezaları yargı denetimine açılmakta, askeri yargının görev alanı daraltılmakta, Anayasa Mahkemesi ve Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu yeniden yapılandırılmakta, Ekonomik ve Sosyal Konseyin kuruluşu anayasal dayanağa kavuşturulmakta ve Anayasanın Geçici 15 inci maddesi yürürlükten kaldırılmaktadır.”⁶⁰

2010 Anayasa değişiklikleri ağırlıklı olarak yargı ile ilgili konulara odaklanmış ve Anayasa Mahkemesi ve HSYK’nın oluşumunda esaslı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle, siyasal sistemin işleyişinde çok önemli işlevi ve konumu olan yargının yeniden yapılandırılması gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır.⁶¹

Referandum sonuçları referanduma katılım oranları açısından değerlendirildiğinde, referanduma Türkiye genelinde % 73.7, Ankara genelinde % 79.9, Haymana genelinde de % 79.7 oranında katılım olmuştur.⁶²

Haymana merkezde ise katılım oranı % 77.3, bucak ve köyler toplamında ise % 80.7’ çıkmıştır.⁶³

Haymana, Ankara’nın diğer ilçeleri ile kıyaslandığında ise Ayaş (% 89.0), Çubuk (% 88.8) ve Elmadağ (% 87.4) referanduma en fazla katılım sağlayan ilçeler olurken, Haymana ise 25 ilçe içinde % 79.7’lik katılım oranıyla Altındağ (% 79.7) ile birlikte 19. sırada yer almıştır.⁶⁴

Referandum sonuçları evet ve hayır oyları açısından değerlendirildiğinde ise Türkiye genelinde evet oyları % 57.9, hayır oyları % 42.1, Ankara

⁶⁰ Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak..., s. 151.

⁶¹ Hakyemez, a.g.m., s. 388.

⁶² <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

⁶³ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

⁶⁴ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

genelinde evet oyları % 54.1 hayır oyları % 45.9, Haymana genelinde ise evet oyları % 82.6 çıkarken hayır oyları da % 17.4 oranında çıkmıştır.⁶⁵

Ankara'nın 25 ilçesi içinde referandumda şehir ile bucak ve köyler toplamı göz önüne alındığında en fazla evet oyu % 84.4 ile Çamlıdere'den çıkmıştır. Haymana ise % 82.6 evet oyu ile % 83.2 evet oyu veren Akyurt'tan sonra üçüncü sırada yer almıştır.⁶⁶

Bu sonuçlarla, Haymana referanduma katılım oranı açısından Türkiye ortalamasının üstünde ancak çok az bir farkla da olsa Ankara'nın ortalamasının altında kalmıştır. Bununla beraber evet oyu açısından ise ikisinin de oldukça üzerine yer almıştır. Haymana'nın söz konusu referandum sırasında iktidarın beklentilerine uygun olarak yüksek oranda evet oyu vermesinin siyasi parti tercihidenden kaynaklanmış olabileceğini söylemek mümkündür.

2.5. 16 NİSAN 2017 REFERANDUMU

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Geçiş İçin Yapılan Referandum ve Haymana'nın Tutumu

16 Nisan 2017'de Anayasa değişikliği hakkında beşinci referandum yapılmıştır. Yine AK Parti iktidarı döneminde gerçekleştirilen bu referandumda, Anayasada 18 maddelik bir değişime gidilmiştir. Ancak bu Anayasa değişiklik paketi diğerlerinden çok farklı olup, son derece köklü bir değişimi de beraberinde getirmiş ve Türkiye'de parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesine olanak sağlayan bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Referandum sonuçları referanduma katılım oranları açısından değerlendirildiğinde, referanduma Türkiye genelinde % 85.4, Ankara genelinde % 90, Haymana genelinde de % 79.8 oranında katılım olmuştur.⁶⁷

Ankara'nın diğer ilçeleri ile kıyaslandığında ise referanduma en fazla katılım sağlayan ilçeler % 91.4 oranla Çankaya ve Elmadağ olurken, en az katılımın olduğu ilçelerden biri de Haymana olmuş ve 25 ilçe arasında Evren'den (% 79.6) sonra 24. sırada yer almıştır.⁶⁸

Referandum sonuçları evet ve hayır oyları açısından değerlendirildiğinde ise Türkiye genelinde evet oyları % 51.4, hayır oyları % 48.6, Ankara

⁶⁵ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

⁶⁶ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

⁶⁷ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

⁶⁸ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

genelinde evet oyları % 48.9 hayır oyları % 51.1, Haymana genelinde ise evet oyları % 71.6 çıkarken hayır oyları da % 28.4 oranında çıkmıştır.⁶⁹

Ankara'nın 25 ilçesi içinde referandumda en fazla evet oyu % 84.4 ile Çamlıdere'den çıkmıştır. Haymana ise % 71.6 evet oyu ile Akyurt (%79.4), Çubuk (% 77.0) ve Pursaklar'dan (%76.4) sonra dördüncü sırada yer almıştır. Referandumda en fazla hayır oyunun verildiği ilçe ise referanduma en çok katılımın sağlandığı ilçelerden biri olan Çankaya (% 78.3) olmuştur.⁷⁰

Bu sonuçlarla, Haymana referanduma katılım oranı açısından hem Türkiye hem de Ankara'nın ortalamasının altında kalırken, evet oyu açısından ise bir öncekinde olduğu gibi yine her ikisinin de oldukça üstünde yer almıştır. 2002 yılından itibaren yapılan bütün milletvekili genel seçimlerinden AK Parti, Haymana'da hep açık ara birinci parti olarak çıkmıştır. 2002 ve 2007 milletvekili genel seçimlerinde Haymana'danyüksek oranda oy alan AK Parti daha sonraki seçimlerde de bu başarısını sürdürerek, Haymana'dan, 12 Haziran 2011 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinde % 70.2, 7 Haziran 2015 milletvekili genel seçimlerinde % 58.0, 1 Kasım 2015 milletvekili genel seçimlerinde de % 69.5 oy almıştır.⁷¹ Dolayısıyla referandumda Haymana'da bu sonucun ortaya çıkmasında yine siyasi parti tercihinin etkisi olduğu ileri sürülebilir.

SONUÇ

Referandumla ilgili olarak çağdaş manada yaşanan ilkler İsviçre'de gerçekleşmiştir. Dolayısıyla da dünyadaki ilk referandum, 1848'de İsviçre kantonlarında yapılırken, 1874'te referandumu anayasasına ekleyen ilk ülke de İsviçre olmuştur. Avustralya ve İrlanda gibi ülkeler de ise referanduma gitme konusunda rekor sahibi olmuşlardır.

Türk tarihinde ise referandum geleneği, Cumhuriyet döneminde başlamıştır. Öte yandan dünyanın kimi ülkelerinde tartışmalı yasa değişiklikleri için de referanduma gidilirken Türkiye'de günümüze kadar yapılan referandumlar ise yeni Anayasa kabulü ve Anayasa değişiklikleri ile sınırlı kalmış, başka konularda bir referandum yapılmamıştır. Daha açık bir deyişle 1961 ve 1982 referandumları yeni anayasa yapımıyla ilgilidirler. Sonrasında yapılan referandumlar ise 1982 Anayasasının yedinci kısmında yer alan Anayasanın değiştirilmesi hükümlerine göre gerçekleştirilmişlerdir. Şimdiye kadar Anayasa değişiklikleri ile ilgili olarak da beş referandum yapılmıştır. Bunlardan ikisi ANAP, üçü ise AK Parti döneminde

⁶⁹ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

⁷⁰ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.07.2017)

⁷¹ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 28.07.2017)

gerçekleşmiştir. Bu arada belirtmek gerekirse, iki partinin de ortak özelliği ikisinin de güçlü bir şekilde iktidara gelmesi ve liderlerinin bir süre sonra cumhurbaşkanlığı makamına seçilmiş olmalarıdır. Diğer yandan, Anayasa değişikliğine ilişkin beş referandumun ikisinde-Özal döneminde yapılan 1987 ve 1988 referandumları- iktidarın desteklediği görüş halk tarafından karşılık bulmamıştır.

Bildirinin asıl konusu olan Haymana'nın referandumlardaki tutumuna bakılacak olunursa Haymana'dan, Türkiye'nin geneliyle uyumlu sonuçlar çıktığı görülmektedir. Bir başka deyişle Türkiye genelinde sonuçlar nasıl çıktıysa, Haymana'da da aynı sonuçlar çıkmıştır. Buradan hareketle, Haymana'nın Türk toplumunun geneliyle aynı refleksleri gösterdiği söylenebileceği gibi, Haymana'nın Türk toplumunun genelinin o günkü iktidara ve muhalefete bakışını yansıttığı da söylenebilir. Bununla beraber Haymana'dan, 1987 ve 2017 referandumlarında bağlı bulunduğu Ankara ilinin genelinden farklı sonuçlar çıktığı da ayrı bir gerçektir. Dolayısıyla Haymana'daki referandum sonuçları, ilçesi bulunduğu Ankara ili genelini yansıtmazken, Türkiye'nin genel eğilimlerini yansıtmaktadır. Buradan hareketle, herhangi bir seçim öncesinde Haymana'da yapılacak bir kamuoyu yoklamasının, Türkiye geneli hakkında fikir verebileceği de ileri sürülebilir.

Öte yandan, yine Özal döneminde yapılan 1987 ve 1988 referandumları hariç tutulduğunda, Haymana'dan hep dönemin iktidarlarının istediği yönde oy çıktığı da görülmektedir. Bununla beraber Haymana, Turgut Özal hükümetleri döneminde yapılan referandumlarda, Özal'ın partisine milletvekili genel seçimlerinde yüksek oranda oy vermesine karşın, Türkiye genelinde de olduğu gibi, iktidarın beklentileri doğrultusunda karar vermemiş, adeta Özal döneminde gerçekleştirilen referandumlarda Ankara'nın diğer ilçelerine kıyasla en muhalif ilçe olmuştur. Böylelikle Haymana referandumlarda oy verirken siyasi parti tercihlerinin dışına çıkabileceğini göstermiştir. AK Parti hükümetleri döneminde yapılan referandumlarda ise milletvekili genel seçimleri sırasında bu partiye verdiği yüksek oranda oy ile çelişkiye düşmeyecek bir şekilde hareket etmiş ve iktidarın beklentileri doğrultusunda karar vermiştir.

Referandum sonuçları oran olarak değerlendirildiğinde ise evet ya da hayır fark etmeksizin sonuçlar, hem Ankara hem de Türkiye ortalamasının çok üstünde çıkmıştır. Buna dayanarak, Haymana'nın büyük çoğunlukla iktidarla uyumlu olduğu ileri sürülebilir. Bununla beraber Haymana'da referandumlara katılım oranı, 2007 ve sonrasında düzenlenen referandumlarla birlikte geçmişe göre, hem Türkiye'nin hem bağlı bulunduğu Ankara ilinin hem de Haymana'nın daha önceki ortalamalarının altına düşmüştür. Bu durum, Haymanalıların zaman içinde bu tür oylamalara yönelik ilgisinin azaldığı şeklinde yorumlanabilir.

TABLO: 1⁷²**9 Temmuz 1961 Referandumu**

9 Temmuz 1961 Referandumu	Katılım Oranı %	Evet Oranı %	Hayır Oranı %	İktidar ve Beklenti
Türkiye	81.0	61.7	38.3	Milli Birlik Komitesi EVET
Ankara	81.3	68.4	31.6	
Haymana	90.1	82.5	17.5	
Ankara'nın İlçeleri Arasındaki Sırası	3	1	-	

TABLO: 2**7 Kasım 1982 Referandumu**

7 Kasım 1982 Referandumu	Katılım Oranı %	Evet Oranı %	Hayır Oranı %	İktidar ve Beklenti
Türkiye	91.3	91.4	8.6	Milli Güvenlik Konseyi EVET
Ankara	89.9	88.1	11.9	
Haymana	94.3	95.9	4.1	
Ankara'nın İlçeleri Arasındaki Sırası	4	3	-	

TABLO: 3**6 Eylül 1987 Referandumu**

6 Eylül 1987 Referandumu	Katılım Oranı %	Evet Oranı %	Hayır Oranı %	İktidar ve Beklentiler
Türkiye	93.6	50.2	49.8	Anavatan Partisi HAYIR
Ankara	90.9	49.2	50.8	
Haymana	95.7	56.1	43.9	
Ankara'nın İlçeleri Arasındaki Sırası	12	1	-	

⁷² Metinde kullanılan bütün tablolar TÜİK verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

TABLO: 4**25 Eylül 1988 Referandumu**

25 Eylül 1988 Referandumu	Katılım Oranı %	Evet Oranı %	Hayır Oranı %	İktidar ve Beklentiler
Türkiye	88.8	35.0	65.0	Anavatan Partisi EVET
Ankara	87.4	36.5	63.5	
Haymana	91.6	28.2	71.8	
Ankara'nın İlçeleri Arasındaki Sırası	12	-	1	

TABLO: 5**21 Ekim 2007 Referandumu**

21 Ekim 2007 Referandumu	Katılım Oranı %		Evet Oranı %	Hayır Oranı %	İktidar ve Beklentiler
Türkiye	67.5		68.9	31.1	Adalet ve Kalkınma Partisi EVET
Ankara	63.8		65.6	34.4	
Haymana	61.7		88.9	11.1	
Ankara'nın İlçeleri Arasındaki Sırası	19		1	-	

TABLO: 6**12 Eylül 2010 Referandumu**

12 Eylül 2010 Referandumu	Katılım Oranı %	Evet Oranı %	Hayır Oranı %	İktidar ve Beklentiler
Türkiye	73.7	57.9	42.1	Adalet ve Kalkınma Partisi EVET
Ankara	79.9	54.1	45.9	
Haymana	79.7	82.6	17.4	
Ankara'nın İlçeleri Arasındaki Sırası	19	3	-	

TABLO: 7

16 Nisan 2017 Referandum

16 Nisan 2017 Referandum	Katılım Oranı %	Evet Oranı %	Hayır Oranı %	İktidar ve Beklentiler
Türkiye	85.4	51.4	48.6	Adalet ve Kalkınma Partisi EVET
Ankara	90	48.9	51.1	
Haymana	79.8	71.6	28.4	
Ankara'nın İlçeleri Arasındaki Sırası	24	4	-	

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

Kitaplar

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev.: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Türkiye – ABD - Avrupa Uygulama Örnekleri, Yayına Hazırlayanlar: Ercan Durdular, Mehmet Solak, Hüdaî Şencan, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

Ertan, Temuçin Faik, “Osmanlı Devleti'nde Anayasalı Rejime Geçiş (1876 Kanun-ı Esasî'si)”, **H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 12, Sa.:1-2.

Gözler, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 10. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007.

Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 4. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007.

Hakyemez, Yusuf Şevki, “2010 Anayasa Değişiklikleri Ve Demokratik Hukuk Devleti”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XIV, Sa. 2, 2010,

Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008.

Kili, Suna – Gözübüyük, Şeref, **Türk Anayasa Metinleri**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998.

Yılmaz, Ejder, **Hukuk Sözlüğü**, 2. Baskı, Yorum Matbaacılık-Yayıncılık Yayınları, Ankara, 1982.

İnternet Kaynakları

<http://www.mevzuat.gov.tr>

<http://www.tuik.gov.tr>

TANZİMATTAN CUMHURİYETE HAYMANA’NIN TARİHİNE PANAROMİK BİR BAKIŞ

*Pınar Çevik AZAP**

Öz

Ankara Vilayetinın Haymana kazası, Osmanlı döneminde yaşamışlıkları olan muhtelif konuları itibariyle önem arz eden bir yapıdır. Bu yapı; kazanın doğal, iktisadi, sosyo-kültürel, eğitim, sağlık vb. gibi konularını ihtiva etmektedir. 19. ve 20. Yüzyıl Haymana kazasının Osmanlı arşiv belgelerine göre ele alınacağı bu tebliğ, Osmanlı’nın son yüzyıllarının Haymana kazasına genel bir bakışı içerisinde barındıracaktır. Başta Haymana kazasının ön plana çıkan en önemli simgesi kaplıca olmak üzere madencilik, Osmanlı dönemi Haymanasında tarım ve tarımda makineleşme, muhacirlerin iskanı, sağlık, eğitim hayatı, tarihi eserler ve definecilik, bugünkü şehrin modern kuruluşu gibi konulara, Osmanlı dönemi Haymana kazası özelinde genel bir bakış açısı kazandırmak, modern Haymana’nın kuruluşuna ve tarihine bakışı daha da net ortaya koyacaktır. Bu minvalde Osmanlı’nın son yüzyılında Haymana, ön plana çıkan konu başlıklarıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Haymana, Eğitim, Kaplıca, Muhacir, Tarım.

A PANORAMIC OVERVIEW OF THE HISTORY OF HAYMANA FROM THE TANZİMAT ERA TO THE REPUBLICAN PERIOD

Abstract

Haymana District of Ankara Province has an important structure considering its various aspects experienced in the Ottoman period. This structure contains natural, economic, socio-cultural, educational and health characteristics of the province. This paper, dealing with the Haymana District of the 19th and 20th century according to the

* Araştırmacı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Ottoman archival documents, will have an overview of the Haymana District in the last centuries of the Ottoman Empire. To gain an overall perspective of especially hot spring, the most important icon of Haymana District, and also of topics such as mining, agriculture and the mechanization of agriculture and in the Ottoman era, settlement of the immigrants, health, education, historical artifacts and treasure hunting and the modern establishment of today's city particularly in the Ottoman period Haymana District will clarify the perception of establishment and history of modern Haymana. In this way, Haymana in the last century of the Ottoman Empire will be discussed considering its prominent features.

Keywords: Agriculture, Education, Haymana, Hot Spring, Immigrant.

GİRİŞ

Haymana'nın, günümüz konumu olan kaza merkezinin belirlenmesi ve kısa bir zaman zarfında imar faaliyetleri gerçekleştirilerek hükümet konağı, camisi, çeşmesi, okulu, belediye oluşumu, dükkânları ve evleriyle merkezi bir hale getirilmesi 1882 yılının ekim ayında çıkarılan bir padişah iradesi ile gerçekleşir. O zamana kadar Haymana'nın merkezi diyebileceğimiz mevki, birkaç defa değişiklik gösterir. Son olarak 1860'lı yıllarda, günümüzde Sivri Köy olarak var olan Sivri'de çıkan bir yangın ile hükümet konağının yanması neticesinde bir süre merkezi bir konumdan yoksun kalan Haymana idaresinin 1882 yılında “**Yabanhamamı**” olarak biline gelen ve iki doğal kaplıcasının dışında herhangi bir binası bulunmayan boş arazilerinin, Haymana'nın merkezi haline getirilmesi yönünde girişimler başlatılır.

Kısa bir sürede imara açık bir hale getirilen Haymana her türlü sosyo-kültürel, dini, eğitim, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yürütüldüğü ve en önemlisi yerleşik düzenin temin edilebildiği bir şekle evrilir. Bütün bu gelişmeler büyük oranda, “Yabanhamamı” adlı mevkiinin tayin edildiği 1882 yılından itibaren başlamak üzere, 1909 yılına kadar tahtta kalan Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı yıllarında gerçekleşecektir.

Bu çalışmamda birincil kaynaklarımı Osmanlı arşivi belgeleri oluşturmaktadır. Bunun yanında gerek Haymana ve Ankara özelinde gerekse de genel olarak dönemi anlamak adına gerekli ikincil kaynaklara başvurulmuştur.

Haymana'nın Adı ve İdari Yapılanması

Şemseddin Sami'nin, *Kamusü'l-Alam* adlı eserinde Haymana ile ilgili verdiği bilgiye göre Haymana; Ankara vilayetinde geniş bir ovadır ve Ankara sancağının güney kısmını oluşturur. Ankara şehrinden Sivrihisar civarlarına ve Konya vilayeti sınırına kadar uzanır. Batıda Sakarya Nehri ve doğuda Kızılmak Nehri ile sınırlıdır. Bu ovada birçok tepeler ile güney tarafında Karacadağ ve Paşadağı isimleriyle iki dağ vardır. Haymana'nın toprağı pek verimli ise de zamanımızda pek işlenmemektedir. Ovada bir takım Kürt aşiretleri çadırlarını kurarak hayvanlarını otlatırlar. Bu geniş ova “Haymana” veya “Haymanateyn” ismiyle Ankara sancağına bağlı bir kazadır.¹

Günümüz kullanımı ile Haymana'nın adının Osmanlıca yazılışı, takribi 1870'li yıllara kadar olan belgelerde “Haymanateyn (خیمنتین)”, sonrasındaki yıllardan latin harflerinin kabulüne kadar da “Haymana” olarak yazılmaktadır. Ancak belgelerde sıkça rastladığımız kadarıyla Haymana'nın H harfinden sonra elif harfi olmaksızın yazımı bazı zamanlarda birtakım yanlışlıklara sebebiyet vermiştir. Öyle ki 1895 yıllarında, Hicaz ve Haymana kelimelerinin birbirlerine olan benzerliklerinden dolayı Ankara Sancağı'na bağlı Haymana Kazasına yazılan resmî ve gayr-i resmî yazılar bazen Hicaz'a, Hicaz'ın evrakı da Haymana'ya gelmekte ve bu durum birçok yanlışlıklara neden olmaktaydı. Buna meydan bırakmamak için ya “Haymana” (خیمانه) yazımının ya da eski kayıtlarda olduğu gibi “Haymanateyn” (خیمنتین) imlasının tercih edilmesi gerektiği yönünde bir girişimde bulunuluyor.² Konuyu görüşen Ankara Vilayeti İdare Meclisi de bu isimlerin birbirine benzediğini kabul eder ve Haymana Kazasının eski ismi olan “Haymanateyn” (خیمنتین) biçiminin kullanılmasıyla yanlışlığa son verilebileceğine kanaat getirir.³

Haymana isminin yazımından kaynaklanan karışıklıklardan bir tanesi de 1913 yıllarında askeri makamlarca dile getirilir. Zira Haymana isminin yazımının okunması esnasında harflerin diziliminin cephane ile benzerlik göstermesi bazı zamanlarda karışıklıkların yaşanmasına sebep olmaktadır. Ankara Redif Fırkasının seyyar hastahanesi, Hadımköy ve sair hastahanelerde taburun ismi “Haymana” şeklinde yazılır ise yani H harfinden sonra elif harfi çekilmeden y harfine geçilirse “Cephane” okunmakta ve H harfinden sonra yine elif harfi olmaksızın y harfi h'nin altında kalıcı c okutuyor sanılıp “Hicaz” tarzında okunduğundan dolayı bir takım işlemler evrakın Hicaz Fırkası'na gittiği ve yine bir kısım memurların da Cephane Taburu'na gönderildiği anlaşıldığından, bu tarz karışıklıklara mahal bırakmamak için

¹ Şemseddin Sami, *Kamusü'l-Alam*, c. 3, İstanbul, 1306 (1891), s. 2006.

² BOA, ŞD, 1344/5, DH.MKT, 396/47.

³ BOA, ŞD, 1344/5, lef 1.

askeri makamlarca yazılan Haymana adında H'den sonra bir elif çekilerek açık bir şekilde Haymana yazılmasına karar verilir.⁴

Haymana Kazasının, günümüz konumu ile merkez haline getirilmesi, 1882 yılında Padişah II. Abdülhamid'in saltanat yıllarına denk gelmektedir. Arşiv kayıtlarından edindiğimiz bilgiye göre Haymana kazasının eski merkezi olan “Sivri”de [Sivri Köy, Haymana/Ankara] bir yangın sonucunda hükümet konağı yanınca, yaklaşık 30 yıllık bir süreçte kazanın merkezi günümüz şeklini alıncaya kadar birkaç defa yer değiştirir.

2 Ekim 1882’de Ankara Vilayeti dâhilinde bulunan Haymana Kazasının merkezi haline getirilen “Yabanhamamı” adlı mevkiye yeni bir hükümet konağı inşa edilerek, görevli memurlar buraya nakil edilir. Bu mevkiinin kısa zamanda mükemmel bir kasaba haline gelebilmesi için burada bulunan boş arsalardan talep edenlere ev ve dükkân yapmak amacıyla ücretsiz arazi verilmesi kararlaştırılarak konuyla ilgili gerekli girişimlerde bulunulur. Henüz hiçbir bina olmayan bu ham arazide evler inşasıyla bir mahalle veya bir köy oluşması burasının kalkınması ve gelişmesine fayda sağlayacağından, ev ve dükkân inşası amacıyla ücretsiz arsa dağıtılması uygun görülür. Bu arsalardan öşür vergisi yerine sadece zemin vergisi alınması düşünülmektedir. Bu hususların uygulanması konusunda Ankara Valiliği, İçişleri Bakanlığı, Vergi İdaresi ve Vakıflar Bakanlığı’nın bünyelerinde işlemlerim başlatması için Padişah’tan izin istenir. Durumun kendisine bildirilmesinin ardından söz konusu izni vermesi ile beraber Haymana’nın günümüz merkezi olan ve o zamanki adıyla “Yabanhamamı” adı ile anılarak iki adet kaplıcanın dışında hiçbir imar yapısı bulunmayan boş arazilerin Haymana’nın merkezi haline getirilmesi yönünde faaliyetler başlatılır.⁵ Haymana, yaklaşık 15 yıllık sürecin ardından ihtiyaçlara cevap veren bir kasaba halini getirilir.

1895 yılında Haymana Kazası merkezinde inşası daha önce başlamış olan ve inşaat masrafları Hazine-i Hassa-i Şahane’den [Padişah Hazinesi] karşılanan cami-i şerifin minaresi de tamamlanır. Şehirdeki tüm memurlar, ileri gelenler ve halkın katılımı ile Padişahımıza dualar edilerek ve Ezan-ı Muhammedî okunarak açılış töreni gerçekleştirilir. Bunun dışında Haymana Kazası dâhilinde hiçbir yerde lihye-i saadet-i nebevî [sakal-ı şerif] bulunmadığı ve mübarek sakal-ı şeriften bir tanesinin inayet ve ihsan buyurularak gönderilmesi gerektiği yönünde talepler yine Padişah’a iletilir.⁶

1902 yılında Haymana Belediyesi’ne ait gelir gider bilgilerinin yer aldığı bir belgeden kaza merkezinin eksiksiz hale getirildiğini anlıyoruz.

⁴ BOA, ŞD, 657/54, DH.İD, 97_2/23.

⁵ BOA, İ.ŞD, 60/3486, lef 2.

⁶ BOA, Y.MTV, 128/7, lef 1.

Haymana’da o zaman görevli olan memurlar şu şekildedir; Müftü, ibtidai mektebi öğretmeni, cami imamı, cami müezzini, müderris, mektep hizmetlisi, belediye başkanı, belediye kâtibi, belediye doktoru ve aşı memuru. Belediye başkanının aylık maaşı 300 kuruş, belediye kâtibinin 150 kuruş olarak kaydedilmiştir. 1902 yılı Haymana Belediyesinin gelir gider tablosu şu şekildedir:

Haymana Belediyesi’nin Mayıs 1902 yılı gelir ve gider bilgileri:

Haymana Kazası Belediyesi'nin 1902 Senesi Giderleri⁷		
Maaş ve Masraflar	Aylık (Kuruş)	Senelik (Kuruş)
Müftü Efendi	200	2400
İbtidai Mektebinin Öğretmeninin	300	3600
Büyük Caminin İmamı	100	1200
Büyük Caminin müezzini	50	600
Küçük Caminin İmamı	100	1200
Küçük Caminin Müezzini	50	600
Müderris Efendi	100	1200
Okul Hizmetlisinin	60	720
Belediye Reisi	300	3600
Belediye Katibi	150	1800
Belediye Doktoru	600	7200
Aşı Memuru	200	2400
Çarşı Ağasının	150	1800
Orman Korucusunun	100	1200
Belediye Zabıtası	75	900
Fukaradan Birine	30	360
Tadilata Ayrılan Ücret		450
Gureba Hastahanesi Tertibatı		1000
Cülus ve Veladet-i Hümayun Masrafı		1000
Hamamlar ve Belediye Dairesinin Vergisi		1092
Düşkün ve Fakirlere Verilen Maaşlar		1000
Toplam	2665	36522

⁷ BOA, DH.MKT, 528/34 lef 1.

Haymana Kazası Belediyesinin 1902 Yılı Gelirleri			
	Hazineye ait	Belediyeye Ait	Toplam
Erkek (Zükür) Hamamı Kirası		14500	14500
Kadın (İnas) Hamamı Kirası		6825	6825
Kantar Vergisi	2130	2130	4260
Beş Adet Dükkan Kirası		2840	2840
Belediye Kiralık Hanesi		360	360
İlan Vergisi		600	600
Kahvehaneden Alınan Vergi		1300	1300
Hayvan Vergisi	325	325	650
Hububat Vergisi	1000	1000	2000
Kasaplardan Alınan Vergi	1315	1315	2630
Zemin Kirası		2000	2000
Gazhane Vergisi		850	850
Nakdi Cezalardan Elde Edilen		3000	3000
Toplam	4770	37045	41815

Bunlara ek olarak Mayıs 1902’de tutulan kayda göre belediye doktorunun 6 aylık birikmiş maaşı olarak 3600 kuruş, belediye aşı memurunun birikmiş maaşları 4000 kuruş, Ankara Gureba Hastahanesi tertibatı için 2104 kuruş, kaldırım ve şadırvan için Belediye kalfasının biriken aylığı 2500, hamamlar ve belediye dairelerinin tamiratına sarf olunan 4000 kuruş olmak üzere toplamı 16204 kuruş olarak, Haymana belediyesinin borç hanesine kaydedilmiştir.

Haymana Kazasına Telgraf Hattının Çekilmesi

Tanzimat dönemi ıslahatlarının ana teması olan idari merkezileşme, ancak II. Abdülhamid döneminde, İmparatorluktaki haberleşme araçlarında çağa uygun olarak yapılan iyileştirmeler sayesinde gerçekleşir. Bu haberleşme araçlarının en önemlisi olarak karşımıza çıkan telgraf, Osmanlı topraklarında ilk olarak Kırım Savaşı sırasında İstanbul ile Avrupa arasındaki haberleşmeyi hızlandırmak amacıyla döşenir. Sonrasındaki süreçte telgraf hattı ağı Osmanlı topraklarında hızla yayılır ve Abdülhamid’in saltanatı döneminde hemen hemen her taşra kentine ulaşır. Bu sayede merkezi hükümet, tarihinde ilk defa, taşradaki memurlarıyla haberleşme ve onları denetleme olanağına kavuşur.⁸

⁸ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.122-123.

Haymana'ya telgraf hattının çekilmesi çok uzun uğraşlardan ve uzun yıllar süren taleplerden sonra gerçekleşmiştir. Aralık 1893 tarihinde Haymana Kazasının önemi ve büyüklüğünün yanı sıra demiryolu hattı üzerinde bulunması, aynı zamanda ticari alışveriş hacminin de gittikçe artmasından buraya bir telgraf hattı çekilmesi ve telgraf hattına harcanacak masrafın Haymana halkı tarafından karşılanacağı taahhüt edilerek talepte bulunulur.⁹

Aradan geçen beş seneye rağmen henüz telgraf hattının çekilmemiş olması söz konusu talebin 1898 yılında yinelenmesine sebep olur. Ancak bu sefer talep eden tarafın bir önerisi bulunmaktaydı; Direkleriyle bu direklerin dikilme masrafları halk tarafından karşılanıp açılacak olan telgrafhane için de belediyeden bir hane tahsis edilmesi. Ancak buna rağmen Telgraf ve Posta Bakanlığı böyle bir bütçenin şu anda olmadığı belirtilerek durumun başka bir zamana ertelenmesi yönünde bir karar alır.¹⁰

Haymana halkı yılmadan taleplerini devam ettirir ve konuyla ilgili resmi makamlara başvurularda bulunur. Haymana Kazasının gerek konumu gerekse de ticari kapasitesinin büyüklüğü dolayısıyla Ankara'dan hamam merkezine telgraf direklerinin dikilme ve sair masrafları hamiyetperver Haymana halkı tarafından karşılanarak bir telgrafhane yapılması ve Haymana Belediyesi tarafından verilecek üç odalı bir de ev sayesinde telgraf hattının buraya uzatılmasını yönünde Dâhiliye Nezaretinden Telgraf ve Posta Nezaretine yazılar yazılır.¹¹ Ancak her defasında söz konusu ilgili makamlar, burada açılacak olan telgraf merkezinin uygun bir zamana bırakılması gerektiğini ifade ederler.¹² Resmi makamların, bu talebin daha uygun bir zamana ertelenmesinden kasıtları, Hazine bütçesinin daha müsait olduğu bir zamanının yakalanmasındadır. Lakin bu cevaba binaen tekrarlanan talepte; Haymana Kazasının köylerinin çokluğu ve mesafelerinin uzunluğuyla aşar bedellerinin ulaştırılmasında telgraf hattı olmadığından zorluklar yaşandığı belirtilir. Ayrıca aynı yazıda telgraf hattının çekilmesi halinde Hazine'nin de buradaki gelirlerden daha fazla faydalanabileceği, buranın askeri öneminden ötürü de bunun gerekli olduğu beyan edilir. Netice itibarıyla bu telgraf hattının uzatılması hususunun gerekliliği tekrar gündeme alınarak durumun önemine binaen değerlendirme yapılması istenir.¹³

⁹ BOA, DH.MKT. 188 / 21.

¹⁰ BOA, DH.MKT, 2099/116.

¹¹ BOA, DH.MKT, 2091/129.

¹² BOA, DH.MKT, 2117/97.

¹³ BOA, DH.MKT, 2195/48.

Haymana'ya telgraf hattının çekilmesindeki gerekliliklerden biri olarak da asker toplanmada yavaş kalınması müşkülâtın ortadan kaldırılabilceği hususudur.¹⁴

1904 yılına gelindiğinde hala bir sonuç elde edilememesi üzerine Ankara Valiliği'nden Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne [Padişahın Başsekreterliği'ne] gönderilen telgrafta; *"Bir redif [ihtiyat] taburunun konuşlandığı Haymana Kazası'nda 150 kadar köy mevcuttur. Demiryolu hattı kazaya bağlı köylerin arasından geçmektedir. Kaza merkezinde zahire ve mühimmat işlemleri de oldukça yoğundur. Bu nedenlerle telgraf hattının bu kazaya kadar uzatılması, birçok fayda sağlayacak ve vergi gelirlerini artıracaktır. Telgraf merkezi olacak bina, zaten bağış yoluyla temin edilmiştir. Hattın tamamlanması için gereken 30.000 kuruşun da halk tarafından bağış yoluyla tedarik edileceği taahhüt edilmektedir. Haymana Kazası İdare Meclisi'nden gelen yazıda belirtildiğine göre buradaki posta şubesi ayda 800-900 kuruş gelir elde etmektedir. Elde edilecek telgraf gelirleri ise görevlendirilecek memur ve çavuşun maaşlarını rahatlıkla karşılayabilecektir. Ülke çapında yapılan işlere bir yenisi daha eklenerek telgraf hattının bu kazaya kadar uzatılması ve burada bir telgraf merkezi açılmasına izin verilmesi talep olunur"*.

Neticede yaklaşık 14 yıl süren bir uğraşının ardından Ocak 1906 tarihinde, Ankara'dan Haymana Kazasına bir hat uzatılarak orada bir telgrafhane merkezi açılması için gereken para ile görev yapacakların maaş ve yıllık masraflarının bütçeye eklenmesi hakkında Dâhiliye Nezareti'nden [İçişleri Bakanlığı], Maliye Dairesine gerekli işlemlerin başlatılması bildirilir.¹⁵

En nihayetinde Sadrazam Mehmed Ferid Paşa tarafından, Padişah [II. Abdülhamid] katına yazılan 27 Haziran 1906 tarihli irade ile Ankara Vilayeti dâhilinde bulunan Haymana Kazası ile Akdağmadeni'ne kadar telgraf hattı uzatılarak buralarda birer telgraf merkezi açılacaktır. Buralara kadar götürülecek telgraf hattı için gereken tel, fincan, makine ve direklerin bedelleri, bunların nakliyesi ve kurulması ile telgraf merkezlerinin tefrişiyeye masrafı, bu kazalar halkı tarafından karşılanacaktır. Bu iki telgraf merkezinde yılda 10 bin kuruş kadar gelir elde edileceği tahmin edilmektedir. Bu merkezlerde istihdam edilecek olan ve yılda 23.200 kuruş tutacağı hesaplanan memur, çavuş ve dağıtıcı maaşları da bütçeden karşılanacaktır.¹⁶

¹⁴ BOA, DH.MKT, 2359/54.

¹⁵ BOA, BEO, 2748/206085.

¹⁶ BOA, İ.PT, 21/48, lef 2.

Haymana Kazasında Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Tanzimat dönemi ıslahat hareketlerinin bir parçası olarak eğitim alanında da bir takım iyileştirme hareketlerine kalkışılır. Bu suretle 1869 yılında Fransız Eğitim Bakanlığı'nın tavsiyesini esas alan bir Maarif Nizamnamesi yayınlanır. Bu nizamnameye göre eğitimde üç kademeli bir eğitim sistemi öngörülüyordu. Buna göre her büyük kaza merkezi veya köye rüştiye, her köy de sıbyan mektebinin yanında bir ibtidaiye ve her şehre sivil idadiler açılacaktı. Lakin işler planlandığı gibi ilerlemeyecektir. Zira 1870'lerde eğitim alanında ilerlemeler hala çok yavaştı.¹⁷ Öyle ki Osmanlı'da eğitim, devletin yıkılışına kadar birtakım sorunlarını halledemeden varlığını sürdürecektir.

Osmanlı coğrafyası içinde İstanbul ve kısmen bazı büyük şehir merkezleri dışında taşrada eğitim hizmetleri, genel olarak kısmen iyileştirme hareketlerine ve çabalara rağmen çağın gereklerine göre değerlendirdiğimizde çok fazla geride seyredecektir. Zira bin bir güçlkle eğitim veren okulları, diplomalı eğitim personelinin uzak ve mali imkânsızlıklarla devam ettiği ortadadır.

Özellikle taşrada eğitim modernizasyonunun toplumsal anlamda yaygın bir destek görmediği, mahalle mektepleri dışında eğitim konusunun geri planda kaldığını tahmin etmek zor olmayacaktır. Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne göre vilayet ilkokullarının başlıca mali kaynağı yerel fonlara bırakılmıştır. Bu suretle taşrada yeterli sayıda okul açmak için gerekli bütçeye sahip olmayan Maârif Nezareti, eğitim noktasında devleti, yerel ahalinin ve yerel idarecilerin çabalarına bağımlı hale getirdi. Haymana da dâhil olmak üzere taşrada bulunan ibtidâilerin ve rüştiyelerin yaygınlaşması yerel mali kaynaklara bağlıydı. Devletin genelinde eğitim amaçlı toplanan Maârif-i Hisse-i İânesi, temel olarak idâdî mekteplerinin açılması için kullanılan bir fon olduğundan, bir bölgenin ekonomik refah seviyesi veya bölge halkının maddi cömertliği gibi faktörler ibtidâilerin ve rüştiyelerin yaygınlaşmasında belirleyici rol oynuyordu.¹⁸

1890 yılında Haymana'da bulunan rüştiye mektebi, öğrencilerin devamına engel bir vaziyette harap olduğundan mektebin öğretmeni, tahsisatıyla beraber bir süredir Yabanabad kazasında bulunan rüştiye mektebine nakil olunarak orada görev yapmaktadır. Ancak Haymana kazasının önem ve büyüklüğü, merkez kaza olması ve günden güne bayındırlaşmasıyla günün şartlarına haiz bir yerleşim birimi haline gelmesi

¹⁷ Zürcher, a.g.e., s. 100-101.

¹⁸Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.151-154.

gerekçe gösterilerek, harap durumunda bulunan rüştiye mektebinin tamir ettirilerek Kayseri medresesinden Ahmed Efendi öğretmenliğe getirilip, 30 kadar öğrenci takviyesiyle, eğitim hayatına devam etmesi kararlaştırılır.¹⁹ Lakin bu girişim sonuçsuz kalır. Zira 1894 yılına gelindiğinde Haymana'da hala bir rüştiyenin olmadığını anlıyoruz.

1894 yılına gelindiğinde eksikliği hissedilen rüştiye mektebinin açılması için yerel halkın çabaları neticesinde toplanan yardım paraları ile bir rüştiye mektebi açılacaktır. Bu hususta Haymana bağlı bulunan 150 kadar köyden, rüştiye mektebi için toplanan yardım paraları köylerin adları ve karşılığında topladıkları tutarla beraber kayda geçirilmiştir.

“Eğitime yapılan yatırımların bütün yabancıların bile gözlerini kamaştırmakta olduğu bu zamanda, Haymana Kazasının 150 adet köyü, 30.000’e yakın İslam nüfusu olduğu halde eğitim hayatında geride olması asla kabul edilemez. Çocukların eğitimden uzak olmaması ve merkez kazanın bir kat daha ilerlemesi için büyük caminin ilerisindeki boş arsaya bir rüştiye ve çeşme yapılması kararlaştırılır. Bu suretle Haymana’nın köylerinden gelecek çocuklara 1 öğretmen yetmeyeceği öngörüldükçe, Dersaadet Darü’l-muallimin diplomalı bir öğretmen daha ve bir de hizmetli tayinleri uygun görülecektir. Bu hususta Haymana kazasına 150 kadar bağlı köylerden toplanan 28. 000 kuruşluk yardım ile bu işe kalkışılacaktır.”

Listede o zamanki taksimata göre Haymana kazasına bağlı bulunan köyler ve karşısında ne miktar yardım parası gönderdikleri yazmaktadır. Bahsi geçen bu listedeki köy adları içerisinde günümüz taksimatına göre Haymana ilçesi sınırları dâhilinde bulunan köy ve mahalle isimlerinin yanı sıra, o zamanki vilayet taksimatında Haymana’ya bağlı olup günümüzde Ankara ovasına yayılan yer adları da dikkatimizi çekmektedir. Şuanda Haymana’ya bağlı olmayarak tespit ettiğimiz yerlerin birçoğunun 1956’da yapılan değişiklikler ile Haymana’dan ayrıldıklarını biliyoruz. Birkaç örnek verecek olursak; 100 kuruş yardım ile yer alan Dippede köyü, 300 kuruş yardım ile Yaraşlı Köyü günümüzde Kula/Konya’ya, 250 kuruş yardım ile Karacaviran günümüz adı Karacaören olarak Beypazarı/Ankara’ya, 200 kuruş ile Hallaçlı köyü günümüzde Gölbaşı/Ankara’ya, 200 kuruş ile Hacılar köyü günümüzde Güdül/Ankara’ya bağlıdır. Bunun dışında listede yer alıp günümüzde de Haymana’ya bağlı bulunan köyler arasında Kadıköy (günümüz adı Yeşilyurt), Sarıgöl, Erif (günümüzdeki adı Sarıdeğirmen), Deveci, Boyalık, Culuk, Çalış,

¹⁹ BOA, MF.MKT, 118/86.

Balçıkhisar, Sinanlı, Katrancı, Çeltikli, Çatak, Toyçayırı, Cihanşah, Sırçasaray, Kesikkavak, Yaprakbayırı, Demirözü, Karasüleymanlı, Karahoca, Şerefli Gökğözü, İncirli, Bostanhöyük ve Evliyafakı köyleri bunlardan bazılarıdır. Bahsi geçen bu köylerin Haymana merkezinde inşa olunması düşülen rüştiye mektebi için topladıkları yardım ortalama 250-150 kuruş olup toplamda 28.000 kuruş toplanmıştır.²⁰

İlaveten bahsi geçen bu rüştiye rüştiye mektebi için 2 öğretmenin yanı sıra derslerde kullanılmak üzere küre ve harita gibi alet ve edevatın temin edilmesi talebi, çocuklara verilecek olan eğitime dönemin modern yöntemleri ışığında imkân sağlanmaya çalışılması dikkati çeken diğer bir husustur.²¹

1894 yılında yerel halkın topladığı yardım paraları ile açılan Haymana rüştiye mektebinin ilerleyen yıllarda eğitim hayatının durduğu tahmin edilmektedir. Zira 1904 yılına gelindiğinde, Haymana'da bir rüştiye mektebinin açılmasının gerekliliği vurgulanarak, bu okula yeni usul eğitimi tatbik ettirecek vasıfta İstanbul'daki Darü'l-muallimin mezunlarından bir öğretmenin tayin edilmesi talep olunur.²² Bir türlü eğitim hayatına başlayamayan Haymana rüştiye mektebi için bu kez 1908 yılında bizzat Sadrazam tarafından kaleme alınan bir belgede; insanların eğitimden istifade edememelerinin önüne geçilmesi için yarısı eğitim hissesi hasılatından (Maârif Hisse-i İânesi) diğer yarısı da yerelden karşılanmak koşulu ile Haymana'da bir rüştiye mektebinin açılması için gerekli işlemler başlatılır.²³ Bu suretle Haymana Kazasında 1908 senesinde rüştiye mektebi başöğretmenin aylık maaşı 400 kuruştan, senelik 4800, kapıcı/hizmetli aylık maaşı 70 kuruştan, senelik 84, yakacak ve muhtelif masraflarının senelik tutarı 400 kuruştur. Haymana Kazasında rüştiye mektebi toplam senelik masrafı 6040 kuruş olarak hesaplanır ve bu rakamın yarısının yerelden sağlanacağı belirtilir.²⁴

Haymana gibi taşra kazaların her birinde en azından bir tane olmak üzere birer rüştiye mektebinin açılmasının önemine binaen başlatılan işlemler neticesinde, Haymana rüştiye mektep binasının inşaatı bir sene başlar.²⁵

1880 yıllara gelindiğinde geleneksel eğitim kurumları olarak bilinen sıbyan mektepleri ile yeni usul eğitim tarzını benimseyen ibtidai mektepleri terimleri iç içe girmiş bir vaziyette Osmanlı geç dönemi eğitim sisteminde

²⁰ BOA, MF.MKT, 217/32, lef 1.

²¹ BOA, MF.MKT, 217/32, lef 3.

²² BOA, MF.MKT, 788/4.

²³ BOA, MF.MKT, 1074/54, lef 7.

²⁴ BOA, MF.MKT, 1074/54, lef 4.

²⁵ BOA, MF.MKT, 1125/45.

günümüz manasıyla ilkokullar olarak varlığını devam ettirdi. Maârif-i Umûmiye Nizamnâamesi'ne göre taşrada bulunan ibtidai mekteplerinin açılması ve eğitim hayatına devam etmesi, yerel kaynaklara bağlanmıştı.²⁶

Devletin, en ücra köşelerine varıncaya kadar eğitim ışığının yayılması hususundaki hassasiyetleri gereğince bütün köy ve kazalarda mevcut olan ibtidai mekteplerinin düzenlenmesi ve hiç mektep bulunmayan veyahut mevcudu bulunduğu yerin ihtiyaçlarını karşılamayan yerleşim birimlerine ilave okulların açılması kararı alınır.²⁷ Diğer taraftan okumaya gücü yetmeyen fakir öğrencilere, okumaları adına yardım edilecektir. Haymana kazasında yaşayan kürt kabileleri içinde 35 kadar ibtidai mektebi açılarak yeni usul eğitim başlatılacaktır. Bunun yanı sıra Haymana gibi kazalarda ibtidai eğitimi alacak olan çocuklar arasında fakir durumda bulunanlara, eğitimlerine devam edebilmeleri için, İbtidai mekteplerinde eğitim için gerekli olan kitapların temin edilip, dağıtılması kararlaştırılır.²⁸

Haymana Kazasının Kaplıcaları

Haymananın simgesi olarak günümüze kadar varlığını devam ettiren Haymana kaplıcaları, Osmanlı Devleti zamanında da Haymana için farkındalığı olan bir özellikti. 1882 yılında kazanın merkezi haline getirilen “Yabanhamamı” adı adlı mevkide biri kadın diğeri erkek olmak üzere iki adet hamam bulunmaktadır.

Haymana'nın kaplıcalarının ününü duyan hastalar birtakım rahatsızlıklarına şifa bulmak için Haymana kaplıcalarına gelirlerdi.

Örneğin Alay Kumandanlarından Cavid Bey'in yakalandığı romatizma hastalığının tedavisi için düzenlenen raporda, şahsın 1 ay müddetle de Haymana Kaplıcalarına gitmesi gerektiği hakkında Sıhhiye Dairesi'nden bildirilir.²⁹ Kaplıcaların özellikle romatizma tedavisi için yararlı bulunduğu zannolunmaktadır. Zira İskilip [İskilip, Çorum] Kazası'na tayin edilen belediye doktoru Santer İstapan Efendi'nin romatizma hastalığı sebebiyle memuriyetinin Haymana'ya aktarılması örneğinde de olduğu gibi, belgelerde genellikle romatizma hastalarının tedavi olması için Haymana kaplıcalarına yönlendirildiklerini görüyoruz.³⁰

²⁶ Somel, a.g.e., s. 145-150.

²⁷ BOA, MF.MKT, 1125/45.

²⁸ BOA, MF.MKT, 475/36.

²⁹ BOA, Y.A.RES, 157/100, lef 3.

³⁰ BOA, DH.MKT, 842/60, lef 7.

Haymana'nın yerli ahalisi, eski zamanlardan beri kaplıcalarının önemine uygun girişimlerde bulunuyordu. 1856 yıllarında bakımsızlıktan harap bir durumda bulunan Haymana kaplıcaları, yerel halk tarafından tamir ettirilmek istenir. Yerel idare tarafından memnuniyetle karşılanan bu talep üzerine gerekli işlemler başlatılarak, hamamın bir vakfının olup olmadığının, eğer var ise ne tarafça idare olunmakta olduğunun araştırılıp, tamirat için gerekli olan masraf tutarıyla beraber bildirilmesi istenir.³¹

Osmanlı Devleti'nin son 20 yıllık sürecinde, Haymana'nın merkezinde bulunup eskiden beri "Yaban Hamamı" adıyla zikredilen iki adet hamamın³² tasarruf hakkının hangi kurum ve kuruluşa ait olduğu uzun tartışmalara sebep olur. Bu konu üzerine Defter-i Hakani, Evkaf-ı Hümayun, Maarif Nezareti ve Ankara Vilayeti arasında uzun tartışma süreci meydana gelir.³³

1905 yılında Haymana Belediyesinin idari düzenlemeleri ile fark edilmesi üzerine, Haymana Belediyesi kaplıcaların tasarruf hakkının kendisine ait olduğunu, bu sebeple bu yönde resmi işlem yapılması gerektiğini beyan eder. Diğer taraftan Maarif Nezareti de tasarruf hakkının kendilerine ait olduğu iddiasında bulunur.

Öyle ki daha önceki zamanlarda vakıf malı olduğu düşünülüp alınan karar gereğince Maarif Nezareti adına zabt ve Mahall-i Defter-i Hakani İdaresince geçici ilmi haberi Maarif adına verilen kaplıcaların, gelirleriyle beraber Maarif'e ait olduğu bu sebeple kaplıcaların tasarruf hakkının belediyeye değil Maarif'e ait olduğu beyan edilir.³⁴ Bu hususta, Haymana 'ya ziyarette bulunan Ankara Maarif Müdürü tarafından kaleme alınan bir belgede de; pek çok zaman evvel hayır sahibi kişiler tarafından yapılan inas ve zülkür yani kadın ve erkeklere ait iki adet kaplıcanın bulunduğunu gözlemlediğini ifade ederek yaptığı tahkikat neticesinde söz konusu bu kaplıca hamamların, ibtidai mektebine ait olduğunu ve daha önce mahall-i maarif komisyonu marifetiyle idare oluna geldiğini ve 1894 yılına kadar kaplıcaların kira gelirlerinden elde edilen paranın Maaarif tarafından sarf olunduğunu ifade eder. Ancak 1894 yıllarında, o zamanki Haymana Kaymakamı, hamamların yine maarife aidiyeti baki kalmak şartıyla gelirlerinden istediği yerlere kolayca para sarf etmek üzere belediye vasıtasıyla idare ettirmeye başlar. Lakin belediyenin tasarrufunda bulunan kaplıcaların hasılatı, ne yazık ki çeşitli suistimal içinde sarf etmekte bulunduğundan yerel idareye müracaat edilerek hamamların senedi rabt ettirilir. Ancak ilerleyen süreçte tekrar

³¹ BOA, A.MKT.DV, 100/40.

³² BOA, MF.MKT, 602/6, lef 21.

³³ BOA, MF.MKT, 602/6, lef 14.

³⁴ BOA, MF.MKT, 628/3.

belediyeye terk ettirilmek üzere işlemler başlayınca bu konuda hemen karar verilmemesi için meclis-i idare-i vilayetten karar alınır. Bu süreçte bahsi geçen bu kaplıcaların, yerel Maarif İdaresinin iddia ettiği gibi bir vakfa ait olmadığının araştırılarak, tasarruf hakkının belediyeye mi yoksa başka bir yere mi ait olduğu kararının verilmesi istenir.³⁵

Yapılan araştırmalar neticesinde Haymana kazasının merkezinde olup, evkaf-ı münderiseden olduğu zannıyla vaktiyle tapu idaresinden maarif adına geçici ilmi haberi verilerek, söz konusu kaplıcaların kira gelirlerinden iki adet caminin imam, müezzin, müftü ve müderrisleri ile ibtidai mektebinin öğretmeninin, belediye doktorunun maaşlarının ödendiği anlaşıyor.³⁶ Araştırmalar daha derinlere indiği zaman bahsi geçen kaplıcalardan elde edilen gelirin vaktiyle çarçur edilmesi sebebiyle; zaman zaman ortaya çıkacak tamirat masrafları, iki caminin imam, müezzin ve müftü maaşları ile ibtidai mektebinin öğretmenleri ve belediye doktorunun maaşının ödenmesi gibi daha faydalı işlerde sarf olunmak üzere Haymanaya kazası Maarif idaresince sarf olunmaya başladığı bilgisine ulaşıyoruz.³⁷ Ancak en nihayetinde verilen karar gereği kaplıcaların evkaf-ı münderiseden olmayıp, miri araziye ait bulunduğu yapılan araştırmalar ve yazışmalar neticesinde anlaşılmış olup, Haymana Belediyesi İdare Meclisi tarafından belirlenecek olan bedelin, belediye gelirlerinden karşılanarak tapu sandığına teslim edilip, kaplıcaların tasarrufunun belediye adına tapusunun çıkarılması emri verilir.³⁸ Böylece söz konusu bu iki hamamın kira belediye belediyenin tasarrufunda olmak üzere senelik 19300 kuruş olarak belirlenip, tapu senedi belediye adına çıkarılması için işlemler başlatılır.³⁹

En nihayetinde 8 Mart 1905 tarihli belgede; Haymana kazasının merkezi olan yerde “Yaban Hamamı” olarak zikredile gelen iki kaplıca ile bir de camisi olup, merkez kaza olduktan sonra söz konusu kaplıcalar belediye tarafından idare edilmeye ve kiralanmaya başlandığı ve kaplıcaların vakıf olduğuna dair bir kayda rastlanamaması ve esasen müstemilatının daha önceki zamanlarda belediye tarafından, belediye gelirleriyle inşa edildiği yapılan tahsilâtta sonra anlaşılacak⁴⁰ kaplıcaların kullanım senedinin Haymana Belediyesi adına çıkarılması hususunda Şura-yı Devlet tarafından karar alınır. Böylece bir miktarıyla Haymana’da bulunan ibtidai mektebi öğretmenin maaşı ile

³⁵ BOA, MF.MKT, 602/6, lef 1.

³⁶ BOA, MF.MKT, 602/6, lef 7.

³⁷ BOA, MF.MKT, 602/6, lef 13.

³⁸ BOA, MF.MKT, 602/6, lef 15.

³⁹ BOA, MF.MKT, 602/6, lef 1.

⁴⁰ BOA, BEO, 2611/195761.

masrafları eskiden olduğu gibi karşılanmak koşulu ile kaplıcaların kirası belediyece alınacaktır.⁴¹

Yaptığımız arşiv taramasında Cumhuriyet'e ve Cumhuriyeti ilk yıllarından 1954 yılına kadar gelen süreçte, Haymana kaplıcalarının işletim usulünün bu şekilde devam ettiğini görüyoruz. 1954 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile Haymana'da bulunan kaplıcaların tasarruf hakkı Belediyeden alınarak Ankara İl Özel İdaresine geçmiştir.

Haymana Kazasında Maden ve Madencilik Faaliyetleri

Türkiye topraklarında evvelce çok rağbet edilen fakat umumi zevkin değişmesinden dolayı günümüzde önemini hayli yitirmiş olan kara kehribar taşının, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsündeki kayıtlara göre, Anadolu'nun üç yerinde mevcut olduğu tespit edilmiştir. Kara kehribar yataklarının bu üç yatağı; Erzurum bölgesindeki Havkaskışla ile Müşeverek'de ve Ankara civarında Haymana'dadır.⁴² Haymana'da kara kehribar yatağının bilinirliği Osmanlı Devleti zamanlarına kadar dayanır.

1912 yılında yapılan bir ihale sözleşmesinde, Haymana kazasında mevcut bulunan siyah/kara kehribar madeninin işletim hisseleri; Keşişoğlu Nikolaki, Lazaraki, Eksendis, Dersaadet'te Bankalar caddesinde oturan Niğmetullah Bey ve yine aynı yerde oturan Zeyne Hanım arasında paylaştırılır.⁴³

İçinde bulunduğumuz zaman dilimi içinde çoğu Haymanalının da bilmediği bir özelliği olan bu husus, eski zamanlardaki imalatın hepsinin kapanmış olması nedeniyle hiçbir Karakehribar yatağı görünmemektedir. Konuyla ilgili malumat edindiğim E.Lah'ın makalesinde, sözünü ettiğimiz yıllarda yaşayıp karakehribar madeninde çalışmış olan ihtiyar bir Haymanalı, “İstanbul’lu bir imtiyaz sahibi adına yapılan işletme birkaç sene sürmüş ve İstanbul’a “200 sandık” ham karakehribar madeni sevk edildikten sonra 1918 yıllarında I. Dünya Savaşı yüzünden durmuştur” bilgisine ulaşıyoruz.⁴⁴

Osmanlı zamanında Haymana'da mevcut bulunan madenlerden bir diğeri linyit madenidir. 1918 yılında düzenlenen bir imtiyaz sözleşmesinde, Haymana kazasında araştırılarak ortaya çıkarılan “Linyit” madeninin vergi ve harçları düzenli ödenmek şartıyla 99 sene müddetle Osmanlı tebaasından

⁴¹ BOA, BEO, 2766/207450.

⁴² E. Lahn, “Erzurum Havalisinin Jeolojik Bünyeleri”, **Maden Tetkik Arama Mecmuası**, 2/9, 1940, s.109.

⁴³ BOA, MV, 167/50.

⁴⁴ Lahn, **a.g.m.**, s. 110.

Keşiş oğlu Nikolaki ve arkadaşları uhdelere ihale edilmesine Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ kararları ile ruhsat verilir. O zamanki kabine üyesi olan Hariciye, Bahriye, Harbiye, Maliye, Posta ve Telgraf, Ticaret ve Ziraat, Adliye, Nafia ve Meadin Nazırları ile Şeyhülislam ve Evkaf-ı Hümayun Nazırı, Sadrazam ve Dâhiliye Nazarının imzaları bulunmaktadır.⁴⁵ Resmi işlemlerin tamamlanmasının ardından, konuyla ilgili Şura-yı Devlet'ten nihai onay çıkarılır.⁴⁶ Böylece söz konusu linyit madeninin bulunduğu ve haritasında işaret edilen saçlı ve boş bulunup Devlet malı olan arazinin hududu; kuzeyde Yılanhisar tepesinden Kemikli tepesine düz bir hat, doğudan ve güneyden söz konusu tepeden 62 derece meyl acısıyla çizilen düz hat yamak araba yolunu kestiği noktaya düz bir hat ve batıdan söz konusu noktaya kadar olan Yılanhisar tepesi noktasından 116 derece meyl açısıyla çizilen hattır.⁴⁷

Haymana'da linyit madeninin işletilmesiyle ilgili tesadüf ettiğimiz son belge 1919 yılına aittir. Linyit madeninin işletme imtiyazının, toplamda 100 hisse olup, Osmanlı vatandaşı Keşişoğlu Nikolaki Efendi'de bulunan 35 hisseden 20 hissenin, Zeyne Hanım'da bulunan 20 hisseden 5 ve Lazarakı Efendi'de bulunan 10 hissenin tamamının Osmanlı vatandaşı Yüzbaşı Kazım oğlu Seyfetullah Bey''in kullanımına verilerek gerekli resmi evrakının düzenlendiği belgedir.⁴⁸ Bu tarihten sonra Haymana'da linyit madeniyle ilgili bir bilgiye ulaşamıyoruz.

Osmanlı zamanı Haymana'da mevcut bulunan bir diğer maden güherçile madenidir.⁴⁹ 1770 yılında, Haymana'nın bir köyün yaşayan Abdullah oğlu Ömer Bey, güherçile imal etmekte olup etrafa satmakta iken, durumdan haberdar olunması üzerine imal olunan bu güherçilenin barut yapımında kullanılmak üzere Dersaadet Baruthane-i Amire imal olunmasına karar verilir.⁵⁰

Haymana Kazasında Seyyar Sütçü Mektebi

Osmanlı döneminde örneğine çok da fazla rastlayamadığımız seyyar sütçü mektebi tabiri, Haymana'da karşımıza çıkan bir husustur. Haymana'da

⁴⁵ BOA, İ.DUİT, 26/19, lef 1.

⁴⁶ BOA, MV, 249/103.

⁴⁷ BOA, İ.DUİT, 26/19, lef 11.

⁴⁸ BOA, MV, 217/8.

⁴⁹ Güherçile günümüz tabiri ile potasyum nitrat olarak bilinen madde, barut gibi patlayıcı silah imalatında kullanılmaktadır. Güherçile toprak içerisinde yer alan mayaların etkisi sayesinde meydana gelmektedir.

⁵⁰ BOA, C.AS, 214/9132.

layıkıyla yağ ve peynir yapmak usulünün bilinmemesinden ötürü pek çok süt heder olduğundan, daha evvel İzmir taraflarında dolaşan seyyar sütçü mektebinin 1916 senesi nisanında Haymana'ya gönderilmesine karar verilir.⁵¹ Ancak I. Dünya savaşı yıllarında, savaş halinde bulunan bir ülkede, bu gibi sosyo-ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde yaşanan sıkıntılar, burada da kendini gösterir. Zira genel seferberlik dolayısıyla seyyar sütçülük mektepleri müdürlerinden ikisi haricindekiler silah altında bulunmaktadır. Silah altında bulunmayan o iki kişiden de biri Almanya'da müessesat-ı lebeniyye yani sütle ilgili kurumlar hakkında eğitimde bulunduğundan, diğeri Hüdavendigâr vilayetinde vazifede bulunduğundan Haymana kazasında ahaliye yağ ve peynir imali hakkında bilfiil uygulama yaptırmak için o civarlarda görevli ziraat memurlarından birinin Haymanaya giderek bu hususta gereğini yapması Ticaret ve Ziraat nazırı tarafından bildirilir.⁵²

Haymana Kazasında Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri

Haymana gibi geçim kaynağı büyük oranda tarım ve hayvancılık olan kırsal yerleşim birimlerinde, dolu vurması, kuraklık, don olayı, zararlı haşere istilaları gibi doğal afetler, söz konusu bölgenin ekonomik ve sosyal hayatına ket vurmaktadır. Bu gibi durumlarda devlet kimi zaman para kimi zaman da zahire yardımında bulunarak çiftçilerin mağduriyetlerine bir nebze çare olmaya çalışırdı.

Örneğin Haymana'da 1906 yazında meydana gelen dolu olayında, o seneki ekinlerinin tamamı zayı olan çiftçiye, mağduriyetlerini dindirmesi ve bir sonraki ekine kadar geçimlerini temin edebilmeleri adına yardım edilmesi gerekli girişimlerde bulunulur. Böylece Sarı Halil [Sarıhalil Köyü, Polatlı/Ankara], Sivri [Sivri Köyü, Haymana/Ankara], Yeni Mehmedli [Yeni Mehmetli Köyü, Polatlı/Ankara], Kara Hoca [Karahoca Köyü, haymana/Ankara], Yeni Culuk [Culuk Köyü, Haymana/Ankara], Eski Çalış [Çalış Belediyesi, haymana/Ankara] ve Gedik [Gedik Köyü, Haymana/Ankara] köylerinde 450 ev ve merkez kazada 12 ev halkına 300 kuruştan 138600 kuruş verilir.⁵³

Haymana'da tarım hayatına sekte vuran dolu olayı sıklıkla meydana gelebiliyordu. Bu durumda hane başına mutat olduğu üzere 300 kuruş veriliyordu. Bu gibi durumlarda mağduriyet çekenlere para yardımı Ziraat Bankası aracılığı ile yapılıyordu.⁵⁴

⁵¹ BOA, DH.İ.UM, 8908/142.

⁵² BOA, DH.İ.UM, 8909/104.

⁵³ BOA, BEO, 2370/177720.

⁵⁴ BOA, BEO, 2458/184314.

Devlet tarım faaliyetleri ile geçimlerini sağlayan çiftçilere, sadece doğal afet zamanlarında yaşanan mağduriyetlerde değil, kimi zamanlarda tarımcılığı desteklemek amacıyla da yardım ediyordu. Bir önceki sene elde ettikleri mahsulatlarını sattıkları halde, masrafları düştükten sonra ellerinde pek bir şey kalmayan çiftçilerin talepleri doğrultusunda, her birinin üç beş yüz dönüm kadar tarlası olan Haymanalı çiftçilere ihtiyaçları olan tohumluk için yardım edilir.⁵⁵

Haymanalı çiftçiler zor durumda bulunmalarından dolayı gerekli makamlara başvurmada hiçbir çekince yaşamamışlardır. 1918 baharında birçok Haymanalı çiftçi, kendilerine tohumluk zahire verilmediği takdirde ziraatın büyük zarar göreceğinden bahisle yardım talebinde bulunurlar. Bu talepleri Haymana Kaymakamlığınca olumlu karşılanır ve toplamda 4125 kilo buğday, 2210 kilo arpa ve 250 kilo yulaf tohumluğu verileceği bildirilir.⁵⁶

II. Abdülhamid zamanında, kırsal bölgelerde toprağı ekip biçen çiftçiye destek vermek adına; sulama projeleri, altyapı çalışmaları, kredi kolaylıkları ve zahire yardımı yapılmaktaydı. Bu sayede tarımda yenileşmeye ve yatırımları etkin şekilde teşvik etmeye girişilmiştir.

Haymana'da geleneksel yöntemlerle yürütülen tarım hayatı, 1900'lü yıllardan itibaren dönemin teknolojisine uygun olarak makineli usuller ile devam ettirilmeye başlanıyor. Orman-Madenler ve Ziraat Bakanlığı tarafından, Kırşehir ve Haymana'da kullanılmak için 15 adet orak makinesi talep edilmiş; bunun üzerine bakanlık tarafından gönderilen makinelerin 5 tanesi Kırşehir'e verilerek bedelinin gönderilmesi gerektiği taraflarına bildirilir. Haymana Kazası için gönderilen 10 adet orak makinesini halkın kullanamayacağı hususu gözden geçirilerek makineler Haymana'ya ulaştırılır. Bu sebeple bunlardan 5 tanesinin halkı makineli tarıma geçmek için teşvik etmek adına gelecek yıl satılması, kalan 5 tanesinin de halka verilmesi gerektiği Haymana Kaymakamlığı'na bildirilir. Bu makinelerin yarı bedeli 1902 senesinin Ekim ve Kasım aylarında, diğer yarısı da 1904 yılının Ağustos ayında alınmak üzere ikisi satılır; diğer üç makineye ise henüz müşteri bulunamaz. Satılan makinelerin bu seneki taksit bedellerinin gönderilmesiyle diğerlerinin de satılması için halkın teşvik edilmesi Haymana Kaymakamlığı'na iletilir ve kalan 5 tanesinin de gelecek yıl alımı için müşteri çıktığı ifade edilir.⁵⁷

Bahsi geçen bu orak makineleri Orman-Madenler ve Ziraat Bakanlığı marifetiyle, Galatalı tüccarlardan Mıgırdıç ve Ohannes kardeşlerden parası

⁵⁵ BOA, DH.İ.UM, 13_1/2_52, DH.MKT, 1305/2.

⁵⁶ BOA, DH.İ.UM.EK, 46/66.

⁵⁷ BOA, DH.TMIK.S, 140/70, 1ef 2.

satıldığı zaman ödenmek koşulu ile Haymana ve Kırşehir'e gönderilir.⁵⁸ Amaç tarımla uğraşan çiftçileri, dönemin usulleri gereği makineli tarımla tanıştırmak ve teşvik etmektir. Ancak aradan geçen iki sene sonra bile Haymanalı çiftçiler, orak makinelerinin fiyatını fazla bulup fiyatta indirim yapılması talep ederler.⁵⁹

Osmanlı zamanında Haymana'da tarımcılık faaliyetlerinin yanında hayvancılık faaliyetleri de önemli bir yer tutuyordu. Arşiv kayıtlarından edindiğimiz bilgiler arasında göze çarpan bir detay, Haymana'da yetiştirilen hayvanların, et ihtiyaçlarını temin için, İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlere nakil olunmasıdır. İstanbul ahalisinin ihtiyaçlarının karşılamak adına Haymana'dan satın alınan kuzuların İstanbul'a nakli için vagon tahsis edilmesini talep eden İskeçe eski Muhacirlerinden Mustafa Efendi, Haymana'da tren istasyonu bulunmadığından, tren istasyonu olan yerlere kadar söz konusu kuzuların sevkini sağlanması ve trende vagon tahsis edilmesini talep eder.⁶⁰

Haymana'da yetiştirip et ihtiyacı için büyük şehirlere satılan hayvanlar, askeri kurumların et ihtiyacını gidermede de önemli bir yer tutmaktaydı. Zira Haymana öteden beri Ankara ve civar kazaların, özellikle koyun ve keçi ihtiyacını temin etmekteydi. Bu hususta alım satım işlerinde kimi zaman yaşanan suiistimallerin bir örneği Haymana'da da yaşanır. Ankara ve civar kazalarda koyun ve keçi etinin fiyatı 3-3,5 kuruş olduğu halde, askeri ihtiyacı gidermek üzere Tekâlif-i Harbiye Komisyonunca Haymana'dan alınan koyun etinin her bir kıyyesine⁶¹ 6, keçiye 5 kuruş fiyatlandırma yapıldığı anlaşıldığından suiistimal ortaya çıkarılır.⁶²

Haymana'da hayvancılık faaliyetleri içerisinde gözümüze çarpan bir husus da at cinsinin ıslahı için Haymana'ya at sevk olunmasıdır. Bu kabilden kısrağ cinsinin ıslahı ve çoğaltılması için 1898 yılında Haymana, Adapazarı [Sakarya], Aziziye'ye [Emirdağ, Afyonkarahisar] atların sevk olunması için gerekli izin Sadaret makamından alınır.⁶³ Ancak ödenek mevzusu burada da işleri sekteye uğratacaktır. Cins atların ıslahı ve çoğaltılması için Adapazarı, Aziziye ve Haymana kazalarında bulunan kısrağlar ile Çifteler [Çifteler, Eskişehir] Çiftliği aygırlarının çiftleştirilmesi için yapılan bu girişimden doğan masraflarla bu işle görevlendirilen memurların yevmiyeleri olan 29

⁵⁸ BOA, DH.MKT, 609/43.

⁵⁹ BOA, DH.MKT, 861/29.

⁶⁰ BOA, DH.İ.UM.EK, 17/8.

⁶¹ Kıyye; Okka. Ağırlık ölçüsü, 1 kıyye günümüz şekliyle 1282 gram.

⁶² BOA, DH.İ.UM.EK, 14/10.

⁶³ BOA, İ.OM, 5/29.

küsur kuruş ücretlerinin uzun tartışmalardan sonra söz konusu o yılın tarım ödeneğinden ödenmesi uygun görülür. ⁶⁴

Haymana Kazasında Muhacirler

1768-1774 Osmanlı- Rus Savaşında Osmanlıların yenilgisi ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile bağımsızlaştırılan Kırım'ın, 1783 yılında Ruslar tarafından işgal edilmesi ise Rusların Kırım'da giriştikleri katliam hareketi, binlerce Kırım Müslümanının Osmanlı topraklarına göç etme serüveninin ilk aşamasını meydana getiriyordu. Tatar Türklerinin göçleri ile başlayan süreç, 19. Yüzyılda Kafkasya'da cereyan eden mücadele yıllarından sonra Rusların hâkim oluşuyla Kafkasya'dan Anadolu'ya yönelir ve 1853-1856 Kırım Savaşı ile yoğunluk kazanır. Bu göçler 1862-1865 yıllarında zirveye ulaşır. 93 harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında Balkanlardaki Osmanlı topraklarının kaybı ile Balkanlardan da Anadolu'ya doğru yola çıkan göç dalgaları, 1890-1908 yılları arasında yoğunlaşarak 1920'lere kadar devam eder. 1783 yılından 1922 yıllarına kadar Osmanlı topraklarına göçeden Kırım Tatarlarının sayısının 1.800.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı topraklarına göçmenlerin yerleştirilmeleri hususu, devlet yöneticilerini, titizlikle planlayıp uygulamasını gerektiren bir durum ile karşı karşıya bırakır. Söz konusu bu göçmenlerin günlük harcamaları için yevmiye verilmesi, geçici olarak kalacakları yerlerin hazırlanması ve daimi iskân yerlerinin belirlenmesi gibi konular üzerinde titizlikle durulması gereken konular olarak yerini alacaktır. ⁶⁵

Kafkasya'dan ve Balkanlardan Osmanlı topraklarına, özellikle Anadolu içlerine kadar ilerleyen bu kitle göçleri, Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik, etnik ve dini ahengini derinden etkileyen ve izleri günümüze kadar yansıyan bir gerçek olarak tarihe geçecektir.

Kırım savaşı sonrası Anadolu'nun kırsal kesimlerine doğru yoğunlaşan bu göç hareketlerinden Haymana'da payına düşeni almaktadır. Kafkasya'dan göçeden bu Müslüman muhacirler, Haymana'ya en erken 1860 yılında devlet eliyle iskân edilmeye başlanıyor. 1860 ve 1861 yıllarında Haymana'ya doğru gerçekleşen iskân hareketlerinde Nogay Muhacirlerinin yoğunluk kazandığını fark ediyoruz.

Nogay muhacirlerinden ve Yedsan kabilesinden Kadı Mehmed, Hoca Abdurrahman ve Hüseyin Efendiler, kafilesinden 290 hane ve toplamda 1034

⁶⁴ BOA, ŞD, 640/21.

⁶⁵ Hayati Bice, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 43-52.

nüfusun hemşerileri daha önce Haymana'ya yerleşmiştir. Kendileri hemşerilerinden ayrı kalmamak için Haymana'ya yerleşmeyi arzu ettiklerinden İzmit'te bulunan kafilenin bu bölgeye gönderilmelerine karar verilir.⁶⁶ Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına gelen söz konusu bu muhacirler ilk aşamada İstanbul, İzmir gibi büyük şehirler ile İzmit, Bandırma, İnegöl gibi zamanın ulaşım kolaylığı olan yerlere gelip, oralardan uygun görülen yerlere sevk edilmekteydiler.⁶⁷ Geçici olarak tutuldukları merkezlerden, yerleşik olarak iskân olunacakları yerlere sevk oluncaya kadar kaldıkları süre kimi zaman planlandığından fazla sürmekteydi. Bu husus, değişik durumların yaşanmasına sebebiyet verebiliyordu. İskân olunan Nogay muhacirleri Haymana'ya gelmeden önce İstanbul'da iken 5 ay müddetle çeşitli gıda maddeleri temin ettikleri 9 adet bakkal dükkânına borçlanırlar.⁶⁸ Bu dükkân sahiplerinin borçların ödenmesine dair müracaatları neticesinde, söz konusu tutarın bir kısmının muhacir komisyonunca diğer kısmının da iskân olunan muhacirlerin gittikleri yerden alacakları yevmiyenin yarısının kesilmesiyle ödemeye bağlanması ile sıkıntı giderilmeye çalışılacaktır.⁶⁹

Elbette ki bu gibi durumlara maruz kalan muhacirler de bu durumdan hoşnut değillerdir. Mecburi sebeplerden dolayı, evlerinden ve yurt bildikleri topraklardan göç etmek zorunda kalan işsiz ve parasız muhacirlerin, bu sıkıntılı durumlar karşısında resmi makamlara başvurmanın dışında ellerinden bir şey gelmiyordu. Nogay muhacirlerinden ve Yedişkula kabilesinden 350 kişi, Sadaret'e müracaatları ile durumlarını anlatarak, yardım isterler. Söz konusu bu müracaatta; geçmişten bu yana çiftçilik yaptıklarını, misafir olarak tutuldukları Amasya'nın arazinin engebeli ve taşlık olması sebebiyle ekip biçmeye elverişli olmadığını, bu sebeple işsiz ve parasız bulunduklarından ellerinde kalan mallarını da günden güne satmak zorunda kaldıklarından bahsederler. Bu sebeple ekip biçmeye daha elverişli olduğunu duydukları Haymana Ovası'na yerleştirilmeyi talep ederler.⁷⁰

1861 yılında Anadolu'ya göç eden 5000 kadar Nogay ve Kırım muhacirleri ile Çerkez muhacirler çeşitli kabileleriyle beraber bir süre Amasya'da tutulur. Amasya'nın boş ve uygun yerlerine yerleştirildikleri halde oraların ziraata ve yerleşmeye uygun olmaması gerekçesiyle işsiz bulunduklarını ve Amasya'da yevmiyelerini de alamadıklarından bahisle Nogay ve Kırım muhacirleri akrabalarının bulunduğu Haymana'ya, Çerkez muhacirleri ise Uzunyayla'ya iskân ettirilmeleri yönünde müracaatlarda

⁶⁶ BOA, A.MKT.UM, 410/36, lef 2.

⁶⁷ Bice, **a.g.e.**, s.45.

⁶⁸ BOA, A.MKT.MHM, 190/93.

⁶⁹ BOA, A.MKT.NZD, 318/24.

⁷⁰ BOA, A.MKT.UM, 468/80.

bulunurlar.⁷¹ Ancak taleplerinin gerçekleşmemesi durumuyla karşı karşıya kalan 200 hanelik bir muhacir grubu bir ara Erzurum veyahut Samsun yoluyla vatanlarına dönmek ister. Bunun üzerine bu duruma engel olunması için ilgili makamlar, bir an evvel Haymana sevk oluşmaları için gerekli kolaylıkların sağlanması ve işlemlerin tamamlanması sağlar.⁷²

Nogay'ların Canboyluk kabilesi de tutuldukları Amasya'da devletin vereceği yevmiyelerini alamadıkları bu sebeple çok zor bir durumda bulunduklarını ifade ederek, Haymana'ya iskân olunmak isterler.⁷³ Bunun üzerine Canboyluk kabilesinden 300 kadar hane ve büyüklü küçüklü 1270 kadar nüfusuyla Haymana'ya iskân ettirilir.⁷⁴ 1861'de Haymana'ya iskân edilen Nogay muhacirleri arasında ismini rastladığımız; Yedişkula, Canboyluk, Yedsan, Cistan, Berksan ve Bedeşkula kabileleri bulunmaktadır.⁷⁵

Haymana'nın geniş ve boş arazilere sahip olması buralara daha fazla göçmenin yerleştirilmesine izin veriyordu. Tarım ve hayvancılık yaparak geçimlerini temin etmek isteyen muhacirler bu sebeple, yoğun olarak Haymana'ya gönderilmelerini bizzat kendileri talep ediyordu.⁷⁶

Haymana'ya iskân olunan muhacirler birkaç yıl içerisinde kısmi sıkıntılara rağmen düzenlerini kurmayı bir nebze başarırlar. Ancak kimi zaman bazı sıkıntı durumlarla da tekrar karşı karşıya geldikleri bir gerçektir. Böyle durumlarda bulundukları yeri terk ederek başka yerlere göç etmekteydiler. 1861'de gelmelerinin üzerinden geçen 14 yıllık süreçte Haymana'da ziraat ve hayvancılık ile meşgul olarak göçebe tarzında yaşayan ve çeşitli mevsimlerde bir yerden başka bir yere gitmekte olan bir kısım muhacir, geçen iki seneki kuraklık nedeniyle tarım yapamamaları ve hayvan sahibi bulunanların da meraya ihtiyaç duymaları nedeniyle hayvanlarıyla beraber Sivas taraflarına gider. Bu durum Sivas taraflarında bir takım sıkıntıların yaşanmasına sebep olduğundan bahisle bu muhacirlerin yerleşik bulundukları yerleri terk ederek öteye beriye gitmelerine engel olunması hususunda Ankara valisi gerekli işlemleri başlatır.⁷⁷

Haymana'ya iskân olunan muhacirlerin, usul gereği muafiyet zamanlarını tamamlamaları münasebetiyle, yerleşik bulundukları toprakları

⁷¹ BOA, A.MKT.MHM, 227/51, A.MKT.MHM, 226/76.

⁷² BOA, A.MKT.UM, 502/91.

⁷³ BOA, A.MKT.NZD, 366/42, lef 4.

⁷⁴ BOA, A.MKT.NZD, 327/10.

⁷⁵ BOA, A.MKT.MHM, 219/2.

⁷⁶ BOA, A.MKT.NZD, 381/89, A.MKT.UM, 481/89.

⁷⁷ BOA, ŞD, 1334/41.

köy haline getirilirdi.⁷⁸ 1894 yılında Haymana Kazasının batısında Ahırkuyu [Ahırkuyu, Haymana, Ankara] adlı bölgeye 22 haneden oluşan toplam 119 nüfus muhacir yerleştirilmiş, bu muhacirler için yeni baştan evler inşa edilmek suretiyle gelecek harman vaktine kadar yemeklik ve tohumluk ihtiyaçları olan hububat da yardım amacıyla kendilerine verilmiştir. Ayrıca içlerinde muhtaç durumda olanlara verilmek üzere 30 tane de öküz satın alınması kararlaştırılmıştır. Bütün bu faydalı işlerin hürmetine binaen köy haline getirilen bu yerleşim biriminin adının padişahın adıyla kalıcı olması ve şereflenmesi için “Bünyad-ı Hamidi” ismi verilir.⁷⁹ Ayrıca bu köye 23508,5 kuruşla bir de camii yapılması padişah II. Abdülhamid tarafından emredilir. Ancak inşa olunması için evrakları gönderilen bu hayır eserlerinin henüz inşaatları başlamadığı gibi masraflarına dair de son bir hesap gönderilmemiştir. Bu durum Ankara Valiliği’ne bildirilerek gereğinin yapılması istenir.⁸⁰

Bu şekilde, Haymana’nın muhtelif boş arazilerine muhacir yerleştirilerek teşkil olunan yerleşim birimleri, köy haline getirilir ve resmi olarak adlandırılırdı. Ayrıca köy için gerekli olan cami, okul, çeşme gibi imar yapıları inşa olunarak kullanışlı bir yerleşim birimi haline getirilirdi. Haymana’nın batısında “Ahırkuyu” [Ahırkuyu, Haymana, Ankara] adlı mevkide toplamda 119 nüfus muhacir iskân olunmasıyla teşkil olunan köyün adının “**Bünyad-ı Hamid**” olmasının yanında; Haymana Kazası’na bağlı “Canımana” [Kulu, Konya] köyüne bir saat mesafede bulunan “Evliyaçeşmesi” [Evliyafakı, Haymana, Ankara] adlı mevkide oluşturulan köyün adının “**Evliyaçeşmesi**”⁸¹, “Karabostan” adlı mevkiye iskân olunan Rumeli Muhacirlerinin teşkil eyledikleri köyün adının “**Abadan**” [Abadan Mahallesi Sirkeli-Çubuk/Ankara],⁸² “Üçpınar” [Üçpınar Köyü, Polatlı/Ankara] adlı mevkide Rumeli muhacirleri için teşkil edilen köyün adının “**Selimiye**”,⁸³ “Tırnaksız” [Sakarya Köyü, Polatlı/Ankara] adlı mevkiye Kırım Tatarlarının iskânıyla teşkil olunan ve resmi açılışı icra olunan köyün adının “**Mecidiye**”,⁸⁴ “Yağlıpınar” [Yağlıpınar Mahallesi, Gölbaşı/Ankara] adlı mevkiye iskân olunan Karaçay-Malkar Türkleri için teşkil olunan köye “**Mahmudiye**”⁸⁵, eskiden beri “Toy Demir” adıyla anılan mevkiye iskân olunan 41 hane muhacir için teşkil olunan köyün adının “**Toydemir**” [Toydemir Köyü,

⁷⁸ BOA, İ.DH 1493/5

⁷⁹ BOA, ŞD, 1342/20, lef 2.

⁸⁰ BOA, BEO, 476/35631, lef 1.

⁸¹ BOA, BEO, 827/62009-b.

⁸² BOA, İ.DH, 1401/36.

⁸³ BOA, A.MKT.MHM, 529/64.

⁸⁴ BOA, İ.DH, 1469/40, BEO, 3393/254440.

⁸⁵ BOA, İ.DH, 1493/35.

Polatlı/Ankara]⁸⁶ olması kararlaştırılarak, gerekli resmi işlemler yapılır. Böylece birçoğu günümüzde de var olan yerleşim birimleri meydana getirilmiş olur.

Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacirler, belirlenen iskân politikası gereğince 6 yıl süreyle askerden muaf tutulma, kendi geçim düzenlerini oturtana kadar 10 yıl vergiden muaf olma gibi birtakım haklara sahip oluyorlardı. Ayrıca yine devlet tarafından tarım yapabilmeleri için tarım aletleri ve tohumluk zahire yardımı yapılarak ziraat ile uğraşmaları teşvik ediliyordu.⁸⁷ Ayrıca tarımın yanında hayvancılık faaliyetleri ile de ilgilenmeleri için elden gelen yardım ve kolaylıklar devlet tarafından sağlanıyordu.

Haymana'ya iskân olunan muhacirlere, yerleşik hale gelmelerini teşvik etmek ve kendi geçimlerini temin edebilecek şekilde tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dâhil etmek adına, arazileri tarım ve hayvancılığa müsait olan Haymana'nın boş arazilerinden faydalanma imkânları sunulmaktaydı. Haymana kazasının Ücret [Ücret Mahallesi, Samutlu-Polatlı(Temelli Bucağı/Ankara)] ve Çokvıran köylerinde [Bugünkü adı Çokören Mahallesi, Samutlu-Polatlı (Temelli Bucağı/Ankara)] hayvanlarını otlatmaları için uygun 4000 dönümlük araziye 35 hane muhacirlerin yerleştirilmeleri uygun görülür.⁸⁸

1900 yılında Haymana'ya iskân olunan Romanya göçmenlerine de hayata tutunmaları için aynı yardım devlet tarafından sağlanmıştır. Çayraz mevkiine [Çayraz Köyü, Haymana] yerleştirilen 35 nüfus Romanya göçmenlerinin her birine yemeklik ve tohumluk olmak üzere, bedeli iki sene içerisinde ödenmek kaydıyla 2 ölçek İstanbul buğdayı ve 1 ölçek arpa verilir.⁸⁹

Haymana'ya iskân olup işsiz, yurtsuz ve fakir durumda bulunan muhacirlere, ekip biçerek kendi geçimlerini temin etmeleri adına devlet tarafından yapılan yardımların uygulanış şeklinde farklılıklar olabiliyordu. Kimi zaman karşılığı alınmadan devlet tarafından yardım amaçlı verilen buğday ve arpanın, kimi zaman bir sene sonraki mahsulatından geri verilmek üzere ödünç verilmesi gibi farklılıklar meydana gelmekteydi. Haymana kazasının “Karakaya” adlı mevkiinde iskân olunan Rumeli muhacirlerinin fakir olup zor durumda bulunanlara, zahire ihtiyaçlarının karşılanması için 404 keyl hinta (buğday) ile 282 keyl şairin (arpa) nısıfı (yarım) (1)311 ve nısf-

⁸⁶ BOA, İ.DH, 1493/50.

⁸⁷ Bice, **a.g.e.**, s.53.

⁸⁸ BOA, DH.MKT, 1301/36, lef 2.

⁸⁹ BOA, BEO, 1602/120101, lef 3.

ı diğeri (diğer yarısı) (1)312 senelerinde aynen iade edilmek üzere ta'vizen yani borç olarak verilmesi gibi.⁹⁰

Devlet tarafından mevcut imkânlar dâhilinde sağlanmaya çalışılan yardımlar çoğu zaman yetersiz gelip, söz konusu muhacirleri, muhtaç durumlara sokan bir vaziyetin yaşanmasına sebep olabiliyordu. Bu gibi durumlarda muhacirler, seslerini devlet makamlarına duyurmak ve yardım alabilmek için resmi başvurularda bulunuyorlardı. Tatar muhacirlerinden ve Haymana Kazasının Bünyad-ı Hamidi [Ahırlıkuyu, Haymana] köyünde yerleştirilen ilim ehli ve müderris Ahmed Efendi'nin ilim öğretmekle meşgul olduğu dolayısıyla tarım ve hayvancılıktan anlamadığı ve muhacirliği sebebiyle perişanlık çektiğini bildirmesi üzerine talebi uygun görülerek kendisine muhtaçlar maaşı fonundan 200 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılır.⁹¹

Osmanlı Devleti'nin, topraklarına göç eden muhacirlere, hayata tutunmaları için yaptığı yardımlar arasında konut ihtiyaçlarının giderilmesi de vardır. Haymana'ya iskân olunan Rumeli muhacirleri için "Kayakapı" mevkiinde 36, Bezirhane [Bezirhane Belediye, Gölbaşı/Ankara] mevkiinde 21, Yağlıpınar [Yağlıpınar Mahallesi, Gölbaşı/Ankara] mevkiinde 44, Hacı Muradlı [Hacımuratlı, Gölbaşı/Ankara] adlı yerde 36, Sivrihisar'ın Yakapınar [Yakapınar Mahallesi, Gölbaşı/Ankara] mevkiinde 190, Ortaklar mevkiinde 35 olmak üzere toplamda 362 hane inşa edilir ve böylece muhacirlerin barınma sorunları ortadan kaldırılır.⁹² Ancak kimi zaman maddi imkânsızlıklar kimi zaman da öncesinde planlama yapılmaması nedeniyle, bu tarz sorunlar kısa sürede çözülemeyebiliyordu. Zira 1909 Haziranında Haymana'ya iskân ettirilen Bulgaristan göçmenlerinden bir grup, gelmelerinin üzerinden 6 ay geçmesine rağmen ve kış günü olması sebebiyle Haymana köylerindeki samanlık ve ahırlarda konaklama zorunda kalmışlardır. Bu durumun yarattığı mağduriyet nedeniyle acilen devletten yardım beklemektedirler.⁹³

SONUÇ

Cumhuriyet dönemine kadarki süreç içerisinde Haymana'nın, Ankara vilayetine bağlı olan bir kaza olarak modern anlamda gelişim evrelerinin çok

⁹⁰ BOA, MV, 81/104.

⁹¹ BOA, İ.ML, 38/3, lef 3.

⁹² BOA, Y.MTV, 291/138.

⁹³ BOA, DH.MKT, 2886/26, lef 1a.

büyük bir çoğunluğunun, Sultan Abdülhamid'in saltanatı yıllarında gerçekleştiğini Osmanlı arşivi belgeleri doğrultusunda söyleyebiliriz.

Haymana'nın günümüz idari merkezi olan mevkiinin tayin edilip imara açılması, kısa bir zaman zarfında camisi, okulu, hükümet konağı, beledi teşkilatı, sağlık personeli, telgraf hattının Ankara'dan Haymana'ya uzatılmasının yanı sıra posta ağının iyileştirilmesi doğrultusunda haberleşme ağının genişletilmesi, özellikle Kırım ve Kafkaslardaki hareketlenmeler sonrası Anadolu'ya göç eden Müslüman muhacirlerinin Haymana'daki boş tarım alanlarına yerleştirilip oraları yurt edinmeleri ve tarım faaliyetlerine katılmaları büyük bir çoğunlukla 1860-1910 yılları arasında gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.MKT.DV, 100/40

A.MKT.MHM, 190/93, 227/51, 226/76, 219/2, 529/64,

A.MKT.NZD, 318/24, 366/42, 327/10, 381/89,

A.MKT.UM, 410/36, 468/80, 502/91, 481/89,

BEO, 2748/206085, 2611/195761, 2766/207450, 2370/177720, 2458/184314,
476/35631, 827/62009-b, 3393/254440, 1602/120101,

C.AS, 214/9132

DH.MKT, 396/47, 528/34, 188 / 2, 2099/116, 2091/129, 2117/97, 2195/48,
2359/54, 842/60, 1305/2, 609/43, 861/29, 17/8, 1301/36, 2886/26,

DH.İD, 97_2/23

DH.İ.UM, 8908/142, 8909/104, , 13_1/2_52,

DH.İ.UM.EK, 46/66, 14/10,

DH.TMIK.S, 140/70

İ.DH 1493/5, 1401/36, 1469/40, 1493/35, 1493/50,

İ.DUİT, 26/19

İ.OM, 5/29

İ.ML, 38/3

İ.PT, 21/48

İ.ŞD, 60/3486

MF.MKT, 118/86, 217/32, 788/4, 1074/54, 1125/45, 475/36, 602/6, 628/3,

MV, 167/50, 249/103, 217/8, 81/104,

ŞD, 1344/5, 657/54, 640/21, 1334/41, 1342/20,

Y.A.RES, 157/100

Y.MTV, 128/7, 291/138

Kitaplar

Bice, Hayati, , **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Somel, Selçuk Akşin, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Makaleler

Ansiklopedik Lügat

Lahn, E., “Erzurum Havalisinin Jeolojik Bünyeleri”, **Maden Tetkik Arama Mecmuası**, 2/9, Ankara, 1940.

Pakalın, Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**.

Sami, Şemseddin, **Kamusü'l-Alam**, C. 3, İstanbul, 1306 (1891).

HAYMANA'DA BİYOLOJİK ALANA İLİŞKİN YAPILAN ÇALIŞMALARIN DERLENMESİ (2000-2017)

Suzan SÖNMEZ^{1}*

Öz

Bu çalışma Haymana'da yapılan 2000-2017 yılları arasında yayınlanmış biyolojik araştırmaların derlenmesi ve değerlendirilmesi amaçlamaktadır. Çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Literatür taraması sonucunda, Haymana'da yapılmış dokuz adet bilimsel çalışmaya bulunmuştur. Bu araştırma, Haymana'da yapılmış biyolojik çalışmaların sayısal olarak belirtilmesi bakımından önem arz etmektedir. Birçok endemik bitki türünü de bünyesinde barındıran Haymana yöresinde belirlenen tarih aralığında yapılmış biyolojik çalışma sayısının yeterli olmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haymana, biyoloji, flora, fauna, tarım.

COMPILATION OF STUDIES ON BIOLOGICAL AREA OF HAYMANA

Abstract

This study aims to collect and evaluate the biologic research performed in Haymana published between 2000 – 2017 years. Scanning model was used in this study. In consequence of literature search, nine scientific studies carried out in Haymana were found. This research is important with regard to quantizing biologic studies performed in Haymana. It was ascertained that the number of biologic studies in determined date range in Haymana incorporating endemic flora was not enough.

Keywords: Haymana, biology, flora, fauna, agriculture.

* Dr. Öğr. Üyesi Suzan Sönmez, Girne Amerikan Üniversitesi, Eposta:suzansonmez@gau.edu.tr

GİRİŞ

Ülkemiz kuzey yarım kürede Boreal Alem sınırlarında 36°-42° kuzey enlemi, 26°- 44° doğu boylamlarında Avrupa ile Asya kıtaları arasında 814,578 km² lik yüzölçüme sahiptir. Türkiye bulunduğu konumun yanında yüzölçümü ile de zengin bir biyoçeşitlilik sahibidir. Ülkemizin floristik yapısı da bu zengin çeşitliliğin olduğu alanlardandır.

Bir ülkedeki florasındaki zenginlik, orada yetişen türlerin yanında endemik çeşitliliğin sayısı ile, ilginç olması da bitkilerin yayılması ve bir çok vejetasyon tipine sahip olunmasıyla ölçülebilmektedir. Türkiye, sahibi bulunduğu bitki çeşitliliğiyle kıta özelliğini taşıırken hali hazırdaki bitki türlerinden dolayı oluşan bitki örtüsü açısından da bu zenginliği sürdürmektedir. Bu oluşuma sebep olabilecek etmenlerin başında Anadolu yarımadasının bağlı olduğu kıtalardan genç olmasıyla birlikte zengin bir jeolojik anakaya çeşitliliğine sahip olmasıdır. Anakaya yapısının üzerinde meydana gelen toprak gruplarında da büyük bir çeşitlilik oluşmuştur. Ülkemizin iklim yapısı da önemli zenginliklerden bir tanesidir. Türkiye üç iklimsel fitocoğrafik bölgenin kesişim kümesindedir. Bu iklim yapılarının yanında çok fazla sayıda mezo ve mikro klima alanları, bitki örtüsünde zenginliğin oluşmasına sebeptir. Bunun dışında ülkemizin ılıman enlemde olması, uzun bir deniz kıyısına sahip oluşu, 3000 metreden yüksek 134 zirvenin varlığı, dağların denize göre dizilimleri, volkanik dağlardan deltalara kompleks topoğrafik yapının varlığı, zengin biyoçeşitliliğe sebep olabilecek etmenler arasında sayılabilir. Türkiye’de sayılan bu etmenler sonucunda floristik ve vejetasyonal zenginliğin ortaya çıktığı görülmektedir.²

P.H. Davis’in ülkemizin florası üzerine yazdığı 10 ciltlik “Flora of Turkey and the East Aegean Islands” adlı eserin ilk cildi 1965 yılında basılmış ve 1988 yılında da tamamlanmıştır³. Davis’in eseri ülkemizdeki floristik çalışmalarda esas kaynak olarak görülmektedir. Sonradan ilave taksonlarda 2000 yılında ek bir ciltte basılmıştır. 10. Cilde gelindiğinde ülkemiz florasında 8575 bitki türünün bulunduğu görülmektedir. Bu türlerin 2651’i endemiktir. 11. cilde gelindiğinde Türkiye’de 163 familyanın bulunduğu 1168 cins ve 8988 türün yetiştiği ve bunlardan 2991’ i endemik olduğu belirtilmektedir.⁴

²Yıldırım Akman, **Türkiye Orman Vejetasyonu**, Ankara, 1995.

³ Peter Hadland Davis, **Flora of Turkey and the East Aegean Islands**, Edinburgh Univ. Press., Edinburgh, 1965-1985; Peter Hadland Davis, R.R. Mill, K. Tan, **Flora of Turkey and the East Aegean Islands**, (supplement 1), **Edinburgh Univ. Press.**, Edinburgh, 1988.

⁴ Adil Güner, Neriman Özhatay, Tuna Ekim, K.Hüsni.C. Başer, **Flora of Turkey and the East Aegean Islands**, (supplement 2) Edinburgh Univ. Press., Edinburgh, 2000; Burcu Tarkahya, “Ankara’ nın Floru”, **Kebikeç**, 2004, Sayı: 17, s. 165 – 166.

Bu çalışmada 2000-2017 yılları arasında Ankara Haymana yöresinin flora, faunası olmak üzere biyoloji alanında yapılan çalışmalar ortaya çıkarılmıştır. Belirlenen tarih aralığında türkçe ve ingilizce makalelerin yanında lisansüstü tezlerine ulaşılmıştır.

Literatür

Yapılan araştırmada, belirtilen yıl aralığında dokuz akademik çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalara ait temel veriler Tablo 1.de verilmiştir.

Tablo 1. Konu ile İlgili 2000-2017 Arasında Yapılmış Çalışmalar

Çalışmanın Başlığı	Türü	Dili	Yılı
Ankara/ Haymana koşullarında yeşil alan çim türlerinin bazı morfolojik ve fenolojik karakterleri	Makale	Türkçe	2004
Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü İkizce Araştırma Ve Uygulama İstasyonu'nun (Haymana/Ankara) Flora ve Vejetasyonu	Tez	Türkçe	2007
İç Anadolu'dan (Polatlı-Haymana) <i>Astragalokaramasici-Gypsophilon eriocalycis</i> Alyansı İçin Yeni Sintaksonlar	Makale	Türkçe	2009
İkizce Araştırma ve Uygulama İstasyonu' nun (Ankara, Haymana) fulorası	Makale	Türkçe	2009
Ankara İlinin (Turkey) Haymana İlçesinde Etnobotanik Bir Saha Çalışması – (An Ethnobotanical Field Survey in the Haymana District of Ankara Province in Turkey)	Makale	İngilizce	2009
Türkiyenin Yüksek Bölgelerinde Erişilen Bazı Kış Macar Baklalarının (Vicia Pannonica Crantz.) Performansı - (Performances Of Some Winter Hungarian Vetch Accessions (<i>Vicia Pannonica</i> Crantz.) On The Highlands Of Turkey)	Makale	İngilizce	2011
Türkiye, Haymana Pınarbaşı su kaynaklarındaki <i>Cobitis</i> cf. <i>Turcica</i> ' da siyah nokta hastalığının sıklığı- (Frequency of black spot disease in <i>Cobitis</i> cf. <i>turcica</i> from Pınarbaşı Springs (Haymana, Turkey)	Makale	İngilizce	2011
Farklı Çinko Seviyelerinin vejetatif büyüme, uçucu yağ içerikleri ve bunun bazı İran ve Türk kimyon genotipleri üzerindeki etkileri - (<i>Effects of Different Zinc Levels on Vegetative Growth and Essential Oil Contents of some Iranian and Turkish Cumin (Cuminum L.) Genotypes</i>)	Makale	İngilizce	2016

Tablo incelendiğinde bu çalışmalardan sekizinin makale, bir tanesinin de tez olduğu görülmektedir. Sırasıyla bu çalışmaların içeriklerine yer verilecektir.

Ankara/ Haymana koşullarında yeşil alan çim türlerinin bazı morfolojik ve fenolojik karakterleri

Karakurt' un yaptığı çalışma, Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Müdürlüğüne bağlı İkizce/ Haymana Araştırma-Uygulama Çiftliği deneme tarlasında Mayıs1999-Eylül 2000 tarihleri arasında yapılmıştır. Çalışmada, Ankara-Haymana şartlarında yeşil alan tesislerine uygulanabilecek çim türlerinin bazı morfolojik ve fenolojik karakterlerine açıklık getirilmesi hedeflenmiştir. Araştırmada materyal olarak yabancı kökenli 15 farklı çim varyetesi hazırlanarak, çıkış gücü, yaprak eni, yaprak rengi, köklenme yoğunluğu, kışa dayanıklılık, yeniden büyüme kabiliyeti, kurağa dayanıklılık, gibi fenolojik özellikler ile fide yaş ve kuru ağırlığı, fide boyu, fide sap kalınlığı, dm deki kardeş sayısı, biçim olgunluğu gün sayısı gibi morfolojik özellikler incelenmiş ve bu örneklerin Ankara/Haymana şartlarına olumlu performans gösterdikleri, sulu koşullardaki yeşil alan tesislerine uygun oldukları gözlenmiştir⁵.

Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü İkizce Araştırma ve Uygulama İstasyonu'nun (Haymana/Ankara) Flora ve Vegetasyonu

Şahin' in yaptığı araştırmada, Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü'ne bağlı bulunan Haymana İkizce Araştırma ve Uygulama İstasyonu'ndaki flora ile vegetasyon ortaya çıkarılmıştır. Bu alandan alınan 730 bitki örneğinde yapılan analizlerde 62 familya, 238 cins, 403 tür ve türaltı düzeyinde takson görülmüştür. Bu taksonlardan 47 'sinin endemik olduğu ve endemizm oranının %11,66 olduğu bulunmuştur. Taksonlarda fitocoğrafik bölgelere göre dağılım incelendiğinde İran-Turan elementinin 101 (% 25,1),

⁵ Erol Karakurt, "Ankara/ Haymana koşullarında yeşil alan çim türlerinin bazı morfolojik ve fenolojik karakterleri", **Tarım Bilimleri Dergisi**, 2004, Sayı: 10(3), s. 275-280.

Avrupa-Sibirya elementinin 26 (% 6,5), Akdeniz elementinin 16 (% 3,9) ve diğerlerinin 260 (% 64,5) olduğu bulunmuştur. Alan çalışmasında vejetasyon yapılırken Braun – Blanquet metodu esas alınmıştır. Bu alan için farklı vejetasyon sınıflarında olmak üzere 7 bitki birliği ve 4 alt birlik gözlenmiştir. Burada ortaya çıkarılan bitki birliklerinin hepsinin bilim dünyası adına yeni olduğu görülmektedir⁶.

İç Anadolu'dan (Polatlı-Haymana) *Astragalokaramasici-Gypsophilion erioalcycis* Alyansı İçin Yeni Sintaksonlar

Geven ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada, Polatlı-Haymana arasındaki bölgede step vejetasyonu araştırılmıştır. Araştırma alanı Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesinin Güney Batı kısmında bulunmaktadır. Bu bölge jipsli ve marnli-jipsli toprakların yaygın olduğu yarı kurak alt çok soğuk Akdeniz İklimi'nin etkisi altındadır. Çalışmada vejetasyon Braun-Blanquet metoduna dayanan üç boyutlu polar ordinasyon tekniği kullanılarak iki yeni bitki birliği tanımlanarak sintaksonomik olarak sınıflandırılmaya gidilmiştir. İlk kez tanımlanmış olan birlikler "Uluslararası Bitki Sosyolojisi Adlandırma Kodu" kuralları dikkate alınarak olarak adlandırılmıştır⁷.

İkizce Araştırma ve Uygulama İstasyonu' nun (Ankara, Haymana) fulorası

Şahin ve Vural'ın yaptığı araştırmada, Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü'ne (TARM) bağlı olarak Haymana'da bulunan İkizce Araştırma ve Uygulama İstasyonunun fulorası incelenmiştir. Bu istasyondan toplanan 730 bitki örneğinde yapılan incelemeler sonucunda 62 familya, 238 cins, 404 tür ve türaltı seviyede takson bulunmuştur. Bulunan bu taksonların % 47'i endemik olmakla birlikte endemizm oranı da % 11,6 olarak hesaplanmıştır. Taksonlarda dağılımda fitocoğrafik bölgelere göre İran-Turan elementi, Avrupa-Sibirya elementi, Akdeniz elementi ve çok bölgesi veya bilinmeyenler olarak sınıflamışlar ve 9 taksonun B4 karesi için yeni kayıtlı olduğunu beyan etmişlerdir⁸.

⁶ Bilal Şahin, **Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü İkizce Araştırma Ve Uygulama İstasyonu'nun (Haymana/Ankara) Flora Ve Vejetasyonu**, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

⁷ Fatmagül Geven, Ümit Ketenoglu, Osman Bingöl, Kerim Güney, "İç Anadolu'dan (Polatlı-Haymana) *Astragalokaramasici-Gypsophilion erioalcycis* Alyansı İçin Yeni Sintaksonlar", **Ekoloji**, 2009, Sayı: 71, s. 32- 48.

⁸ Bilal Şahin, Mecit Vural, "İkizce Araştırma ve Uygulama İstasyonu'nun (Ankara) Fulorası", **Ot Sistematik Botanik Dergisi**, 2009, Sayı:19:1, s. 51-69.

Ankara İlinin (Turkey) Haymana İlçesinde Etnobotanik Bir Saha Çalışması

Sarper ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada, Ankara Haymana'da halk arasında gıda, tedavi ve farklı amaçlarla kullanılan yabancı bitkilerin kayıt altına alınması amaçlanarak etnobotanik bir saha çalışması faaliyeti yürütülmüştür. Veriler dokuz yerleşim biriminden seçilen 160 bireyle yüzyüze görüşülerek elde edilmiştir. Görüşülen kişilerin demografik özellikleride dikkate alınarak sonuçlar SPSS istatistik programı yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışmanın yapıldığı bölgede 18 farklı familyadan 50 bitki türüne ait 103 kullanılış kayıt altına alınmıştır. Bunlardan 67'si tedaviye yönelik, 28'i gıda ve 8'i diğer bir çok kullanım şekline yönelik olup, en fazla Asteraceae (16 tür) ve Lamiaceae (7 tür) familyasına ait bitkilerin bu amaçla kullanıldığı gözlenmiştir. Sonuç olarak, Haymana ilçesinin büyük bir kente yakın bir yerleşim alanı olmasına karşılık, yabancı bitkilerin yerel halk tarafından tedavi ve gıda amacıyla sık olarak kullanıldığı tespit edilmiştir⁹.

Türkiyenin Yüksek Bölgelerinde Erişilen Bazı Kış Macar Baklalarının (*Vicia Pannonica* Crantz.) Performansı

Ünal ve arkadaşlarının yaptığı araştırmada, 2006-2007 ve 2007-2008 ekim dönemlerinde Ankara ilinin iki farklı bölgesi olan Haymana ve Yenimahalle'de yeşil ot, saman verimi, tohum verimi ve bazı Macar fiğ ulaşımlarının verim bileşenlerini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Yapılan araştırmayla yeşil ot verimi, saman verimi, biyolojik verim, tohum verimi, bitki boyu, bitki başına bakla sayısı, baklada tane sayısı ve hasat indeksi gibi parametreler bulunmuştur. Ana verim uzunluğu, doğal bitki boyu, yeşil ot verimi ile saman verimi arasında yüksek korelasyonlar bulunurken, bir bitkide bakla sayısı, tohum sayısı, bakla uzunluğu arasında negatif anlamlı korelasyonlar tespit edilmiştir^{10 11}.

⁹ Fulya Sarper, Galip Akaydın, Işıl Şimşek, Erdem Yeşilada, "An Ethnobotanical Field Survey in the Haymana District of Ankara Province in Turkey", **Türk J Biol**, 2009, Sayı:33, s. 79-88.

¹⁰ Sabahaddin Ünal, , Ziya Mutlu, Hüseyin K. Fırıncıoğlu, "Performances Of Some Winter Hungarian Vetch Accessions (*Vicia Pannonica* Crantz.) On The Highlands of Turkey", **Turkish Journal of Field Crops**, 2011, Sayı: 16(1), s. 1-8.

Türkiye, Haymana Pınarbaşı su kaynaklarındaki *Cobitis cf. Turcica*’da siyah nokta hastalığının sıklığı

Kırankaya ve Ekmekçi’nin *Cobitis* biyolojisi üzerine yaptığı çalışmada, Haymana ilçesi, Pınarbaşı Yaylası’nda yaşayanlarda, siyah nokta hastalığının belirtilerinin sıklıkla görüldüğü tespit edilmiştir. Alınan 1295 örneğin 240 tanesinde (% 19), *Posthodiplostomum cuticola* ile enfeksiyonun varlığı saptanmıştır. İlkbahar ve sonbahar aylarında enfeksiyon oranındaki yükselmenin, bu bölgedeki kuşların artan göç yoğunluğundan dolayı olduğu öne sürülmüştür. Enfekte olmuş ve enfekte olmamış örnekler arasında durum, ağırlık ve uzunluk bakımından istatistiksel bakımdan anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Bunun yanında, siyah noktanın prevalansı, artan yaşla beraber azalma eğilimi gösterdiği ve enfekte olmuş örneklerde ölüm oranının daha fazla olduğunu görülmüştür¹¹.

Farklı Çinko Seviyelerinin Vejetatif Büyüme, Uçucu Yağ İçerikleri ve Bunun Bazı İran ve Türk Kimyon Genotipleri Üzerindeki Etkileri

Rezaeieh ve arkadaşlarının yaptığı araştırmada, çinkonun vejetatif büyüme, tane verimi ve bunun kimyon genotipleri üzerindeki etkilerini değerlendirmek amacıyla Ankara’da bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Mısır’ın Doğu Akdeniz bölgesinden gelen kimyon (*Cuminum cyminum* L.), Orta Doğu, Asya ve Güneydoğu Asya ülkelerinde yaygın olarak yetiştirilmektedir. Zn, triptofan metabolizmasında önemli bir faktördür ve bitkilerde oksin içeriğini etkilemektedir. Bu etkiyi incelemek için farklı genotiplere [Kashmar, Bardaskan, Meşhed (İran kökenli)], Haymana ve Egebin (Türk kökenli)] örnekler incelenmiştir. Varyans analizi sonuçları, kök yüksekliği, tane verimi, toplam kuru madde, bitki başına dal sayısı ve tahıl esansı yağı gibi özellikler için çinko seviyeleri ve genotipler arasında anlamlı etkileşim göstermiştir¹².

¹¹ Şerife Gülsün Kırankaya, Fitnat Güler Ekmekçi, “Frequency of black spot disease in *Cobitis cf. turcica* from Pınarbaşı Springs (Haymana, Turkey)”, **Folia Zoologica**, 2011, Sayı:60(4), s. 350-354.

¹² Kiarash Afshar Pour Rezaeieh, Bilal Gurbuz, Alireza Eivazi, “Effects of Different Zinc Levels on Vegetative Growth and Essential Oil Contents of some Iranian and Turkish Cumin (*Cuminum cyminum* L.) Genotypes”, **Journal Of Essential Oil Bearing Plants**, 2016, Sayı: 19(5), s. 1181-1191.

Orta Anadolu'da Kışa Dayanıklılık için, Saha ve Kontrollü Ortam Kullanılarak Bezelye (*Pisum sativum* L.) Üreme Hücrelerinin Değerlendirilmesi

Homer ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada, kış mevsiminde hayatta kalabilen bezelye türleri aranıp gelecekteki mahsul gelişimi için farklı kış sertlikleri için genotipler tanımlanmıştır. Farklı genotipler için saha ve laboratuvar koşullarında değerlendirilmiştir. Çalışma için hazırlanan saha denemeleri, sonbaharda Haymana, Ankara ve Ulaş, Sivas'da dikilmiştir. Sonuçlar kışa dayanıklılık ve hayatta kalan bitkilerin yüzdesi olarak değerlendirilmiştir. Genotiplerin diferansiyel sağkalımı her iki yerde de gözlenmiştir. Ortalamada hayatta kalma oranı Ulaş'da (% 54.8) Haymana'dan (% 67.8) daha düşük olarak bulunmuştur. Gelecekte yapılacak çalışmalar için bu popülasyonlardan yüksek düzeyde kışa dayanıklılık gösteren on iki tek bitki seçilmiş ve kış şartları için denemeler yapan Avrupadaki bir çok ülke ve ABD için sertlik, yüksek düzeyde kışa dayanıklılık yetiştirme programlarında kullanılmak bu genotipler önerilmiştir¹³.

SONUÇ

Haymana'da biyolojik alan çalışmalarına ilişkin 2000-2017 yılları arasında yapılan bilimsel çalışmaların derlenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanan bu çalışma kapsamında, Web of Science, Ulakbim, Yök Tez Merkezi, Google Akademik' de yapılan taramalar neticesinde konu ile ilişkili dokuz adet bilimsel çalışmaya rastlanmıştır.

Bu çalışmalardan bir tanesi yüksek lisans tezi diğerleri ise farklı dergilerde yayımlanan makalelerdir. Makalelerin üç tanesi Türkçe geri kalan beş tanesi İngilizce olarak yayımlanmıştır. Çalışmalar 2009, 2011 ve 2016 yıllarında yoğunlaşmıştır. Yapılan çalışmalar çoğunlukla üç ve dört yazarlıdır. Bu da farklı disiplinden gelen araştırmacıların katılımını göstermektedir.

Bu çalışmalar incelendiğinde, araştırmaya konu olan Haymana yöresinin birçok endemik bitkiye ev sahipliği yapan, flora yönünden çok zengin bir bölge olduğu görülmektedir. Böyle bir önemli özelliğe rağmen 17 yıllık bir sürede yapılan çalışmaların bu kadar az olması ülkemizin bitki zenginliğinin tam olarak ortaya çıkarılamaması adına büyük bir eksikliktir. Bu yöre ile yakın gelecekte yapılacak yüksek lisans ve doktora tezleri ile projeler, bu alanda dünya çapında araştırma yapan bilim insanlarına önemli katkılar sağlayacaktır.

¹³ Azize Homer, Mevlüt Şahin, Ümran Küçüközdemir, "Evaluation of Pea (*Pisum sativum* L.) Germplasm for Winter Hardiness in Central Anatolia, Turkey, Using Field and Controlled Environment", **Czech J. Genet. Plant Breed.**, 2016, Sayı: 52, s. 55-63.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akman, Yıldırım, **Türkiye Orman Vegetasyonu**, Ankara, 1995.
- Davis, P.H., **Flora of Turkey and the East Aegean Islands**, Edinburgh Univ. Press., Edinburgh, 1965-1985.
- Davis, P.H., Mill, R.R., Tan, K., **Flora of Turkey and the East Aegean Islands**, (supplement 1), **Edinburgh Univ. Press.**, Edinburgh, 1988.
- Güner, A., Özhatay, N., Ekim, T., Başer, K.H.C., **Flora of Turkey and the East Aegean Islands**, (supplement 2), Edinburgh Univ. Press., Edinburgh, 2000.

Makaleler

- Geven, Fatmagül, Ketenoğlu, Ümit, Osman, Bingöl, Güney, Kerim, “İç Anadolu'dan (Polatlı-Haymana) Astragalokaramasici-Gypsophilion eriocalycis Alyansı İçin Yeni Sintaksonlar”, **Ekoloji**, 2009, Sayı: 71, s. 32-48.
- Homer, Azize, Şahin, Mevlüt, Küçüközdemir, Ümran, “Evaluation of Pea (*Pisum sativum* L.) Germplasm for Winter Hardiness in Central Anatolia, Turkey, Using Field and Controlled Environment”, **Czech J. Genet. Plant Breed.**, 2016, Sayı: 52, s. 55-63.
- Karakurt, Erol, “Ankara/ Haymana koşullarında yeşil alan çim türlerinin bazı morfolojik ve fenolojik karakterleri”, **Tarım Bilimleri Dergisi**, 2004, Sayı: 10(3), s. 275-280.
- Kirankaya, Şerife Gülsün, Ekmekçi, Fitnat Güler, “Frequency of black spot disease in *Cobitis* cf. *turcica* from Pınarbaşı Springs (Haymana, Turkey)”, **Folia Zoologica**, 2011, Sayı:60(4), s. 350-354.
- Rezaeieh, Kiarash Afshar Pour, Gurbuz, Bilal, Eivazi, Alireza, “Effects of Different Zinc Levels on Vegetative Growth and Essential Oil Contents of some Iranian and Turkish Cumin (*Cuminum cyminum* L.) Genotypes”, **Journal Of Essential Oil Bearing Plants**, 2016, Sayı: 19(5), s. 1181-1191.
- Sarper, Fulya, Akaydın, Galip, Şimşek, Işıl, Yeşilada, Erdem, “An Ethnobotanical Field Survey in the Haymana District of Ankara Province in Turkey”, **Türk J Biol**, 2009, Sayı:33, s. 79-88.

Şahin, Bilal, Vural, Mecit, “İkizce Araştırma ve Uygulama İstasyonu’nun (Ankara) Fulorası”, **Ot Sistematik Botanik Dergisi**, 2009, Sayı:19:1, s. 51-69.

Tarıkahya, B., “Ankara’ nın Floru”, **Kebikeç**, 2004, Sayı: 17, s. 165 – 166.

Ünal, Sabahaddin, Mutlu, Ziya, Fırıncıoğlu, Hüseyin, K., “Performances Of Some Winter Hungarian Vetch Accessions (*Vicia Pannonica* Crantz.) On The Highlands of Turkey”, **Turkish Journal of Field Crops**, 2011, Sayı: 16(1), s. 1-8.

Tezler

Şahin, Bilal, **Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü İkizce Araştırma Ve Uygulama İstasyonu’nun (Haymana/Ankara) Flora Ve Vejetasyonu**, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

MİLLÎ MÜCADELE'DE ANKARA VE HAYMANA

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ANKARA VE ANKARALILAR

*Ayten SEZER ARIĞ**

Öz

Ankara, tarihi çok eskiye giden bir şehirdir. Üzerinde pek çok devlet kurulmuş ve yıkılmıştır. Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Galatlar, Romalılar, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı'dan sonra Ankara, Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi oldu.

Osmanlı döneminde birkaç kez yangın geçiren Ankara, 1920'lerde bir Orta Anadolu kasabası görünümündeydi. İngiliz ve Fransız askerlerinin işgaline maruz kaldı. Önce Ali Fuat Cebesoy 20. Kolordu komutanı olarak Ankara'ya geldi. Mustafa Kemal'in 1919 yılı Aralık ayında Ankara'ya gelmesiyle şehir Milli Mücadele'nin merkezi oldu. 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi açıldı. Böylece Milli egemenliğin, siyasetin ve diplomasinin de merkezi oldu. Bu meclis ülkenin işgalden kurtuluşunu sağladı. İstiklal Marşı bu şehirde yazıldı. 1923 yılı Ekiminde başkent yapılan Ankara, "Türkiye'nin kalbi" olarak seçildi.

Bu çalışmada Milli Mücadele Döneminde Ankara ve Ankaralıların Milli Mücadeledeki rolü üzerinde durulacaktır. Bunun için öncelikle Mondros Mütarekesi sonrası ülkenin işgale uğraması, Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelişi, Milli Mücadele'nin merkezi olarak Ankara'nın seçilme sebepleri ve Ankaralıların tutumu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa Ankara, Ankaralıları, Milli Mücadele

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi e-posta: aytens@hacettepe.edu.tr

ANKARA AND PEOPLE OF ANKARA IN THE NATIONAL STRUGGLE PERIOD

Absract

Ankara is a very old city. Many states have been established and demolished on it. After the Hittites, Phrygians, Lydians, Persians, Galatians, Romans, Byzantines, Seljuks and Ottomans, Ankara became the center of the Republic of Turkey.

Ankara, which had fire several times during the Ottoman period, was a Central Anatolian town in the 1920s. Ankara was invaded by English and French soldiers. Firstly, Ali Fuat Cebesoy arrived in Ankara as commander of the 20th Corps. As Atatürk came to Ankara in December 1919, it became the center of National Struggle. On 23 April 1920 the Grand National Assembly was opened. Thus, it became the center of national sovereignty, politics and diplomacy. This Assembly provided the liberation of the occupation of the country. The National Anthem was written in this city. Ankara, established as a capital city in October 1923, was chosen as the heart of Turkey.

In this paper, after focusing on people of Ankara and the role of city in the National Struggle. First of all, the invasion of the country post- Mondros Armistice occupation, the arrival of Mustafa Kemal in Ankara, the reasons for the selection of Ankara as the center of the National Struggle and the attitude of the people of Ankara would be handled in this essay.

Key Words: Mustafa Kemal Paşa, Ankara, People of Ankara, The National Struggle

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri ile imzaladığı 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilmiş olarak çıkmıştır. Mütareke sonrası ülke toprakları İtilaf Devletlerinin işgaline uğramıştır. Bunun üzerine Anadolu'da Milli Mücadele hareketi başlamıştır. Mütareke hükümlerine dayanarak Urfa, Antep, Maraş ve Hatay gibi illerin İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve nihayet 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali bütün yurttan bir infial yaratmıştır. Milli Mücadelenin fitilini ateşleyen bu son işgal olayı, yurt çapında tepkilerin artmasına yol açmıştır. Özellikle işgale uğrayan yerler başta olmak üzere ülkede işgaller protesto edilmiş, mitingler düzenlenmiş, Kuvayı Milliye Birlikleri oluşturulmuş, Kongreler toplanmış ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur.

Bir tarafta bu gelişmeler yaşanırken Kazım Karabekir Paşa Erzurum'da 15. Kolordu'ya, Ali Fuat Paşa Ankara'da 20. Kolorduya görevlendirilmiş, Mustafa Kemal Paşa da 19 Mayıs 1919'da 9.Ordu Kıtaat Müfettişi (3. Ordu) olarak geniş yetkilerle görevlendirildiği Samsun'da karaya ayak basmıştır. Buradan Havza'ya oradan da Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, burada 20-21 Haziranda Amasya Tamimini yayınlamıştır. Bütün bu faaliyetleri sırasında çeşitli engel ve uyarılarla karşılaşan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti'nin kendisini görevden alan kararına karşı 7/8 Temmuz gecesi (1919) sadece müfettişlik görevinden değil askerlik mesleğinden de istifa ettiğini açıklamıştır. Bu karardan sonra milletin bir ferdi olarak çalışmalarını sürdüren Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz-7 Ağustos'ta Erzurum'da, 4-11 Eylül'de Sivas'ta toplanan Kongrelere başkanlık yapmış ve kongreler sonunda Heyeti Temsiliye Başkanı olmuştur. Bütün bu faaliyetlerde; vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığına, Kuvayı Milliye ve milli iradeye, manda ve himayenin kabul edilemeyeceğine, Rumluk ve Ermenilik emeline hizmet ettiği için her türlü işgale karşı konulacağına ve Milli bir meclisin toplanmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Bu gelişmeler sonucunda 20-22 Ekim 1919 tarihinde Amasya'da İstanbul Hükümeti temsilcisi Salih Paşa ile yapılan görüşme sonrası seçimlerin yapılması ve Mebusan Meclisinin toplanması kararı alınmıştır. Meclisin nerede toplanacağı hususundaki görüş ayrılığına rağmen Son Osmanlı Mebusan Meclisi İstanbul'da toplanmıştır. Bu Meclis'te 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi üzerine 16 Mart 1920'de İstanbul fiilen ve resmen İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Bu durum karşısında daha önce yakın arkadaşları ile birlikte Sivas'tan ayrılarak 27 Aralık'ta Ankara'ya gelen ve faaliyetlerini Heyeti Temsiliye Başkanı olarak bu şehirde yürüten Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de yayınladığı tamimle yeni Meclisin Ankara'da 23 Nisan 1920'te toplanacağını duyurmuştur. Anılan tarihte Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmış ve Türkiye'nin kurtuluşu buradan yürütülen çalışmalarla gerçekleşmiş ve sonunda yeni kurulan devletin başkenti olarak da Ankara seçilmiştir.

Bu çalışmada, Ankara ve Ankaralıların Milli Mücadele dönemindeki durumu, önemi ve tutumları ele alınacaktır. Bunun için daha çok döneme ait yerli ve yabancıların gözlem ve değerlendirmelerini içeren anı ve araştırmalardan yararlanılmıştır.

Mütareke Sonrası Ankara ve Ankaralılar

Mütareke sonrası başta İstanbul olmak üzere Anadolu'daki (Urfa, Antep, Maraş ve İzmir gibi...) işgale uğrayan pek çok il gibi Ankara da, İtilaf

Devletleri tarafından işgal (gözetim) altında tutulmak istenmiştir. Bu amaçla Ankara'ya iki bölük İngiliz müfrezesi ile bir Fransız askeri birliği gelmiştir. İngiliz birliği İstasyona, Fransızlar ise Ulus'taki Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı eski İttihat ve Terakki binasına yerleşmiş ve şehirde yaşayan azınlıklar ile işbirliğine girmişlerdir. İngilizlerin gelmesiyle diğer illerdeki Ermeniler Ankara'ya gelmeye başlamışlar ve kendilerini destekleyen İngilizlere dayanarak taşkınlıklarda bulunmaya başlamışlardır.

Bu dönemde Hacı Bayram mahallesinde üç katlı bir Ankara evinde oturduklarını belirten Bayramoğlu, o yıllarda Ankara'nın hüzünlü ve heyecanlı günler yaşadığını, şehre İngiliz ve Fransız işgal müfrezelerinin geldiğini ve yerli Ermenilerin taşkınlıklarda bulunmaya başladıklarını anılarında dile getirmektedir.¹ İşgalci askerlerin Türk ve Müslüman kadınlarını taciz etmeye başlamaları Ankaralıları rahatsız etmiş² ve bu durum onların direnişe geçmesinde etkili olmuştur.³

Dönemin Ankara Valisi İstanbul Hükümeti yanlısı Muhittin Paşa idi. Ankara Valisi olarak 15 Mart 1919'da göreve başlamış ve göreve gelmesinden sonra şehrin ileri gelenlerinden doksana yakın kişi tutuklanmış,⁴ şehirde vatandaşlar arasında ikilik çıkarılmış ve bu çalışmaları yapanların İngiliz Muhipler Cemiyeti'nden yardım aldıkları görülmüş, tehcirden dönen müteassıp Hristiyanlar Türkler aleyhinde birleşmişlerdi.⁵ İttihatçılar ve İngilizlere karşı olan herkes tutuklanırken, İngilizlerle işbirliği yapanlar çalışmalarını giderek arttırmışlar, Cabir Paşa adlı bir şahıs da Ankara'da Hürriyet ve İtilaf Partisi ile İngiliz Muhipler Cemiyetini kurmuş, Valinin baskısıyla memurlar bu derneğe üye yapılmaya başlanmıştır.⁶ Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın yakın adamı olan Vali Muhittin Paşa'nın işgal kuvvetleri ile işbirliği yapması, aralarında Kınacızade Şakir, Aktarbaşı Sadullah, Bulgurluzade Mehmet, Hanıfzade Mehmet, Haymana eski kaymakamı Rıfat Beylerle Karabiberin Hasan ve Hacı Bayram Şeyhi Şemseddin efendilerin de bulunduğu doksan üç kişiyi tutuklaması ve İngiliz Muhipler Cemiyetinin

¹ Fuat Bayramoğlu, "Milli Mücadele Yıllarında Ankara", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 27, Cilt: IX, Temmuz-Kasım 1993, s.486.

² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, II. Cilt, Başbakanlık Basımevi Ankara 1973, s.120.

³ Şeref Erdoğan, **Ankaram**, Ankara 1965, s.39.

⁴ Kamil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul 1975, s.233. Bu konuda Kansu, İttihat ve Terakki mensubu olarak görülen ikiyüze yakın Ankaralının tutuklandığını belirtir. Bkz Mazhar Müfid Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II. Cilt Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1968, s.488.

⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, 2.baskı, İstanbul 2010, Temel yayınları, s.106.

⁶ Bilal Şimşir, **Ankara...Ankara Bir Başkent'in Doğuşu**, Bilgi yayınevi, İstanbul 1988, s.103.

gelişmesine çalışması, Ankaralıların olaylara karşı örgütlenmelerinde önemli rol oynadığı belirtilebilir.

Ankara’da Milli Mücadele ruhunu uyandıran gelişmelerin yaşanması üzerine, Muhittin Paşa’nın sert tutumuna karşı Ankaralıları Valinin tutuklanarak Sivas’a gönderilmesini sağlamışlar ve yerine Yahya Galip Beyin Vali Vekilliğine getirilmesini sağlamışlardır. Yahya Galip Vali Vekili olduktan sonra ilk iş olarak Vali Muhittin Paşa zamanında tutuklanan kişilerin salıverilmesini sağlamış, azınlıkların taşkın davranışlarının engellenmesi yolunda tedbirler almış ve Haymana Kaymakamı Cemal Bey’i Ankara’ya çağırmıştır. Yahya Galip’in cesur tutumu Ankaralıları nezdinde takdirle karşılanmış ve kendisine “hakan” adını vermişlerdir.⁷

Ankara’da bunlar olurken Erzurum ve Sivas’ta kongreler toplanmış ve Sivas’taki kongreye Ankara’yı temsilen Ömer Mümtaz Bey katılmıştır. Ömer Mümtaz Bey’in direktifi ile Müftü Rifat Efendi’nin başkanlığında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Ankara Hey’eti Merkeziyesi kurulmuştur.⁸ Ayrıca, amacını vatanın “Saadet ve Selameti”ni sağlamak olarak belirten ve kendini “Azmi Milli Yurdu” olarak nitelendiren bir başka cemiyet daha kurulmuştur. “Azmi Milli” adındaki bu cemiyet tüzüğündeki kuruluş amacına uygun olarak, faaliyetler gerçekleştirmiş ve halkın bilinçlenmesi için çalışmıştır.⁹

Ülkede yaşanan gelişmelerin Ankara’dan yakından takip edildiği görülmektedir. Özellikle Yunanlıların İzmir ve civarında yaptıkları zulümlerin öğrenilmesi üzerine Rıfat Efendinin reisliği altında bir toplantı yapılmış ve bu toplantı sonunda Ankara’dan 400 jandarma talebesi ile Ankara efelerinden bir grup ve civardan gelen 3000 mahkûmdan oluşan atlı ve yaya olarak bir Kuvayı Milliye Müfrezesi oluşturulmuş, kara kalpaklı ve zeybek kıyafetleri içinde Yunanların üzerine gönderilmiştir.¹⁰ Ayrıca bu işgalleri protesto etmek için Ankara Vilayet Konağı önündeki meydana büyük bir miting yapılmıştır.

Kısacası, dönemi ele alan çalışmalara göre, Mütareke sonrası Ankara ve civarındaki halk silahlanmış, hapishaneler boşaltılmış, İstanbul ve Anadolu’daki gelişmeler yakından takip edilmiş, Kuvayı Milliye Birliği ile Müdafaa-i Hukuk adında cemiyetler kurulmuştur. Heyeti Temsiliyenin

⁷ Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, **İstiklal Savaşı’nda Ankara**, Ankara 200, s. 102.

⁸ Bu gelişmeler için bkz. Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara 1970, a.g.e., s.7-8.

⁹ İhsan Güneş, “Azmi Milli Yurdu Nizamnamesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:3, Sayı:12, s.375.

¹⁰ Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, 3. Baskı, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul 1958, s.354.

Ankara'ya geleceği haberleri üzerine Türk töresi gereği milli felaket günlerinde genç/ihtiyar herkesin katılımı ile meydana getirdiği Seymen Alayı kurulmuş, Alayın sancağı kale civarına dikilmiş ve vatan savunması için gerekli tüm hazırlıklar yapılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişi

Sivas Kongresi sonrası istifa eden Damat Ferit Paşa'nın yerine yeni Hükümeti Ali Rıza Paşa kurmuş ve bu Hükümet Anadolu'daki çalışmalara sıcak bakmıştır. Oluşan yakınlaşma ve uzlaşma sonucu Hükümet, Heyeti Temsiliye ile irtibata geçmiştir. Bu irtibat sonucunda varılan karar gereğince Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Heyeti Temsiliye arasında Amasya'da 20-22 Ekim 1919'da bir görüşme gerçekleşmiş, buna göre iki taraf Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar konusunda anlaşmaya varmıştır. Ancak Meclisin nerede toplanacağı konusunda görüş ayrılığı oluşmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye Başkanı olarak işgal altında olduğu için güvenlik açısından Meclis'in İstanbul'da toplanmasını istememiştir. Ne var ki, İstanbul Hükümeti'nin ısrarı üzerine Mebusan Meclisinin İstanbul'da toplanmasına karar verilmiştir.¹¹ İstanbul'a gitmeyen Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'nın 3 Teşrinievvel 1919'da Erzurum'dan gönderdiği yazıda; değil Ankara'ya Sivas'ın batısına bile geçilmesini istemediği görüşüne karşı çalışmalarını Ankara'da sürdürme kararını almıştır. Atatürk, bu kararını Nutuk'ta: "Binaenaleyh, usul ve kaide şudur ki, vaziyeti umumiye-yi idare ve sevk mesuliyetini deruhte edenler, en mühim hedefe en yakın tehlikeye, mümkün olduğu kadar yakın bulunur. Yeter ki, bu takarrüp, vaziyet-i umumiye-yi nazardan mehcür bırakacak derecede olmasın! Ankara bu şeraiti câmi bir nokta idi. Her halde cephelerle iştigal edeceğiz diye Balıkesire Nazilliye veyahut Karahisara gitmiyorduk. Fakat cephelere ve İstanbul'a şimendiferlerle merbut ve vaziyeti umumiye-yi idare noktai nazarından Sivastan asla farkı olmayan Ankaraya gelecektik" dedikten sonra "Heyeti Temsiliyenin Ankara'ya gelmesini düşmanlar fena görecekler".¹² cümleleri ile açıklamıştır.

Heyeti Temsiliye Başkanı olarak yaklaşık dört ay kaldığı Sivas'tan 18 Aralık Perşembe günü karlı ve soğuk bir havada Sivaslıların ilgi ve sevgi gösterileriyle yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, arkadaşları ile birlikte Kayseri, Hacıbektaş, Mucur, Kırşehir ve Kaman yolunu takip ederek ayın 26'sında

¹¹ Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Ankara 1975, Türk Tarih Kurumu Yayını, s.14-15.

¹² Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt:1, Dokuzuncu Basılış, İstanbul 1969, Milli Eğitim Basımevi, s.335-336.

Beynam'a, 27 Aralık Cumartesi günü de Ankara'ya ulaşmıştır. Dokuz gün süren bu yolculukta heyet, geçtiği her tarafta büyük tezahüratla karşılanmıştır. Ankara'daki karşılamayı Cebesoy anılarında, “Fakat Ankara'nın gösterdiği hüsnü kabul hepsinin üstünde olmuştu. O günü hatırladığım zaman aynı heyecanı daima duyarım” sözleri ile dile getirmiştir.¹³ Gerçekten de o gün Ankara için çok farklı bir gün olmuştu. Şapolyo bu günü şu cümlelerle ifade etmiştir: “Bugün Ankara sokakları adam almıyordu. Evde yatalak ihtiyar ve kundaktaki bebeklerden başka kimse kalmamıştı. Herkes sokağa dökülmüştü. Bir haftadan beri Anakara vilayetinin her kazasından atlı ve yaya birçok halk Ankara'yı doldurmuştu. Tarihte böyle bir galeyanın benzerine az rast gelinir. Ankaralıların dedikleri gibi, bugün Ankara'da kızılca bir gün olmuştu”.¹⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya geleceği haberinin alınması üzerine hazırlıklara başlayan Vali Vekili Yahya Galip ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Rıfat Efendi Paşa'yı olağanüstü bir şekilde karşılamak istemişlerdir. Bu hazırlıklara ilişkin Cemal Bardakçı şunları anlatmaktadır: Ankaralıların Hakan olarak nitelendirdikleri Vali Vekili Yahya Galip, o zaman Haymana Kaymakamı olan Bardakçı'yı Ankara polis müdürü olarak görevlendirmiş ve kendisine Mustafa Kemal ve arkadaşlarının muazzam bir tezahüratla karşılanmasını istediğini, Ankara'daki İngiliz ve Fransızlara Kuvayı Milliye'nin kuru gürültüden ibaret olmadığını göstermek gerektiğini belirtmiştir. Bunun için çok sayıda atlı tedarik etmek gerektiğini ve bu atlıları nereden bulacaklarını sormuştur. Bunun için Kaza kaymakamlarına emir verilmesini isteyen Bardakçı, bazı kaymakamların bu işin zor olacağını belirtmeleri üzerine Hakan'a, “Müsaade buyurunuz da ben kendi kazama Haymana'ya gideyim” demiştir. Haymana'ya giderek burada Kargalı Kara Mustafa ve emekli jandarma subayı Halit Beylerin de gayretleri ile temin ettikleri yüz atlı ile Ankara'ya dönmüşler ve Dikmen sırtlarında Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayanlar arasındaki yerlerini almışlardır.¹⁵

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Ankara'ya üç otomobille girmişler ve kendilerini bir gönüllü ordusu karşılamıştır. Yüzlerce atlı ve yaya yerel kıyafetleri içinde heyeti karşılamıştır. Bir gün önce Cuma günü Namazgâh denilen tepenin üstünde toplanarak memleketin düşmandan kurtulması için dua eden Ankaralılar, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya geleceği gün

¹³ Cebesoy, **a.g.e.**, s.331.

¹⁴ Şapolyo, **a.g.e.**, s.360; ayrıca bkz. Aynı yazar, **Atatürk ve Seymen Alayı**, Ankara Kulübü Yayınları Ankara 2002, s.22.

¹⁵ Atatürk'ü Ankara'da karşılama hazırlıklarına şahit olan Bardakçı daha sonra Haymana'ya geri dönmüştür. Bu döneme ait anılar için bkz. Cemal Bardakçı, “Atatürk'ün Ankara'ya İlk Gelişi”, **Yakın Tarihimiz**, Sayı:3, 15 Mart 1962.

yalnızca kızılca günlerde düzülen bir Seymen alayı kurmuşlardır.¹⁶ Sonra Hacıbayram Camiine gelinmiş, dualar edilip kurban kesilmiş, Seymenlerden Güvençli İbrahim Seymen bayrağını almış ve 700 yaya Seymen ile 3000 atlı Zeybek kıyafetinde Seymen düzülmüştü.¹⁷ Bütün Ankara Kırşehir yoluna Kızılyokuşa (şimdiki Kara Harp Okulunun olduğu tepeye) birikmişti. Seymenlerin ardı sıra rufai dervişleri, esnaf cemiyetleri, keçeciler, bakırcılar, demirciler, semerciler, çıkırıkçılar, saraçlar toplu olarak geçiyorlardı... millet ordulaşmış; bayraklaşan bir insanın yoluna koşuyordu.¹⁸ Cebesoy, 27 Aralıkta saat on birde Temsil Heyetinin üç otomobilden oluşan kafilesi ile Dikmen sırtlarından görüldüğünü ve kendilerini Vali Vekili Yahya Galip ile birlikte Ankara namına karşıladıklarını yazmıştır. O'na göre birinci otomobilde Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf ve Ahmet Rüstem Beyler ile yaver Yüzbaşı Cevat Abbas bey, ikinci otomobilde Temsil heyetinin diğer üyelerinden Süreyya, Mazhar Müfit ve Hakkı Behiç Beylerle kâtipler, Üçüncü otomobilde ise ordu müfettişliği karargâhından Doktor Binbaşı Refik (Başvekil Refik Saydam), Erkân-ı Harp Binbaşısı Hüsrev Gerede ve diğer bazı şahıslar bulunmaktaydı.¹⁹ O tarihte nüfusu 22-23 bin olarak bilinen Ankara'da Paşa'yı civar illerden gelenlerle birlikte 30-40 bin kişinin karşıladığı ve millî müfrezenin atlı sayısının da bini geçtiği ifade edilir.²⁰

İlk defa Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa bu manzaradan çok etkilenmiş ve Cebesoy'un kendisine: “-Ankara'yı nasıl buldunuz Paşam?” sorusuna heyecanla “ –Cidden fevkalâde, tebrik ederim, Ankara hakikaten milli bir merkez haline gelmiş” cevabını vermiştir.²¹

Tepeleri karla örtülü, havası güneşli ancak kuru bir soğuğu olan Ankara'nın Dikmen sırtlarından şehre doğru ilerleyen otomobiller, Yenişehir, Radyoevi önü ve Demiryolu istasyonunu takiben kendilerini karşılayan kalabalıkların tezahüratları arasında Ulusa gelmişlerdir. Hacıbayram Camiine

¹⁶ Eski devirlerden beri bir Türk ananesi olan ve sadece Ankara'da yaşatıla gelen Seymen düzülm (tertibi) adı verilen Seymen alayı hep “kızılca gün” denilen bu günlerde kurulmuştur. Bkz. Şapolyo, **Kemal Atatürk ve...** s.360.

¹⁷ Şapolyo, **Kemal Atatürk ve...** s.365. Erdeha, Atatürk ve arkadaşlarını karşılamının o günün koşullarına göre muhteşem olduğunu ancak, verilen rakamların hayal gücünün yarattığı masallar olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Erdaha, **a.g.e.**, s.251.

¹⁸ **Atatürk 19 Yıl Önce Bugün Ankara'ya Gelmişlerdi.** 27.XII.1919 Saat:15:30, Ankara Halkevinden, Ulus Basımevi 1938, s.6.

¹⁹ Cebesoy, **a.g.e.**, s.331.

²⁰ Dönemi anlatan eserlerde sayısal veriler arasında önemli farklılıklar vardır. Bazı görüşlere göre Ankara'nın nüfusu 20-25 bin civarındadır. Karşılayan atlı ve yaya konusunda verilen rakamlar da bu nüfusa ve o günkü imkânlarla göre fazla abartılı olduğu söylenebilir. Bu abartıda o günlerin milli heyecanının etkisi olsa gerektir.

²¹ Cebesoy, **a.g.e.** s.331-332.

uğrandıktan sonra Hükümet Konağına gelinmiş, burada bir müddet dinlenen Mustafa Kemal Paşa, dışarda tezahürata devam eden halka gösterdikleri ilgiden dolayı teşekkür etmiştir.²² Daha sonra Ziraat Mektebine giden heyet çalışmalarına burada başlamıştır.²³ Heyeti Temsiliyenin Ankara'ya gelmesinden birkaç gün sonra Ankaralılar Ziraat Mektebine davet edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa burada verdiği konferansta; Wilson ilkelerinden, Mondros Mütarekesi hükümlerinden, İstanbul'daki Hükümetler ile Erzurum ve Sivas Kongrelerinin gayelerinden bahsederek bu konularda Ankaralıları bilgilendirmiştir.²⁴

Ankara'da çalışmalarına başlayan Heyeti Temsiliye'nin çok önemli sorunları çözmesi gerekiyordu. Önemli sorunlarından biri ekonomikti. Bu sorun büyük ölçüde Ankara halkının topladığı 1.000 liranın Müftü Börekçizade Rıfat Efendi, eski bankacı tüccardan (Ecderzade) Mehmet Bey ve şehrin ileri gelenleri tarafından Paşa'ya götürülmesi ile aşılsa da, ilaveten, Ankaralılar 5.500 lira daha toplamışlar ve memur, subay ile erlerin aylık ve tayınlarından kestikleri 32.165 kuruşu da Paşaya ulaştırmışlardır.²⁵

İngilizler tarafından 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart'ta Milli Meclisin Ankara'da toplanması kararını vilayet, liva ve kolordulara bildirmiştir. Ancak, bu meclisin Ankara'da nerede toplanacağı ve mebusların nerede misafir edilecekleri konusu gündeme gelmiştir. Bu meseleden 20. Kolordu sorumluydu ve Meclis için daha önce İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Numune mektebi olarak yaptırılan bina uygun görülüyordu. Ne var ki, bu binanın inşaatı tamamlanmamış ve çatısının kiremitleri de döşenmemişti. Öncelikle binanın eksikleri tamamlanmaya çalışılmış ve mebusların ikametene de Muallim Mektebi yani Maarif Vekâleti

²² Erdoğan, Günel, **a.g.e.**, s.116-119.

²³ Heyet-i Temsiliyenin Ankara'ya gelişinden Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar olan dönemdeki çalışmaları için bkz. M.Cemil Özgül, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1989. Ziraat mektebi binası önce Heyeti Temsiliye karargahı sonra genelkurmay olarak kullanılmış, bir süre istasyondaki iki katlı küçük Direksiyon Binasında konuk olunmuş, nihayet Ankaralıların ve belediyenin 4.500 lira karşılığında Bulgurluzade Tevfik efendinin satın alıp Mustafa Kemal Paşa'ya hediye ettiği Çankaya'daki "Kasapoğlu köşkü" diye bilinen bağ evine geçilmiştir. Bkz. Orhan Karaveli, **Bir Ankara Ailesinin Öyküsü**, Pergamon yayını İstanbul 1999, s.58.Bu konuda ayrıca bkz. Kansu, **a.g.e.**, s.570.

²⁴ Atatürk, **a.g.e.**, s.357-358.

²⁵ Karaveli, **a.g.e.**, s.53. Bu konuda Atay, "Mustafa Kemal Ankara'ya geldiği vakit 1200 lirası kalmıştı. Bu da müfettişliğe verilen 20.000 liranın artığı idi. Sonradan Diyanet İşleri Başkanı olan Rıfat Hoca tüccarlardan 6.000 lira toplayarak kendisine vermişti. Para bulmak, bu küçük sermaye ile kurulan devleti beslemek daima çetin bir mesele olacaktı" demektedir. Bkz. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul 1980, s.243.

binası yatakhane olarak tahsis edilmiştir.²⁶ Yeni açılan Meclise bir kürsü yapılmış ve mebusların oturmaları için Ankara Muallim Mektebinden öğrenci sıraları getirilmişti. Ayrıca elektrik olmadığından kahvelerin birinden avizeli büyük bir petrol lambası alınmış, saç bir soba kurulmuş ve vekillerin su içmesi için de üç küp konulmuştu.²⁷

Ankara'ya gelebilen mebuslarla 23 Nisan Cuma günü Büyük Millet Meclisinin açılmasına karar verilmiş ve bu kararı Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa 21 Nisanda hazırladığı bir tamim ile Kolordulara, vilayetlere, müstakil livalara ve Müdafaa-i Hukuk Merkez heyetlerine, belediye reisliklerine bütün millete duyurmuştur. “Bunda ezcumle deniliyordu ki vatanın istiklali hilafet ve saltanat yüksek makamının kurtarılması gibi en mühim ve hayati vazifeleri ifa edecek olan Büyük Millet Meclisinin açılış gününü Cumaya tesadüf ettirmekle bu günün mübarek oluşundan istifade edilecek bütün mebuslar Hacı Bayram Veli camiinde Cuma namazı edasından sonra sancakı şerifi hamilen hususi daireye gidilecektir. Memleketin her tarafında da vatan ve milletin kurtuluşu için dualar ve mevlut okunması gibi dini törenler yapılacak ve bu bildiri en uzak köylere kadar bütün memlekete duyurulacaktır. “²⁸ 23 Nisan 1920 tarihinde dualar ve kesilen kurbanlarla belirlenen binada Meclis açılmıştır.

Olağanüstü yetkilere sahip ve kuvvetler birliği esasına dayalı bir meclisin toplanması kararının alınmasından sonra mebusların çoğu Ankara'ya gelmeye başlamışlardır. Nisan'ın ilk haftası kara yolu ile Ankara'ya gelenler arasında Meclis Reisi Celalettin Arif Bey ile Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşa, Doktor Adnan Adıvar, Erkânı Harp Miralayı Kazım (Kazım Orbay), Erkânı harp Kaymakamı Seyfi Beyler ve Erkânı harp Miralayı İsmet (İsmet İnönü) ile Binbaşı Saffet (Saffet Arıkan) Beyler vardı.²⁹ Bunların arasında Ankara'ya gelenlerden biri Halide Edip'ti. İstanbul'dan Ankara'ya trenle gelen Halide Edip Mustafa Kemal Paşa tarafından istasyonda karşılandı. O gece bir tanıdığının evine misafir olan Adıvar, Ankara'ya ait ilk izlenimlerini şu cümlelerle ifade etmektedir: ”... Zifiri karanlık sokaklardan onun evine arabayla gittik. Yollar bir taş ve çamur deryası. İki yanda dizili, basit kulübelerin, pencerelerindeki ışıklara bakıyordum. Koyunpazarına geçtik. Atlar her adımda tökezliyordu. Sonunda dar bir sokağa vardık. Köşesindeki çeşmenin çevresinde kadınlar dizilmiş, sırayla su alıyorlardı...” dedikten sonra

²⁶ Kansu, A.g.e. s.570.

²⁷ Şapolyo, **Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi**, Ülkemiz Matbaası, Ankara.1969, s.22.

²⁸ Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken II**, İkinci Kitap, Türkiye İş Bankası Yayını, TTK Ankara 1965,s.409.

²⁹ Cebesoy, a.g.e., s.404.

bazen Ankara'dan “En kara diye söz ettiklerini, şehrin havasının saf ve gökkubbenin renklerle dolu olduğunu, Ankaralı kadınların kendisini görmeye geldiklerini, Ankara'nın çok bölgeci olduğunu, İstanbullulara “Yabancı” dediklerini ve onların Dr. Adnan ile kendilerini bağrılarına bastığını, bu yüzden de Ankaralıları minnettar olduğunu belirtmiştir.³⁰

İstanbul'un işgali üzerine trenle Ankara'ya gelenlerden bir diğer kişi Yunus Nadi'dir. Nadi, Ankara hakkında bir tepe üzerine kurulmuş olan şehrin, “karşıdan arkasındaki daha yüksek bir dağa yaslanmış gibi vaziyetinden çok emin ve karşıdan görünüşe göre hayli zarif bir şehir. Coğrafi zarafeti evlerin karalığı üzerine bile hâkim oluyor gibi idi” demektedir. Nadi, 2 Nisan'da Ziraat mektebindeki karargâhında Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretindeki gözlemlerine göre, salonun kenarına konulmuş bir saç sobanın yandığını, bir iki kanape, koltuk ile üç dört sandalye ve bir masadan ibaret olan bu basit odaya yalnız kendi şahsiyeti ile azamet ve heybet veren kişinin Mustafa Kemal Paşa olduğunu vurgulamıştır.³¹

Ulusal iradeye dayalı olarak kurulan Meclis, Misak-ı Milliye gerçekleştirmek ve işgal altındaki vatani kurtarmak için yoğun bir çalışma başlatmıştır. Ancak, gerek askeri, gerek asayiş gerekse ekonomik açıdan pek çok zorlukla karşı karşıya kalınmıştır. Damat Ferit Hükümetinin olumsuz tutumu, iç isyanlar, asker kaçakları v.s sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntılardan biri Anzavur isyanıdır. İsyân sonucu Bolu ile Ankara arasındaki bütün köylerin ayaklanmaya başladığını ayaklananları öldüren yakan ve savaşan küçük gruplar olduğunu belirten Adıvar, Dr. Adnan'ın kendisine “En tehlikeli geceyi geçirdik. Bütün teller kesildi. Yakından silah sesleri geliyordu. Ortalıkta bir panik havası var.” Dediğini ve karargâhın önüne bir sürü at getirildiğini söyler. Bu atların Ankara'yı bırakmak ve Sivas'a gitmek zorunda kalınabileceğinden hazırlanmıştır.³² Meclis aldığı kararlarla düzenli orduları kurulmasını sağlamış, cepheler oluşturulmuş ve yürütülen askeri harekât sonucunda doğu, batı ve güney Anadolu'da elde edilen başarılarla bölgeler işgalden kurtarılmış ve uluslararası antlaşmalar yapılmıştır. Dış ilişkiler yürütülmüş, 1921 Anayasası ile aynı yıl 12 Mart'ta İstiklal Marşı kabul edilmiştir. Bu arada 10 Ocak 1920'de Heyeti Temsiliye'nin yayın organı olarak Hâkimiyeti Milliye gazetesinin çıkarılması ve 6 Nisan 1920'de de Anadolu Ajansının kurulması Heyeti Temsiliye'nin dikkate değer çalışmaları arasındadır.

³⁰ Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihani**, Onbirinci baskı Atlas Kitabevi tarih yok. s.106-107; Halide Edip Ankara için “Burası, Milli hareketin Kâbe'siydi” demiştir. Bkz. **A.g.e.**, s.102.

³¹ Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul 1955, Sel yayınları, s.82-83.

³² Adıvar, a.g.e., s.125.

Milli Mücadele Döneminde Ankara

Ankara, 19.yüzyıla kadar Anadolu'nun ekonomi, ticaret ve sanat bakımından zengin şehirlerinden biri iken, bu yüzyıldan itibaren yaşanan bazı sel ve yangınlar sonucunda gittikçe gerilemeye başlamıştır. Ticaret ve üretim azalmış, açlık ve yoksulluk artmış, nüfus azalmıştır. 20.yüzyılın başında Ankara, Çorum, Kırşehir ve Yozgat liva (sancak)'larının bağlı olduğu bir vilayet merkezi idi. Ne var ki, Milli Mücadele yıllarının başında 25-30 bin nüfuslu küçük bir vilayet hatta kaza görünümündedir.³³ Zira önemli bir ticaret ve sanat merkezi olan Ankara geçirdiği yangınlar sonucunda bu özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Şimşir'e göre, "1920'lerde Ankara, keçisi, kedisi ve armudundan başka bir şeyi olmayan, tozlu, sıtmalılı bir orta Anadolu kasabasıydı".³⁴

Hatıratında 1901 Ankara doğumlu olduğunu belirten Vehbi Koç çocukluğundaki Ankara'da evlerde suyun ve elektriğin olmadığını, sobada yakacak kömürün ve otomobilin bulunmadığını, şehrin en önemli insanların Resmî Erkan olduğunu, vali, belediye reisi, defterdar, müftü, nüfus başkâtibinin çok büyük kişiler olarak görüldüğünü belirtmiştir. Halkının çoğunluğunun ise Müslüman Türklerden oluştuğunu, Hristiyan ve Musevilerin de olduğunu, Hristiyanların çalışıp kazandığını, iyi yiyip, iyi içip, iyi eğlenip iyi giyindiklerini ve güzel evlerde oturduklarını askere alınmadıklarını, bu yüzden rahat iş yapıp dükkân açtıklarını, askerlik yerine bedel ödediklerini, Türklerin görevinin ise kur'a, ihtiyat redif denilen sonu gelmeyen askerlik hizmeti ve bu hizmet sırasında açlıktan, sefaletten veya düşmanla çarpışırken ölmek olduğunu vurgulamıştır.³⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'yı tercih etmesinin ve merkez olarak seçmesinin önemli sebepleri vardır. Bunlardan biri İstanbul'a trenle bağlı olmasıdır. Ayrıca, gerek Kuvayı Milliye komutasında gerekse kendi çabalarıyla çetelerin Yunan, Fransız ve İtalyan kuvvetleriyle mücadele ettiği Batı ve Güney cephelerine bağlantısı olan merkezi bir yerde bulunması ve

³³ Bayram Sakallı, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, İstanbul 1997, İz yayıncılık, s.268. 1914 nüfus istatistiklerine göre şehrin toplam nüfusu 84.665 olup, bunlardan 69 066'sı Müslüman, 3327'si Rum, 3341'i Ermeni, 1026'sı Musevi, 6900'ü Ermeni Katolik, 915'i Protestan'dır. Bkz. Sakallı, Aynı yer. 1830'da yapılan sayıma göre Ankara'nın nüfusu 23 bin civarındadır. Bkz. Musa Çadircı v.d., **1830 Sayımında Ankara**, Ankara Büyükşehir Belediyesi yayını, Ankara 2000, s.18. 1882 yılında, Ankara'da 4000 Türk, 1700 Katolik Ermeni, 150 Gregoryen Ermeni, 350 Rum ve 50 Yahudi hanesi mevcuttur. Bkz. Ernest Mamboury, **Ankara Gezi Rehberi**, Editör: Çağrı Eroğlu, Ankara Üniversitesi yayını, Ankara 2014, s.92

³⁴ Şimşir, **a.g.e.**, s.12.

³⁵ Vehbi Koç, **Hayat Hikâyem**, İstanbul 1983, s.8-9.

bölge halkının milli davaya karşı gösterdiği olağanüstü bağlılığın etkisi vardı ve halkı bakımından da Ankara, Anadolu'nun en güvenilecek yerlerinden biriydi.³⁶ Cebesoy'a göre “ ...Ankara her türlü teşkilata, birliğe ve hareket başlangıcına müsait stratejik bir mevki idi”. Cebesoy'un başında bulunduğu 20. Kolordu Ankara'da idi. Doğudan batıya, güneyden kuzeye Türkiye'nin pek çok vilayetine kara ve demir yoluyla ulaşımı vardı. Bir başka önemli sebep ise Ankara'nın diğer vilayet, kaza ve sancaklara kadar uzanan güvenilir bir telgraf ağına sahip olmasıdır. “Ankaralıların tamamen Kuvayı Milliye taraftarı” olarak bilinmesi de bu kararda etkiliydi.³⁷

Ankara'nın tercih edilmesi konusunda Amerikan elçisi Sherrill ise şu değerlendirmeyi yapmıştır: Mustafa Kemal, Türk Milletinin gerçek kalbini güçlendirmenin ve başarıya ulaşılmasının en doğru ve mükemmel yolun, bu milleti Anadolu'nun tam kalbine götürmekten geçtiğini ve yabancı donanmaların tehdidinden kurtulan Türklerin bir defa daha Asyayı süpürerek Akdeniz'e ulaşması için hükümet merkezini kuzey güney ile doğu batı kervan yollarının kesiştiği noktaya yani tarihi Ankara'ya taşımaya karar vermiştir.³⁸ Clarence K. Streit de Ankara'nın önemine dair, beş yüz yıllık bir aradan sonra Ankara'nın, yeniden Osmanlı Türklerinin tarihinde önemli bir rol oynadığına, Türk Milliyetçi Hükümetinin başşehri olarak sadece Türklerin değil, İslamiyetin de yeni Mekke'si olarak algılandığına, yabancı egemenliğindeki Müslüman halkların kendi kaderini tayin etme hakkı ile kendi milliyetçiliklerini hayata geçirdiklerini ve Mustafa Kemal Paşa'ya da yeni peygamberleri gözüyle baktıklarına vurgu yapmıştır.³⁹ Mikusch'a göre de, Dünyanın Müslüman halkları için Ankara, hayranlık uyandıran bir umudun, heyecan yüklü bir bekleyişin simgesi olmuştur.⁴⁰

Sakarya Savaşı Günlerinde Ankara ve Ankaralılar

Milli Mücadele döneminin önemli bir muharebesini oluşturan Sakarya Savaşı bilindiği gibi 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Geceli gündüzlü 22 gün süren bu savaşta Batı Anadolu'da

³⁶ Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletlin Yeniden Doğuşu**, Türkçesi Necdet Sander, Dokuzuncu Baskı, İstanbul 1984, s.311-312.

³⁷ Kansu, **a.g.e.**, s.489.

³⁸ Charles H. Sherrill, **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, Çeviren Alp Ilgaz, Tercüman 1001 Temel Eser (t.y) s.106.

³⁹ Clarence K. Streit, **Bilinmeyen Türkler**, Düzenleyen: Heath W. Lowry, İstanbul 2011, Bahçeşehir Üniversitesi Yayını. Ş. Nezih Kuleyin (Hazırlayan), **Seyyahların Gözüyle Ankara**, Ankara 2017 Ankara Kalkınma Ajansı yayını, s.126.

⁴⁰ Dagobert Von Mikusch, **Avrupa İle Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemal**, Türkçesi: Esat Nermi Erendor, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık; Mart 2000.

ilerleyen ve Ankara'yı tehdit eden Yunan'ın önü kesilmiştir. Bunun için Türkiye Büyük Millet Meclisinde önemli kararlar alınmış, Mustafa Kemal Paşa'ya yetki verilmiş ve bu yetkiye dayanılarak 8 Ağustos'ta ordunun ihtiyacının giderilmesi için Tekâlif-i Milliye Emirleri yayınlanmıştır. TBMM ordusunun başarısı ile sonuçlanan bu savaş sonunda Mustafa Kemal Paşa'ya Gazilik ünvanı ve Mareşallik rütbesi verilmiş, işgal güçleri arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.

Sakarya Savaşı esnasında Ankara'da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu konuda Besim Atalay o günlere dair anılarında şunları anlatmaktadır.⁴¹ Savaş esnasında Meclis ve Hükümet evrakı Kayseri'ye gönderilmiş, azadan ancak dörtte bir kadarı Kayseri'ye gitmiştir. Bu gidişten dolayı Ankara'da at ve araba kıtlığı baş göstermiş ve Polatlı'dan top sesleri gelmeye başladığında şehirde telaş artmıştır. 25 Ağustos 1921'de Perşembe günü Dr. Adnan Adıvar başkanlığında toplantı halinde olan Meclis'te, yapılan teklif üzerine Konya Mebusu Vehbi Hoca kürsüye gelerek zafer için bir dua okumuştur. Halk dışarıda heyecan içinde toplanmış ve ortalık âmin sesleriyle inlemiştir. Ertesi gün bütün Ankaralılarla muazzam bir cemaat halinde Namazgâhta toplanılmış, çimenler üstünde diz çöken müminler, güneş ve gök kubbe altında, okunan çifte ezanlarla tek vücut halinde Cuma namazını kılmışlardır. Namazdan ve hutbeden sonra Balıkesir Mebusu Vehbi Bey, pek müessir bir mevize (vaaz, öğüt) okumuş, Vaazdan sonra da Ankara mebusu Hacı Mustafa Efendi düşmanın hücum ettiği ordunun İslamın yegâne ordusu olduğunu ifade ile pek etkileyici bir dua etmiştir. Bu esnada cemaat hüngür hüngür ağlayarak tekbirler getirmiştir. Heyecanın göklere yükseldiğini, halkın kendinden geçtiğini ve duaların kabul olunduğunu hissettiğini ifade eden Atalay, “Ben ömrümde hiç böyle dua, heyecan ve vecd görmedim. Afganistan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han minberin önüne geldi:”-Ey din kardeşlerim hep Müslüman olduğumuz (La İlahe İllallah) dediğimiz içindir ki daima hücumlara uğruyoruz. Fakat ne kadar hücum ederlerse etsinler bizde bu iman bu birlik varken hiçbir zaman muvaffak olamayacaklar göz diktikleri yerleri asla ele geçiremeyecekler ve Allahın inayetiyle mağlup ve perişan olacaklardır” diye bir hitabede bulunarak herkesi bir daha ağılattığını vurgulamıştır. Savaşın şiddetinin 28 Ağustosta gittikçe artması üzerine Ankara sokakları yaralı gazilerle dolmuş, halk bunları bağrına basmış, kendisi aç kalma pahasına bütün fırınlarını Mehmetçiklere tahsis etmiş, çıkarabildiği yevmiye 80.000 çift ekmeği askere yetiştirmiş, binlerce yatak takımını yaralı gazilere sermiştir. Demirciler, askere süngü ve kasatura yapmak için durmadan sabahlara kadar

⁴¹ Besim Atalay, “Kırk Yıl Önceki Ankara” **Yakın Tarihimiz**, 15 Mart 1962, Sayı:3, Cilt:1, s.65-66.

çalışmış ve en fakir evlere kadar bütün yuvaların susuz Haymana Ovasındaki mücahitlere su taşımak için tenekelerini, bakırlarını, bakraçlarını gelinlik kızlar cihazlarını hülasa neleri varsa neleri yoksa hepsini feda etmişlerdir. Hatta treni işletecek odun bulunamaması ihtimali olduğu haberi üzerine de bütün Ankaralıların “–Evlerimizi söker kerestesi ile treni işletiriz” diye ahdemişlerdir.

Eylülün ilk günlerinde cepheden iyi haberler gelmeğe başladığı sırada Ankara sokaklarında cepheden getirilen esir kabilelerinin görüldüğünü ifade eden Atalay, düşmanın mağlup ve perişan olarak Haymana’dan da ötelere de çekilip gittikten sonra Ankara’ya dönüş başladığını ve bu dönüşün bir nevi yeniden dünyaya gelişine benzediğini, gelenler gibi Ankara’da kalmış olanların da sevinç içinde birbirlerini kutladıklarını ve Ankara’nın geçirdiği en büyük korkunun bu Sakarya günleri olduğuna dikkatleri çekmiştir.

Bayramoğlu da bu günlere dair şu bilgileri vermektedir:⁴² Sakarya Savaşında yaralanan askerler Polatlı yakınından trenle Ankara’ya getirilmişler, milletvekilleri onları törenle karşılamışlardır. (Eylül 1921). Hacı Bayram caddesinde bulunan Menba-i Füyuzat İlk Okulu hastahaneye çevrilmiş, kendileri dördüncü sınıfta taş mektep denilen Ankara Lisesinin ilk kısmına nakledilmişlerdir. Savaş cephesinden getirilen yaralıların bir kısmı da orada tedavi edilmiştir. Bütün mahalleli gönüllü olarak yardımcı olmaya çalışmıştır (Ağustos-Eylül 1921) Aynı şekilde bir yıl sonra gerçekleşen Büyük Taarruz’da da esir alınan Yunan er ve subayları da Ankara’ya getirilmiş ve onlara esirden ziyade misafir gibi davranılmıştır. Sakarya harbine Ankara’ya gelen yaralıların bir kısmı Taşhan’da, bir kısmı Sanayi mektebine, bazıları Türkocağı olan Hastaneyi Cebeci Hastanesine birçoğu da Yahudi evlerinde yatırılmıştır. Ankara halkı yaralıları kendi yataklarını vermişlerdir.⁴³ Polatlı ve Haymana yakınlarına kadar gelen Yunan Sakarya zaferi ile Ankara’da yakınlarında durdurulmuştur. Yaklaşık bir yıl sonra başlatılan Büyük Taarruz ile Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonucunda ülke işgalden kurtarılmış ve yeni Türkiye Devleti’nin tanındığı Lozan Antlaşmasının yolu açılmıştır.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile ülke toprakları İtilaf devletleri tarafından işgal edilmişti. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtarılması için çalışılacak yer olarak Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara

⁴² Bayramoğlu, a.g.m, s.489-490.

⁴³ Şapolyo, **Atatürk ve Seymen...** s.55.

seçilmişti. Tarih boyunca da önemli bir yer olarak seçilen Ankara eski yerleşim yerlerinden biri olup, üzerinde pek çok devletin hâkimiyetine şahit olunmuştur. Paşa Ankara'ya geldiğinde Ankara Valisi Muhittin Paşanın yerine Milli Mücadele taraftarı olan Defterdar Yahya Galip Vali vekili idi. Ankara'da başında arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'un bulunduğu 20. Kolordu vardı. Ankara jeopolitik ve jeostratejik bakımdan kuzeyi güneye, doğuyu batıya bağlayan kara ve demiryolların geçtiği yol kavşağındaydı. İnebolu'dan Ankara'ya askeri sevkiyat yapılıyordu. Konya'ya tren yoluyla üç günde, İstanbul'a iki günde en hızlı gidilebilecek mesafedeydi. Ankara'nın diğer bir yönü de diğer vilayet, kaza ve sancaklara kadar uzanan güvenilir bir telgraf ağına sahip olmasıydı. Ayrıca, dikkate değer bir tarafı da Ankaralıların Milli Mücadeleye verdikleri destektir.

Ankara halkının büyük kısmı Müslüman ve Türktür. TBMM'nin Ankara'da açılması, Milli egemenliğin temsil edildiği yer olmuştur. Yeni bir modern devletin kurulduğu ve bu devletin kalbi olduğu kadar, Halide Edip'in deyimiyle kabesi olduğu yer olarak da nitelendirilen bir şehir olmuştur. Diğer birçok şehrimiz gibi İngiliz, Fransız, Rus, Ermeni ve Yunan gibi işgalci güçlerin yenilebileceğinin gösterildiği şehirlerden biri de son kale olmuştur. İstiklal Marşı bu şehirde yazılmış, Kuvay-ı Milliye ruhu bu şehirde hayata geçmiştir. 20. Yüzyılın başında nüfusu 20 bin civarında büyük bir köy görünümünde olan Ankara'da, işgalci güçlere karşı Atatürk ve arkadaşlarının yürüttüğü mücadele ile Türk milletinin makus talihi yenilmiş, diğer sömürge altındaki halklara örnek olunmuştur. Yeni Türkiye'nin başkenti ilân edilen Ankara, Cumhuriyet'in ilanı sonrası yürütülen çalışmalarla modern bir şehir olması yolunda önemi adımların atıldığı bir şehir olmuştur.

KAYNAKÇA

Adıvar, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı** Onbirinci baskı Atlas Kitabevi tarih yok.

Atalay, Besim, “Kırk Yıl Önceki Ankara” **Yakın Tarihimiz**, 15 Mart 1962, Sayı:3, Cilt:1, s.65-66.

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, Cilt:1, Dokuzuncu Basılış, İstanbul 1969, Milli Eğitim Basımevi.

Atatürk 19 Yıl Önce Bugün Ankara'ya Gelmişlerdi. 27.XII.1919 Saat:15:30, Ankara Halkevinden, Ulus Basımevi 1938.

Bardakçı, Cemal “Atatürk'ün Ankara'ya İlk Gelişi”, **Yakın Tarihimiz**, Sayı:3, 15 Mart 1962.

- Bayramoğlu, Fuat, "Milli Mücadele Yıllarında Ankara", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:IX, Sayı:27, Ankara 1993, s.485-492.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları, 2. Baskı**, İstanbul 2010, Temel yayınları.
- Çadircı, Musa v.d.,**1830 Sayımında Ankara**, Ankara Büyükşehir Belediyesi yayını, Ankara 2000.
- Erdeha, Kamil, **Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul 1975.
- Erdoğan, Abdülkerim-Günel, Gökçe, **İstiklal Savaşı'nda Ankara**, Ankara 2007, Ankara Büyükşehir Belediyesi yayını.
- Erdoğan, Şeref, **Ankaram**, Ankara 1965.
- Gökbilgin, Tayyib, **Milli Mücadele Başlarken II**, İkinci Kitap, Türkiye İş Bankası Yayını, TTK Ankara 1965.
- Güneş, İhsan, "Azmi Milli Yurdu Nizamnamesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 12, s.373-382.
- İğdemir, Uluğ, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Ankara 1975, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Kansu, Mazhar Müfid, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II. Cilt Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1968.
- Karaveli, Orhan, **Bir Ankara Ailesinin Öyküsü**, Pergamon yayını İstanbul 1999.
- Kinross, Lord, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Türkçesi Necdet Sander, Dokuzuncu Baskı, İstanbul 1984.
- Koç, Vehbi, **Hayat Hikâyem**, İstanbul 1983.
- Kuleyin, Ş. Nezi (Hazırlayan), **Seyyahların Gözüyle Ankara**, Ankara 2017 Ankara Kalkınma Ajansı yayını.
- Mamboury, Ernest, **Ankara Gezi Rehberi**, Editör: Çağrı Eroğlu, Ankara Üniversitesi yayını, Ankara 2014.
- Nadi, Yunus, **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul 1955, Sel yayınları.
- Özgül M.Cemil, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1989.
- Sakallı, Bayram, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, İstanbul 1997, İz yayıncılık.

- Şapolyo, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, 3. Baskı, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul 1958.
- Şapolyo, Enver Behnan, **Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi**, Ülkemiz Matbaası, Ankara.1969.
- Şapolyo, Enver Behnan, **Atatürk ve Seymen Alayı**, Ankara Kulübü Yayınları Ankara 2002.
- Sherrill Charles H., **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, Çeviren Alp Ilgaz, Tercüman 1001 Temel Eser (t.y).
- Şimşir, Bilal N, **Ankara...Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, Bilgi yayınevi, İstanbul 1988.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, II. Cilt, Başbakanlık Basımevi Ankara 1973.

EKLER:

Ulus'ta 23 Nisan 1920 'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi.

MİLLÎ MÜCADELE'DE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANKARA'DA HALKLA MÜNASEBETLERİ

*Mesut ÇAPA**

Öz

Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla 27 Aralık 1919 günü Sivas'tan Ankara'ya gelmiştir. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı gün Meclis Başkanlığına seçilmiş, Temmuz 1921'den itibaren Başkomutan olarak Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruz'u yönetmiştir.

27 Aralık 1919 günü Ankara halkı, Mustafa Kemal Paşa'yı büyük bir katılım ve coşkusuyla karşılamıştır. Başta Haymana olmak üzere ilçelerden karşılamak üzere heyetler gelmiştir. İlk günlerde Ziraat Okulu'nda misafir edilen Mustafa Kemal halkı aydınlatmak amacıyla toplantılar yapmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından önce Ankara Sultanisi'nde öğretmen ve öğrencilere, Öğretmen Okulu binasında da Ankara'nın eşraf ve ileri gelenlerine Millî Mücadele'nin seyri hakkında konferanslar vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 2 Ekim 1922 tarihinden itibaren Ankaralıların hemşehriliğini kabul etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis ve askerî çalışmalarının yanı sıra halkla irtibatını hep sürdürmüştür. Ankara'da yapılan zafer ve yıldönümü kutlamalarına katılmıştır. Bazen yaveriyle birlikte Ankara çevresine yaptığı kısa gezilerde halkla görüşmüştür. 1921 yılında, Sakarya Savaşı'ndan önce Gölbaşı'nda Haymanalı devecilerle çektiği fotoğraflar tarihî bir kanıt niteliğindedir.

Bildiride, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara halkıyla münasebetleri arşiv belgeleri, basın, anılar ve muhtelif fotoğraflardan yararlanılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Ankara, Haymana, Milli Mücadele, törenler.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi e-posta: caba@ankara.edu.tr

MUSTAFA KEMAL’S RELATIONS WITH PUBLIC IN ANKARA DURING NATIONAL STRUGGLE PERIOD

Abstract

Mustafa Kemal Pasha came to Ankara from Sivas on December 27th, 1919 as the head of Representative Committee. He was elected to the Presidency of Grand National Assembly of Turkey on April 23rd, 1920 and commanded the Battle of Sakarya and the Great Offensive as Commander-in-Chief.

On December 27th, 1919, the people in Ankara greeted Mustafa Kemal Pasha with great attendance and enthusiasm. Delegations came to meet him from the provinces, especially Haymana. Mustafa Kemal, who was hosted in the School of Agriculture in the first days, held meetings to enlighten the people. Before the opening of the Turkish Grand National Assembly, he gave lectures on the course of National Struggle to the teachers and students in Sultani of Ankara and the elders and prominent figures of Ankara in the Teacher's School.

The public of Ankara considered Mustafa Kemal as countryman of Ankara since 2nd of October, 1922.

Mustafa Kemal Pasha has always maintained his connection with the public as well as his work in the assembly and military. He participated in the victory and anniversary celebrations in Ankara. Sometimes he interviewed with public in short trips he made around Ankara with his aide. In 1921, his photographs taken by Haymanian camels in Golbasi before the Battle of Sakarya are considered as historical evidence.

In this article, the relations of Mustafa Kemal Pasha with the people of Ankara will be tried to be revealed by using archival documents, press, memoirs and various photographs.

Key words: Mustafa Kemal Pasha, Ankara, Haymana, National Struggle, ceremonies.

GİRİŞ

Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’ya Gelişi

Mustafa Kemal Paşa’nın, Ankara halkıyla ilk tanışması 27 Aralık 1919 tarihine rastlamaktadır. Ankara, bu tarihten itibaren Milli Mücadele’nin merkezi olduğu kadar liderinin de ikametgâhı olacaktır. Bu dönemde Ankara halkı, Milli Mücadele günlerinin bütün zorluklarını, acı ve sevinçlerini adeta

Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte yaşayacaktır. Bildiride, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya ilk gelişi ve karşılaşması, Milli Mücadele günlerinde halkla münasebetleri, İzmir'in kurtarılmasından sonra Ankara'da karşılaşması ve Ankara hemşehriliğini kabulü konularına yer verilecektir.

Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, yanındaki heyetle birlikte Ankara'ya gitmek üzere, 18 Aralık 1919 Perşembe günü Sivas'tan Kayseri'ye hareket etmiştir. Heyet, Kayseri-Mucur-Hacıbektaş-Kırşehir üzerinden 25 Aralık akşamı Kaman'a gelmiştir. Geceyi burada geçirdikten sonra, 26 Aralık Cuma günü Kaman nahiyesinden hareket ederek akşam Beynam köyüne gelmişlerdir. Ertesi sabah buradan hareketle 27 Aralık günü Dikmen sırtlarından Ankara'ya ulaşmışlardır.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarını Gölbaşı'nda Ankara Vali Vekili Yahya Galip (Kargı) Bey ile 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) karşılamıştır. Ankara şehri adına karşılama heyetinde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden Müftü Hoca Rifat Efendi, Binbaşı Fuat Bey, Kınacızade Şakir Bey, Aktarbaşızade Rasim Bey, Toygarzade Ahmet, Âdemzade Ahmet, Hatip Ahmet, Kütükcüzade Ali, Hanifzade Mehmet, Bulgurzade Tefik Beyler bulunuyordu.¹

Mustafa Kemal Paşa, Kızılyokuş'tan (Kara Harp Okulu'nun doğusundaki yokuş)² itibaren Güvenpark, Yenişehir, İstasyon üzerinden Vilayet binasına giderken yol üzerinde binlerce kişi kendisini bekliyordu. Bunlar arasında Ankara ve ilçelerinden üç bin atlı Seymen, esnaf dernekleri, ulema, öğrenciler ve halk Mustafa Kemal Paşa'yı coşkuylla selamlıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, arada bir otomobilinden inerek kendisini karşılayan heyetlerle tanışıp konuşuyordu.³

¹ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II. Cilt, Ankara, 1986, s.498.

² Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunan Mazhar Müfit Kansu anılarında, "Biz tam üçü on geçte Kızılyokuş'tan iniyorduk." demektedir. Kansu, **A.g.e.**, s.498.

³ Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da karşılaşmasıyla ilgili bkz. E. Behnan Şapolyo, "Atatürk Ankara'da", *Ülkü*, İkincikanun 1935, Sayı:23, s.371-373. E. Behnan Şapolyo, *Kemâl Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul 1958, s. 355-382. O sırada Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayan lise öğrencilerinden Hıfzı Veldet (Velidedeoğlu) anılarında şunları yazmaktadır: "27 Aralık 1919 günü büyük bir telâş, sevinç ve heyecanla hazırlandık; aşağı holde toplanarak sıraya girdik. Tren istasyonu taraflarına doğru, Mustafa Kemal Paşa'nın geçeceği yola kadar gidip, arka arkaya iki saf halinde kenara dizildik. Ben ön sıraya düştüğüm için ne kadar da sevinmişim. Köylerden ve yakın ilçelerden gelenler de içinde olmak üzere on binlerce kişiden oluşmuş mahşerî bir kalabalık vardı. Yaya ve atlı Ankara seymenleri millî kıyafetleriyle dikkati çekiyor, bir kısmı düzeni sağlıyor, yani polis vazifesi görüyordu. Bizim okul safının sol yanında, birkaç gün sonra Ankara'dan kaçıklarını öğrendiğimiz, iki Fransız işgal subayı, at üzerinde yer almıştı." Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Bir Lise Öğrencisinin Millî Mücadele Anıları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971, s.33-34

Haymanalı seymenlerin beklemekte olduğu Kızılyokuş'un altında iki büyük sancak dikilmiş ve iki kurban kesilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın içinde bulunduğu otomobil İstasyon binasının önünden geçerek Ulus'ta Vilayet binasına gelmişti. Bu sırada Ankara'da İngiliz ve Fransız askeri temsilcileri bulunuyordu. Otomobil istasyona yaklaştığı sırada, istasyonda bulunan İngiliz yedek subay Mr. Witall bir yağız atın üstüne binmiş duruyor, Forbus adlı bir İngiliz de sürekli fotoğraf çekiyordu. O sıra Fransız müfrezesinin bulunduğu Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) binasında (Kurtuluş Savaşı Müzesi), müfreze komutanı olarak Yüzbaşı Boisier de, penceresinden yaşananlara şahit oluyordu.⁴

Mustafa Kemal Paşa otomobille TBMM binasının önünden geçerek Vilayet binasına gelmişti. Kendisi için hazırlanan odada dinlendiği sırada halk Hükümet meydanını doldurmuştu. Mustafa Kemal Paşa, bulunduğu odanın penceresinden bir süre meydanda davul-zurna eşliğinde zeybek oynayan seymenleri seyretti. Hoca Hasan Efendi'nin yaptığı duanın ardından, Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey yaptığı kısa konuşmasında Milli Mücadelede Ankaralıların Mustafa Kemal'le birlikte çalışacaklarını dile getirdi. Akşamüzeri Mustafa Kemal Paşa ve yanındakiler Keçiören'de ikametleri için hazırlanan Ziraat Mektebi'ne gittiler.⁵

I-Mustafa Kemal Paşa'nın Ziraat Mektebine Yerleşmesi ve Halkla Münasebetleri

27 Aralık 1919 günü akşamı Ziraat Mektebi'ne yerleşen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının her türlü maddi ihtiyaçları Ankaralıları tarafından sağlanmıştır. Mazhar Müfit Kansu anılarında Ankara halkının yardımını, "Ankara'ya geldiğimiz zaman hemen bir hafta kadar bizi Belediye iase etti. Fakat bu aylarca devam edemezdi. Velhasıl çaresizlik içinde veyahut para bulmak kabil iken Paşa'nın, bu bulunan çarelere bir türlü muvafakat etmemesi yüzünden muztarip bir halde idik"⁶ sözleriyle teyit etmektedir. Sonraki günlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin öncülüğünde eşraftan toplanan bin lira Müftü Rifat Efendi tarafından Ziraat Mektebi'ne getirilmiştir.⁷

⁴ "O zaman bu bina, Fransız karargâhı idi. Fransız bayrağı çekilmişti. Fransız yüzbaşısı Doburazo pencere önündeki boşlukta bize bakarak gülüyordu. Binanın karşısındaki bahçede çadırlar kurulmuştu. Fransız askerleri vardı. Onlar da hayretle bize bakıyorlardı.", Kansu, **A.g.e.**, s.499.

⁵ Şapolyo, **Kemâl Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, s. 375-376.

⁶ Kansu, **a.g.e.**, s. 506

⁷ "Müftü Efendinin getirdiği bu parayı memleketin eşrafı aralarında toplamışlar; bizim parasız kaldığımızı anlamışlar, Müftü Efendi ile göndermişler. Cümlesine teşekkürlerde bulunduk.

Mustafa Kemal Paşa Ziraat Mektebi'ne yerleştikten sonra, Ankara'da kendisini karşılayan heyetlere iade-i ziyarette bulunmaya başladı. 29 Aralık günü Ankara Sultanisi'ni ziyaret etti. Öğrenciler ve öğretmenler iki sıra halinde kendisini karşıladılar. Öğrenciler okulun iç holünde toplanmışlardı. Mustafa Kemal Paşa orada bulunanlara hitaben bir konuşma yaptı. Sonra müdür odasında öğretmenlerle görüştü.⁸

Heyetin Ankara'ya gelişinden birkaç gün sonra, Ankara halkıyla yakından tanışmak üzere Ankaralıları Ziraat Mektebi'ne davet ederek "Paşa'nın konferans vermesi ve bu suretle müdavele-i efkâr ile vaziyeti tenvir etmek lüzumuna karar verildi ve bu karar hemen tatbik edildi." Mustafa Kemal Paşa, Ziraat Mektebi'nin büyük bir salonunda Ankara'nın eşraf ve ileri gelenlerine hitaben yaptığı konuşmasında, Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan Sivas Kongresi'ne kadar yaşanan tarihi gelişmelerden bahsetti.⁹ Şapolyo toplantının 1920 yılı Ocak ayında Dârülmuaallimin (Öğretmenokulu) binasında yapıldığını yazmakta ise de,¹⁰ toplantıda bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunan Mazhar Müfit'in anlattıklarının daha doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı tarihe kadar Ziraat Mektebi'nde kalmıştır. İç isyanların Ankara'ya yaklaşması üzerine, Mustafa Kemal ve arkadaşları Ziraat Mektebi'nden ayrılarak İstasyondaki taş binaya taşınmışlardır. Daha sonra Ankara Belediyesince, Çankaya'da Bulgurlu Tevfik Efendi'den satın alınan ev (Çankaya köşkü),

Müftü Efendiyi Mustafa Kemal Paşa çok severdi.", Kansu, **A.g.e.**, s.507-508. Naşit Hakkı Uluğ, **Hemşehrimiz Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 3. Baskı, 1997, s.76.

⁸ Şapolyo, **A.g.e.**, s. 381-382. Mahir İz, **Yılların İzi**, 5. Baskı, İstanbul, 2013, s.86. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu bu ziyaretten şöyle bahsetmektedir: "Geldi. Yanında bulunanlardan sadece, okulumuza önce de gelmiş olduğu için, Ankara Defterdarı ve Vali Vekili, sakallı ve gözlüklü Yahya Galip Beyi tanıyordum. Yalnız lise sınıflarının öğrencilerini alt holde toplamışlardı. Mustafa Kemal Paşa gelince biz disiplini bozarak onun etrafında yarı halka oluverdik. Kısa bir konuşma ile bizlere "Mücadelei milliyenin gayesini" ve "Türk milleti necibesinin yekpâre bir vücut halinde feveran ettiğini" anlatarak bizlerin de artık "menafii milliyeyi müdrük birer münevver" sayılacağımızı ve her zaman bu sıfatla hareket etmemiz gerektiğini söyledi.", Velidedeoğlu, **A.g.e.**, s.37.

⁹ Kansu, **A.g.e.**, s. 503-503. Mustafa Kemal Paşa'nın, "Heyet-i acizanemizi Ankara'ya muvasalatımız günü umum ahalinin erkek, kadın, çocuk tek mil halkın samimi ve vatanperverane tezahürat-ı fevkaladesiyle taltif buyurdunuz. Bugün müctemien şeref-i ziyaretinizle de bahtiyar kıldınız..." sözleriyle başlayan konuşmasının tam metni için bkz., **Nutuk**, Ankara, 1927, s.220-227. "İstiklâl Savaşında başarı kazanmanın en öndeki koşulunun, bu savaşı halka mal etmek olduğunu bilen Mustafa Kemal Paşa'nın, Ankara'ya gelişinden bir hafta kadar sonra kendisini ziyarete giden Ankaralılarla bir konuşma yaptığını, babası bu ziyarete katılan, bir okul arkadaşımızdan öğrenmiştik.", Velidedeoğlu, **A.g.e.**, s.35.

¹⁰ Şapolyo, **A.g.e.**, s.382.

Ankaralılar tarafından ikametgâhı için Mustafa Kemal Paşa'ya bağışlanmıştır.¹¹

II-Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın Katıldığı Bazı Sosyal Etkinlikler

Milli Mücadele günlerinde Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da halkın katılımıyla gerçekleştirilen at yarışları, şenlikler, zafer kutlamaları, yıldönümleri, nevruz şenlikleri gibi birçok etkinliğe katılmıştır. 1921 yılı başlarında Gölbaşı'nda yaveriyle birlikte yaptığı geziler sırasında Haymanalılarla sohbetlerde bulunmuştur. Burada, Mustafa Kemal Paşa'nın katıldığı sosyal etkinliklerden bazılarından bahsedilecektir.

Ankara'da At Yarışları:

Milli Mücadele günlerinde Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa'nın himayesinde at yarışları düzenlenmiştir. Bu yarışlara halkla birlikte Mustafa Kemal de iştirak etmiştir.

1920 yılı Ekim ayında, “hayvanat-ı fûrûssiye'nin (binek hayvanları) ıslah ve terakkisi için” düzenlenen sonbahar at yarışlarından ilkinde halk büyük bir rağbet göstermiş, kadınlar da kendilerine ayrılan bölümden koşuyu takip etmişlerdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, milletvekilleri ve diğer resmi yetkililer tarafından büyük merak ve heyecanla takip edilen bu koşu, bütün olumsuzluklara rağmen ümit edilenden daha başarılı sonuçlanmıştı.¹²

11 Kasım 1921 Cuma günü Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın himayesinde düzenlenecek olan at koşusunun kayıt işlemleri Hacıbayram Veli Caddesinde Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) binasında yapılmıştı. Koşu Himaye-i Etfal Cemiyeti adına kimsesiz ve yetim çocuklar menfaatine düzenlenecekti. Ankara'nın ılık bir sonbahar gününe rastlayan bu koşuya halk büyük bir rağbet göstermişti:

“Koşu tam vaktinde yarımında başladı ve o zamana kadar henüz arkası alınmayan bir kalabalık şehirden, bu geniş meydana doğru akıyordu. Bilhassa koşu mahallinde intizam pekiyi temin edilmişti... Koşuya ricalimizden, çocuklarımıza kadar büyük bir kalabalık iştirak etmişti. ... İsmail Zühtü Bey'in idare ettiği güzel takım mutena havalar çalıyordu. Bilhassa pek

¹¹ Ulug, A.g.e.,s.71,114. Şapolyo, A.g.e., s.390.

¹² “At Koşusu”, **Hakimiyet-i Milliye (HM)**, 5 Teşrinievvel 1920.

çok fotoğrafçı ve fotoğraf meraklıları bu eğlenceli günün hatıralarını tespit ile meşgul bulunuyordu. Hanımlara tahsis edilen yerde de büyük bir kalabalık görülüyor ve koşunun bütün safahatını büyük bir tehallikle karşıladıkları anlaşılıyordu.”

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa koşuyu jüri heyetinin bulunduğu yerden takip etmekteydi. Yanında Fevzi Paşa (Çakmak) ve Refet Bey (Bele), Azerbaycan ve Afganistan sefirleri, İtalya temsilcisi bulunmaktaydı. Bakanlar, milletvekilleri ve memurlar da koşuyu izlemek üzere gelmişlerdi.

Saat yarımında başlayan yarış altı kategoride yapıldı. 1600 metre mesafeli başlangıç koşusuna yedi at katıldı. Bu koşuda Binbaşı Ferit Bey'in Mesut ismindeki atı birinci, Adliye Vekili Refik Bey'in Necla ismindeki doru atı ikinci, Muzaffer Bey'in Ceylan ismindeki doru kısrakı üçüncü geldiler. Taylara mahsus 1200 metrelik ikinci koşuya kayıtlı üç hayvandan ikisi katıldı. Rauf Bey'in üç yaşındaki Şahin ismindeki demirkır tayı birinci geldi. Yerli hayvanlara mahsus olan 3 bin metrelik üçüncü koşu için dokuz atın kaydı yapılmıştı. Geçen seneki yarışta birinci gelen Mamiz ismindeki kırat da bunlar arasında bulunuyordu. Birinciliği henüz tanınmamış Hacızade Hüseyin ağanın Tarih isminde doru atı, ikinciliği Teğmen Halil Fevzi'nin Yaşar ismindeki doru atı, üçüncülüğü de Sait Bey'in Mamiz'i kazandı. Halis Arap cinsi aygır ve kısraklarının katıldığı 3 bin metrelik ve en yüksek mükâfatlı olan koşuda altı at yarıştı. Bunlar arasında Kayseri'den gelen Binbaşı Haydar Bey'in geçen seneki koşularda birinciliği kazanan Muhib'i, Baytar Binbaşısı Selim Bey'in Ferhan ismindeki doru aygırı ve Rüşumat Müdürü İhsan Bey'in geçen sene ikinci gelen Tarsus'u bulunuyordu. Bu koşuyu, Sipahi Ocağı'nın iyi binicilerinden Abdullah'ın koşturduğu Ferhan birincilikle tamamladı. Yarışmada Muhib ikinci, Tarsus üçüncülüğü kazandılar. Beş ila on yaş arasındaki atlara mahsus 5 bin metrelik beşinci koşuda üç at yarıştı. Bu yarışta Ali Galip Bey'in Çılgası birinci, Musa Bey'in Muhakk'ı ikinci, mebus Memduh Bey'in Karaca ismindeki kestane doru atı üçüncü geldi. Muvazzaf subayların katılabileceği 240 metrelik bir buçuk metre engelli yarışa iştirak eden dört subaydan, Yüzbaşı Şevket Bey birinciliği, Yüzbaşı Galip Bey de ikinciliği kazandılar.

Yarışları sonuna kadar takip eden Mustafa Kemal Paşa ve refakatindekilerle aşağıya inerek daha önce hazırlanan masanın etrafında toplandılar. Dereceye girenlerin isimleri Hüsrev Bey tarafından okunduktan sonra ödülleri dağıtıldı. Tören sırasında fotoğraflar çekildi. Mustafa Kemal Paşa, ödüllerin dağıtılmasının ardından alandaki askeri birliği teftiş ettikten sonra otomobiliyle tören yerinden ayrıldı.¹³

¹³ “Dünkü At Koşuları”, **HM**, 13 Teşrinisani 1921.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ikinci yıl dönümü münasebetiyle, 23 Nisan 1922 tarihinde, istasyonun arkasındaki sahada yapılan yarışlara Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanvekili Rauf Bey'le birlikte katıldı. Bu yarış da Himaye-i Etfal yararına düzenlenmişti.¹⁴

İnönü Zaferlerinden Sonra Ankara'da Şenlik: “Çiçek Bayramı”

İnönü Zaferlerinden sonra, 30 Mayıs 1921 günü, Ankara'da yaşayan hemen herkesin katıldığı büyük bir şenlik düzenlendi. Yağmura rağmen, “bütün Ankara halkı şehri boşaltmışlar ve çiçek bayramına” katılmışlardı. Şenlik, saat birde TBMM Başkanı Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın katılmasıyla birlikte başladı. Şenliğe devlet ileri gelenleriyle birlikte Ankara'daki yabancı temsilciler de katılmışlardı: Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Dirik) Paşa, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek), Adliye Vekili Refik Şevket (İnce) Beyler ile Rus elçisi Aralof, Azerbaycan elçisi Abilof ve eşi, Afgan elçisi Sultan Ahmet Han, elçiliklerin ileri gelenleri, Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti üyelerinden Miss Billings ve Miss Galesi,(?) Vali Abdülkadir Bey, Garnizon Komutanı Fuat Bey, jüri heyetinde bulunan milletvekillerinden Yunus Nadi, Doktor Fuat, Süreyya, Osman, Abidin, Ziya Hurşit Beyler ve basın mensupları.

Şenlik programının başında mavzer ve rovelver atışları yapıldı. Mavzerle atışta birinciliği Ankara Garnizon Komutanı Fuat Bey, ikinciliği inzibat subayı teğmen Faruk Bey kazandılar. Birinciye mükâfat olarak birer çatal, bıçak ve kaşıktan oluşan bir gümüş takım; ikinciye bir şişe kolonya verildi. Rovelver atışında Talimgâh Komutanı Yarbay Cami Bey birinci, İçel mebusu Sami Bey ikinci oldu. Birinci bir traş takımı, ikinci ise bir kolonya kazandı.

Programın ikinci bölümünü koşu müsabakaları oluşturmaktaydı. Yüz metre sürat müsabakasında birinci gelen Talimgâh'tan Ragıp'a bir tabaka, ikinciliği kazanan İzzet'e bir kolonya verildi. Engelli koşuda Talimgâh'tan Lütfi birinci ve Ragıp ikinciliği kazandılar. Bunlar da ödül olarak bir tabaka ve bir şişe kolonya aldılar. Mukavemet koşusunda yine Talimgâh'tan Lütfi birinci, Sanatkâran Gücü'nden Hüseyin ikinci oldu. Lütfi ikinci defa aldığı tabakayı Himaye-i Etfal Cemiyeti yararına müzayedeye konulmak üzere bağışladı. Mustafa Kemal ve yanında bulunanların hemen hepsi müzayedeye katıldılar. Mustafa Kemal Paşa'nın yüz lira teklifle katıldığı müzayedeyi 411 lira ile Milli Mücadele döneminin kadın kahramanlarından Kara Fatma Çavuş kazandı. Mustafa Kemal Paşa, müzayededen biraz önce Fatma Çavuşu yanına davet ederek iltifatta bulunmuştu.

¹⁴ “Dünkü At Koşusu” **HM**, 24 Nisan 1922.

Bayrak yarışında Talimgâh ve Ankara Sultanisi öğrencileri birinci ve ikinciliği kazandılar. Sürat koşusunda Talimgâh'tan İzzet ve Galip birincilik ve ikinciliği kazanarak traş takımı ile bir kolonya aldılar. Ardından engeller arasında gerçekleştirilen oyunda birinciliği Sultani öğrencilerinden Ali kazandı. Törenin bu ilk bölümündeki yarışları halk büyük bir tezahürat ve alkışlarla takip edilmişti. Dereceye girenlerin ödülleri bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından dağıtıldı.

Törenin ikinci bölümü yarışmadan ziyade çocukların gösterilerinden oluşuyordu. Sonuçta, bütün çocukların birinci geldiği hükmüne varıldı. Çocuklardan sonra Karadeniz folklor ekibi tarafından mahalli oyunlar oynandı.

Geçiş merasiminde okullar maharetlerini sergilediler. Dârümuallimat (Kız Öğretmenokulu) ve Hacıbayram Mektebi öğrencileri yaptıkları tabloları Mustafa Kemal Paşa'ya sundular. Hacıbayram Mektebi ayrıca, Hacıbektaş taşından yapılmış zarif bir yazı takımını, köylü kıyafeti giymiş bir çocuk ile Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi muhabiri İzzet Ulvi Bey'in altı yaşındaki oğlu Kültekin vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya takdim ettiler. Mustafa Kemal Paşa, "Anadolu'nun bütün çiçek benizli yavrularını hakikaten temsil eylemiş, allı yeşilli entarisi, boynundaki altınlar, başındaki yeşil kareyi, ayağındaki çamurlu çarığı ve elindeki küçük değneği ile" oldukça sevimli bulunduğu çocuğun başını okşadı ve sorular yöneltti. Çocuk, Mustafa Kemal'in sorularına "çok terbiyeli sözlerle mukabelede bulundu".

Hacıbayram Mektebi'nin hazırladığı araba birinciliğe layık görüldü. Arabanın üzerine "çiçekten hilal ile yıldızlı güzel bir bayrak yapılmıştır. Bu al sancağın altında küçük bir yastık üzerinde altın saçları, beyaz ve nermîn boyunu uzatmış bir yavrucak uyuyordu." Aymelek Mektebi öğrencilerinin süslediği araba ikinciliği kazandı. İzmir'in resmiyle süslenmiş olan bu arabanın içinde bir çocuk oturmaktaydı.

Bunu büyük arabaların geçişi takip etti: İmalatı Harbiye ustalarının hazırladıkları otomobil, Ziraat Mektebi'nin traktörleri, diğer makinaları, güzel hayvanları ve seyyar çiftlikleri geçtiler. Bunu Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin süslediği araba, at ve geyik takip etti. Dârümuallimat'tan Nevzat Hanım kemanla güftesini Mehmet Emin Bey'in yazdığı bir eseri seslendirdi. "Biraz sonra ta uzaklardan seçilmeğe başladığı andan itibaren arkası kesilmeyen alkışlar arasında Başkumandanımızın kelebek şekline giren ve masumların melekleri olduğuna herkesin ittifak ettiği küçük bir çocuğun omuzunda iki yardımcısı ile taşınan büyük bir resmi geldi." Ardından Sultani öğrencileri geçti. Önde bir öğrenci çiçek dolu bir sepet taşıyordu. Sultani öğrencilerinden Cemal elindeki gülleri etrafa saçtı.

Törenin en sonunda “zafer amilleri” başlığı altında top, mühimmat taşıyan kağnılar, köylüler, makinalı tüfek kıtası geçti. Bu esnada İstiklal Marşı çalıyor ve bütün halk ayağa kalkmış bulunuyordu. Arkadan bir top, Talimgâh öğrencilerinden oluşan makinalı tüfek bölüğü geçti. Şenliğin ikinci kısmında dereceye girenlerin ödülleri Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa tarafından dağıtıldı.¹⁵

Sakarya Zaferi’nden Sonra Meclis Bahçesinde Bir Müsamere

Ankara’da, Sakarya Zaferinden sonra gündüz ve gece zafer şenlikleri ve müsamere düzenlenmiştir. Şapolyo, kesin tarihini vermediği bu şenliklerden birinde, akşamüzeri Meclis’in önündeki bahçede bir tiyatro gösterisi yapıldığından bahsetmektedir:

“O gece Millet bahçesinin ortasında ve o vakitler mevcut bulunan ahşap bir tiyatro binasında Muallim Mektebi talebeleri ve birtakım gençlerin iştirakiyle bir müsamere verildi. Burada kabataslak yapılmış tahta kanepelerle hasır sandalyeler vardı. Program zengindi. Küçük Hüseyin ve Paşa Kazım, Şark Cephesi’ne ait bir piyes oynadılar. Musiki parçaları, şiirler, tablolar gösterildi. Tiyatro salonu ağzına kadar dolmuştu. Mustafa Kemal Paşa da gelip, halkın ortasında bir yere oturmuştu. Ben de sahnede süflörlük ediyordum. Hakimiyeti Milliye gazetesi muhabiri İzzet Ulvi’nin 6 yaşındaki oğlu Gültekin’in okuduğu Hınç adlı şiir Atatürk’ü duygulandırdı. Ona altın saatini verdi. Gültekin’den sonra Vasıf Çınar’ın yeğeni Neriman bir şiir okudu.”¹⁶

Gazi Mustafa Kemal Paşa Meclis’in İkinci Yıldönümü Töreninde

TBMM’nin açılışının ikinci yıldönümü münasebetiyle 23 Nisan 1922 günü Meclis’in önünde tören yapıldı. Meclise giden yollar, adeta bir insan seliyle dolmuştu. Kapalı bulunan resmi daireler, mağaza ve dükkânlar bayraklarla donatılmıştı. Halk, sabahın erken saatlerinden itibaren Meclis’in önündeki meydanı, Öğretmen Okulu ve belediye bahçesini dolmuştu.

Bu sırada Bakanlar ve milletvekilleri Meclis binasında hazır bulunuyorlardı. Program gereğince saat dokuz buçukta Riyaset Odasında kabul resmi başladı. TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa masa önünde ayakta duruyordu. Sağ tarafta Meclis Başkan Vekili Rauf ve birinci başkan

¹⁵ “Ankara’nın Eğlenceli ve Mesut Bir Günü”, **HM**, 31 Mayıs 1921.

¹⁶ Şapolyo, **A.g.e.**, s.424-425.

vekili Hasan Fehmi, ikinci başkan vekili Musa Kazım Beyler bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa herkesin elini sıkmak suretiyle mukabelede bulundu. Rus elçisi Aralof ile Azerbaycan elçisi İbrahim Abilof törene geç katıldılar. Törende protokol sırası şöyle düzenlenmişti:

1-Türkiye Büyük Millet Meclisi Bakanlar Kurulu ve milletvekilleri. Afgan elçisi Sultan Ahmet Han'la elçilik kâtipleri. 2-Vali ve vilayet erkânı, adliye erkânı, ulema, Belediye Reisi, Ticaret ve Ziraat Odası Reisi ve üyeleri, eşraf ve Ankara'nın ileri gelen şahsiyetleri, ruhani reisler. 3-Merkezdeki resmi dairelerin müsteşar ve genel müdürleri ile Divan-ı Umumiye ve Reji Genel Müdürleri. 4-Askeri ümera ve Ankara Garnizon Komutanı. 5- Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Heyeti. 6- Basın mensupları. 7-Türkiye Büyük Millet Meclisi Yazı Heyeti.

Tebriklerin kabulünden sonra geçit törenini izlemek üzere Meclis balkonlarına geçildi. Karaoğlan çarşısı istikametinden yürüyüşe geçen askerlerle öğrenciler, birinci balkonda kendilerini izleyen Mustafa Kemal Paşa'yı selamladılar. Mustafa Kemal Paşa da onlara "temennâ"yla karşılık verdi. Geçit resmi şu sırayla tamamlanmıştı:

Mızraklı süvari talimgâh öğrencileri. Piyade talimgâh öğrencileri. Gök bayrakla bir piyade birliği. Al bayrakla bir piyade birliği. Sarı bayrakla bir piyade birliği. Al-yeşil bayrakla bir piyade birliği. Beyaz sancakla bir piyade birliği. Makineli tüfek birliği. Başka bir piyade birliği. Omuzunda büyük bir sancak, elinde büyük bir pala ile mücahit bir kadın, iki tarafında milli kıyafetle iki asker ve ardında gönüllü birliği. Al sancakla bir piyade birliği. İtfaiye bölüğü. Jandarma Karakol Komutanlığı Mektebi öğrencileri. Sultani (Lise) Mektebi öğrencileri. Aymelek Kız Mektebi öğrencileri. Diğer bir kız mektebi öğrencileri. Erkek Öğretmen okulu (Dârtümuallimîn) Tatbikat Mektebi izci elbisesiyle. Ümidinecad Erkek Mektebi öğrencileri. Menbaıfüyuzat Mektebi öğrencileri. Sancağın iki tarafında iki öğrencinin göğüslerinde "Ya istiklal ya ölüm!" yazılı olduğu halde Nakşibendi Mektebi öğrencileri. Hacıbayram Kız Mektebi öğrencileri. Kız Öğretmen okulu (Dârtümuallimât) öğrencileri.

Geçit töreninin sonunda küçük bir kız öğrenci, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya kumaşla işlenmiş ve beyaz kurdeleler üzerine kırmızı renkte ay, gün ve sayıların yazılı olduğu zarif bir takvim sundu.¹⁷

¹⁷ "Dünkü Tatlı Gün", **HM**, 24 Nisan 1922.

III-Tarihi Bir Fotoğraf: Mustafa Kemal Paşa'nın Gölbaşı'nda Haymanalılarla Sohbeti

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele günlerinde yaveri Muzaffer (Kılıç) Bey'le birlikte Gölbaşı civarında gezintiler yapmıştır. Bu gezintilerde halkla sohbet etmiş ve onlarla fotoğraflar çekirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1921 yılında yaveri Muzaffer Bey'le Gölbaşı'nda yaptığı gezi esnasında rastladığı Haymanalı köylülerle çektiği fotoğraflar o tarihlerden günümüze kadar birçok dergi, gazete ve kitapta farklı açıklamalarla yayınlanmıştır. 1925 yılında Salih Bozok'un anılarıyla birlikte yayınlanan bu fotoğraflardan birinin altına, “Büyük halâskarımız, siperlere kadar cephe taşıyan fedakâr köylülerle konuşurken” şeklinde not düşülmüştür.¹⁸ 1930'ların başında Türk Tarih Cemiyeti tarafından hazırlanan Tarih kitaplarının dördüncü cildindeki fotoğrafta ise, “Millî Mücadelenin ilk günlerinde Mustafa Kemal köylüleri istiklâl ve millî hâkimiyetin ehemmiyeti hakkında tenvir ederken”¹⁹ açıklamasına yer verilmiştir. Afet İnan ise kitabında yayınladığı aynı fotoğrafları, “Başkumandan M. Kemal Paşa cephe gerisinde 1921”, “Cephe gerisinde halk ile konuşurken” cümleleriyle açıklamıştır.²⁰ Atatürk'le ilgili hazırlanan bir albümde bu fotoğrafların, 6 Mart 1921 günü Mustafa Kemal Paşa'nın “Gölbaşı'nda deve çobanları ile sohbet ederken” çekildiği belirtilmektedir.²¹ Albümde bilginin kaynağı belirtilmemekle birlikte, fotoğraftakilerin giyim-kuşamları ve çevredeki ağaçların henüz yeşermedikleri dikkate alındığında, fotoğrafın 6 Mart 1921 tarihinde çekilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Milli Mücadele günlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın halkla münasebetlerini yansıtan bu fotoğrafların, tarihi olayların yıldönümleri münasebetiyle farklı yorumlarla yeniden yayınlandığı,²² hatta bazı eserlerde tamamen yanlış bilgiler verildiği görülmektedir.²³ Ayrıca, bu yayınlarda fotoğraftaki köylüler hakkında hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır.

¹⁸ “Salih Bozok'un Hatıraları”, **Haftalık Mecmua**, 31 Ağustos 1341, 925 Pazartesi, No:7, s.4-5.

¹⁹ **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti**, Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Yay., Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

²⁰ Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti**, s.230. Fotoğrafların Türk İnkılâp Tarihi Arşivinden alındığı belirtilmektedir.

²¹ **Fotoğraflarla Atatürk**, (Yayına hazırlayan: Dr. Öğr. Bnb. Hüsnü Özlü- Hv. Öğr. Yzb. Deniz Kurt), Gnkur. Basımevi, Ankara 2011, s.52-53.

²² “Cumhuriyet Yıkılmaz”, **Hürriyet**, 29 Ekim 2011. “ Mustafa Kemal ve yaveri Muzaffer Kılıç, 6 Nisan 1921'de Gölbaşı'nda cepheye erzak taşıyan köylülerle sohbet ediyor. Amaçları aynı: Büyük Türkiye Cumhuriyeti'ni inşa etmek”.

²³ Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara, 1998. “Atatürk, 27 Ekim 1919'da Tokat köylüleri arasında”, s. 443.

Haymanalı gazeteci Selahattin Duman, Cumhuriyet'in 75. Yıldönümüne rastlayan tarihlerde, Sabah gazetesindeki yazılarıyla²⁴ bu fotoğraflar hakkındaki tereddütleri ortadan kaldırmıştır. Mustafa Kemal Paşa, tarihi fotoğrafı Gölbaşı yakınlarında Haymanalı deveçilerle yaptığı bir sohbet esnasında çekirmiştir. Kervancıların önde gelenlerinden Kâvo lakabıyla anılan Molla Hüseyin, Haymana'ya bağlı Sındıran (Sindiren) köyünden Donoğulları ailesine mensuptur. O günlerde develeriyle Ankara'ya buğday, arpa, tuz taşıyarak ticaret yapmaktadır. Kâvo ile Sındıran yakınlarındaki bir Türkmen köyünden üç dört ortağı, Ankara'ya arpa götürürken Gölbaşı'nda yemek molası verdikleri sırada, otomobiliyle oradan geçmekte olan Mustafa Kemal Paşa onlara katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, kimliğini açıklamadan sohbetini sürdürdüğü esnada topluca birkaç fotoğraf çekirmiştir. Selahattin Duman, bu fotoğrafların hikâyesini köylüsü Kâvo'dan bizzat dinlemiştir. İlk defa onun yazılarında fotoğraftaki köylülerin kimlikleri kesin olarak ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak denilebilir ki, bu fotoğraflar Mustafa Kemal Paşa'nın, 6 Mart 1921 günü Gölbaşı'nda Haymana'nın Sındıran köyünden deveçilerle yaptığı sohbet anını yansıtmaktadır.

IV-Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'den Dönüşü ve Ankara Hemşehriliği

Milli Mücadele'nin başlangıcında Ankara'da büyük bir ümit ve coşkuyla karşılanan Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in kurtuluşundan sonra 2 Ekim 1922 günü Ankaralılar tarafından ikinci defa yine aynı sevinç ve coşkuyla karşılanmıştır. Aynı gün Gazi Mustafa Kemal Paşa Ankara hemşehriliğini kabul etmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'den dönüşünden birkaç gün önce Ankara'da büyük hazırlıklar yapılarak resmi daireler, mağazalar, dükkânlar ve evler bayraklarla donatılmıştı. Halk sevincini davul ve zurnalarla duyurmaya çalışıyordu. Şehrin birçok yerine zafer takları yapılmıştı. İstasyonun kapısı üzerindeki iki zarif tak, Gazi Mustafa Kemal'in fotoğrafları, bayraklar ve çiçeklerle süslenmişti. Ankara Garnizonu tarafından İstasyon yakınında yapılan tak diğerlerine göre daha gösterişliydi. Takların üzerindeki levhalara günün anlamıyla ilgili beyitler yazılmıştı. Bunlardan birinin üzerinde, "Kahraman Türk ırkının şanlı, muzaffer rehberi / Bir gaza ettik ki hoşnut eyledik peygamberi." beyti okunuyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi

²⁴ Selahaddin Duman, "Bir Fotoğrafın Gerçek Hikâyesi", Sabah, 27 Ekim 1998. "Bizim Köyün İlk Tarihi Şahsiyeti", Sabah, 28 Ekim 1998.

önündeki takın üzerine, “Hoş geldiniz, kazanız mübarek olsun, reisi muhteremimiz!” cümlesi yazılmıştı.²⁵

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 2 Ekim 1922 günü büyük bir coşkuyla karşılandı. Ankara halkı, “kadını, çocuğu, genci, ihtiyarı ve hastası ve sakatı ile o gün de yoluna dökülmüş, tarihin Ankara’da eşini kaydetmediği bir Zafer Bayramı yaşanmıştı”.²⁶ Tören sırasında Ankara Belediyesi adına Belediye Reisi Ali (Kütükçü) ve Belediye üyesi Ekrem Bey tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya, Ankara nüfusuna kaydedilerek hemşehriliği kabul etmesine dair bir belge sunuldu. Mustafa Kemal Paşa bu teklifi memnuniyetle kabul etti.²⁷

5 Ekim 1922 günü Mustafa Kemal, Ankara Belediyesi vasıtasıyla Ankara halkına bir teşekkür mesajı gönderdi:

“ Beni Ankara’nın hamiyetli hemşehrileri arasına girmeğe davet suretiyle tecelli eden yeni iltifatınıza samimî ruhumdan arz-ı şükran eylerim. Sevgili milletimizin bütün bir cihân-ı husûmete karşı muzafferiyetle tetvîc eylediği istiklâl mücâhedesı tarihinde Ankara nâmı en aziz bir mevki muhafaza edecektir. Bu mücadeleye ilk başladığımız sıralarda bizi ihâta eden müşkülâtın derecesi cümlemizin malûmudur. Bazılarınca iktihâmı hemen gayrimümkün zannedilen bu müşkülât karşısında sizler bir dakika tereddüt etmediniz ve üç sene mukaddem Sivas’tan Ankara’ya ayak bastığım zaman bir misalini geçen gün dahi göstermiş olduğunuz samimî ve kalbî tezâhürat ile beni kollarınız arasına aldınız. O zaman gösterdiğiniz bu vatanî cesaret sayesinde ecnebi müdahalesiyle İstanbul’da kapattırılmış olan Meclis-i Mebusân’ı daha vâsi bir salâhiyet ve şân-ı millîye layık bir istiklâl ile Ankara’da açmak müyesser olmuştur.

İstanbul’da ecnebi süngülerine istinat edenlerin dağıttıkları Meclis-i Mebusân’da cesur Erzurum hemşehrilerimin mebusu sıfat-ı fâhiresini haiz idim. Büyük Millet Meclisi için yeniden yapılan intihâpta beni Ankara’dan aza intihâp etmek suretiyle bu sıfat-ı fâhireye ayrı bir salâhiyet-i kanuniye ilâve buyurdunuz. Büyük Millet Meclisi sizin muhit-i himayenizde biperva istiklâl

²⁵ “Şehrimizde Zafer Abideleri, İstikbal Hazırlıkları”, **HM**, 1 Ekim, 1922.

²⁶ Uluğ, **A.g.e.**, s.171.

²⁷ “Ankara’nın En Mübeccel Hemşehrısı”, **HM**, 3 Ekim 1922. Uluğ, **A.g.e.**, s.170.

mücâhedesine devam edebilmiştir. Binâenaleyh Ankara hemşehrilerimin bu istihlâs-ı vatan mücâhedesinde ayrı bir hisse-i şerefi vardır. Bu vesile ile hemşehrilerimi bir kardaş samimiyetiyle tebrik eder ve bana karşı gösterdiğiniz kalbî muhabbete mukabeleden cümlemenizi deragûş eylerim."²⁸

Hemşehriliğin kabulünden sonra Ankara Belediye heyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın Hacıbayram Veli Mahallesi nüfusuna kaydedilmesini kararlaştırdı. Elbistanî Mustafa Efendi tarafından yazılan nüfus cüzdanı 13 Aralık 1922 günü Ankara mebusu Hacı Atıf Efendi tarafından bir atlas kese içerisinde Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'ya sunuldu. Nüfus kâğıdının kesesini Kız Öğretmen Okulu öğrencileri hazırlamışlardı.²⁹ Milli Mücadele günlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi ve cephedeki çalışmalarının dışında Ankara halkıyla birlikte olan Gazi Mustafa Kemal Paşa, bundan böyle Ankaralıların hemşehrisi olarak anılacaktı.

SONUÇ

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele günlerinde Ankara'da *Heyeti Temsiliye Başkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa* sıfatlarıyla halkla iç içe yaşamıştır. Ankaralıları onu zafer ve spor şenliklerinde, yıldönümü kutlamalarında, millî ve dinî bayramlarda hep aralarında görmüşlerdir.

1919'da Ankara'da Heyeti Temsiliye Başkanı olarak karşılanan Mustafa Kemal, üç yıl sonra Anadolu'yu işgalden kurtaran Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa olarak yine aynı heyecanla karşılanmıştır. 2 Ekim 1922 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Paşa Ankaralıların hemşehriliğini kabul etmiştir.

Mustafa Kemal, Ankaralıların kendisine gösterdiği yakınlığı, özellikle 27 Aralık 1919'da Ankara'da coşkuyla karşılanışını hiç unutmamış ve yakınlarına da hep anlatmıştır.

19 Aralık 1932 tarihinde Ankara Halkevi, 27 Aralık günün *Gazi Günü* olarak anılmasına kararlaştırarak ³⁰ o yıl görkemli bir tören düzenlemiştir. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 27 Aralık 1932 günü Ankaralı seymenlerin Yenişehir'de Zafer Meydanı'nda yaptıkları gösteriyi Kılıç

²⁸ "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve Ankara", **HM**, 6 Ekim 1922. 1967 Ankara İl Yıllığı, s. 164-165. Uluğ, **A.g.e.**, s.170-171.

²⁹ "Gazi Paşa Ankara Nüfusuna Mukayyed", **HM**, 14 Aralık 1922.

³⁰ **Atatürk 19 Yıl Önce Bugün Ankara'ya Gelmişlerdi**, Ankara, Ulus Basımevi, s.25.

Ali'nin evinin penceresinden seyretmiştir. Afet İnan anılarında törenden bahsederken, “Atatürk, bunları sessiz bir heyecanla seyretti, gözleri nemli idi, on üç yılın ardında kalan, o ideal dolu gününü yeniden yaşadı. Vatan için mukaddes bir fikirle yolculuğa inanarak çıkan insanların mutlaka başarılı olabileceklerini tekrarladı. O, bu vesile ile büyük Ankara hemşerisi Rifat (Börekçi) Hoca'yı şükranla anmıştı.”³¹ demektedir.

Milli Mücadele günlerinde Ankara çevresinde yaşayan halk ta Mustafa Kemal'e büyük bir sevgi ve ilgi göstermiştir. 27 Aralık 1919 günü Mustafa Kemal'i karşılayanlar arasında Ankara'nın ilçelerinden gelen atlı heyetler de bulunuyordu. O günlerden kalma birkaç tarihi fotoğrafta, özellikle Haymanalıların Mustafa Kemal'e olan yakınlıkları bariz bir şekilde görülmektedir. Fotoğraflardan birinde, 27 Aralık günü Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamaya gelen Haymanalı seymenler yer almaktadır. Bir diğer fotoğrafta ise, Mustafa Kemal Paşa'nın Haymanalı köylülerle sohbet ettiği görülmektedir. Bu bildiride, şimdiye kadar farklı şekillerde açıklanan fotoğrafın çekiliş tarihi ve fotoğraftaki kişiler açık olarak ortaya konulmuştur: Mustafa Kemal Paşa, 6 Mart 1921 tarihinde Gölbaşı'nda mola veren Haymanalı kervancılarla sohbet etmektedir. Umulur ki, bundan sonraki yayınlarda önceki yanlış ve eksik yorumlar bir daha tekrarlanmaz.

KAYNAKÇA

Atatürk 19 Yıl Önce Bugün Ankara'ya Gelmişlerdi, Ankara, Ulus Basımevi, 1938.

1967 Ankara İl Yıllığı.

Duman, Selahaddin, “Bir Fotoğrafın Gerçek Hikâyesi”, **Sabah**, 27 Ekim 1998.

Duman, Selahattin , “Bizim Köyün İlk Tarihi Şahsiyeti”, **Sabah**, 28 Ekim 1998.

Hâkimiyet-i Milliye.

Hürriyet, 29 Ekim 2011.

İnan, Afet; (Yeni baskıya hazırlayan: Arı İnan), **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 15. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

³¹ Afet İnan, (Yeni baskıya hazırlayan: Arı İnan), **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 15. Basım: Ocak 2017, İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.26

İz, Mahir; **Yılların İzi**, 5. Baskı, İstanbul, 2013.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II. Cilt, Ankara, 1986.

Nutuk, Ankara 1927.

Önder, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara, 1998.

“Salih Bozok'un Hatıraları”, **Haftalık Mecmua**, 31 Ağustos 1341, 925 Pazartesi, No:7, s.4-5.

Şapolyo, E. Behnan; “Atatürk Ankara'da”, **Ülkü**, İkincikanun 1935, Sayı:23, s.371-373.

Şapolyo, E. Behnan; **Kemâl Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul, 1958.

Fotoğraflarla Atatürk, (Yayına hazırlayan: Dr. Öğr. Bnb. Hüsnü Özlü- Hv. Öğr. Yzb. Deniz Kurt), Gnkur. Basımevi, Ankara, 2011.

Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti, Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti Yay., Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Uluğ, Naşit Hakkı, **Hemşehrimiz Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 3. Baskı, 1997.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **Bir Lise Öğrencisinin Millî Mücadele Anıları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971.

EKLER:

“Devecilerle birlikte sofraya oturup, ikram edilen bulgur pilavından birkaç lokma tadan sarışın, kalpaklı zat henüz kimliğinden söz etmemiştir. Durduk yerde:

-“ Bir Mustafa Kemal varmış. Hiç duydunuz mu? Nasıl biri acaba?” diyerek ortaya sorar. Argodaki ifadesiyle “zarf atma” şeklinde gelen bu soru üzerine köylüler birbirinin yüzüne bakar. Kervanın lideri durumundaki Molla Hüseyin yani Kâvo ihtiyatlı davranır.

- Varlıklı bir tüccar olarak tahmin ettiği bu zatın, Ankara yakınlarında dolanmasından huylanmıştır.

Belki de Mustafa Kemal’in askerine zahire topluyor, diye düşündüğünden ayrıca elindeki arpayı da Kepekli Boğazı’ndaki eşkıyalara kaptırmadan satmak istediğinden ince siyaset yapar.

-“ Ben adını duydum. Çok büyük adam. Büyük hocalar kitapta adını görmüş. Padişahın yerine geçecek, kaftan kafa hükmedecekmiş” diye cevap verir.

Bu cevap sarışın, kalpaklı zatın hoşuna gider. Kâvo’ya “Sen akıllı bir adama benziyorsun” der. Kırk elli metre ilerideki adamlarına işaret eder. Adamları hemen seğırtip gelirler. Yanlarında taşıdıkları üç ayaklı garip aleti ortaya koyarlar.

Kalpaklı zat aleti gösterip “Kıpırdamadan şuraya bakın.” der ve oradakilerle birlikte poz verdikten sonra çekip gider.

Kervan, yemek molasından sonra hareket eder. Beş on kilometre sonra karşılarına birkaç atlı jandarma çıkar. “Emir var, sizi Kepekli Boğazı’ndan geçireceğiz”, derler.

Böylece Kâvo’nun kervanı eşkıya baskınına uğramadan Kepekli’yi geçip Ankara’ya ulaşır. İki gün sonra kervanın konakladığı yere bir mülazım gelip “Molla Hüseyin kim?” diye sorar.

Kâvo “Benim” deyince eline bir zarf verip “Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’nin selamı var.. Bu da size hediyesi” der ve gider. Kâvo zarfı açtığında hayatında ilk kez fotoğraf denilen şeyi görür.

Kendini tanır. Köylülerini tanır. Bir de sofralarını ziyaret eden kalpaklı zatı. Artık onun Mustafa Kemal olduğunu öğrenmiştir. Fotoğraflar köylülerin arasında elden ele dolaşır. Herkes bu teknolojinin son marifeti karşısında fikrini söyledikten sonra Kâvo, fotoğrafları yeniden zarfına koyup, koynuna sokar.

İçinden bir ses “Bu fotoğraflar çok işine yarayacak” demektedir.

Nitekim yarar da. Kırk elli deveden oluşan kervan için o günlerde en kârlı alışveriş tuz ticaretidir. Tuz gölüne tuz almaya giden kervanlar günlerce sıra beklemekte, beklerken de perişanlık çekmektedir.

Sadece Kâvo rahattır. Çünkü Tuz Gölü’ne varır varmaz, mülazımın getirdiği zarftan bir “Mustafa Kemal’li fotoğraf” çıkarıp dağıtımı yapanlara göstermektedir.

Onlara laf geçiremezse dağıtımına nezaret eden Kuvva-i Milliye’nin mülazımlarına:

-“Bakın” demektedir. “Ben Mustafa Kemal Paşa’nın askerine tuz götürüyorum. Beni oyalamayın”.

Kâvo ile Mustafa Kemal yan yana durup, poz vermişler. O fotoğrafı görüp de kervanını bekletmek gayri kimin haddine?

Kâvo’nun develeri her zaman en başa geçirilir ve hayvanların dizleri bükülene kadar tuz yüklenir.

Kâvo böylece daha iletişim çağı gelmeden bir fotoğraftan en çok para kazanan köylü unvanını kazanır. Sadece tuz yüklemek için gittiğinde değil, ne zaman başı sıkışsa bu fotoğraf sayesinde kapılar kendisine açılır.

Ne var ki bu düzen Sakarya Savaşı sırasında bozulur. Yunan ordusu Haymana yakınlarına kadar gelmiş, çevredeki köyleri teker teker işgal etmiştir. Askerleri aç ve bezgindir.

Ağılları, kümesleri, buğday kuyularını yağmalamaktadır.

Can derindeki köylüler ise dağlara kaçmaktadır. Kâvo da kaçış hazırlığını yapar.

...

Aradan yıllar geçer. Yunan çoktan kaçmış, düzen çoktan değişmiştir. Kâvo da o fotoğrafları çoktan unutmuştur.

Kâvo’nun köyünden bir çocuk, ilkokulu bitirip Konya’ya yatılı okumaya gidinceye kadar da aklına gelmez. Kâvo’nun köylüsü olan çocuk Ortaokul tarih kitabında o fotoğraflardan birini görür.

-“Aaa! Bunlar bizim köyden. Bu da Kâvo!” diye hayretle bakar. Fotoğrafın altında “Cumhuriyetin banisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, İstiklâl Savaşı yıllarında Ankara yakınlarında mola veren devecilerle birlikte” yazısı vardır.

Okul bittiğinde kitabı köyüne götürüp Kâvo'ya gösterir. Kâvo kitaptaki resmini görünce bir kez daha şaşar. Tıpkı 1921 yılının Ankara'sında kervanı yıktıkları yere. Bir mülazım tarafından teslim edilen zarftan çıkan fotoğrafları gördüğünde şaşıtı gibi.

Ve kitabı gösteren çocuğa oturup o fotoğrafın hikâyesini anlatır⁹⁸

Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldiği gün Hükümet binası önünde

* Selahattin Duman, "Bizim Köyün İlk Şahsiyeti", Sabah, 28 Ekim 1998.

Ankara'ya gelişinde Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayan Haymana Heyeti.

Mustafa Kemal Paşa, 6 Mart 1921 tarihinde Gölbaşı'nda Haymanalı devecilerle sohbet ederken.

Mustafa Kemal Paşa, 6 Mart 1921 tarihinde Gölbaşı'nda
Haymanalı deveçilerle sohbet ederken.

DÖRDÜNCÜ OTURUM

**DIŞ BASINDA MİLLÎ MÜCADELE VE SAKARYA
MEYDAN MUHAREBESİ**

YUNAN ORDUSUNUN ANADOLU İŞGALİNDE BİR MUHALİF SES: RİZOSPASTİS GAZETESİ

*Esra ÖZSÜER**

Öz

15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan ordusunun İzmir’e çıkışı Yunanistan’ın dış politikasında önemli bir sürecin de başlangıç noktasını oluşturdu. İlk defa 1844 yılında sıradan bir meclis konuşmasında Kolletis tarafından dile getirilen Megali İdea ülküsü artık hayali söylemden çıkıp Yunan irredentasının merkezine oturmuş politik bir hedef haline gelmişti. Anadolu işgali Yunan dış siyasetinde sıradan bir toprak genişletmenin ötesinde 75 yıllık ulus ülküsünün de nihayet sonuca ermesi demekti. Megali İdea’yı partisinin programına sokan dönemin başbakanı Venizelos, Doğu’nun yeni hâkiminin Yunanistan olacağına inanıyor ve bu doğrultuda Antant Güçleri ile yaptığı siyasi temaslarda “kurtarılmayı bekleyen topraklar” ve “kurtarılmayı bekleyen kardeşler” sloganlarıyla Anadolu işgal projesinde kendisine yer edinmeye çalışıyordu. Anadolu’ya gönderilmek için limanlardan sevk edilen askerler hayalini kurdukları bu düşün coşkusuyla uğurlanmaktaydı. Ancak Yunan siyasetinde taşları yerinden oynatan üç tarih Yunanistan’ın Anadolu macerasını hezimetle sonuçlandırdı. Kasım 1920 tarihinde Venizelos’un seçimleri kaybetmesi Büyük Güçler tarafından “istenmeyen adam” addedilen Konstantin’i yeniden ülkenin siyaset sahnesine taşıdı. Antant güçlerinin desteğini çektiği Yunanistan Anadolu serüveninde artık yeni bir döneme girmişti. 1921 yılında I. ve II. İnönü Muharebelerinde Anadolu ilerleyişi durdurulan Yunan ordusu 1922 yazında Büyük Taarruz ile tamamen moral ve motivasyonunu kaybetti. Ordu içinde savaşmak istemeyen, terhis talepleriyle sürekli grev yapan askerler artık savaşın gerekliliğine inanmadıklarını dile getirmekteydi. Bilhassa başından beri Anadolu

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi e-posta: ozsueresra@gmail.com

İşgaline karşı olan ve muhalif bir ses olarak savaş karşıtlığı propagandasını sürdüren Rizospastis Gazetesi ordu içindeki bu ayrışmanın da tetikleyici unsuru oldu. Bu bildiride muhalif bir ses olarak Rizospastis Gazetesinin, Yunan ordusunun Anadolu işgali sırasındaki savaş karşıtı haberleri, dönemin Yunan arşiv kaynakları ışığında değerlendirilerek yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu İşgali, Milli Mücadele, Propaganda, Rizospastis Gazetesi, Yunanistan.

AN OPPONENT VOICE FOR THE ANATOLIAN OCCUPATION OF GREECE: RIZOSPASTIS NEWSPAPER

Abstract

The landing of Greek army to Smyrna on 15th May 1919 created an initial point of the process in the foreign policy of Greece. The Megali Idea target which was mentioned very first time in 1844 in an ordinary parliament speech by Kolettis, leaving its imaginary expression already, had become a political goal settled in the centre of Greek irredantism. According to the Greek foreign policy, Anatolian occupation meant a final consequence of a 75year national target beyond a usual territorial extension. Venizelos the prime minister of the day who added Megali Idea to the program of his party was thinking Greece would be the new ruler of the east and in this direction in the political contacts with Allied powers, he was trying to take place in the Anatolian Occupation Project with the mottos “Lands waiting to be rescued” and “ Brothers waiting to be rescued”. The soldiers, dispatching from harbours in order to be sent to Anatolia were beeing wished a safe journey with the excitement of the dream that they imagined. But the three date that overbalanced the Greek politics made Greek Anatolian venture concluded with debacle. In November 1920, Venizelos’ defeat in the elections, carried King Konstantinos, who was called as “unwanted man” by the great powers, again to the politic scene of Greece. Greece which was left without Allied support, already had entered a new period in her Anatolian venture. Greek army, whoose advance was stoped in 1921 with the 1st and 2nd İnönü Battles, was demorilezed and lost it’s motivation in the summer of 1922 with the Turkish Great Offensive. Soldiers in Greek army who didn’t want to fight anymore and went on strike with the demand of being discharged were speaking out that they didn’t believe the necessity of fighting. Particularly from the beginning, Rizospastis which was against the Anatolian occupation and maintained it’s propaganda as an opponent voice against the occupation became propulsive element of the decomposition in the army. In this paper, the antiwar reports of

Rizospastis as an opponent voice during the occupation of Greek army will be explained by analysis in the light of Greek archive papers.

Keywords: Anatolian Occupation, Greece, National Struggle, Newspaper, Propaganda, Rizospastis.

GİRİŞ

1832 Londra Protokolü ile sınırlarını belirleyen Yunanistan, o dönem Avrupa'yla sağladığı diplomatik ilişkiler neticesinde, Balkan yarımadasının güney ucunda “bir karış öneimsiz toprak”¹ üzerinde bağımsız krallığını kurdu. 9/21 Temmuz 1832² tarihinde Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında Kalender Köşk'te imzalanan İstanbul Antlaşması, Yunanistan'ın yeni sınırlarını Arta Körfezi ile Pagasetic Körfezi arasındaki bölge olarak belirlemişti. 1832 yılında Yunanistan'ın toplam yüzölçümü 47.516 km², nüfusu da 750.000 civarındaydı.³ Garantör Güçler tarafından belirlenen ilk krallık toprakları, Teselya'nın alınmasına kadar (1881), elli sene hiçbir değişim göstermedi. Tek istisnai durum Wittelsbach hanedanlığından kral Otto'nun (1832-1862) yerine Glücksburg hanedanı üyesi I. Georgios'un (1863-1913) tahta çıkma cülusu olarak verilen Yedi Adalardı. Ancak bu topraklar herhangi bir çaba sarf edilmeden ana karaya dâhil edildiğinden Yunanistan'ın sınır genişlemesi biçiminde algılanmadı.

Bağımsızlıktan sonra kesinleşen ülke sınırları, Yunan ulus taleplerinin çok altında olması sebebiyle tatmin edici bulunmamıştı. Büyük orandaki Yunan nüfusu, krallık toprakları dışında kalan alanda bırakılmıştı. Yeni krallık sınırlarının dışında kalan bu topraklar ve burada yaşayan Yunan nüfus, ülkenin siyasetinde önemli bir konuydu. Yunanistan'ın sahip olduğu dar ve cılız topraklarda sıkışmışlık hissinden kurtulabilmesinin ve irredenta politikasını sürdürebilmesinin ön koşulu ise Batı modeline uygun bir devletin varlığıyla mümkün görülüyordu. Nitekim 1828 yılında Yunan Hükümet başkanı Kapodistrias'ın yazdığı memorandumda da Yunanistan'ın kendi kabuğundan çıkıp büyümesinin ön koşulu, Büyük Güçlerin desteğine ve

¹ Έλλη Σκοπετέα, **Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)** [Örnek Krallık ve Megali İdea. Yunanistan'daki Ulusal Sorunun Boyutları (1830-1880)], Εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα 1988, s. 21.

² Yunanistan'da 1923 yılına kadar Jülyen takvimi geçerli olduğundan tarihi olaylar Gregoryan takvimine göre 13 gün geriden gelmektedir. Bu nedenle dünya tarihini ilgilendiren olaylarda metnin aslına sadık kalma gayretiyle iki tarih bir arada verilmiştir.

³ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. **Απογραφή, Πληθυσμού-Κατοικιών, Τόμος Ι**, [Yunanistan Ulusal İstatistik Birimi. Envanter-Nüfus, Cilt I], Πειραιάς 2009, s. 14.

Yunan ulusunun üzerine düşen her tür fedakârlığı yerine getirmesine bağlanmıştı.⁴

Yeni Krallık, Batı Avrupa'nın politik kuramının etkisi altında çok uluslu Bizans ya da Osmanlı teokrasisinin karşı tezi olduğu iddiasındaydı.⁵ Bu teze göre Yunanlar, Batı medeniyetinin köklerini oluşturmakla birlikte geriye kalan mirasın da yegâne sahipleriydi. Öyle ki Yunan halkbilimci Spiridon Zambelis, "*milletçe tuhaflıklarımızın, hayalperestliklerimizin ve hatta küstahlığa varan taleplerimizin hepsi 'les enfants gâtes de l'histoire'*" *olduğumuzla alakalıdır*"⁶ diyerek bir manada Avrupa'nın göbek çukurunu Yunanların oluşturduğunu ifade ediyordu. Yunanistan'ın büyük düşü, Megali İdea, politik bir söyleme dönüşmeden önce yine toprak genişlemesi üzerine kurulu bir irredenta politikasıydı. Yunan ulusunun kutsalı görülen Ayasofya ve İstanbul'un ele geçirilmesi hevesine, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki bölgelerde "kurtarılmayı bekleyen kardeşler" (alytroti adelfi) olarak *dış Yunanların*⁷ özgürleştirilme hevesi eklenmişti. İlk defa 14 Ocak 1844 tarihinde Yunan meclis kürsüsünde İoannis Kolletis tarafından dile getirilen Megali İdea, Yunanların Hristiyan soydaşlarını özgürleştirme adına verdikleri mücadelenin ilk yemini niteliğindeydi. Kolletis'in, çeşitli tarihi örneklerle sunduğu meclis nutkunda, bağımsızlığını kazanmış Yunanlara, esaret altında olan ya da Yunanistan toprakları dışında kalan soydaşlarını kurtarma görevi hatırlatılıyordu.⁸ Söz konusu nutuk, duygusal bir metnin ötesinde, Yunan ulusuna vatandaşlık bilincini empoze eden siyasi propaganda niteliğindeydi. XIX. yüzyılın ilk yarısında dile getirilen bu politik slogan, XX. yüzyılın başlarında farklı biçim ve manalarla birlikte Yunan dış siyasetinin merkezkaç kuvvetini oluşturacaktı.

⁴ ΑΕΠΠΕΣ, Αριθμός: 7495, Τόμος 4, Εν Άργει Εθνική Συνέλευση 1828-1829, 1973, s. 10.

⁵ Michael LLewellyn Smith, **Yunan Düşü**, Çeviren: Halim İnal, Ayraç yay., Ankara 2002, s. 18.

* Tarih kapısının çocukları.

⁶ Σπυρίδων Ζαμπέλιος, «Φιλολογικάί τίνας έρευναι της Νεοελληνικής Διαλέκτου» [Çağdaş Yunan Lehçesinin Dilbilim Araştırmaları], *Πανδώρα*, 15.11.1856, τόμος Ζ, τεύχος 160, s. 374.

⁷ Dış Yunanlar olarak adlandırılan grup iki kategoriden oluşmaktaydı. İlk kategoridekiler kurtarılmayı bekleyen kardeşler olarak soydaşlardan oluşuyordu. İkinci grupta Yunan diasporası vardı ve bunlar da kendi aralarında üç alt gruba indirgenmişti: hayır sahipleri, yabancılar ve kar güdenler. Yunan diasporası Helenizm'in en fakir ve cahil kesimini oluşturan Yunan krallığında yaşayan Yunanlara göre daha zengin ve eğitimliydi. Bu nedenle diaspora Yunanlıları ne yaşadığı yerleri ne de kendilerini özgürleştirme hevesinde olmadı. Bu konuda kapsamlı bir analiz için bkz: Σκοπετέα, «Μέσα και Έξω Έλληνες», [İç ve Dış Yunanlar], a.g.e., s. 65-85.

⁸ Κ. Θ. Δημαράς, «Της Μεγάλης Ταύτης Ιδέας», **Ελληνικός Ρομαντισμός**, [«Büyük Düş», **Yunan Romantizmi**], Ερμής, Αθήνα 1994, s. 405.

Hedefe ulaşmış bir meclis konuşması sayılan Megali İdea, Yunan kolektif belleğinde *idee fixe* olarak 1922 Ağustos’una kadar varlığını sürdürdü. Yunanistan’da tüm siyasi partilerin ve meclisin gündeminde olan bu “düş”, ilk etapta belirli bir amaca hizmet etmediğinden her politikaya göre değişen göreceli bir kavramdı. Örneğin eğitim için Megali İdea, ülkenin kalkınması için Megali İdea, ulusal bütünlük için Megali İdea, bağımsızlığın devamı için Megali İdea gibi çoklu anlamlara sahipti.⁹ Gerek halkın gerek politikacıların “nasıl olsa bir gün gerçekleşecek” dediği bu hayal ülkenin baş amili olmasına rağmen devletin hiçbir kademesinde pratikte uygulanamadı. İlk defa 1910 yılında Yunan hükümetinin başına getirilen Eleftherios Venizelos, Megali İdea’yı talih avcılığından sıyrıp siyasi bir parti programı haline getirdi. Sanayi Devrimi sonrasında yeni dünya düzeni içinde belirlenen militarizm, irredantizm, bloklaşma hareketi ve yeni dönem algısıyla değişen Doğu Sorunu, Yunanistan cephesinde de Megali İdea düşünür, Osmanlı Devletiyle açıktan çatışmaya yol açacak Anadolu’nun paylaşım projesine dönüştürmüştü. Amaç ne İstanbul’da Doğu Roma İmparatorluğu’nu yeniden kurmaktı ne de Atina merkezli bir Yunan devleti ile Helenizm’i yaymaktı. Büyük Amaç, çağdaş Yunan devletinin yorumladığı son şekliyle “kurtarılmayı bekleyen topraklar”ın (alytotes patrides) Yunan krallığıyla birleştirilmesiydi. Ruhu 1821 yılında kadar uzanan ancak 1844 yılında ete kemiğe bürünen Megali İdea, Girit Sorunu konusunda Prens Georgios ile girdiği mücadeleyle adını duyuran Venizelos’un dış siyasetinde, Doğu’nun yeni efendilerinin arasına Yunanistan’ı da dâhil etme hedefiydi.

Anadolu Paylaşım Projesi Olarak “Megali İdea” ve Venizelos

1881 yılında Yunanistan sınırını Teselya bölgesinin kuzeyine kadar genişletmişti. 1832’den sonra Yunan dış siyasetindeki ilk önemli başarı sayılan bu sınır değişimi tatminkâr ama yetersizdi. Yunan milliyetçiliğinin temel meselesi Makedonya toprakları ve Girit’in ilhakı konusuydu. Hâlihazırda Osmanlı Devleti’nin bir parçası olan söz konusu topraklar, Yunanların enosis taleplerinde milliyetçilik duyguların galeyana geldiği sıcak bölgeyi oluşturuyordu. Örneğin Ada’nın en fazla kargaşa yaşadığı 1897 yılında Girit meclis üyesi Venizelos’un Yunanistan’a ilhak bildirisini yayınlaması ve enosis dışında hiçbir öneriyi kabul etmemesi 17 Nisan 1897 tarihinde Osmanlı’nın Yunanistan’a savaş ilan etmesiyle sonuçlandı. Daha iyi donanımına sahip bir kuvvet tarafından ağır yenilgiye uğrayan Yunanlar, utanç verici gördükleri bu hezimetin izlerini Balkan Savaşları’na kadar üzerlerinden atamadı. Bilhassa I. Balkan Savaşı sonunda elde edilen başarıyla Yunanistan

⁹ Σκοπετέα, a.g.e., s. 268-269.

yüzölçümünü 64.786 km²'den 108.606 km²'ye çıkarmış, yine 2.666.000 olan nüfusunu da 2 kat artırarak 4.363.000'e yükseltmişti.¹⁰

Balkan Savaşları (1912-1913) ile Yunan krallık toprakları iki kat büyümüş ve böylece daha güçlü bir Yunanistan görüntüsüne sahip olmuştu. 1913'te Girit'in Yunanistan'a katmasıyla 1897 hezimetini Yunan ulus dimağında neredeyse silinmiş gibiydi. Neticede Yunanistan sınırlarını bağımsız krallığın asal sınırlarından Teselya'ya, oradan Epir'e ve Makedonya'ya kadar dışa doğru genişletmişti. Bundan sonrası Megali İdea hedefinde Kuzey Epir ve Trakya olmalıydı. Ancak Venizelos, 2 Mart 1913 tarihinde yaptığı meclis konuşmasında, bilhassa Trakya'yı kastederek, Yunanistan'ın "belkemiğini" güçlendirmeden sınırlarını deniz kıyısından genişletmesini tehlikeli ve hatalı gördüğünü belirtiyordu. Balkan Müttefikleri bu bölgelere Yunan nüfusunun yerleştirilmesine izin verse bile Venizelos, hükümet başkanı olarak böyle bir durumu kabul etmeyecekti.¹¹ Çünkü Venizelos Yunanistan'ın toprak genişlemesini kıyı şeridinden Trakya'ya kadar değil, Selanik'in kuzeyinden Makedonya topraklarına doğru istemekteydi. Ancak bu şekilde Yunanistan kendisine güçlü ve sağlam bir "belkemiği" oluşturabilirdi.¹² Zira İstanbul ve Anadolu'ya sahip olmak Venizelos'a göre alenacele verilebilecek bir karar değildi.

Dünyanın tüm okyanuslarında verilen ve her kıtadan savaşıyan tarafları içeren Büyük Savaş, 1914 yılında patlak verdiğinde, başta sadece Avrupalı güçlerin birbirleriyle çatışan emellerinden kaynaklanıyordu.¹³ Ancak sonrasında kendi aralarındaki siyasi çekişmeye tarafsız devletlerden bazılarını da sürüklemeyi başardı. Örneğin İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'yı Sırbistan ile Merkez Güçlere karşı işbirliği yapmaya ikna etme çabasıdaydı. Özellikle Britanya, Bulgaristan'ın işbirliğine ya da tarafsızlığına öncelik vermekteydi. Bu nedenle Makedonya toprakları üzerinde genişlemek isteyen Bulgaristan'a belli imtiyazların sağlanabilmesi için Yunanistan'ı kandırması gerekiyordu. Yunanistan'a kuzey

10 Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985 [Çağdaş Yunan Tarihi, 1204-1985]*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1987, s. 350.

11 *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής της Α Συνόδου της ΙΘ Βουλευτικής Περιόδου (19 Μάϊου 1912-30 Σεπτεμβρίου 1913) [Mayıs 1912-Eylül 1913 Meclis Tutanakları]*, εκ του εθνικού τυπογραφείου, εν Αθήναις 1913, s. 100.

12 Venizelos'un sınır genişlemesindeki bir başka endişesi Yunanistan'daki azınlıklar konusuydu. Epir ve Makedonya'nın ele geçirilmesi ile birlikte çok büyük oranda Arnavut, Slav, Makedon ve Müslüman azınlık, Yunan nüfusuna dâhil olmuştu. Şayet Yunanistan topraklarını kıyı boyunca daha fazla genişletirse azınlıklar sorunu iyice ağırlaşacaktı. Zira ne Trakya'da ne de Anadolu'da Yunanlar ezici çoğunlukta değillerdi. Llewellyn Smith, a.g.e., s. 39.

13 Michael Howard, *Yüzüncü Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı*, Çeviren: Sinem Gül, Dost yay., Ankara 2014, s. 17.

sınırında ödün vermek, bölgede gözü olan Sırbistan ve Bulgaristan düşünüldüğünde mümkün değildi. Öte yandan İstanbul, Boğazlar ya da Kuzey Anadolu'dan ödün vermek Rusya'nın ticari ve stratejik çıkarları açısından olasılık dışıydı. On İki Ada'yı Yunanistan'a önermek, adanın Yunan nüfusu düşünüldüğünde, uygun bir yoldu ancak bu adalar 1912'den beri İtalya'nın işgali altındaydı ve Müttefikler bu sırada İtalya'yı İttifak'a girmesi için kandırmaya çalışıyordu. En son koz halkının %80'i Rum olan Kıbrıs idi. Fakat Ada İngilizlerdeydi ve İngiliz Hükümeti en son oynanacak koz gördüğü Kıbrıs'ı hemen gözden çıkarmak niyetinde değildi. Geriye kalan tek seçenek düşman olan Osmanlılara ait İzmir ve yöresiydi.¹⁴ Nitekim Yunanistan da, Müttefikler yanında savaşa katılmanın karşılığında Anadolu topraklarından pay verilme garantisi istiyordu. Atina'da bulunan İngiliz Büyük Elçisi Sir Francis Elliot'un Edward Grey'e yazdığı telgrafta, başbakan Venizelos'un Küçük Asya'da beklenen avantajları elde ettiği takdirde Yunanistan'ın Antant Güçlerinin istediği güvenceyi verebileceğini belirtiyordu.¹⁵ Venizelos'un politikasında Büyük Savaş toprak genişletmek için göz ardı edilemeyecek bir fırsattı.

İzmir'in Yunanistan'a verilme vaadi, Kavala'nın Bulgaristan'a bırakılması ile mümkün olabilirdi. Bu görüş Balkan birliğini sağlamak ve bölgeyi Osmanlı'dan arındırmak için kurulan Balkan Komitesi'nin tavsiyelerine dayanıyordu. Buxton kardeşler tarafından 1903'de kurulan bu komite, Bulgaristan'ı Antant tarafına çekebilmenin tek yolunu Bulgaristan'a Makedonya toprakları üzerinde ayrıcalıklar sağlamakta görüyordu. Hazırlanan "Balkan Devletleri Hakkında Notlar" adlı metinde II. Balkan Savaşında Yunanistan'a geçen Kavala'nın Bulgaristan'a bırakılması istenmişti. Bunun karşılığında da Büyük Yunanistan'ın yaratılmasını sağlayacak Anadolu toprakları Yunanlara vaat ediliyordu.

Venizelos ise Antant Güçlerinden, Anadolu toprakları için, Finike Burnundan Edremit körfezine kadar uzanan ve 125.000 kilometrelik iç bölgeyi kapsayan tüm batı kıyılarını talep etmekteydi. Buna karşı toplamda 2000km² olan Drama, Kavala ve Sarışaban kazalarından vazgeçilecekti. Bu değiş tokuş kaybettiği bölgelerle kıyaslanmayacak düzeyde zenginliğe sahip Anadolu toprakları ve 800.000'den fazla Rum nüfus demekti. Venizelos böyle bir fırsatın bir daha ele geçemeyeceğini savaşa hiçbir şekilde dâhil olmak istemeyen Kral Konstantin ve kurmaylarına (Metaxas, Gounaris ve Streit) anlatmaya çabaladıysa da olumlu bir yanıt alamadı. Yunanistan savaşa girmezse Helenizm hayallerinde müstesna yere sahip Anadolu toprakları tam

¹⁴ LLewellyn Smith, a.g.e., s. 60-61.

¹⁵ Britain Foreign Office, General Series 800/63, 25.01.1915, s. 69.

anlamıyla kaybedilecekti. Üstelik Türk Devletinin tasfiyesi sırasında Doğu'ya yeniden şekil verecek Britanya, Yunanistan'ın genişlemesi için ihtiyaç duyacağı her tür ekonomik ve politik desteği de sağlayacaktı. Venizelos'a göre Anadolu'nun yönetimi Yunan Devleti'nin gücü dışında da değildi.¹⁶

1915-1917 Yunanistan'da siyasi karmaşanın ve egemen sınıfın Venizelist ve anti-Venizelist şeklinde ayrıldığı iç bloklaşma hareketinin (Ulusal Bölünme) en zirve yıllarıydı. Bilhassa 1915-1916 yılları arasında Kralcılar ve Venizelistler arasında dehşete varan olaylar yaşanmıştı.¹⁷ Hükümet başkanı Venizelos, Antant işbirliğine karşı Kral Konstantin'in "küçük ama saygın Yunanistan" fikrini ülkeyi ulusal yalnızlık içinde felakete sürükleyeceğini düşünüyordu. Bu karşıt görüşün neticesinde Venizelos iki kere hükümetten istifa etmek zorunda kalmıştı. 22 Eylül 1915 tarihinde verdiği istifadan sonra Yunan Meclisi 13 Haziran 1917 tarihine kadar kral taraftarlarınca yönetildi. Ancak 19 Nisan 1917 tarihinde Lloyd George, Fransız Başbakanı Alexandre Ribot ve İtalya Başbakanı Paolo Boselli arasında imzalanan St. Jean de Maurienne gizli antlaşmasında hem İtalya'ya Anadolu'da Konya ve İzmir'i içeren bölge verilmiş hem de Kral Konstantin'in kaderi tayin edilmişti. Antlaşmanın sonunda tahttan indirilen Konstantin'in yerine dedesi Kral Georgios gibi İngilizlere yakın siyaset izleyen oğlu Aleksandros getirildi. Boselli'nin de ifade ettiği üzere İtalyanlar İzmir'e karşılık Yunanlara bir kral vermişti.¹⁸ Hükümeti kurma görevi 1916 yılında Selanik'e kaçarak de facto hükümet kuran Venizelos'a verildi. Venizelos, Selanik'ten Atina'ya gelerek 13/26 Haziran 1917 tarihinde Yunanistan'da seferberlik ilan ettikten sonra Büyük Savaş'a dâhil oldu.¹⁹

1918'in on birinci ayının on birinci gününün on birinci saatinde Batı Cephesi'nde susan silahlar Büyük Savaş'ın kazanan ve kaybedenini Paris Barış Konferansı'nda imzalanan antlaşmalarla belirlemişti. Merkezi Devletler karşısında Müttefiklerin galibiyeti, Müttefik (Allied), Daha az Müttefik (Lesser Allied) ve Ortak (Associated) şeklinde suni sınıflandırmaya dayalı bir ayrımla 32 devlet temsilcilerini bir araya getirmiş ve mağluplara dikte edilecek şartlar Paris Barış Konferansı'nda belirlenmişti.²⁰ 30 Ekim 1918 tarihinde Müttefik Devletleri temsil eden İngiliz Amiral Calthrope ile Türk

¹⁶ LLewellyn Smith, a.g.e., s. 81-83.

¹⁷ Konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz: Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, **1915. Ο Εθνικός Διχασμός, [1915. Ulusal Bölünme]**, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015.

¹⁸ Christopher Seton-Watson, **Italy from Liberalism to Fascism, 1870-1925**, Methuen, London 1967, s. 464.

¹⁹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 1914-1995, Timaş yay., İstanbul 2014, s. 128.

²⁰ Almanya ile Versailles, Avusturya ile Saint Germain, Bulgaristan ile Neuilly, Macaristan ile Trianon. Durmuş Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 109-111.

heyetinden Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlığında Yarbay Sadullah Bey, Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve sekreter Ali Türkgeldi arasında imzalanan Mondros Mütarekesi klasik bir silah bırakmanın dışında Türk topraklarının işgal ve paylaşımını içeren maddeler içermekteydi. Venizelos, 30 Aralık 1918 tarihinde “La grece devant le Congres de Paris” (Paris Barış Konferansı Öncesinde Yunanistan) başlığıyla hazırladığı resmi dosyada, Megali İdea ülküsünü hayata geçirmek amacıyla, tüm Yunanların yaşadığı yerlerdeki nüfusu gösteren bir rapor hazırlamıştı. Onlar Konseyi’ne (Yüksek Kurul) sunduğu raporda Yunan Krallığı dışındaki Kuzey Epir, Arnavutluk, Trakya, İstanbul vilayeti ve çevresi, Bulgaristan, Anadolu (Küçük Asya), On iki Adalar, Mısır, Afrika, Amerika, Rusya ve Kıbrıs’ta %45 oranında Yunan yaşadığı iddia ediliyordu.²¹

Venizelos, Paris Barış Konferansında Yunanistan adına haddi aşan taleplerde bulunmuştu. Kendi içinde bile ihtiyatsızlıkla nitelendirilebilecek bu taleplere göre Marmara’nın güney sahillerindeki bir koridor ile Karadeniz ve Çatalca hattına kadar Batı ve Doğu Trakya’nın tamamının ayrıca Batı Anadolu’da Denizli sancağı haricinde tüm Aydın vilayetinin, ki İzmir hâlihazırda bu vilayetin merkeziydi, Yunanistan’a devri istenmekteydi. Ancak ilk talep sadece Türkiye ile diğer Avrupa ülkeleri arasına değil aynı zamanda Bulgaristan ile Ege Denizi arasına Yunan kontrolünde kesintisiz bir toprak şeridinin girmesi demekti. İkinci talepte ise Türkiye’nin en zengin vilayetini ve Anadolu’nun en büyük limanını alarak hatırı sayılır bir Türk nüfusun Yunan idaresi altına verilmesi söz konusuydu. Böylesi bir durum ihtilaf tohumlarıyla birlikte iki milleti karşı karşıya getirmek demekti.²² Venizelos’a göre Ege havzası iklim ve coğrafi bakımından Ege bölgesinin bir parçası olarak Anadolu’dan ayrıydı.²³ Rum nüfus da hesaba katıldığında Batı Anadolu’nun Yunanistan’a verilmesi gerekirdi. Nitekim istatistik bilgilerle desteklenen Venizelos’un bölgedeki talepleri Megali İdea’nın gerçekleştirilmesinde son derece önemli bir yer tutuyordu. Eğer Venizelos’un amacı gerçekleşirse Adriyatik’ten Karadeniz’e kadar uzanan “Helenizm ocağı” sayılan bölge tarihsel sahiplerine iade edilmiş olacaktı. Ancak Yunanistan’ın talepleri, Londra ve St. Jean de Maurienne Antlaşmasıyla karara bağlanan İtalya’nın istekleriyle çatışmaktaydı. İtalya’nın ulusal gurur şeklinde adlandırılabilir

²¹ Ιωάννης Μαζαράκης Αιτιάν, «Οι εθνικές μας διεκδικήσεις στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης Α Εξάμηνου 1919» [Eleftherios Venizelos ve 1919 Barış Görüşmelerinde Ulusal Taleplerimiz], *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο Πρακτικά*, ΕΛΙΑ και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1988, s. 247-248.

²² Arnold Joseph Toynbee, **Τürkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi**, Çeviren: Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe yay., İstanbul 2007, s. 80.

²³ Harold Nicolson, Curzon. **The Last Phase 1919-1925**, Constable and Company, London 1934, s. 95.

duygularına dayanan Anadolu politikası aynı zamanda fazla gelen insan gücüne iş alanı açmak, kömür ve buğday elde etmek için yabancı topraklara gereksinim duymak gibi ekonomik ve sosyal bir temele dayanıyordu. İtalya için Anadolu, Büyük Savaş öncesindeki Afrika'nın yerini almıştı. Kısaca bu bölgenin İtalyan sömürgeciliğine çok şey kazandıracağı aşikârdı.²⁴

Lloyd George, İtalya'nın Güney Anadolu'yu sömürge haline getirmesine ilke olarak karşı değildi. Fakat iki ulus da İzmir'i alamazdı. Üstelik Yunan ve İtalyan çıkarları sadece İzmir için değil On İki Ada konusunda da çakışmaktaydı. Asında Venizelos Kıbrıs dâhil olmak üzere Akdeniz'deki tüm adaları talep ediyordu. Yunanistan'ın Akdeniz'deki en güçlü deniz gücü olan Britanya'nın dostluğunu ve desteğini daima arzuladığını bilen Lloyd George²⁵ İtalya'nın yerine Yunanların İzmir'e asker çıkarmasını Üç Büyüklerin 5 ve 6 Mayıs'taki Onlar Konseyi'nde dile getirdi. Aynı toplantıda On İki Ada'yı İtalyanlara veren 1915 Londra Antlaşmasının haksızlığından ve İtalyanların Rodos adasında giriştiği kıyım ve vahşetten de bahsetmişti. Amerika Başkanı Woodrow Wilson, Britanya Başbakanı Lloyd George ve Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesini onaylamıştı. İzmir'in işgal kararı öğleden sonraki oturumdan önce Venizelos'a açıklandı. 12 Mayıs 1919 tarihinde toplanan Kurul toplantısında Clemenceau, Yunanların İzmir'e asker çıkaracağı kararını Anadolu topraklarının işgali ya da paylaşımı olarak algılanmamasını sadece, halkı korumak amaçlı olduğunu İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando'ya bildirdi. Arthur Balfour, 16 Mayıs sabahı İngiliz diplomat Harold Nicolson ile yaptığı konuşmada Yunanların Anadolu'ya gönderilme kararını tüm güce sahip üç cahil adamın bir çocuğun önderliğinde (Nicolson kendini kastettiğini belirtir) kıtaları parçalaması olarak değerlendirmişti.²⁶ Venizelos'un kışkırtmasıyla Üç Büyükler hiçbir uzmana danışmadan, sonuçlarını düşünmeden bu kararı almıştı. Bu kararın mimarı da Türklere düşmanlığıyla tanınan Lloyd George idi.²⁷

Yunanların Anadolu İşgalinde Muhalif Sesler

Yunanların İzmir'i işgali muhalif kanada göre Başkan Wilson, Lloyd George ve Venizelos'un İtalyanları bir oldubittiye getirme kararının sonucuydu. General Sir Henry Wilson, Türklerin karşı koyma tehlikesini

²⁴ LLewellyn Smith, a.g.e., s. 105-106.

²⁵ Curzon, a.g.e., s. 97.

²⁶ Harold Nicolson, **Peacemaking 1919, Book II**, "As It Seemed Then", Faber and Faber, (yayın yılı ve yeri belirtilmemiş), s. 231-233.

²⁷ LLewellyn Smith, a.g.e., s. 120.

belirterek işgali neredeyse imkânsız görmüştü.²⁸ Wilson'un anılarında “Kurbağalar” olarak nitelendirdiği üç politikacının iyice çıldırmış olduğu yazıyordu.²⁹ Clemenceau, İzmir konusunda kararsızdı ancak söz vermişti. Sonrasında kararından pişmanlık duyup değiştirecekti.³⁰ Lord Curzon, İzmir bölgesinin Yunanlara verilmesine başından beri karşı çıkıp Lloyd George’u sonuçları hakkında uyarıyordu.³¹ Savaş bakanı Winston Churchill kararı büyük bir şaşkınlık ve tereddüt içinde karşılamıştı. Churchill’e göre Wilson, Lloyd George, Clemenceau ve Venizelos telaş içinde böyle öldürücü bir adımı nasıl olup da atmıştı?³² Bakanlar Kurulu’nun beyni sayılan Sir Maurice Hankey, Yunanların Anadolu macerası ile ilgili kuşkularını Lloyd George’a yazdığı mektupla bildirmişti.³³ Ancak tüm uyarılara rağmen güçlü ve genişleyen Yunanistan’ın Doğu Akdeniz’de kuvvet sahibi bir devlet olacağına yürekten inanan Lloyd George, Yunanları Anadolu’ya göndermekte kararlıydı. Oysa Türkiye, zayıflamış bir devlet statüsüyle günden güne can çekismekteydi. Dolayısıyla Lloyd George, kendi fikri dışında hiçbir görüşü dikkate bile almıyordu. Yunanların Anadolu’ya gönderilme kararını uygun bulmayan askeri uzmanların bile uyarılarını önemsememişti. Lloyd George, her halükarda Megali İdea ülküsü etrafında şekillenen Büyük Yunanistan’ı yaratmayı aklına koymuştu. Nitekim Sir Wilson anılarında da Lloyd George’un kendisine “*Venizelos’un güvendiği tek adam benim*” dediğini yazmıştı.³⁴ General Wilson’a göre tüm bunlar akıl karı değildi ve endişelerini bizzat tuttuğu günlüğüne “*umarım bu kötü karar içimizdeki insanların katliamlarına sebep olmaz*” sözleriyle ifade etmekteydi. General Wilson, Venizelos’u kendi istekleri doğrultusunda Üç Büyükleri kullanmakla da itham ediyordu.³⁵ Aslında Venizelos şeytan tüyü olan bir politikacı olduğu yönündeki efsaneyi destekler nitelikte siyasi rotasında ilerliyordu. Bu nedenle Venizelos’un Lloyd George başta olmak üzere Müttefikleri Yunanistan’ın talepleri konusunda ikna etmesi çok zor olmamıştı. Ancak asıl mesele Lloyd George ve Venizelos’un ortak çıkar politikası etrafında dış siyasetlerini şekillendirmesiydi. Lloyd George, Yunanistan’ın Doğu Akdeniz’de İngiliz çıkarlarını koruyabilecek bir deniz gücü olduğuna inanıyordu. Venizelos da Doğu Akdeniz’de her zaman Britanya’nın hâkim güç olacağını

²⁸ Major General Sir Charles E. Callwell, Field-Marshal Sir Henry Wilson Bart., **G. C. B., D.S. O. – His Life and Diaries**, Volume II, Cassell and Company, London 1927, s. 206.

²⁹ Callwell, a.g.e., s. 193.

³⁰ Nicolson, Curzon. **The Last Phase 1919-1925**, s. 103.

³¹ A.g.e., s. 105.

³² Winston S. Churchill, **The World Crisis. The Aftermath**, Thornton Butterworth, London 1929, s. 369.

³³ Llewellyn Smith, a.g.e., s. 124.

³⁴ Callwell, a.g.e., s. 294.

³⁵ A.g.e., s. 208.

düşünüyordu.³⁶ Bu ortak görüş Lloyd George'un Türklere karşı mesafeli duruşunun çok daha ötesinde Yunanistan ile sağladığı çıkar politikasına göre biçimlenmişti.

Neticede 2/15 Mayıs 1919 sabah saat 08.30'da işgal birliklerini oluşturan I. Tümen'in Evzon alayı "Patris" gemisinden karaya çıktı.³⁷ Dönemin önde gelen bazı Yunan gazeteleri tarihi bir gün olarak nitelendirdikleri İzmir'in işgalini "inanması zor ama gerçek. Yaşanılanlar tatlı bir rüya mı yoksa gerçeğin bizzat kendisi mi? İzmir'in rengârenk, güzel kıyısında Fustanella giymiş, süngülü Evzon askerleri, yani bizimkiler... gurur duyduk. Gâvur İzmir! Artık dalgalar bile korkusuzca burası İyonya toprağıdır, burası Yunanistan'dır diye haykırıyor" sözleriyle haber sütunlarına taşımıştı.³⁸ İzmir'de Rumların "Ecdadımızın babası Venizelos"³⁹ sesleriyle alkışladığı Yunan ordusu yerlerini sağlamlaştırabilmek için İzmir'den dağılarak Aydın, Ayvalık ve diğer önemli taşra kentlerini işgal etmiş, bölgede korkunç katliamlar gerçekleştirmişlerdi. Aydın vilayetinin üçte ikisi yerle bir olmuş, şehir adeta harabe yığınına dönmüştü.

İşgalin ardından Venizelos, Epir Genel valisi Aristeidis Stergiadis'i İzmir Yüksek Komiseri olarak atadı. Her ne kadar şehirde Türk yönetimi devam etse de uygulamada yönetim Yunanların denetiminde ilerliyordu. Epir'de sağlam ve dürüst politikacı kabul edilen Stergiadis, Yunanistan'ın elde ettiği yeni topraklara işlerinde yetkin genç memurların gönderilmesini savunuyordu. Çünkü yaşlı politikacıların Yunanistan'daki seçim bölgelerini bırakıp yeni ele geçirilmiş yerleri yönetmeye gitmelerini unvanlarını yükseltmek amaçlı düşünüyordu. Zira birçoğu genel vali unvanını aldıktan hemen sonra Atina'ya dönme yollarını arıyordu. Sınırlarını hızla genişleten Yunanistan, yeni ele geçirilen bölgelerdeki valilerin sıkça değiştirilmesinden çok zarar görmüştü.⁴⁰

Yunanistan'ın siyasal ve yönetsel hamlığı Yunanların Anadolu maceralarında sonu hazırlayacak başat rolü oynayacaktı. Metaxas'ın 1914 yılında Büyük Savaş'ı kazanan ve kaybedenin aynı ölçüde zarar göreceği

³⁶ Γιάννης Μουρέλος, «Ο Βενιζέλος όπως τον είδαν οι ξένοι, 1916-1917» [Yabancıların gözünden Venizelos], *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο, Πρακτικά*, ΕΛΙΑ και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1988, s. 239.

³⁷ **Αθήναι**, «Ιστορικά Ημέραι. Η Σμύρνη κατελήφθη. Η απόφασις της Διασκέψεως» [Tarihî Gün. İzmir işgal edildi. Konferans kararı], 02.05.1919, Αριθ: 194-5953, s. 1.

Αθήναι, «Ιστορικά Ημέραι. Η Σμύρνη Ελληνική. Η αποβίβασις του στρατού μας» [Tarihî Gün. İzmir Yunan toprağı. Ordumuz ayak bastı], 03.05.1919, Αριθ: 195-5954, s. 1.

³⁸ **Πατρίς**, «Η Πραγματοποίηση του Ελληνικού Θρύλου» [Yunan Efsanesinin Gerçekleşmesi], 12.05.1919, Αριθμός: 9008, s. 1.

³⁹ A.g.

⁴⁰ Αλέξανδρος Α. Πάλλης, *Ξενητεμένοι Έλληνες: Αυτοβιογραφικό Χρονικό [Göç eden Yunanlar: Otobiyografik Kronik]*, Αετός, Αθήνα 1953, s. 155.

felaket biçiminde tanımlaması 1922 Ağustos'unda Yunan hezimetıyla de tasdiklenecekti. Öyle ki Yunanistan'ın 1919-1922 yıllarında Anadolu kampanyası süresince yer edinen görüş düşünüldüğünde Metaxas'ın sözleri adeta kehanet niteliğindeydi.⁴¹ Metaxas, Başbakan Venizelos'a yazdığı iki muhtıradan Yunanistan'ın Anadolu işgalini askeri temellere dayanmayan siyasi bir karar olarak görmüş ve Venizelos'un Anadolu politikasına karşı çıkmıştı. Metaxas altı maddede topladığı görüşlerinde Anadolu topraklarıyla ilgili önemli hususlara değinmekteydi.

İlk olarak, Anadolu nüfusunun etnik dağılımına ilişkin yaklaşık 10.000.000 toplam nüfusunun neredeyse 2.000.000 kadarı Yunanlardan oluşuyordu. Daha önemlisi, Yunan nüfusu tek bir bölgede yoğunlaşmak yerine farklı yerlerde dağılım göstermiş ve çoğunlukla kıyı şeridinde küçük gruplar halinde yerleşmişlerdi. Sayıları 7.000.000 civarında olan Müslümanlar, sadece Orta Anadolu platosunda değil aynı zamanda Rum nüfusunun yaşadığı kıyı bölgelerinde de varlık gösteriyordu. Müslüman nüfusun çoğunluğu silah kullanabilen köylülerden oluşurken Yunanlar, Ermenilerle birlikte, çoğunlukla, askeri eğitimden yoksun, kentli nüfusu temsil etmekteydi. Yunanların Anadolu'nun herhangi bir bölümünü ilhak etme girişimi, uzun ve zahmetli bir kampanya yürütmeyi gerektiriyordu. Bu tür bir kampanyanın zorlukları, yolların ve diğer iletişim araçlarının eksikliğinin yanı sıra, ülkenin kuzeyden güneye bir dizi dağlık sıraya dayanan engebeli doğası göz önüne alındığında oldukça zordu. Başka bir ifadeyle Napolyon'un 1812 Rusya işgali deneyiminin tekrarı yaşanırdı. Yunanistan'ın geçici bir askeri avantaj elde etmesi durumunda bile, İzmir'i ve etrafını işgal etmesi, Yunanistan'ın askeri ve mali kaynakları üzerinde muazzam bir katkı sağlayacaktı. Ancak, bu kadar olumlu bir durumun, koşullar ve zaman düşünüldüğünde kısa sürede gerçekleşmesi mümkün değildi. Anadolu'nun coğrafi açıdan tek ve bölünmez bütün oluşturduğu düşünüldüğünde, bir kısmını ana gövdeden ayırıp Türkiye dışındaki bir ülkenin egemenliğine yerleştirmek kaçınılmaz olarak hem ekonomik hem de etnolojik bir sorun yaratacaktı. Batı Anadolu'yu işgal etmek o kadar zor değildi. Basra'dan gidiş geliş izin veren bir ırmak ve İzmir'den de vadilere yayılım gösteren bir demiryolu sistemi kolayca iç bölgelere ulaşılmasını sağlamaktaydı. Asıl mesele Batı Anadolu'da tabii sınırlar bulunmadığından bir kez işgal edildikten sonra elde tutulabilmesiydi.⁴² Metaxas, bunun sağlanamadığı durumda

⁴¹ A.A. Pallis, *Greece Anatolian Venture and After. A Survey of the Diplomatic and Political Aspects of the Greek Expedition to Asia Minor (1915-1922)*, Methuen, London 1937, s. 22.

⁴² Toynbee, a.g.e., s. 258.

Anadolu girişiminin sadece felakete yol açabileceğini ve geriye kalan harabenin de Anadolu Rumlarını direkt etkileyeceğini ifade etmişti.⁴³

Yunan Hükümeti sadece iç politikasında değil dış politikasında da ikileme girmişti. Venizelos, Anadolu'daki İtalyanların maddi manevi yardım ettiği Türkleri Yunan işgaline karşı direnmeye kışkırttığından şüpheleniyordu.⁴⁴ Diğer taraftan Yunan işgalinin akıllıca bir iş olup olmadığı konusunda Fransızların kuşkusu Clemenceau'nun İzmir'e Müttefikler arası bir soruşturma kurulunun gönderilme talebini getirmişti.⁴⁵ Kurul, Anadolu'daki Yunan işgaline son vererek bölgeden Yunanları çıkarmak talebindeydi. Clemenceau başta olmak üzere kurulun Yunanlar hakkındaki görüşü Müttefiklerin yardımı olmaksızın Yunanistan'ın askeri ve ekonomik açıdan İzmir'de kalamayacağı yönündeydi. Fakat, Venizelos, on iki tümenlik bir orduyla Mustafa Kemal'in 70.000 kişiyi bulmayan adamlarından korkmadığını söyleyerek kurulu ikna etmeyi başardı. Aslında Venizelos, Yunan işgaline karşı Türk direnişini görmezden gelme eğiliminde olsa da içten içe gidişatın aleyhte ilerlediğinin de farkındaydı. Bu durum hem bir tedirginlik hem de umutsuzluk yaratmıştı. Venizelos, kendisinin ve Yunanistan'ın bitik olduğunu Lloyd George'a söylemesi için Sir Henry Wilson'a adeta yalvarmıştı.⁴⁶ Yunanlar tek başlarına ne Türk direnişini kırabilirdi ne de tüm Anadolu'yu ele geçirebilirdi. Müttefiklerin yardım ve desteği olmaksızın bir başına Anadolu'daki sorunu çözmesi mümkün değildi. İngiliz Kuvvetleri Kumandanı General Milne'nin raporunda Batı Anadolu'daki Yunan işgalinin tehlikeli bir hata olduğunu düşündürten ifadeler bulunuyordu. Milne, Yüksek Konsey'e sunduğu raporunda Yunanların bulundukları mevzilerde kalmalarını daha fazla ilerlememeleri önermişti.⁴⁷ Yunanların Batı Anadolu işgalinin denetlenmeyecek hale gelmesinden korkan Yüksek Konsey, "Milne Hattı"nı kabul etmişti. Yüksek Konsey'in keyfe göre saptanmış bir çizgiyi geçmemeleri hususunda yüklediği zorunluluk, Yunanlara zor olsa da, kabul etmekten başka bir çıkar yol bırakmamıştı. Nitekim Venizelos'un dış siyasetindeki temel ilke Britanya ve

⁴³ Pallis, a.g.e., s. 22-25.

⁴⁴ Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922. Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç yay., Ankara 1997, s. 264.

⁴⁵ Kurul'da ABD adına Amiral Bristol, Fransa adına General Bunoust, İngiltere adına General Hare, İtalya adına General Dallolio ve Yunanistan adına Albay Mazarakis bulunuyordu. Ağustos ayında çalışmaya başlayan kurul ekim ayında raporunu verdi. Rapor Yunanların İzmir çıkarması sırasında çıkan olaylardan, Yunan kuvvetlerinin ilerlemesi esnasında iç bölgelerde meydana gelen düzensizlikten ve kan dökülmesinden Yunanları sorumlu tutuyordu ve rapor özünde Yunanlara çok karşıydı. LLewellyn Smith, a.g.e., s. 166.

⁴⁶ Callwell, a.g.e., s. 206.

⁴⁷ LLewellyn Smith, a.g.e., s. 165.

Müttefiklerin Yunanistan ile kurduğu işbirliğine dayandığından Yunan ordusu her hangi bir izin almadan içlere doğru gönderilemezdi. Öte yandan Yunan ordusu Kuva-i Milliyeçilerle üç farklı cephede savaşabilecek kadar büyük olmadığı gibi kara ve deniz araçlarından da yoksundu. Yunanistan, İzmir'in işgaliyle geri dönülmez bir yola girmişti. Ancak Venizelos, siyasi bağlamda tutunduğu Megali İdea ülküsünden saygınlığını yitirme korkusundan ve yaradılışından dolayı kolay kolay da vazgeçemezdi. Venizelos'un siyasi hırsı o kadar büyüktü ki Yunan askerinin ilerlemesi konusunda Yüksek Konsey'e yaptığı başvuru Stergiadis ve General Paraskevopoulos tarafından bile abartılı bulunmuştu.⁴⁸

Osmanlı Devleti'ne uygulanacak barış antlaşmasının koşullarını belirleyen San Remo Konferansından (18-20 Nisan 1920) kısa süre önce Churchill, Wilson ve Curzon, Mareşal Foch'un Versay'daki raporuna⁴⁹ dikkat çekerek Venizelos'u Yunanistan'ın Anadolu işgali hususunda bir kez daha uyardı. Churchill, İngiltere'nin Trakya ve Anadolu'ya ne asker ne de para yardımıyla bulunmayacağını ancak gerekli silah ya da savaş gereçleri gibi mühimmatı sağlayabileceğini söylemişti. Wilson çok daha açık ifadelerle Venizelos'u ülkesini uçuruma sürüklemekle itham ediyordu.⁵⁰ Venizelos'un İngiltere'nin son anda Yunanistan'a yardım edeceğine olan inancı o kadar sağlamdı ki Türkiye ve Yunanistan arasında çıkabilecek olası bir savaşın Yunanistan'ı kötürüm bırakma tehlikesini dahi dikkate almamıştı.

Milletler Cemiyetinin temel ilkelerini karara bağlayan antlaşmaları imzalayan Müttefikler, 22 Nisan 1920'de Osmanlı Devletini Paris Barış Konferansına çağırdı. Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa başkanlığında bir heyet Paris'e gönderildi. Ancak barış şartlarını öğrenen Ahmet Tevfik Paşa "devlet mefhumu ile kabil-i olmadığını" bildiren telgrafı İstanbul'a göndererek görüşmelerden çekilmişti. Müttefikler antlaşmanın Türklere bir an önce kabul ettirebilmenin telaşındaydı ve Yunanistan'ın antlaşmayı uygulayıp uygulamayacağı hususunda da yoğun kaygıları bulunuyordu. Venizelos, Yunanistan'ın gerekli güce sahip olduğu konusunda kendinden emin konuşmalar yapıyor bilhassa Müttefiklerle işbirliği yapılırsa Yunanistan'ın gerekli her tür çabayı göstereceğini vaat ediyordu. Venizelos'a göre Türk direnişi Müttefikler tarafından gereksiz ölçüde abartılmaktaydı.⁵¹

⁴⁸ A.g.e., s. 177.

⁴⁹ Foch'un 30 Mart tarihli raporuna göre Türkiye'nin kabul etmeyeceği bir barış antlaşması ancak yirmi yedi tümen askerin gerekli desteğiyle yürürlüğe konulabilirdi. Ancak böylesi bir kuvvetin oluşturulabilmesi hayal gücünün çok ötesinde bir durumdu. LLewellyn Smith, a.g.e., s. 177.

⁵⁰ Callwell, a.g.e., s. 230.

⁵¹ LLewellyn Smith, a.g.e., s. 181.

Ancak Anadolu'nun istilasını hoşgörüyü karşılamayan Türklerin Milli Mücadele ruhunu tutuşturacak ateşi yakması Venizelos'un altyapısı olmayan özgüvenini birkaç sene sonra yerle bir edecekti. Doğu vilayetlerinin müfettişliğiyle görevlendirilen Mustafa Kemal önderliğinde yabancı müdahalesine karşı başlatılan ulusal direniş, Yunanların Anadolu'daki mevcudiyetine karşı bir tehdit olarak tüm yurda yayılmıştı. 14-15 Haziran 1920 gecesinde Kuva-i Milliye orduları ilk kez İngiliz ordusuna doğrudan doğruya meydan okumuş ve söz konusu direniş Müttefiklerin İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki mevzilerini tehlikeye düşürmüştü. Bunun üzerine Sir Henry Wilson, İstanbul'un savunulması için Trakya'daki Yunan tümenlerinden birinin kullanılmasını önermek zorunda kaldı çünkü eldeki mevcut askerler sadece Yunan askerleriydi. Lakin bir tümeni ödünç almak Yunanların Anadolu'da ilerlemesine izin vermek demektir ve Lloyd George bu durumda nihai kararını da vermiş oldu. 21 Haziran 1920 tarihinde, Mareşal Ferdinand Foch'un raporuna rağmen, Yunanların ilerlemesine dair karar Yüksek Konsey tarafından onaylandı. 22 Haziran 1920'de Yunan ordusu Milne hattını geçerek Alaşehir, Manisa, Akhisar, Bandırma, Bursa ve Uşak'ı işgal ettiler. Venizelos artık çok daha büyük emellerini gerçekleştirmek niyetindeydi. Yunan harekâtı Trakya'da da başlamış ve akabinde Edirne de işgal edilmişti.

Rizospastis Gazetesi'nin Savaş Muhalifliği ve Propaganda Çalışmaları

Georgios Filaretos tarafından 9 Şubat 1908 tarihinde ilk sayısını çıkaran Rizospastis Gazetesi, başta sadece Atina ve Selanik'te on beş günde bir yayına hazırlanan monarşi karşıtı bir gazeteydi. Her ne kadar benzer isimli iki gazete daha önce 1850'de Korfu'da ve 1862-1863 yılları arasında Kefalonya'da çıkarılmış olsa da, Rizospastis Gazetesi ile hiçbir ilgisi bulunmuyordu. Gazetenin başlarda edindiği misyon krallık rejimine karşı ciddi halk hareketlerinin pekiştirilmesini yaymaya yönelikti. Öyle ki Filaretos, Yunanistan'da 1909 Gudi darbesi ile başa gelen Venizelos'un krallık kurumunu sona erdireceğine dair başlarda ümitlenmiş ancak Venizelos'un kutsal gördüğü saray ve saray geleneğine karşı olmadığını belirtmesi üzerine büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştı. Liberal Parti (Fileleftheron) başkanı Venizelos'un bu siyasi tavrı Filaretos'un sert tutumuyla karşılanmıştı.⁵²

⁵² Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Β, Αθηναϊκai Εφημερίδες 1901-1959* [Yunan Basın tarihi. Cilt II, 1901-1959 Atina Gazeteleri], (χ.ε), Αθήναι 1959, s. 141.

Filaretos'un sahibi olduğu Atina'daki Rizospastis Gazetesi "*ulusal, siyasi ve toplumsal gazete*"⁵³ ibaresiyle 1911 yılına kadar yayın hayatını sürdürdü.

1916 yılında Venizelos'un Selanik'te kurduğu de facto hükümeti ile birlikte Rizospastis, "siyasi gazete" tabiriyle yeniden basılmaya başladı. Yannis Petsopoulos tarafından yalnızca Çarşamba ve Pazar günleri çıkan gazete, Venizelist, Antant yanlısı, ulusalcı bir tutum içinde Liberal Parti'nin gazetesiydi. Ancak gazetenin bürosu 1916'da kral yanlısı subaylar tarafından yerle bir edilince, Petsopoulos, Temmuz 1917'de gazeteyi Atina'ya taşıdı ve Filaretos'tan Rizospastis gazetesinin isim telifini alarak yeniden yayın hayatına başladı. 1917-1918 yılları arasında gazete, "*demokratik ilkeler gazetesi*"⁵⁴ alt başlığıyla liberal, demokratik, ilerici, reformist ve sosyalist bir tavır içinde yayınlarına devam etti.

Gazetenin I. dönemi olarak adlandırılan ve ilk sayısını 23 Temmuz 1917 tarihinde çıkaran Rizospastis'in hedefi işçi sınıfının devrimsel hareketini ve Yunan ulus mücadelesini desteklemeye yönelikti. Aynı dönemde Yunanistan'da örgütlü işçi hareketinin ve işçi partisinin ortaya çıkması Rizospastis gazetesinin tavrını da bu fikirler doğrultusunda şekillendirdi. Başlangıçta, Sosyalist İşçi Partisi'nin resmi yayın organı, haftalık çıkan "İşçi'nin Mücadelesi" (Ergatikos Agon) gazetesi olmasına rağmen, Rizospastis Yunanistan'ın yeni doğan İşçi Partisinin ilk adımlarına eşlik etmişti. 1917 Ekim Devriminin etkisi altında kalan Rizospastis gazetesinin Eylül 1918'de yayın hayatı yeniden sona erdi. Aralık 1918'de tekrar basılmaya başlayan ve gazetenin II. dönemi olarak adlandırılan bu süreçte örgütlü işçi devrimi hareketine daha fazla yakınlığı. Ekim 1918'de, sonrasında Yunanistan Komünist İşçi Partisi olarak değişen, Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi kurulunca (SEKE) yayın politikasını partinin siyasi yapısı doğrultusunda belirledi.⁵⁵ Rizospastis gazetesi işçi sınıfının bu genç partisini destekliyor, mücadelelerini sütunlarında yer verdikleri yazılarla ifade ediyor ve Ekim Devrimi'ne sempati duyuyordu. Bu yüzden Müttefik Güçler, 1919'ların başlarında Ukrayna'nın Sovyet karşıtı savaş kampanyasına Yunan ordusunu gönderdiğinde Rizospastis gazetesi Sovyet işçilerini ve köylülerini destekleyerek Sovyet Devleti'nin bütünlüğünü ve dokunulmazlığını yazılarıyla savunmuştu.⁵⁶ 15 Eylül 1919'da, Rizospastis gazetesi yeni bir

⁵³ Ριζοσπάστης, 15.04.1910, Αριθμός: 107, s. 1.

⁵⁴ Ριζοσπάστης, 23.07.1917, Αριθμός: 1, s. 1.

⁵⁵ Ριζοσπάστης, Ένθετη Έκδοση: 7 Μέρες μαζί, «60 Χρόνια Επόν» [60 Yıllık Destan], 23.02.2003, Αριθμός: 8507, s. 15.

⁵⁶ Ριζοσπάστης, Ένθετη Έκδοση: 7 Μέρες μαζί, «Σημαία της εργατικής τάξης - Απελευθερωτικό λάβαρο του λαού» [İşçi sınıfının bayrağı-Halkın özgürlük sancağı], 10.02.2008, Αριθμός: 9999, s. 11-14.

döneme girdi ve “*demokratik ilkeler gazetesi*” ibaresini kaldırarak yerine “*sosyalist gazete*”⁵⁷ ifadesini kullanmaya başladı. 1 Haziran 1920’de Sosyalist İşçi Partisinin denetimi altına giren gazetenin mülkiyeti Temmuz 1921’de Petsopoulos tarafından tamamen partiye devredildi. Rizospastis, 1 Ağustos 1921’den 24 Ağustos 1926’ya kadar Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi’nin (Komünist Parti)⁵⁸ resmi yayın organı oldu.⁵⁹

Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi, Yunan ordularının Anadolu işgalini ülkenin egemen sınıfının Yakın Doğu toprakları üzerindeki emperyalist emelleri olarak tanımlıyordu. Yunanistan’ın bu emperyalist projenin destekleyeni olmasının en önemli nedeni de Megali İdea ülküsüyle Anadolu topraklarının bir bölümünün ilhak edilmesi idi. Böylece başta İngilizler olmak üzere bölgedeki Büyük Güçler sayesinde Yunan kapitalist sınıfının da çıkarları korunmuş olacaktı.⁶⁰ Ancak partinin savaş karşıtı tutumu başından beri var olan bir durum değildi. Örneğin Yunanistan Genel İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (GSEE) kuruluş konferansında Yunan ordusunun İzmir’e çıkışını destekleyen bir önergeyi kabul etmişti. Fakat savaşın uzun vadeli bir askeri kapışmaya evirileceğinin netleşmesi üzerine Yunan solunun zaman içinde savaş karşıtlığı politikası da berraklaştı.⁶¹ Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi de Yunan ordusunun Anadolu işgalini haksız ve maceracı bir savaş olarak tanımlıyordu. Partinin 10 Eylül 1920 tarihli manifestosunda Yunan halkını emperyalistlerin emellerine ve egemen sınıfın halkın üzerine yüklediği sömürüye karşı direnmeye çağırıyordu. “*Burjuvanın kutladığı barış ve halkın arzuladığı barış*” başlıklı manifestoda son cümle “*yaşasın Doğu (Anadolu) halklarının özgürlüğü, yaşasın dünyadaki tüm özgürlükler!*”⁶² olarak bitirilmişti. Söz konusu manifesto Yunanistan Sosyalist İşçi Partisinin resmi yayın organı olan Rizospastis gazetesinde de manşetten yayımlanmıştı.⁶³ Rizospastis, savaş karşıtı politikasını bilhassa Anadolu işgaline karşı neredeyse tüm haberlerinde sert bir dille sürdürmüştü. Yunanistan’daki Kasım 1920 seçimlerinden çok az bir zaman önce Yunan halkına ve askerine yönelik yayımlanan manifestoda “*sömürüye hayır, Venizelos’a hayır!, Çifilik*

⁵⁷ Ριζοσπάστης, 15.09.1919, Αριθμός: 771, s. 1.

⁵⁸ 3 Aralık 1924’de yapılan partinin 3. olağanüstü kongresinde Sosyalist İşçi Partisi (SEKE) adı Komünist İşçi Partisi (KKE) olarak değiştirildi. Ριζοσπάστης, Ένθετη Έκδοση: 7 Μέρους μαζί, «Από το ΣΕΚΕ στο ΚΚΕ» [SEKE’den KKE’ye], 21.11.2004, Αριθμός: 9034, s. 11.

⁵⁹ Μάγερ, a.g.e., s. 143-145.

⁶⁰ Ριζοσπάστης, Ένθετη Έκδοση: 7 Μέρους μαζί, «Η Μικρασιατική Καταστροφή» [Küçük Asya Felaketi], 19.08.2012, Αριθμός: 11337, s. 2.

⁶¹ Foti Benlisoy, *Kahramanlar, Kurbanlar, Direnişçiler. Trakya ve Anadolu’daki Yunan Ordusunda Propaganda, Grev ve İsyan 1919-1922*, İstos yay., İstanbul 2014, s. 30.

⁶² Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα 1918-1924, Τόμος Πρώτος [ΚΚΕ. 1918-1924 Resmi Metinler], Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1974, s. 104-110.

⁶³ Ριζοσπάστης, 13.09.1920, Αριθμός: 1110, s. 1.

*ağalarına, krallara hayır!, Savaşa hayır, seferberliğe hayır!”*⁶⁴ ifadeleri Balkan Savaşlarından bu yana sekiz senedir aralıksız savaşan bir halkın nezdinde önemli ve karşılık görmesi muhtemel güçteydi.

14 Kasım 1920’de Venizelos’un seçimlerde umulmadık bir yenilgiye uğraması ve iktidardan düşmesi Yunanların savaş yorgunluğunun net bir göstergesiydi. Venizelos’un kendisi bile beklenmedik seçim sonuçlarını şaşkınlık içindeki Lloyd George’a yazdığı 27 Kasım 1920 tarihli mektubunda şu sözlerle dile getirmişti: “*Sevgili Başkanım, tarafıma yazdığınız mektupla verdiğiniz destek için size ne kadar teşekkür etsem az. Sarf ettiğiniz ifadelerde İngilizlerin yanımda olduğunu bilmek memnun edici. Yunanistan’daki seçimlerin sonucu beklenmedik oldu. Demokrasi hususunda herhangi bir umutsuzluğa gerek yok. Savaştan yorgun düşen Yunan halkını kınamamalıyız çünkü her şeyden önce, ateşkesin ardından 2 yıl daha seferberliği devam ettirme zorunluluğundaydım ve terhis açısından kesin bir netlik de yoktu.*”⁶⁵ Venizelos’un iktidardan düşüşünü “*şimdi ben tek kaldım*”⁶⁶ sözleriyle yorumlayan Lloyd George da en az Venizelos kadar altüst olmuş ve şaşkıncı. Seferberliğin uzamasından dolayı Yunan halkının ve askerlerin hoşnutsuzluğu o kadar ayyuka çıkmıştı ki Selanik bölgesinden adaylığını koyan Alexander Pallis, seçim kampanyası için gittiği bir köyde Venizelos’un dış politikası hakkında olumlu konuşan milletvekili adayını halkın ses çıkarmadan sonuna kadar dinlediğini ancak konuşma biter bitmez hep bir ağızdan “*yaşasın Konstantin!*” diyerek salonu terk ettiğini yazmıştı.⁶⁷ Çünkü Kral Konstantin demek terhis demekti. Zira 1911’de askere alınan ve hala terhis olmayan askerler vardı. Bursa’da askeri hastanede Yunan askerleri tarafından çıkarılan *Fliaria (Gevezelik)* gazetesi bu hoşnutsuzluğu farazi bir tiyatro ilanında ironik bir dille şöyle aktarmıştı: “*Bu gece, Asya Tiyatrosunda: 20 yıldır Asker.*”⁶⁸ Venizelos’a göre Kralcılardan oluşan muhalefet, askerın terhisini slogan haline getirerek seçimleri kazanmış kabul edilse de, aslında ne terhis ne de savaşı sonlandırma ile ilgili resmen bir söz de vermemişti. Yine pek çok Yunan, özellikle askerler, muhalefetin savaşa son vereceği umuduyla Venizelos’a oy vermişti. Yakınları askere alınan seçmenler savaşa bir an evvel son verilmesini Venizelos’tan değil muhalefetten bekliyorlardı.⁶⁹

⁶⁴ Ριζοσπάστης, 27.09.1920, Αριθμός: 1133, s. 2.

⁶⁵ David Lloyd George, **The Truth About Peace Treaties**, Volume II, Victor Gollancz Ltd, London 1938, s. 1345-1346.

⁶⁶ Churchill, a.g.e., s. 387.

⁶⁷ Πάλλης, a.g.e., s. 177.

⁶⁸ Benlisoy, a.g.e., s. 10.

⁶⁹ LLewellyn Smith, a.g.e., s. 222, 224.

Yunanistan'da savaş karşıtı faaliyetleri yürüten en güçlü kesim "Bolşevizm virüsü"ne⁷⁰ maruz kalan Yunanlardı. Bunların arasında cephede savaş karşıtı propagandayı yürüten komünist askerler de bulunuyordu. Yunan hükümetinin Anadolu'daki ulusal hedeflerini yerine getirebilmek için Müttefiklerin desteğine ihtiyaç duyması nedeniyle 1919 yılında Venizelos, Antant Güçleri'nin Ukrayna'da Kızıl Ordu'ya karşı yürüttükleri askeri harekâta Yunan ordusunu da göndermişti.⁷¹ Fransız güçlerine destek vermek amacıyla gönderilen iki tümen asker Ukrayna seferi sırasında yayılmakta olan Bolşevizmin⁷² etkisinde kalarak savaşa dair fikirlerini değiştirmişti. Askerlerin önemli bir bölümü Anadolu'ya sevk edilecek birlikler olduğundan Yunan ordusunun Anadolu işgalinde Bolşevik propagandayı da devam ettirecek kesimi oluşturacaktı. Diğer taraftan Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi'nin askerlere yönelik hazırladığı manifestoda da savaş muhalifliği şu sözlerle dile getirilmekteydi: *"Cephedeki asker yoldaşlar, bugün sizi ölmeniz için cepheye gönderenler, zenginleşmek için barışta alın terinizi, savaşta kanınızı sömürenlerdir. Sizler cephelerde ölüm kalım savaşı verirken onlar, iktidarla el ele verip savaş süresince halktan çaldıklarıyla zenginliklerine zenginlik katıyorlar. Çocuklarınız açlıktan, evleriniz mutsuzluktan kırılıyor. İktidarı ellerinde tutanlar, sizleri cepheden cepheye sürükleyerek aralıksız sekiz yıldır sizleri savaştırıyor, size eziyet ediyor."*⁷³ Rizospastis gazetesi de manifestoyu destekler nitelikteki bir köşe yazısında seferberlik kararını benzer ifadelerle eleştirmekteydi: *"Hükümet, Antant güçlerine verdiği söz üzerine, savaş programını yerine getirmek için tüm firarileri ve yoklama kaçaklarını orduya göreve çağırıyor. Hele şunlara bir bakın! Yunanistan yine bir seferberlik ilan edip savaşı sürdürüyor. Yunanistan, biçare ulus... Sekiz yıldan bu yana sürekli bir savaşın içinde. Yunanlıları mutsuzluğa boğan savaşın yükünü bu millet sekiz yıldır üzerinde taşıyor. Yabancı çıkarlara hizmet eden iktidarın oyu yere batsın. O kadar insanın hayatına, ekonominin felaketine mal olan şey nedir? Tüm bu felaketi hiç mi görmüyorlar?"*⁷⁴

Gerek Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi gerek Rizospastis gazetesi kapitalist sınıfın çıkarları için gerçekleştirilen savaşlara el ele verip karşı

⁷⁰ Benlisoy, a.g.e., s. 28.

⁷¹ Ριζοσπάστης, «Η ελληνική εκστρατεία στην Ουκρανία το 1919» [1919 Ukrayna'da Yunan Askeri harekati], 16.03.2014, Αριθμός: 11796, s. 17.

⁷² Rusya'da Bolşevik hareketinin ve yabancı ülkelerdeki Bolşevik propagandanın yavaş ama emin adımlarla ilerlediğine ve dünyanın büyük bir bölümünde etkin hale geldiğine dair uyarı nitelikli gizli belge için bkz: **Cabinet Office** 24/114/101, 12.11.1920, s. 529-530.

⁷³ Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα 1918-1924 [ΚΚΕ. Resmi Metinler 1918-1924], Τόμος Πρώτος, s. 151-152.

⁷⁴ Ριζοσπάστης, «Η Ελλάς εν επιστράτευση» [Seferberlikte Yunanistan], 07.01.1921, Αριθμός: 1235, s. 1.

durulması yönünde mesajlar veriyordu. “*Bu trajikomik durum ne zamana dek sürecek? Ne zamana kadar enayiler birbirini boğazlayacak?*”⁷⁵ yorumlarıyla savaşın sermaye sınıfının çıkarlarına hizmet etmekten başka bir sebebi olmadığını ağır bir dille vurguluyordu. Yunan halkının savaş bıkkınlığı gazetesinin köşe yazılarında “*Antant’a rağmen hükümet halkın sırtına binen yükü sona erdirmelidir. Halk bu sömürüye daha fazla dayanamıyor*”⁷⁶ ifadeleriyle sıkça yer almaktaydı. Diğer taraftan İzmir’i alabilmek için korkunç rekabete giren ve bu yüzden Müttefiklerin peşinden koşan Yunanların sözde kurtarıcılarını (Venizelistler) büyük vatanperverlikleri (!) dolayısıyla alaycı bir dille eleştirmektedir. Çünkü gazeteye göre Yunan halkının İzmir umurunda bile değildi.⁷⁷ 1 Ocak 1921 tarihli gazete nüshasında Yunan ordusunun bir kanadının Bağdat demiryoluna kadar ulaşmasının bildirilmesi bile alay konusu olmuştu. 1920-21 yılları arasında Başbakanlık görevinde bulunan Rallis’e “*Bay Rallis hiçbir şey sizi yolunuzdan alıkoymasın! Yunan ulusunun şanlı tarihi bunu gerektirir. Acaba Bağdat’ta da kurtarılması ulusal görevimiz olan sarıklı bir Yunan ikamet etmekte midir?*”⁷⁸ sözleriyle ironik dilde seslenilmişti. Gazetesinin 15 Ocak 1921 tarihli nüshasında da Megali İdea’nın politik sloganı sayılan “nerde bir Yunan varsa orası Yunan toprağıdır” ifadesi yine alaycı bir üslupla eleştirilmişti: “*Bağdat da Yunan Krallık toprağına dahildir çünkü orada eski çağlardan kalmış kurtarılmayı bekleyen bir Yunan ailesi oturur.*”⁷⁹ Gazete, Antant’ın ikiyüzlülüğünden ve Yunanistan’ın iç işlerine müdahalesinden son derece rahatsızlık duyduğunu da belirtiyordu. Bu müdahaleyi ulusun egemenlik haklarına yapılan en büyük terbiyesizlik olarak nitelendirmişti.⁸⁰ Gazetesinin bir diğer ithamı Yunan hükümetinin emperyalist güçlerin hizmetinde olduğu ve onların çıkarlarına hizmet ettiği için halkını savaşa sürüklediği yönündeydi. Gazetede çıkan köşe yazısında Yunanistan’ın Avrupa’nın politik, askeri ve ekonomik açıdan kölesi, kötü emellerinin de kör organı olduğu yazılmıştı. Avrupa’nın kapitalist yönetimi çıkarları için Doğu’da küçük halkları birbirine boğazlatıyordu ve dökülen onca Yunan kanının da sebebi bu yüzdendi.⁸¹ Gazetede çıkan başka bir haberde Büyük Güçler, beş yıldır Avrupa’da sürdürdüğü savaşın ateşini Doğu’ya da sıçratmış ve Anadolu’da din, dil, ırk ayrımı olmadan kardeşçe yaşayan halkları kin, öfke, nefret duygularıyla

⁷⁵ Ριζοσπάστης, «Από την άποψιν μας», [Görüşümüzden] 12.01.1921, Αριθμός: 1240, s. 1.

⁷⁶ Ριζοσπάστης, «Ο λαός δεν αντέχει πλέον» [Halkın dayanacak gücü kalmadı], 12.01.1921, Αριθμός: 1241, s. 1.

⁷⁷ Ριζοσπάστης, «Οι Σωτήρες» [Kurtarıcılar], 17.01.1921, Αριθμός: 1248, s. 1.

⁷⁸ Ριζοσπάστης, «Από την Βαγδάτην» [Bağdat’tan], 01.01.1921, Αριθμός: 1230, s. 1.

⁷⁹ Ριζοσπάστης, «Πατριωτισμός, Μούχλα και Κοτόπουλα» [Vatanperverlik, Küf ve Tavuklar], 15.01.1921, Αριθμός: 1243, s. 2.

⁸⁰ Ριζοσπάστης, «Τελευταίος Μπάτσος» [Son Tokat], 25.01.1921, Αριθμός: 1253, s. 1.

⁸¹ Ριζοσπάστης, «Μόνο εκεί», [Sadece orada], 16.01.1921, Αριθμός: 1244, s. 1.

birbirine düşürmüştü. Bu vahşetin tek sorumlusu Büyük Güçlerin emperyalist emellerine alet olan hükümetlerdi. Burjuva basını da kendi çıkarları için kin tohumları saçan propagandist yayınlarıyla savaşı desteklemekteydi.⁸²

Yunanistan'da sıkıyönetim ve seferberlik, basın üzerindeki sansürün baş argümanıydı. Bu nedenle Rizospastis, Foni tou Ergati (İşçinin sesi), Ergatikos Agon (İşçi Mücadelesi) gibi radikal sol görüşlü gazetelerin dışındaki diğer gazetelerde milliyetçi böbürlenmenin dışında savaş karşıtı bir haber anlayışı söz konusu değildi. Rizospastis, resmi gazete dâhil olmak üzere diğer Yunan gazetelerinin gerçeği halktan gizlediğine ve halkı yanılttığına dair çeşitli ithamlarda bulunuyordu.⁸³ Örneğin *“bize hakikati söyleyin”* adlı köşe yazısında hükümete karşı ağır suçlamalar yapılmıştı: *“Hükümet ordumuzun parlak zaferini ilan ediyor. Öte yandan Avrupa basını Yunan ordusunun yenilgisini yazıyor. Hükümet, bırakın bu haberleri yalanlamayı, Yunan ordusunu zafer kazanmamasına rağmen zafer kazanmış gibi gösteriyor. Buna artık bir dur denmelidir. Dış politikasında ulusal propaganda yapmayı artık sona erdirmelidir. Yurt dışından gelen gazeteler sadece sıradan haberleri getirmiyor aynı zamanda ayrıntılı ve kesin sayılarla askeri raporlar da sunuyor. Kemal'in ordusu tarafından esir edilen binlerce Yunan askerinden, çok sayıdaki Yunan askerinin öldüğünden, Yunan ordusunun geri çekilmesinden bahsediyorlar. Yunan halkı savaşın gidişatı hakkında bilgilendirilmelidir. Gerçek nedir? Doğru rakamlarla can kaybımız ne kadardır? Şayet Yunan hükümeti bu görevi yerine getirmezse biz gazete olarak yabancı basının Anadolu cephesiyle ilgili neler yazdığını Yunan halkına aktaracağız. Bizler, böylesine büyük bir aldatmacanın yükünü Yunan halkının sırtına yüklemenize izin vermeyeceğiz. Bu durum haddi aşan bir aldatmacadır.”*⁸⁴ Benzer bir örneğe *“hükümet gerçeği saklıyor. Bursa ve Afyonkarahisar cephesinde Yunan ordusunun geri çekildiğini sansürlüyor”*⁸⁵ haberinde de yer verilmişti.

Diğer Yunan gazetelerinden farklı olarak Rizospastis'in savaş karşısındaki gerçekçi tutumu özellikle cephedeki komünist askerlerin siyasal gelişmelerden doğru düzgün haberdar olmasını sağlamaktaydı. Cepheden gazeteye gönderilen bir asker mektubunda bu memnuniyetten şu sözlerle bahsediliyordu: *“Sayın yetkili, son birkaç aydır Rizospastis'te çıkan mevcut*

⁸² Ριζοσπάστης, «Τα Αιώνια Θύματα», [Bitmeyen Ölümler], 08.11.1921, Αριθμός: 1588-99, s. 1.

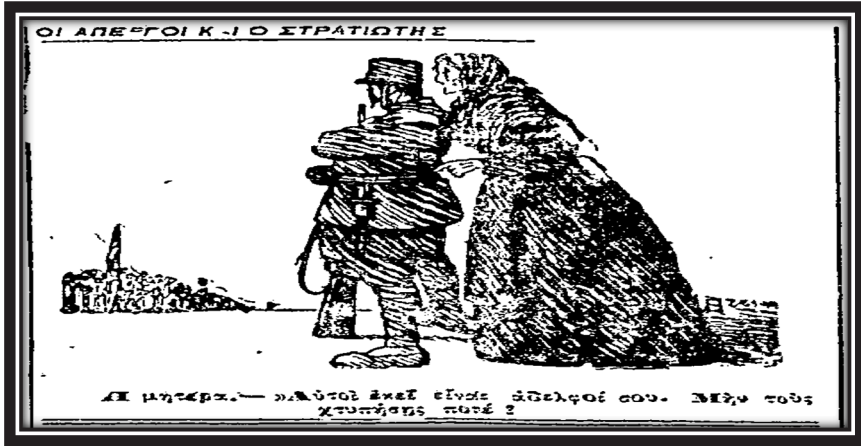
⁸³ Ριζοσπάστης, «Τι καλείται να διαψεύσει;» [İnkâr etmek için ne söylenir?], 21.01.1921, Αριθμός: 1240, s. 1.

⁸⁴ Ριζοσπάστης, «Πείτε μας την Αλήθεια» [Bize gerçeği söyleyin], 19.01.1921, Αριθμός: 1247, s. 1.

⁸⁵ Ριζοσπάστης, «Η Πολιτική Κατάσταση» [Siyasi durum], 01.04.1921, Αριθμός: 1819, s. 2.

politik durumla ilgili makaleler sadece komünistler arasında değil aynı zamanda fanatik milliyetçiler arasında da coşku yaratmaktadır. Burjuva basınının zehir ve sahtekarlık dolu haberleriyle kafası yıkanmış okuyucu Rizospastis'te yazılanların hiçbirine inanmak istemeyecektir. Rizospastis'ten gerçekleri okumak orduda sayıları az olmayan komünistler için adeta birer soluk almadır.⁸⁶ Okuma yazma bilmeyen Yunan askerleri bile gazeteye, bilhassa karikatürlere, büyük ilgi gösteriyordu. Cephedeki bazı askerler kendi aralarında topladıkları paraları “On Kızıl Asker” rumuzuyla bir mektup içinde gazeteye yollamıştı.⁸⁷ Yunanistan’da komünist gruplar tarafından savaş karşıtı gösteriler o kadar yaygınlaşmıştı ki 1921 yılında Selanik’te düzenlenen 1 Mayıs gösterilerinde Anadolu’ya sevk edilmek üzere limanda bekleyen askerler savaş karşıtı gösteri yapan işçilere katılarak gemiye binmeyi reddetmişti. Olaylar ancak şehirde sıkıyönetimin ilan edilmesiyle bastırılabilmişti.⁸⁸

Rizospastis gazetesinin 31 Ocak 1921 tarihli nüshasında çıkan bir karikatürde de savaşa hayır diyen grup ve iktidar arasındaki ilişki çarpıcı bir görselle verilmişti. Tüm halkların, sınıfların kardeşliğinin vurgulandığı savaş karşıtı görselde sözünü dinletecek güç olan merhametli “anne” figürü önemli bir görev üstlenmişti.

Çizim 1: Anne: Onlar senin kardeşlerin. Sakın onları vurma!

Kaynak: Ριζοσπάστης, «Οι Απεργοί κι ο Στρατιώτης» [Grevciler ve Asker], 31.01.1921, Αριθμός: 1250, s. 1.

⁸⁶ Ριζοσπάστης, «Γράμματα Αναγνώστών» [Okuyucu Mektupları], 18.06.1921, Αριθμός: 1396, s. 1.

⁸⁷ Benlisoy, a.g.e., s. 37.

⁸⁸ Benlisoy, a.g.e., s. 32.

Cephedeki komünist askerlerin ana faaliyeti eğitim ve propaganda üzerineydi ancak hiçbir savaşı muhalifliğini belli bir merkez komitesinin örgütlü yönetimi aracılığıyla sürdürmüyordu. Savaş karşıtı siyasal faaliyetler farklı askeri birimlerde bağımsız yürütülmekteydi. Hatta çoğu zaman bu gruplar arasındaki iletişim askeri komuta kademesinin baskılarından ötürü sınırlı da kalıyordu. Bilhassa cephedeki baskı, yasaklama ve sansür, Rizospastis gibi sol görüşlü gazetelerin askerler tarafından okunmasında büyük engel oluşturmaktaydı. Öyle ki Rizospastis gazetesiyle yakalanan bir asker ordu yönetiminin tepkisi sonucunda cezalandırılmıştı.⁸⁹ Gazetenin imtiyaz sahibi Petsopoulos bile Rizospastis'in yayın politikası ve siyasi duruşundan ötürü defalarca hapis cezasına çarptırılmıştı. Gazetenin köşe yazılarında savaşa karşı oldukça sert bir dil geliştirmesi askeri ve mülki erkânın büyük tepkisiyle karşılanıyordu. Bir süre sonra Rizospastis'in orduda dağıtımı yasaklanmış ve Atina bürosunun Anadolu'ya gazete göndermesi durdurulmuştu. İzmir'deki askeri ve idari amirlerin ambargo kararını düşünce özgürlüğüne yapılan bir müdahale şeklinde yorumlayan gazete, 20 Ocak 1922 tarihli köşe yazısında durumla ilgili eleştirisini şu sözlerle dile getirmekteydi: *“İzmir'deki askeri otoritelerin eşi benzeri görülmemiş müdahalesi düşünce özgürlüğünden ne anladıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Askerler, artık hükümet ne isterse onu okuyacaklar. Cephede Rizospastis gazetesinin tüm sayılarına ambargo uygulanmaktadır. Oysa birkaç gün öncesine kadar cepheye gazete satışı yapan bayiler faaliyetlerini devam ettirebiliyordu. Şimdi ise hükümet karşıtı gazetelerin cephede dağıtımı Atina'daki sansür ve İzmir'deki kriz ortamı gerekçe gösterilerek askeri otoriteler tarafından yasaklandı. Bundan sonra gazeteler askeri birimlerce dağıtılacağından Rizospastis'in cepheye girişi artık mümkün olmayacaktır. Oysa cephedeki askerler Rizospastis gazetesini diğer tüm gazetelerden daha fazla okumaktadır. İki gün önce bize gelen telgrafta artık cepheye Rizospastis gazetesinin gönderilmemesi istenmiştir.”*⁹⁰

Rizospastis'in bilhassa Anadolu'daki savaşa karşı çok sert muhalefet sergilemesi, barışı yanlısı tavır sergilemesi⁹¹ ve Yunan devlet erkânı tarafından uygulanan sansür politikası gazetenin köşe yazılarının nerdeyse tamamının kesilmesine neden olmuştu. Öyle ki gazetenin 18 Ağustos 1922 tarihli nüshasında ilk sayfa sansüre uğradığı için neredeyse bomboş çıkmıştı. Rizospastis, bir gün sonra *“Yorum yok”* başlığıyla gazetelerine uygulanan

⁸⁹ A.g.e., s. 33, 38.

⁹⁰ Ριζοσπάστης, «Η Ελευθερία της σκέψεως εις τον Στρατόν» [Orduda düşünce özgürlüğü], 20.01.1922, Αριθμός: 1658-170, s. 1.

⁹¹ Ριζοσπάστης, «Ειρήνην!» [Barış!], 15.08.1922, Αριθμός: 1851-372, s. 1.

sansürü ironik dille şu cümlelerle eleştirmektedir: “*Rizospastis’in dünkü sayısı neredeyse bembeyaz bir sayfa olarak çıktı. Haince görülen makalemiz ülkenin güvenliğinin korunması sebebiyle sansüre uğradı. Şayet bizler içinde bulunduğumuz durumla ilgili düşüncelerimizi olduğu gibi yazmasaydık, bu sansür ah kim bilir ne yapardı?*”⁹² Haberin devamında Nea İmera (Yeni Gün) gazetesinden Anadolu’daki savaşla ilgili haber olduğu gibi Rizospastis’in sütunlarına taşınmış ve yorumun kendilerine ait olmadığı da hicivli bir dille belirtilmişti.

Ancak sansür, baskı ve yasakların Rizospastis’i yıldıramayacağı,⁹³ savaşın gerçek yüzünün sürekli vurgulanacağı,⁹⁴ halkın her zaman gerçekleri öğrenmeye hakkının olduğu,⁹⁵ ülkece daha fazla kandırılmaya sabırlarının kalmadığı⁹⁶ ve hükümetin ayağını denk alıp politik yalanlardan sıyrılması gerektiği⁹⁷ gazete haberlerinde sıkça dile getirilmekteydi. Rizospastis 8 Temmuz 1922 tarihinde manşetten verdiği büyük puntolu haberde “*Soytarılığınız batsın! Suçlular, artık gerçeği itiraf edin!*”⁹⁸ sözleriyle hükümeti Anadolu cephesinde Yunan ordusunun Türk ordusu karşısında zor durumda olduğunu saklamakla suçluyor ve Başbakan Gounaris başta olmak üzere mümessillerini de ağır bir dille eleştirmeye devam ediyordu. Nitekim Anadolu’da dağıtımı yasaklanan Rizospastis gazetesi her tür engel ve cebire rağmen ya başka gazetelerle üstü kamufle edilerek ya da boş konserve kutularının içine gazete nüshaları gizlenerek cepheye sokuluyor ve askerler arasında dolaşmaya devam ediyordu. Rizospastis gazetesi ve diğer benzeri savaş karşıtı propaganda malzemesi yaralı askerleri taşıyan bir Yunan gemisindeki komünist askerler aracılığıyla Mudanya’dan temin ediliyordu. Buradaki denizcilerin yardımıyla da civardaki birliklere ulaştırılıyordu. Çoğu zaman güvenlik nedeniyle nüshalar aynı yerde çok uzun tutulmadığından ikmal ve iaseden sorumlu tanındık askerlere teslim ediliyordu.⁹⁹ Rizospastis ve diğer savaş muhalifi sol görüşlü gazeteler, Türk tarafınca da Yunan ordusunda

⁹² Ριζοσπάστης, «Ουδέν Σχόλιον» [Yorum yok], 19.08.1922, Αριθμός: 1854-375, s. 1.

⁹³ Ριζοσπάστης, «Δεν μας πτοείτε!» [Bizi yıldıramazsınız], 05.07.1922, Αριθμός: 1820-333, s. 1.

⁹⁴ Ριζοσπάστης, «Το έγκλημα του πολέμου» [Savaşın suçu], 24.06.1922, Αριθμός: 1809-322, s. 1.

⁹⁵ Ριζοσπάστης, «Ο λαός πρέπει να γνωρίσει!» [Halk gerçeği bilmeli!], 20.08.1922, Αριθμός: 1855-376, s. 1.

⁹⁶ Ριζοσπάστης, «Όταν ένας λαός χάνει την υπομονή του» [Bir halk sabrını yitirdiğinde], 25.06.1922, Αριθμός: 1810-323, s. 1.

⁹⁷ Ριζοσπάστης, «Να πάνση η πολιτική της τυφλώσεως και τους ψευδούς» [Kör siyasetiniz yalanlarınıza son versin], 12.08.1922, Αριθμός: 1848-369, s. 1.

⁹⁸ Ριζοσπάστης, «Ας πέση ο Καραγκιοζμπερντές σας! Ομολογήσατε ένοχοι την Αλήθειαν» [Soytarılığınız batsın! Suçlular artık gerçeği itiraf edin], 08.07.1922, Αριθμός: 1821-334, s. 1.

⁹⁹ Benlisoy, a.g.e., s. 33, 46-47.

propaganda amaçlı kullanılmaktaydı.¹⁰⁰ Söz konusu yayınlar Yunan mevzilerine ya uçaklarla atılıyor ya da siperlere yakın dikenli teller üzerine bırakılıyordu.¹⁰¹

Rizospastis, dönemin şartları düşünüldüğünde, 1919-1922 yılları arasında savaş karşıtı tutumundan hiçbir şekilde taviz vermeyerek sürdürmüştü. Özellikle 1921 yılında çıkan gazete nüshalarında hükümete ve ülkenin Anadolu işgalindeki temel siyasi ideoloji olan Megali İdea'ya karşı sert ve ironik yazılar yayınlamıştı. Savaş muhalifliği sadece emperyalizme karşı edindiği tavrıdan değil aynı zamanda savaşın Büyük Güçlerin oyunu olduğu inancından da kaynaklanıyordu. Yunan hükümetini emperyalizmin uşaklığı ile suçladığı pek çok gazete haberinde savaşın ceremesini halkın çektiği ve dökülen onca kanın, yitirilen canların hesabını Büyük Güçlere boyun eğen hükümetin vereceği vurgulanmaktaydı. Örneğin 6 Şubat 1922 tarihinde gazetede çıkan taşlama şeklindeki şiirde Başbakan Gounaris'e şöyle sesleniliyordu: *“Güç bela başa gelmeyi başardın ve zamanla paraları sağa sola saçıp sıkıntılar getirdin. Halkını satarken yabancılara gebe kaldın. Kanımızı emdin ve bizi boğazımıza kadar borçlandırdın. Sen de Venizelos gibi başka bir dilenci oldun. Ama gün gelecek halk son noktayı koyacak.”*¹⁰²

Gazetenin 1922 yılındaki sert tutumu çok daha fazla arttığından, birçok nüsha sansürden dolayı neredeyse yarı boş çıkarılmıştı. Halkın savaş yorgunluğu, ağır vergiler altında ezilmesi, savaşın bir an önce sona erdirilip Mustafa Kemal ve ordusuyla barış imzalanması sıkça öne çıkan haber başlıklarıydı.¹⁰³ Yunan ordu kademesindeki bazı askerlerce büyük tepkiyle karşılanan bu türden Rizospastis haberleri, İzmir'de bir Yunan hayırsever olan Voutieridis'in çıkardığı *Sinadelfos (Tertip)* askeri gazetesinin “Cephe'den Bir Ses” köşesinde çok ağır eleştirilmişti: *“İnsan bile diyemeyeceğim bu müsveddeler için söylenebilecek tek bir kelime dahi bulamıyorum. Dün Sinadelfos gazetesinde, dinlenmeye çekilen tümenimizde bir askerin etrafına topladığı kalabalığa Türklerin nazik çabası(!) ile cepheye ulaşan Rizospastis*

¹⁰⁰ Halide Edip Adıvar'ın Türk'ün Ateşle İmtihani adlı kitabında da Rizospastis gazetesinden bahsedilir: *“Bizim Yunanca mütercimimiz bir Türk'tü. Her gün Yunanların 'Risos Pasttis' adlı günlük gazetelerinden tercümeler yapardı. Herhalde Atina'da bu Anadolu savaşının insan hayatına karşı bir katal olduğunu anlayanlar vardı.”* Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihani**, Özgür yay., İstanbul, 2005, s. 227.

¹⁰¹ Benlisoy, a.g.e., s. 42.

¹⁰² **Ριζοσπάστης**, «Στο Γούναρη» [Gounaris'e], 06.02.1922, Αριθμός: 1675-187, s. 1.

¹⁰³ **Ριζοσπάστης**, «Οχι πλέον νέους φόρους, αλλά ειρήνην και αποστράτευσιν» [Yeni vergilere hayır. Barışa ve terhise evet], 14.03.1922, Αριθμός: 1709-221, s. 1.

Ριζοσπάστης, «Οχι πλέον νέους φόρους, αλλά ειρήνην, αποστράτευσιν και ελαττώσιν των στρατιωτικών αναγκών» [Yeni vergilere hayır. Barışa, terhise ve askeri malzemenin azaltılmasına evet], 16.03.1922, Αριθμός: 1711-223, s. 1.

gazetesini dağıttığını okudum. Bizler Kemalistlerin ne demek olduğunu çok iyi biliyor, görüyoruz. Öğrenmek için ne tavsiyeye ne kanıtı ihtiyacımız yok. Şayet onlar (Rizospastis okuyanlar) Kemal'i bu kadar çok seviyorsa, gitsinler onunla birlik olsunlar.”¹⁰⁴ Ancak Rizospastis’e karşı gösterilen tüm tepki ve baskıya rağmen, gazete savaş muhalifliğini sürdürmeyi bırakmamış ve her ne olursa olsun, tüm bu yaşananların hesabının bir gün halk tarafından siyasilerden tek tek sorulacağını yazılarında dile getirmişti. Bu görüşlerini de gazetede şu cümlelerle aktarmıştı: “halkın öfkesi hükümete karşı giderek artmaktadır. Halk siyasileri asla affetmeyecek. Bu öfkesini de sadece seçimlerde ortaya koymayacak aynı zamanda tüm yaşatılanların öcünü de alacak.”¹⁰⁵ Zira 1922 yılının ilk gününde çıkan gazete nüshasında Yunanistan’ın savaş bilançosu çeşitli görseller içinde savaş malulleri, ekonomik kriz, sıkıyönetim ve hapis olarak özetlenmişti.

Çizim 2: 1921 Raporu. Halk Anayasal Özgürlüklere getirilen yeni düzenlemeye ve Barış'a tehdit oluşturdu.

Kaynak: Ριζοσπάστης, «Ο Απολογισμός του 1921» [1921'in Raporu], 01.01.1922, Αριθμός: 1640-152, s. 1.

¹⁰⁴ **Συνάδελφος**, «Φωνή Από το Μέτωπο. Ποιανού τα λες;» [Cepheden bir ses. Kime söylüyorsun?], 13.05.1922, Αριθμός: 11, s. 2.

¹⁰⁵ **Ριζοσπάστης**, «Ο λαός θα εκδικηθή» [Halk intikamını alacak], 21.03.1922, Αριθμός: 1717-229, s. 1.

1919-1922 yılları Yunan iç siyasetinde değişen politik dengelerin ve çıkmazların yaşandığı sancılı dönemlerdi. Venizelos'un Megali İdea ülküsü ile birleştirdiği siyasi ihtirası 1920 seçimlerinden sonra ülkeyi geri dönülmez bir kaostan içine sürükledi. Lloyd George'un gözünü kör etmiş Yunan sempatanlığının yarattığı tarafgir politikasının dışında, Müttefik Güçler Yunanistan'ın kapasitesinin üstünde bir askeri maceraya girdiğini düşünerek ikilem yaşıyordu. Diğer taraftan Türklere zorla Sevr'i kabul ettirebilme telaşına düşmüş Müttefiklerin Yunanistan'a yardım etmesi de artık söz konusu değildi. Lloyd George dışında hiç kimse Yunanistan'ın Türkler karşısında üstünlük sağlayacak güce sahip olduğuna inanmıyordu. Örneğin Lord Curzon, Yunanların yönetim bakımından bozuk ve yeteneksiz olduğuna inanmaktaydı ve düzelmesi için çok uzun yıllar gerekiyordu.¹⁰⁶ Venizelos ise Türklere gelecek direniş olasılığının askerlerce fazla abartıldığını düşünüyor, Yunanistan'ın her halükarda hem askeri hem siyasi zorlukların üstesinden gelebilecek kapasitesi olduğunu Müttefiklere inandırmaya çalışıyordu. Fakat beklenmedik üç durum Venizelos'un tahminlerini yanlış çıkaracak ve Yunanistan'ın "katastrofi" olarak tanımlayacağı felaket sürecinin de başlamasına neden olacaktı.

İlki Venizelos'un savaş yorgunu halktan gerekli desteği göremeyip sandıkta yenilmesi idi. Venizelistler seçim kampanyası boyunca seçmenlerine imzalanan Sevr Antlaşmasını gösterse de ülke içindeki düş kırıklıkları ve zorluklar "iki kıta beş deniz" sloganını, Anadolu'da karşılaşılabilecek zorlukların çözümüne yönelik herhangi bir net açıklama yapılmamasından dolayı değersiz kılmıştı. Neticede Venizelistler 369 sandalyeden sadece 118'ini kazanabilmişti.¹⁰⁷ Sonun başlangıcını hazırlayan bu ilk adım Venizelistlerin seçim sandığındaki büyük yenilgisiyle de atılmış oldu.

İkincisi Kral Alexandros'un Tatoi sarayının bahçesinde gezintiye çıktığı sırada evcil maymunu tarafından ısırılması ve üç hafta süren yaşam mücadelesinden sonra kan zehirlenmesinden ölmesi idi. Kral Aleksandros'un ölümü 1918'de sürgün edilen Kral Konstantin'in, Müttefiklerin tüm itirazlarına rağmen, tahta yeniden çıkmasına neden olmuştu. Konstantin'in tahta yeniden çıkması ile Müttefikler, Yunanistan'a bağlılıklarını tamamen koparmıştı. Churchill, *Dünya Krizi* adlı kitabında Fransız ve İngilizler 'in gözünde Kayser'in böceği¹⁰⁸ görülen Kral Konstantin'in yeniden tahta geçmesini Yunanistan'ın en ihtiyaç duyduğu ve adımlarının en karmaşık

¹⁰⁶ Llewellyn Smith, a.g.e., s. 205.

¹⁰⁷ Llewellyn Smith, a.g.e., s. 219.

¹⁰⁸ Churchill, a.g.e., s. 387-388.

olduğu sırada yazı tahtasındaki yazılanları kendi hür iradesiyle süngerle silmesine benzetmişti.¹⁰⁹

Üçüncüsü, Kuvayı Milliye kuvvetlerinin kısa zaman içinde düzenli orduya dönüşerek Anadolu'nun işgal bölgelerinde güçlü bir direniş sergilemesiydi. Toynbee'nin de ifade ettiği üzere Türkler, Osmanlı hanedanı ataları tarafından ilk ele geçirilen Söğüt kasabasının bulunduğu yerde, yani mevcudiyetlerinin başlamış olduğu aynı noktada, şimdi ulusal mevcudiyetleri için canla başla savaşıyordu.¹¹⁰ I. İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921) ile Yunan ordusu İnönü (Eskişehir) önlerinde durdurulmuş, II. İnönü Muharebesi (23 Mart-1 Nisan 1921) ile İnönü mevzilerinden geri püskürtülmüştü. 26 Ağustos'ta başlayan ve 9 Eylül 1922'de sona eren Büyük Taarruz sonrasında Yunan Ordusu Batı Anadolu'dan tamamen çekildi. Kurtuluş Savaşının sonu kabul edilen Mudanya Ateşkes Antlaşması (11 Ekim 1922) Megali İdea ülküsüyle Anadolu içlerine kadar ilerleyen Yunan Ordularının nihai ve kesin yenilgisini taraflar arasında neticeye bağlayan bir antlaşma metninin dışında Yunan irredentasının da sonunu getirmişti. Yunan İrredentası ve yarattığı hezimet 12 Temmuz 1935 tarihli Rizospastis gazetesinde çıkan "Bir çekince" adlı yazıda şöyle ifade ediliyordu: *"Küçük Asya¹¹¹ seferi sadece yeni Türkiye'ye karşı savaşmak değildi. Yunan ulusunun yaşamsal çıkarlarına karşı da bir dönüşü. Bu yüzden bizler sadece Küçük Asya yenilgisine üzülmek aynı zamanda ONU ARZULADIK."** Emperyalist güçlerin ve yerli halkın çıkarları için haksız yere canlarından olan kardeşlerimize üzüldük ve üzülmeye de devam ediyoruz..."¹¹²

SONUÇ

Rizospastis ve bağlı olduğu SEKE gibi savaş muhalifliği yapan radikal sol gruplar Anadolu seferinin sonuçları düşünüldüğünde haklı çıkmışlardır. Müttefik güçlerin ve Türk vatanperver duygularının Venizelos'un tahmini dışında seyir alması Milli Mücadele döneminin kazananını aslında en başından tayin etmiştir. Rizospastis'in ortaya koyduğu haberlerde ön görülen gerçeğin dile getirilmesi o dönem ve savaş sonrasında Yunanistan'da vatan hainliğiyle yorumlanmış, hatta savaş sonrasında galibiyetin mümessilleri olarak savaş muhalifliği yapan sol gruplar gösterilmiştir. Yunan gazeteleri,

¹⁰⁹ A.g.e., s. 388.

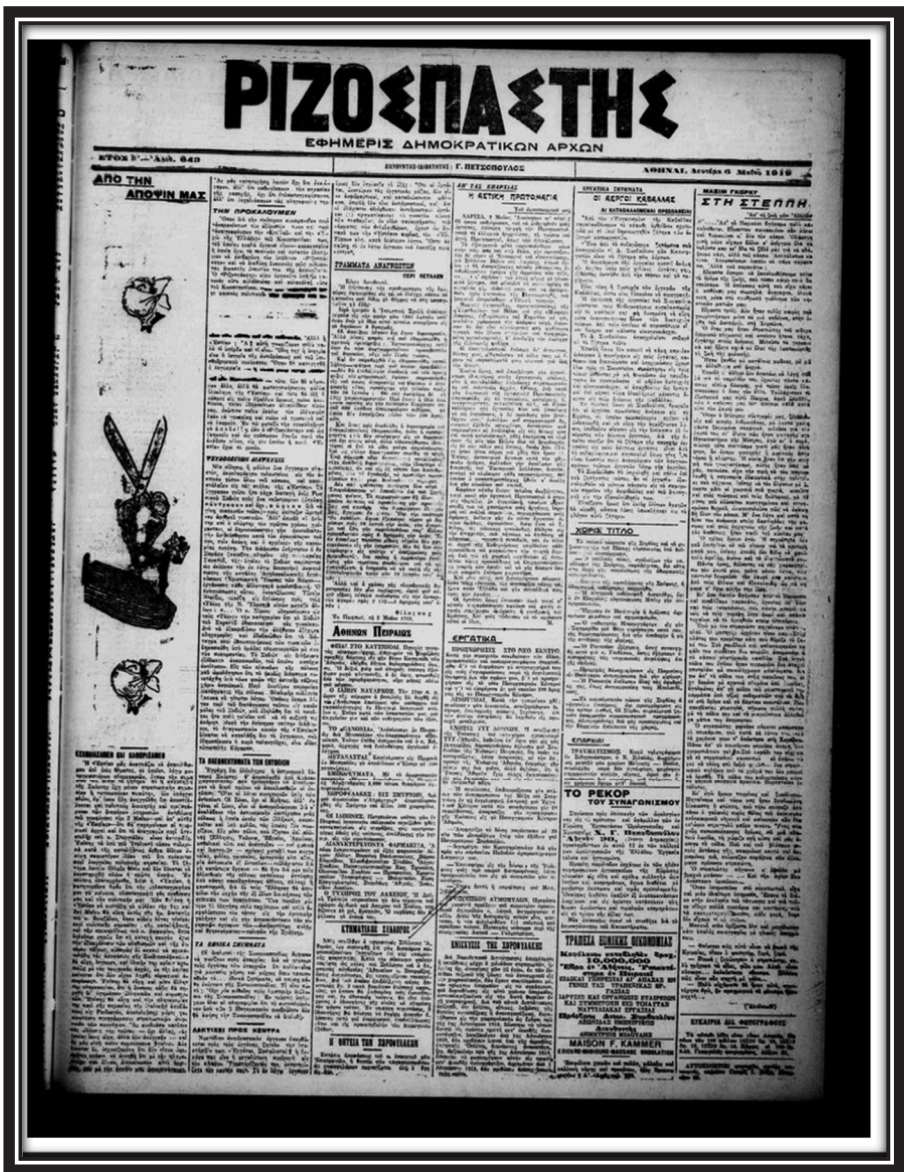
¹¹⁰ Toynbee, a.g.e., s. 299-300.

¹¹¹ Anadolu.

* Büyük punto vurgusu, bu bildirinin yazarına ait değildir. Gazetenin kendi yorumudur.

¹¹² Ριζοσπάστης, «Μια Επιφύλαξη» [Bir çekinge], 12.07.1935, Αριθμός: 409-7852, s. 1.

günah keçisi gösterdikleri komünist grupların, başta Rizospastis gazetesi yöneticilerinin infaz edilmesini bile talep etmiştir. Yunanistan'ın mağlubiyetini sadece Rizospastis gibi muhalif yayınlarla açıklamak hem bilimsel gerçekliğin dışında bir yaklaşım olur hem de yazarın bu bildiride ortaya koymayı hedeflediği tezin dışında bir iddiadır. Zira Milli Mücadele dönemi, Türk-Yunan savaşı içinde değerlendirildiğinde, dönemin şartlarının, Büyük Güçlerin politik hedeflerinin, Türkiye ve Yunanistan'daki siyasi konjonktürün yarattığı birden fazla parametreye sahiptir. Bilhassa Yunanistan'daki savaş karşıtı politika, Kral Konstantin'in ve komünist grupların tamamının Megali İdea ülküsüne inanmadıkları ya da Türk orduları karşısında yenilgi almak istemeleri şeklinde tek yönlü bir bakış açısıyla irdelenemez. Sekiz yıllık savaşın yorgunluğu, emperyalizm karşıtlığı, seferberliğin sona erdirilmesi, sıkıyönetimin son bulması ve ekonomik buhran Yunan askerlerinin terhis talepleriyle gündeme getirilir. Değişen dengeler, siyasi değişimler, politik çekişmeler yanında Yunanistan'daki sol muhalefetin Rizospastis gibi gazetelerce yürüttüğü propagandist kampanya etkin fakat yeterli değildir. Ancak bildiride sunulduğu kesitiyle önemli bir detayını da oluşturduğu aşikârdır.

Φωτογραφ 1. Rizospastis Gazetesinde Sansür. Soldaki haber köşesinde sansür, ağzı bağlanmış ve elinde makas tutan birileriyle temsil ediliyor.

Καυνακ: Ριζοσπάστης, 06.05.1919, Αριθμός: 643, σ. 1.

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ (ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ) ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

MAYTEPA 29, ANTONIO 1922

APO THIN

ATOWIN MAX

H ANAPXIA

«Οι θύρανοι του ανθρώπου, οι
αδελφοί μου, είναι εκεί οι ά-
ποφασιστές της ανθρωπότητας».

Of course, not
defining the re-

[illegible]

ΠΑΤΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

1930-1931
 1932-1933
 1934-1935
 1936-1937
 1938-1939
 1940-1941
 1942-1943
 1944-1945
 1946-1947
 1948-1949
 1950-1951
 1952-1953
 1954-1955
 1956-1957
 1958-1959
 1960-1961
 1962-1963
 1964-1965
 1966-1967
 1968-1969
 1970-1971
 1972-1973
 1974-1975
 1976-1977
 1978-1979
 1980-1981
 1982-1983
 1984-1985
 1986-1987
 1988-1989
 1990-1991
 1992-1993
 1994-1995
 1996-1997
 1998-1999
 2000-2001
 2002-2003
 2004-2005
 2006-2007
 2008-2009
 2010-2011
 2012-2013
 2014-2015
 2016-2017
 2018-2019
 2020-2021
 2022-2023
 2024-2025
 2026-2027
 2028-2029
 2030-2031
 2032-2033
 2034-2035
 2036-2037
 2038-2039
 2040-2041
 2042-2043
 2044-2045
 2046-2047
 2048-2049
 2050-2051
 2052-2053
 2054-2055
 2056-2057
 2058-2059
 2060-2061
 2062-2063
 2064-2065
 2066-2067
 2068-2069
 2070-2071
 2072-2073
 2074-2075
 2076-2077
 2078-2079
 2080-2081
 2082-2083
 2084-2085
 2086-2087
 2088-2089
 2090-2091
 2092-2093
 2094-2095
 2096-2097
 2098-2099
 2100-2101
 2102-2103
 2104-2105
 2106-2107
 2108-2109
 2110-2111
 2112-2113
 2114-2115
 2116-2117
 2118-2119
 2120-2121
 2122-2123
 2124-2125
 2126-2127
 2128-2129
 2130-2131
 2132-2133
 2134-2135
 2136-2137
 2138-2139
 2140-2141
 2142-2143
 2144-2145
 2146-2147
 2148-2149
 2150-2151
 2152-2153
 2154-2155
 2156-2157
 2158-2159
 2160-2161
 2162-2163
 2164-2165
 2166-2167
 2168-2169
 2170-2171
 2172-2173
 2174-2175
 2176-2177
 2178-2179
 2180-2181
 2182-2183
 2184-2185
 2186-2187
 2188-2189
 2190-2191
 2192-2193
 2194-2195
 2196-2197
 2198-2199
 2200-2201
 2202-2203
 2204-2205
 2206-2207
 2208-2209
 2210-2211
 2212-2213
 2214-2215
 2216-2217
 2218-2219
 2220-2221
 2222-2223
 2224-2225
 2226-2227
 2228-2229
 2230-2231
 2232-2233
 2234-2235
 2236-2237
 2238-2239
 2240-2241
 2242-2243
 2244-2245
 2246-2247
 2248-2249
 2250-2251
 2252-2253
 2254-2255
 2256-2257
 2258-2259
 2260-2261
 2262-2263
 2264-2265
 2266-2267
 2268-2269
 2270-2271
 2272-2273
 2274-2275
 2276-2277
 2278-2279
 2280-2281
 2282-2283
 2284-2285
 2286-2287
 2288-2289
 2290-2291
 2292-2293
 2294-2295
 2296-2297
 2298-2299
 2300-2301
 2302-2303
 2304-2305
 2306-2307
 2308-2309
 2310-2311
 2312-2313
 2314-2315
 2316-2317
 2318-2319
 2320-2321
 2322-2323
 2324-2325
 2326-2327
 2328-2329
 2330-2331
 2332-2333
 2334-2335
 2336-2337
 2338-2339
 2340-2341
 2342-2343
 2344-2345
 2346-2347
 2348-2349
 2350-2351
 2352-2353
 2354-2355
 2356-2357
 2358-2359
 2360-2361
 2362-2363
 2364-2365
 2366-2367
 2368-2369
 2370-2371
 2372-2373
 2374-2375
 2376-2377
 2378-2379
 2380-2381
 2382-2383
 2384-2385
 2386-2387
 2388-2389
 2390-2391
 2392-2393
 2394-2395
 2396-2397
 2398-2399
 2400-2401
 2402-2403
 2404-2405
 2406-2407
 2408-2409
 2410-2411
 2412-2413
 2414-2415
 2416-2417
 2418-2419
 2420-2421
 2422-2423
 2424-2425
 2426-2427
 2428-2429
 2430-2431
 2432-2433
 2434-2435
 2436-2437
 2438-2439
 2440-2441
 2442-2443
 2444-2445
 2446-2447
 2448-2449
 2450-2451
 2452-2453
 2454-2455
 2456-2457
 2458-2459
 2460-2461
 2462-2463
 2464-2465
 2466-2467
 2468-2469
 2470-2471
 2472-2473
 2474-2475
 2476-2477
 2478-2479
 2480-2481
 2482-2483
 2484-2485
 2486-2487
 2488-2489
 2490-2491
 2492-2493
 2494-2495
 2496-2497
 2498-2499
 2500-2501
 2502-2503
 2504-2505
 2506-2507
 2508-2509
 2510-2511
 2512-2513
 251

...the ...
...the ...

HA và Tổng Đ. Nguyễn
ở các huyện và thành phố

Καὐνακ: Ριζοσπάστης, 29.08.1922, Αριθμός: 1864-385, σ. 1.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

ΑΕΠΕΣ Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας

CAB Cabinet Office

FO Foreign Office

Resmi Yayınlar

Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής της Α Συνόδου της ΙΘ Βουλευτικής Περιόδου (19 Μάϊου 1912-30 Σεπτεμβρίου 1913) [Mayıs 1912-Eylül 1913 Meclis Tutanakları], εκ του εθνικού τυπογραφείου, εν Αθήναις 1913.

Sürelî Yayınlar

Ριζοσπάστης [Rizospastis Gazetesi]

Αθήναι [Athinaï Gazetesi]

Πατρίς [Patris Gazetesi]

Συνάδελφος [Sinadelfos Gazetesi]

Kitaplar ve Makaleler

Adıvar, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Özgür yay., İstanbul, 2005.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 1914-1995, Timaş yay., İstanbul 2014.

Benlisoy, Foti, **Kahramanlar, Kurbanlar, Direnişçiler. Trakya ve Anadolu'daki Yunan Ordusunda Propaganda, Grev ve İsyan 1919-1922**, İstos yay., İstanbul 2014.

Berber, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922. Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç yay., Ankara 1997.

Callwell, Major General Sir Charles E., Field-Marshal Sir Henry Wilson Bart., **G. C. B., D.S. O. – His Life and Diaries**, Volume II, Cassell and Company, London 1927.

- Churchill, Winston S., **The World Crisis. The Aftermath**, Thornton Butterworth, London 1929.
- George, David Lloyd, **The Truth About Peace Treaties**, Volume II, Victor Gollancz Ltd, London 1938.
- Howard, Michael, **Yüzüncü Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı**, Çeviren: Sinem Gül, Dost yay., Ankara 2014.
- Nicolson, Harold, Curzon. **The Last Phase 1919-1925**, Constable and Company, London 1934.
- Nicolson, Harold, **Peacemaking 1919**, Book II, “As It Seemed Then”, Faber and Faber, (yayın yılı ve yeri belirtilmemiş).
- Pallis, A.A., **Greece Anatolian Venture and After. A Survey of the Diplomatic and Political Aspects of the Greek Expedition to Asia Minor (1915-1922)**, Methuen, London 1937.
- Seton-Watson, Christopher, **Italy from Liberalism to Fascism, 1870-1925**, Methuen, London 1967.
- Smith LLewellyn, Michael, **Yunan Düşü**, Çeviren: Halim İnal, Ayraç yay., Ankara 2002.
- Toynbee, Arnold Joseph, **Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi**, Çeviren: Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe yay., İstanbul 2007.
- Yalçın, Durmuş, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.
- Αττιάν Μαζαράκης, Ιωάννης, «Οι εθνικές μας διεκδικήσεις στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης Α Εξάμηνου 1919» [Eleftherios Venizelos ve 1919 Barış Görüşmelerinde Ulusal Taleplerimiz], *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο, Πρακτικά*, ΕΛΙΑ και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1988, s. 235-243.
- Βακαλόπουλος, Απόστολος Ε., **Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985 [Çağdaş Yunan Tarihi, 1204-1985]**, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1987.
- Δημαράς, Κ. Θ., «Της Μεγάλης Ταύτης Ιδέας», *Ελληνικός Ρωμαντισμός, [«Büyük Düş», Yunan Romantizmi]*, Ερμής, Αθήνα 1994, s. 405-418.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Απογραφή, Πληθυσμού-Κατοικιών, Τόμος I, [Yunanistan Ulusal İstatistik Birimi. Envanter-Nüfus, Cilt I]**, Πειραιάς 2009.

- Ζαμπέλιος, Σπυρίδων, «Φιλολογικάί τίνες έρευναι της Νεοελληνικής Διαλέκτου» [Çağdaş Yunan Lehçesinin Dilbilim Araştırmaları], *Πανδώρα*, 15.11.1856, τόμος Ζ, τεύχος 160, s. 369-380.
- Μάγερ, Κώστας, **Ιστορία του Ελληνικού Τύπου, Τόμος Β, Αθηναϊκαι Εφημερίδες 1901-1959** [Yunan Basın tarihi. Cilt II, 1901-1959 Atina Gazeteleri], (χ.ε), Αθήναι 1959.
- Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ., **1915. Ο Εθνικός Διχασμός, [1915. Ulusal Bölünme]**, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015.
- Μουρέλος, Γιάννης, «Ο Βενιζέλος όπως τον είδαν οι ξένοι, 1916-1917» [Yabancıların gözünden Venizelos], *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο, Πρακτικά*, ΕΛΙΑ και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1988, s. 235-243.
- Πάλλης, Αλέξανδρος Α., **Ξενητεμένοι Έλληνες: Αυτοβιογραφικό Χρονικό [Göç eden Yunanlar: Otobiyografik Kronik]**, Αετός, Αθήνα 1953.
- Σκοπετέα, Έλλη, **Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880) [Örnek Krallık ve Megali İdea. Yunanistan'daki Ulusal Sorunun Boyutları (1830-1880)]**, Εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα 1988.
- Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα 1918-1924, Τόμος Πρώτος [ΚΚΕ. 1918-1924 Resmi Metinler]**, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1974.

AVUSTRALYA BASININDA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

*Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ**

Öz

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasının hemen akabinde de toprakları İtilaf güçleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bu işgallere karşı Türk Milleti, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde harekete geçmiştir. 1919-1922 yılları arasında gerçekleşen Türk Milli Mücadelesi ile Dünya basını yakından ilgilenmiş, Türk Kurtuluş Savaşının gidişatını anında kendi kamuoylarına aksettirmek için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Bu ülkelerden biri de Avustralya’dır. İngiltere’nin dominyonu olan bu ülkenin askerleri, Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale’de Türklere karşı savaşmışlardır.

Çalışmamızda Avustralya Milli Kütüphanesi (National Library of Australia)’ndeki gazete arşivinden yararlanılmak suretiyle, Avustralya basınında Türk Kurtuluş Savaşının en önemli safhalarından biri olan Sakarya Savaşı irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Avustralya Basını, Sakarya Meydan Muharebesi, Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadelesi, Türk&Yunan

BATTLE OF SAKARYA ON AUSTRALIA PRESS

Abstract

At the end of the First World War, the Ottoman State had to sign the Mondros Armistice Agreement on October 30, 1918. Immediately after the signing of this agreement, the territory was begun to be occupied by Entente powers. Against these occupations, the Turkish

* Prof Dr., Dumlupınar Üniversitesi e-posta:esra.sdegerli@dpu.edu.tr&esradegerli@gmail.com

Nation acted under Mustafa Kemal Atatürk's leadership. The Turkish National Struggle, which took place between 1919 and 1922, was closely related to the world press. They have made a great effort to reflect the course of the Turkish War of Independence to their own public. One of these countries is Australia. This country is the dominion of Britain. It's soldiers had been fought against the Turks at Çanakkale in the First World War.

In our study, The Battle of Sakarya, which is one of the most important phases of the Turkish War of Independence, will be examined using the newspaper archive in the National Library of Australia.

Key Words: Australia Press, Battle of Sakarya, Mustafa Kemal Atatürk, Turkish National Struggle, Turk&Greek.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanır imzalanmaz İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. İtilaf Devletleri, savaş esnasında aralarında yaptıkları gizli anlaşmalar¹ uyarınca, 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren Trakya ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal etmişlerdir. İngilizler İskenderun, Antep, Maraş, Urfa, Birecik ve Merzifon'u (Daha sonra bu yerler Fransızların işgaline sahne olacaktır.); Fransızlar, Trakya'nın yanı sıra Dört Yol, Mersin, Adana ve Zonguldak'ı; İtalyanlar Antalya, Fethiye, Marmaris, Bodrum ve Kuşadası'nı; Yunanlılar İzmir, Menemen, Manisa, Torbalı, Bayındır, Ayvalık, Aydın, Turgutlu, Ödemiş ve daha sonra da tüm Ege Bölgesi'ni işgal etmişlerdir.² Bunun yanı sıra Ermeni ve Rumlar da İtilaf güçlerinden güç alarak, Anadolu topraklarında

¹ *İstanbul Anlaşması*: 1915 yılının Şubat ve Mart aylarında İngiltere, Fransa ile Rusya arasında yapılan Boğazlar dahil İstanbul ve çevresinin Rusya'ya verilmesini öngören gizli anlaşmadır. Londra Anlaşması: 26 Nisan 1915 tarihinde İtilaf Devletleri ile İtalya arasında Menteşe Adaları (Oniki ada)'nın ve Anadolu paylaşıldığı takdirde Antalya ve çevresinin de İtalya'ya bırakıldığı gizli antlaşmadır. *Saint Jean Maurienne Anlaşması*: 18 Ağustos 1915 tarihinde İtilaf Devletleri ile İtalya arasında yapılan gizli antlaşma ile İtalya'ya verilecek pay ve nüfuz alanı genişletilmiştir. *Sykes-Picot Anlaşması*: 9-16 Mayıs 1916 tarihinde yapılan antlaşma ile Suriye'nin Fransa'ya, aşağı Mezopotamya'nın İngiltere'ye verilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca 1915-1916 yıllarında İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri M. C. Mahan ile Arap liderleri arasında gerçekleşen görüşmeler sonucu Arapların bağımsızlığı kabul edilmiştir. *Balfour Bildirisi*: 2 Kasım 1917 tarihinde Yahudilere bir yurt verilmesinin vaat edildiği bildiridir (Fahir H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, AÜ SBF Yay., Ankara, 1975, s. 438-439, 451-452).

² Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara, 1981, s. 18-19.

milli devletlerini kurmak için devlet kurmak istedikleri bölgelerde yaşayan halka çeşitli şekillerde zulmetmeye başlamışlardır.

Bu işgaller ve azınlık faaliyetleri, Türk milletinin yüreğinde çok derin bir yara açmış, fakat o nispette de mücadele azmini kamçılamıştır. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), 3. Ordu müfettişi olarak³ 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayak basar basmaz Türk Milli Mücadelesini başlatmıştır. İtilaf güçleri ise, bir taraftan İstanbul'daki hükümete Sevr'i imzalatmaya çalışırken, diğer taraftan da Yunan askeri gücünü kullanarak Anadolu direnişini ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bu amaçları doğrultusunda, İtilaf Devletleri 10 Ağustos 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa başkanlığındaki 80 kişilik Osmanlı Heyeti'ne Sevr Barış Antlaşması'nı imzalatmayı başarmıştır.⁴

Türk Milleti'ne bağımsız ve egemen bir devlet olarak yaşama hakkı tanımayan Sevr, bir antlaşma değil, 433 maddeden oluşan bir paylaşım belgesiydi. Buna göre, Osmanlı Devleti, Ankara ve Kastamonu şehirlerini kapsayan İstanbul ile Anadolu'nun küçük bir bölümünden oluşacak, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan ve onun güneyinde de özerk bir Kürdistan kurulacaktı.⁵ Bundan dolayıdır ki, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Türk Milleti, Sevr'i tanımayarak bağımsızlık mücadelesine devam etmiştir. Üç yılı geçkin zorlu bir mücadelenin ardından da 30 Ağustos 1922 tarihinde elde edilen Türk askeri zaferinin 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile taçlandırılması ile Türkiye Cumhuriyeti, milletlerarası toplumun saygın bir üyesi olarak yerini almıştır.

Türk Kurtuluş Savaşı ve bu mücadelenin en önemli safhalarından biri olan Sakarya Meydan Muharebesini büyük bir dikkatle takip eden devletlerin başında ise Avustralya gelmektedir. Çünkü Avustralya 1829 yılında Birleşik Krallık'ın bir kolonisi haline gelmiş ve 1901 yılında da Birleşik Krallık'ın denetiminde Avustralya Kraliyet Devleti kurulmuştur. Avustralya ile Birleşik Krallık arasındaki hukuki bağlar ise 1942 yılına değin devam etmiştir.⁶ Ayrıca Birinci Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce Birleşik Krallık, Alman tehdidinin de etkisiyle Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinden ANZAK

³ Mustafa Kemal Atatürk'ün 9. Ordu Müfettişliğine tayini ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Salim Koca-E. Semih Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genel Kurmayının Rolü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 29 (Temmuz 1994), s. 401-416.

⁴ Toktamış Ateş, "Milli Mücadele'de Ordu, Savaşlar ve Cepheler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, İletişim Yay., 1985, s. 1172.

⁵ Ayrıca Sevr'in tam metni için bkz: Ömer Budak, **Sevr Paylaşımı**, Ankara, Bilge Yay., 2002, s. 59-284.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Lenard Smith, **The Aboriginal Population of Australia**, Australian National University Press, 1980, Canberra.

(Anzac)⁷ adlı birlikler oluşturmuştu. Anzak Kolordusunun iki tümeninden biri tümüyle Avustralya birliklerinden oluşuyordu.⁸ Çanakkale istihkâmlarına düzenlenecek kara harekâtı için Anzak kolordusu, 25 Nisan 1915 Pazar günü başlayan çıkarma ile Gelibolu Yarımadası'ndaki savaşa katılmış, Avustralyalı askerler, 9 Ocak 1916'ya kadar süren çok kanlı ve çetin çarpışmalar içinde yer almışlar ve böylece Türkleri tanımışlardı.⁹

Bu bağlamda geniş okuyucu kitlesine sahip oldukları göz önünde tutularak, Avustralya Milli Kütüphanesi (National Library of Australia)'ndeki gazete arşivinden yararlanılmak suretiyle, Advocate, Age, Albany Advertiser, Argus, Armidale Express and New England General Advertiser, Ballarat Star, Barrier Miner, Birisbane Courier, Border Watch, Bundaberg Mail, Cairns Post, Capricornian, Daily Advertiser, Daily Examiner, Daily Herald, Daily Mail, Daily News, Daily Standart, Daily Telegraph, Day Dawn Gazette, Examiner, Express and Telegraph, Geelong Advertiser, Grafton Argus and Clarence River General Advertiser, Grafton Argus and River General Advertiser, Hosham Times, Kalgoorlie Miner, Maintland Grazier, Maitland Weekly Mercury, Maryborough Cronicle, Mercury, Mirror, Murchhison Times, Narracoorte Herald, Newcastle Morning Herald and Miners' Advocate, Newcastle Sun, North Murchison, Northern Standard, Northern Star, Northern Territory Times and Gazette, Northern Times, Pilbarra Gazette, Pilbarra Goldfield, Queendland Times, Queenslander, Recorder, Register, Sun, Sydney Morning Herald, Telegraph, Tweed Daily, Warwick Daily News, Week, West Australian, Western Argus, Western Mail, World, Zeehan and Dundas Herald gazetelerinin Haziran-Kasım 1921 tarihleri arasında yayınlanmış sayıları incelenerek, Türk Kurtuluş Savaşı sürecinde Avustralya basınının Sakarya Meydan Muharebesine yaklaşımı irdelenecektir.

1. Muharebesi Öncesi Haber ve Yorumlar

Avustralya basınında Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde yer alan yazılar irdelendiğinde Türk Kurtuluş Savaşı ile yakinen ilgilendikleri görülmektedir. Basına göre Yunanlılar, kolayca yok edeceklerini düşündükleri Türkler tarafından savaş meydanında iki kez yenilgiye uğratıldıktan sonra, bu kez çok daha büyük bir kuvvetle saldırı için

⁷ Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu anlamına gelen ANZAC (Avustralia and New Zeland Army Corps) kelimelerinin baş harflerinden meydana gelmiş bir kısaltmadır.

⁸ Bkz, Edward Bean, *The Story of Anzac: the first phase, First World War Official Histories*, London, 1941.

⁹ Ali Sarıkoyuncu-Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Avustralya Basınında Çanakkale Muharebeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Çanakkale Özel Sayısı*, S. 73, (Mart 2010) Ankara, ss., 39-62.

hazırlamışlardır. Amaçları, Türk ordusu güçlenmeden saldırıya geçip, imha etmektir. İki İnönü (6-10 Ocak 1921; 23 Mart-1 Nisan 1921) yenilgisinden de ders alarak, Bursa ve Uşak gruplarıyla aynı anda 10 Temmuz 1921'de yeni saldırılarını başlatmışlar ve başarılı da olmuşlardır.¹⁰ Buna karşın, geniş bir cepheden harekete geçen Yunanlılar önünde, Eskişehir-Kütahya savaşlarında Türk ordusu varlık gösterememiştir. Altıntaş-Afyon, Kütahya ve Eskişehir 19 Temmuz'da düşmüş ve ordu 25 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal'in direktifi ile Cephe Komutanı İsmet Paşa tarafından Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilmiştir.¹¹

Bu geri çekilme yayın organlarının büyük bir çoğunluğunda, Yunanlıların kesin zaferi olarak tanımlanmıştır. Özellikle 8 Ağustos tarihli *Barrier Miner*'a göre, bu zaferle birlikte İtilaf güçlerinin planlarını uygulamaya koymak için herhangi bir engel kalmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu milliyetçi Türkler, artık İstanbul ve Boğazlar için bir tehdit olamayacaktır.¹² 3 Ağustos tarihli *Tweed Daily*'ye göre de Türklerin Sevr Anlaşmasını bozma ümidi de kalmamıştır. Hatta gazeteye göre Yunan zaferi "Doğu Sorunu"nu¹³ çözebilecek kadar büyük bir zaferdir. Bu zafer aynı zamanda Yunanlıların mütareke ümitlerini artırmıştır. Genel olarak bu yayın organlarında Türklerin bir daha toparlanamayacağı, Türk Kurtuluş Savaşı'nın

¹⁰ *Argus*, 13 Temmuz 1921, s.1.

¹¹ *Argus*, 27 Temmuz 1921, s. 1; *Barrier Miner*, 28 Temmuz 1921, s.5.

¹² *Barrier Miner*, 8 Ağustos 1921, s. 1.

¹³ Avrupa Devletleri Türklerin Anadolu'ya ayak basışlarından itibaren, Türkleri Anadolu'dan almak ve yok etmek için her fırsatı değerlendirmişlerdir. Batı'nın Türklere karşı süregelen bu tutum ve davranışları daha sonra Şark Meselesi olarak adlandırılacak ve aynı zamanda da yeni bir şekil ve mana kazanacaktır. Örneğin Osmanlı Devleti'nde baş gösteren çöküş belirtilerinin başlamasıyla Şark Meselesi, Avrupalılar nazarında Osmanlı'nın mirasının paylaşılması halini alacaktır. Yüzyıllara göre değişik hedefler gösteren bu politika, XIX. Yüzyılın İlk yarısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının bölüşülmesi anlamında kullanılmıştır (Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara, 1947, s.207-208).

Viyana Kongresi(1815) esnasında Çar Alexandre tarafından ilk olarak kullanılan Şark Meselesi bir diğer ifade ile Doğu Sorunu, günümüzde Türkleri Anadolu'dan sürmekten başka, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti*'ni bölüp parçalamak anlamında kullanılmaktadır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Albert Sorel, *La Question d' Orient*, Paris, 1889;Enver Ziya Karal,"Namık Kemal ve Şark Meselesi" **Namık Kemal Hakkında**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya fakültesi Yayını, İstanbul,1942;Cevdet Küçük,"Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika" **Tarih Dergisi**, Sayı:32 (Mart 1979), Bayram Kodaman, **Şark Meselesi Işığında II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul,1983;Abdülhaluk M.Çay,"Şark Meselesi veya Emperyalistlerin Türk Politikası" **Türk Kültürü**, Sayı:350(Haziran 1992);Ali Sarıkoyuncu, **Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi**" **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 36(Şubat 1994).

bu zaferle neticelenmiş olduğu, Yunanlıların sadece son bir öldürücü darbe vurması gerektiğinin altı çizilmektedir.¹⁴

Bu yorumlarına, Yunanlıların İç Anadolu sınırlarına girmiş olmasının Türklerde karamsarlığa sebep olması, hatta yeni bir Yunan saldırısına karşı hükümet merkezinin Ankara'dan taşınması bile düşünülmekte olması delil olarak sunulmuştur.¹⁵

Ayrıca askeri bakımdan iki ordu da sıklıkla kıyaslanmıştır. Buna göre Avustralya basınında genel olarak Yunan ordusunun silah, araç ve gereç bakımından sahip oldukları savaş malzemelerinin daha üstün olduğu buna karşılık Türk askerinin son derece cesur olduğu sürekli işlenen konulardan olmuştur. Nitekim 17 Ağustos tarihli Barrier Miner, Newcastle Sun ve 18 Ağustos tarihli Daily Examiner, Daily Standart ve Northern Star'da ise Yunan güçlerinin liderliklerini iyice pekiştirdikleri, karşılarındaki direnişin çok zayıf olduğu, Türk ordusunun yeterli silah, mühimmat ve yiyecek ve giyeceğe sahip olmadığı ve Yunan kuvvetlerinin Sakarya, Akköprü hattını ele geçirdikleri, Kemalist güçlerin Eskişehir'in doğusunda 70 mil (112,65408 km) mesafede bir alana çekildikleri ve bu geri çekilmenin devam etmesinin beklendiği ifade edilmiştir.¹⁶

Bununla birlikte Ballarat Star, Sun, Daily Examiner gibi az sayıda olan yayın organları ise Türklerin askeri kabiliyetleri ve taktikleri üzerinde durarak, Yunanlıların zaferine kuşku ile yaklaşmış, Türklerin her an geri dönüş yapabileceği belirtilmiş, örneklerinin Çanakkale Cephesinde çokça görüldüğü ve bu nedenle sevinmenin erken olduğu yorumu yapılmıştır.¹⁷ Yine 9 Ağustos tarihli Murchison Times'da Yunanlıların zafer sarhoşluğu ile savaşın sonunun artık geldiğine inandıkları ve bu inançları doğrultusunda Kemalistlerin her türlü barış şartını kabul etme mecburiyetinde kalacakları ümidinde oldukları ifade edilmiştir. Ancak gazeteye göre bunu söylemek için çok erkendir. Kendi yurt savunmasını yapmakta olan Türklerin canları bahasına memleketlerini koruyacaklarının altı çizilerek, askeri kabiliyetleri ve cesaretleri hesaba katıldığında Türklerden yeni bir hamle beklenmesi gerektiği ifade edilmiştir. 5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın

¹⁴ **Tweed Daily**, 3 Ağustos 1921, s. 3

¹⁵ **Recorder**, 3 Ağustos 1921, s. 3; **Daily Mail**, 9 Ağustos 1921, s.7; **The Maintland Daily Mercury**, 8 Ağustos 1921, s. 5; **Geelong Advertiser**, 9 Ağustos 1921, s. 4; **Recorder**, 9 Ağustos 1921, s. 1.

¹⁶ **Barrier Miner**, 17 Ağustos 1921, s. 4; **Newcastle Sun**, 17 Ağustos 1921, s.6; **Daily Examiner**, 18 Ağustos 1921, s. 5; **Daily Standart**, 18 Ağustos 1921, s. 4; **Northern Star** 18 Ağustos 1921, s.5.

¹⁷ **Ballarat Star**, 8 Ağustos 1921, s. 1; **Sun**, 8 Ağustos 1921, s. 1; **Daily Examiner**, 9 Ağustos 1921, s. 1.

Meclis'in yetkilerini üç aylığına kendi üzerine alarak başkomutanlığa getirilmiş olmasını da bu duruma işaret eden bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir. Çanakkale Savaşı hatırlatılarak, Mustafa Kemal'in savaşı stratejisi üzerinde durulmuştur.¹⁸

Ayrıca News From Near and Far, Northern Times, Frontier Situation Obscure gibi daha objektif yaklaşım sergileyen yayın organları tarafından da bunun kesin bir zafer olarak nitelemek için henüz erken olduğunu, savaşın uzayıp gitmesi durumunda tarafların yenilemeyeceği ve bu durumun İtilaf güçlerinin çıkarlarını zedeleyeceğinin altı çizilmiştir.¹⁹

2. Muharebe Esnasındaki Haber ve Yorumlar

Avustralya basınından Sakarya Meydan Muharebesine ilişkin ilk haberler 23 Ağustos 1921 tarihinde gelmeye başlamıştır. Bu tarih aynı zamanda Türklerin daha fazla güçlenmesine fırsat vermeden Ankara'yı ele geçirip TBMM'ni dağıtmak amacıyla Polatlı ve Haymana'ya kadar ilerleyen Yunan kuvvetleriyle, Türk kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmaların başladığı tarihtir. Bu da Avustralya basınının savaşı yakından takip ettiğinin en önemli göstergelerinden biridir.

Basında 23-31 Ağustos arası yapılan haberler, gece-gündüz devam eden çatışmalar ve Yunanlıların üstün askeri kuvvetleri ile gerçekleştirdikleri taarruzlarla ilgilidir. Örneğin Mustafa Kemal Paşa, tüm hazırlıklarını tamamladıktan sonra Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile birlikte 12 Ağustos'ta cepheye gitmiş, Türk Ordusu Sakarya'nın gerisine mevzilenmiştir. Bu durum 23 Ağustosta Hosham Times ve Recorder'da Anadolu'da Kemalist güçlerin kuvvetlendiği, Türk ordusunun Sakarya'nın doğusunda toplandığı ve Mustafa Kemal'in emrinde 60.000 asker olduğu tahmin edildiği şeklinde basına yansımıştır.²⁰ Bu dönemde yer alan haberlerde Yunan taarruzlarının coşkuyla yer bulmuş olması ise dikkat çekicidir. Bu bağlamda "Another Greek Success"(Bir Diğer Yunan Başarısı),²¹ "Greek Victorious" (Yunan Başarıları)²² başlıkları altında Yunanlıların Sakarya Irmağını geçtiği, 170'i subay olmak üzere 4.000 Türk askerinin ağır silahlarıyla birlikte ele geçirildiği büyük bir mutlulukla dile getirilirken, Mustafa Kemal'in Ankara'yı kaybetme

¹⁸ **Murchison Times**, 9 Ağustos 1921, s. 1.

¹⁹ **News From Near and Far**, 8 Ağustos 1921, s.1; **Northern Times**, 9 Ağustos 1921, s. 1; **Frontier Situation Obscure**, 9 Ağustos 1921, s. 3.

²⁰ **Hosham Times**, 23 Ağustos 1921, s. 5; **Recorder**, 23 Ağustos 1921, s. 1.

²¹ **Daily Telegraph and North Murchison and Pilbarra Gazette**, 24 Ağustos 1921, s. 1.

²² **West Australian**, 24 Ağustos 1921, s. 7.

korkusu yaşadığı şeklinde de yorumlar yapılmıştır.²³ Yine Yunan askeri iletişim raporu olduğu özellikle vurgulanarak, 24 Ağustosta Sakarya Nehrinin her iki kolundan gerçekleştirdikleri uzun yürüyüş sonrasında Türk ordusu ile karşılaştığı ve Türklerin geri püskürtüldüğü basına yansımıştır.²⁴ Barrier Miner'da da 25 Ağustosta çarpışmaların geceli-gündüzlü şiddetli bir şekilde devam ettiği, Yunanlıların zafer elde etmesinin yakın olduğu şeklinde haberler verilmiştir.²⁵ Hatta Yunanlıların Sakarya'nın 5 Mil (8,04672 km) doğusunda olduğu ve bir sonraki atakta Türklerin tamamen imha edileceği iddia edilmiştir.²⁶ Ayrıca Sakarya Bölgesinde 7 günü aşkın süredir devam eden çarpışma sonrası elde edilen Yunan zaferine Türklerin 36 Mil (57,936384 km) önlerinde ve kuzey-doğu yönünde geri çekilişleri kanıt olarak gösterilmiştir.²⁷

Görüldüğü üzere Avustralya basınına göre Türk ordusu 23-31 Ağustos tarihleri arasında hiç başarı gösterememiştir. Ancak 31 Ağustos sonrası savaş ile ilgili haberlerde önemli farklılıklar görülmektedir. Bunun en önemli sebebi kanaatimizce 1 Eylül'de Türk kuvvetlerinin sağ kanadına saldırıya geçen Yunanlıların her ne kadar 2 Eylül'de Çal Dağı ve bazı mevzileri ellerine geçirseler de 4-5-6 Eylül'de gerçekleştirdikleri saldırıların başarısız olması, güçlü bir Türk direnişiyle karşılaşmaları nedeniyle uğradıkları prestij kaybıdır. Bu bağlamda bu tarihe kadar ordu, silah, araç, gereç bakımından Yunan ordusunun daha kuvvetli olduğu dile getirilirken, bu tarihten sonra Türklerin üstünlüğü üzerinde durulmaya ve Yunan kaynaklarının doğruluğu sorgulanmaya başlanmıştır. Türklerin yaptığı açıklamalardan da kısmen de olsa bahsetmeye başlanmış olması dikkat çekicidir. Örneğin Ballarat Star'da Türklerin durumunun büyük ordu ve bol kaynak sayesinde son derece kuvvetli olduğu, Yunanlıların pozisyonunun tehlikede olduğu ifade edilmiştir.²⁸ Yine pek çok yayın organında, Türklerin Tuzlu Çölün²⁹ kuzey doğusunda iki gün

²³ **Argus**, 25 Ağustos 1921, s. 7; **Ballarat Star**, 25 Ağustos 1921, s. 2; **Murchison Times and Day Dawn Gazette**, 26 Ağustos 1921, s. 3; **Barrier Miner**, 27 Ağustos 1921, s. 1; **Northern Times**, 27 Ağustos 1921, s. 3.

²⁴ **Daily Examiner**, 29 Ağustos 1921, s. 1; **Daily Herald**, 29 Ağustos 1921, s. 3; **Geelong Advertiser**, 29 Ağustos 1921, s. 3.

²⁵ **Barrier Miner**, 31 Ağustos 1921, s. 4; **Daily Standart**, 31 Ağustos 1921, s. 4; **Sun**, 31 Ağustos 1921, s. 1; **Daily Examiner**, 1 Eylül 1921, s. 5; **Daily Mail**, 2 Eylül 1921, s. 2.

²⁶ **Barrier Miner**, 2 Eylül 1921, s. 1.

²⁷ **Ballarat Star**, 2 Eylül 1921, s. 1; **Barrier Miner**, 2 Eylül 1921, s. 1; **Daily Advertiser**, 2 Eylül 1921, s. 2; **Daily Herald**, 2 Eylül 1921, s. 5; **Daily Standart**, 2 Eylül 1921, s. 4; **Geelong Advertiser**, 2 Eylül 1921, s. 5; **Northern Star**, 2 Eylül 1921, s. 5; **Recorder**, 2 Eylül 1921, s. 1; **Riverine Grazier**, 2 Eylül 1921, s. 2; **Ballarat Star**, 3 Eylül 1921, s. 1; **Barrier Miner**, 3 Eylül 1921, s. 4; **Daily Examiner**, 3 Eylül 1921, s. 5; **Daily Herald**, 3 Eylül 1921, s. 5; **Daily Standard**, 3 Eylül 1921, s.6.

²⁸ **Ballarat Star**, 31 Ağustos 1921, s. 1.

²⁹ Bozkır olarak da tanımlanan bu bölge için Avustralya basınında genellikle Tuzlu Çöl ifadesi kullanılmaktadır. Coğrafi olarak Afyon ile Tuz Gölü arasında bulunmaktadır.

süren şiddetli çarpışmalardan sonra başarılı olduklarını iddia ettikleri ifade edilmiştir. Kemalistlerin Bilecik'i ele geçirdikleri ve ilerlemeye devam ettikleri bildirilmiştir. Türk ve Yunan tarafından gelen cephe haberlerinin çelişkili olduğuna dikkat çekilerek, bu haberler doğru ise Yunanlıların durumunun tehlikede olduğu vurgulanmıştır.³⁰ Başka bir ifade ile Yunanlıların Türkleri yeneceğine ilişkin ümitlerin yitirildiği anlaşılmaktadır. 6-7-8 Eylül tarihli haberlerde Yunanlıların ileri harekâtının durduğu, Türklerin şiddetle karşı koyduğu, Ayrıca Türk direnişinin tahmin edilmeyen bir kuvvette olması, Türk askerinin kahramanlığı ve cesareti hakkında övgü dolu sözlerin basında yer almaya başlamasını sağlamıştır.³¹ Buna mukabil Yunan ordusunun beklemedikleri çetinlikteki Türk direnişi sonrası muharebenin uzaması nedeniyle hem kaynaklarının tükendiği hem de moralinin bozulduğu yorumu da yapılmıştır.³²

Ayrıca Yunanlıların Sakarya Nehrinin doğusunda durdurulmuş olması soykırım iddialarını da tetiklemiştir. Bu bağlamda Daily Examiner'da Kemalistlerin İttihat ve Terakkinin politikasını devam ettirerek, Yunanlıları ve Ermenileri soykırıma tabii tutacaklarından hiç şüphe edilmemesi gerektiği, şimdiye kadar kadın ve çocukların da yer aldığı 5.000 Türk Ermenisinin katledildiği belirtilmektedir. Buna ek olarak “... bir de utanmadan Hindistan'daki Müslüman haklarına saygı istiyorlar...”³³ şeklinde serzenişlerde bulunulduğu dikkat çekmektedir. Yine basında Yunanlıların Karadeniz kıyılarını bombardımana tutmasının burada yaşayan Hristiyan halkı bir nebze de olsa Türk zulmünden kurtardığı şeklinde haberlere de yer verilmiştir.³⁴ Bu da Batı basınında olduğu gibi Avustralya basınında da Yunanlıların Anadolu Harekâtını haklı göstermek için “Anadolu'daki Hristiyan halkı Türk zulmünden kurtarma” propagandasının etkin olduğunun bir kanıtıdır.

Avustralya basınına 9-14 Eylül tarihleri arasında yansıyan haberler ise, Sakarya önlerindeki çarpışmaların sona erdiği, ancak yeni vuruşmalar için her iki tarafın da hazırlık içerisinde olduğu yönünde olmuştur. Ayrıca her iki ordunun lojistik ve malzeme sorunları yaşadığı ifade edilirken Yunanlıların

³⁰ **Maintland Weekly Mercury**, 3 Eylül 1921, s.2; **Northern Standard**, 3 Eylül 1921, s.3.

³¹ **Barrier Miner**, 6 Eylül 1921, s. 1; **Daily Standard**, 6 Eylül 1921, s. 4; **Pilbarra Goldfield News**, 6 Eylül 1921, s.3; **Daily Herald**, 7 Eylül 1921, s. 5; **Geelong Advertiser**, 7 Eylül 1921, s. 5; **Northern Star**, 7 Eylül 1921, s. 5; **Newcastle Sun**, 7 Eylül 1921, s. 1; **Recorder**, 8 Eylül 1921, s. 3.

³² **Northern Star**, 31 Ağustos 1921, s. 5; **Daily Examiner**, 31 Ağustos 1921, s. 5; **Daily Herald**, 31 Ağustos 1921, s. 5; **Maintland Daily Mercury**, 31 Ağustos 1921, s. 5.

³³ **Daily Examiner**, 31 Ağustos 1921, s. 5.

³⁴ **Barrier Miner**, 31 Ağustos 1921, s. 4; **Daily Standard**, 31 Ağustos 1921, s. 4; **Sun**, 31 Ağustos 1921, s. 1; **Daily Examiner**, 1 Eylül 1921, s. 5; **Daily Mail**, 2 Eylül 1921, s. 2.

Ankara'yı almak için en ufak bir şanslarının kalmadığı da vurgulanmıştır.³⁵ Oysaki Türk ordusu 10 Eylülde saldırıya geçmiş, Beylikköprü, Duatepe ve Kartaltepe savaşlarında hezimete uğrayan Yunanlılar, 11 Eylül 1921 tarihinde çekilme emri almışlar ve 13 Eylül 1921'de Sakarya Nehri'nin doğusunda tek bir Yunan askeri bile kalmamıştır. Görüleceği gibi savaşın son safhasında basın cephe haberlerini takip edememeye başlamıştır. Avustralya basınına göre bunun nedeni, Yunanlıların başarısızlıklarını telefon-telgraf kablolarını kesmek suretiyle dünya kamuoyundan saklama gayretleridir.³⁶

3. Muharebenin Değerlendirilmesi

Avustralya Basını 15 Eylül itibarıyla Sakarya Meydan Muharebesini Türklerin kazandığını yazmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Avustralya basınının üzerinde en çok durduğu konular ise, Türklerin bundan sonra ne yapacakları, Yunanlıların uğradığı kaybın büyüklüğü ve İngiliz hükümetinin Yunanlılara verdiği destek nedeniyle eleştirilmesi olmuştur.

Kimi yayın organları Türklerin bu başarısını Sovyetler, Afganistan, Tunus, Hindistan gibi ülkelerden gelen yardımlara bağlarken, kimi yayın organları ise çok iyi liderlik ve kahramanlık sayesinde uçakları dahi olmamasına rağmen güç koşullarda kazanılan savaşın büyük bir zafer olduğuna dikkat çekmiştir.³⁷ Kalgoorlie Miner özellikle Mustafa Kemal'in liderlik yeteneği üzerinde durmuş, Çanakkale'de olduğu gibi, Sakarya'da da izlediği savaş stratejisi, hevesi ve azmi ile savaşın talihini değiştirdiğini ifade etmiştir.³⁸

Avustralya basının genel kanaati Türklerin elde ettikleri bu zaferden sonra, Yunanlıları denize dökmeden durmayacaklarıdır. Hatta pek çok basın organı Türklerin etkin taşıma araçları olsaydı Yunanlıları denize çoktan dökmüş olacağı düşüncesindedir. Bu nedenle onlara göre, Türk direnişi şimdi çok daha tehlikeli bir hale gelmiştir. Yunan saldırısı devam ettikçe Türkler Yunanlıları kuşatarak üstleri ile bağlantılarını keseceklerdir. Yunanistan eğer Polatlı önlerinde yenilirse geri çekilmek zorunda kalacaktır. Yunan

³⁵ **Narrocoorte Herald**, 9 Eylül 1921, s. 3; **Northern Star**, 9 Eylül 1921, s. 5; **Recorder**, 9 Eylül 1921, s. 1; **Maitland Weekly Mercury**, 10 Eylül 1921, s.2; **Northern Territory Times and Gazette**, 10 Eylül 1921, s.1; **Barrier Miner**, 12 Eylül 1921, s. 4; **Ballarat Star**, 13 Eylül 1921, s. 1; **Horsham Times**, 13 Eylül 1921, s.5; **Recorder**, 13 Eylül 1921, s. 1; **Daily Advertiser**, 13 Eylül 1921, s. 2; **Daily Herald**, 14 Eylül 1921, s. 5.

³⁶ **Daily News**, 15 Eylül 1921, s.6; **Cairns Post**, 15 Eylül 1921, s. 5; **Daily Telegraph**, 15 Eylül 1921, s. 5; **Telegraph**, 15 Eylül 1921, s. 1.

³⁷ **Cairns Post**, 15 Eylül 1921, s. 5; **Daily News**, 15 Eylül 1921, s.7; **Grafton Argus and Clarence General Advertiser**, 15 Eylül 1921, s.3; **Tweed Daily**, 15 Eylül 1921, s. 3; **Advocate**, 16 Eylül 1921, s. 1.

³⁸ **Kalgoorlie Miner**, 16 Eylül 1921, s.5.

hükümetinin artık tamamen çekilmesi için ikna edilmesi gerekmektedir. Artık Anadolu'da savaş bitmelidir.³⁹

Basına göre Türkler ile Yunanlılar arasındaki çarpışmaların en umutsuz olanları şüphesiz ki Sakarya nehrinin önündeki çarpışmalar olmuştur. Kemalistler Yunanlıları batı kıyılarına itmeyi başarmıştır. Yunanlılar Ankara'yı ele geçirmeye çalışırken bozguna uğradıkları gibi, geri çekilirken büyük miktarda savaş malzemesi ve gıdayı bırakmak zorunda kalmıştır. Ayrıca 10.000'in üzerinde dizanteri ve diğer hastalıklar nedeniyle kayıp vermişlerdir. Yunanlılar bu gerçekleri saklamak için telefon-telgraf tellerini kesmek dâhil ellerinden geleni yapsalar da Seyitgazi-Eskişehir arasına çekildikleri bilinmektedir. Ayrıca Yunan ordusunun başarısızlığını öğrenince Yunan halkının çok büyük bir hayal kırıklığına uğrayacağı yorumu da yapılmıştır.⁴⁰

Bununla birlikte Ankara'yı işgal etme niyetinde olan Yunanlıların geri püskürtülünce söylevlerinde meydana gelen değişiklik de basında üzerinde durulan gelişmelerden olmuştur. Bu bağlamda Yunan Başbakanı M. Gounaris'in Yunan Genelkurmayının Ankara'yı işgal etmek gibi bir niyetinin olmadığı, Yunan ordusunun istemiş olsaydı Ankara'yı işgal edebileceğini ama stratejik olarak işgal için bir neden olmadığı yönündeki açıklamaları yorumsuz olarak sunulmuştur.⁴¹

Avustralya basını 16 Eylül tarihine gelindiğinde Yunan saldırısının başarısız olduğu konusunda hemfikir olmuştur. Basına göre, Yunanlılar çok büyük bir istekle savaşa başlamışlar ve İngiltere de onlara destek olmuştur. Ancak çok büyük hata etmiştir. Çünkü artık her Müslümanın zihninde İngiltere'nin Türklere karşı Yunanlıları desteklediği ve Türklere Müslüman olduğu için saldırıldığı düşüncesi hâkim olmuştur. Bu da Türklerin iddialarını haklı çıkarmıştır. Ayrıca Yunan ordusuna başarısızlıkları nedeniyle kızgınlıklarını ise "Sakarya Savaşı çok korkunçtu ancak Yunanlıları kullanarak İslam dünyasını zorlamamız gerektiği öğrendik" şeklinde ifade etmişlerdir.⁴²

³⁹ **Kalgoorlie Miner**, 16 Eylül 1921, s. 5; **Maryborough Chronicle**, 16 Eylül 1921, s.1; **Queensland Times**, 16 Eylül 1921, 6; **Telegraph**, 16 Eylül 1921, s. 6; **Warwick Daily News**, 16 Eylül 1921, s. 5; **West Australian**, 16 Eylül 1921, s.7.

⁴⁰ **Grafton Argus and River General Advertiser**, 16 Eylül 1921, s.2; **Tweed Daily**, 16 Eylül 1921, s. 3; **Albany Advertiser**, 17 Eylül 1921, s. 3.

⁴¹ **Age**, 21 Eylül 1921, s. 11; **Brisbane Courier**, 21 Eylül 1921, s. 6; **Daily Examiner**, 21 Eylül 1921, s. 5; **Daily Telegraph**, 21 Eylül 1921, s. 1; **Examiner**, 21 Eylül 1921, s. 5; **World**, 21 Eylül 1921, s. 5; **Western Mail**, 22 Eylül 1921, s. 12; **Week**, 23 Eylül 1921, s. 23.

⁴² **Western Argus**, 20 Eylül 1921, s. 23; **West Australian**, 16 Eylül 1921, s. 7; **Tweed Daily**, 16 Eylül 1921, s. 3; **Telegraph**, 16 Eylül 1921, s.6; **Queensland Times**, 16 Eylül 1921, s. 6; **Mercury**, 16 Eylül 1921, s. 5; **Maryborough Cronicle**, 16 Eylül 1921, s. 3.

01 Haziran 1921-30 Kasım 1921 tarihleri arasında Sakarya Meydan Muharebesiyle ilgili Avustralya basınında çıkan haberlerin kaynakları ve bunlara işaret edilmesinin sıklığı ise şu şekildedir:

Tablo (Avustralya Basınının Sakarya Meydan Muharebesi ile İlgili Haber Kaynaklarına Göre Frekans Değerleri)

GAZETELER	HABER KAYNAKLARINA GÖRE FREKANS DEĞERLERİ						
	LONDRA		ATHENA	İSTANBUL	PARIS	BELİRSİZ	TOPLAM
	TİMES	REUTERS					
Barrier Miner	4	3	1			1	9
Newcastle Sun	2	1					3
Sun	3					1	4
Ballarat Star	4	2				1	7
Daily Examiner	3	4					7
Daily Standart	3	3	1				7
Northern Star	1	4				1	6
Hosham Times	1					1	2
Recorder	3	4					7
Daily Telegraph and North Murchison and Pilbarra Gazette			1				1
Argus	1						1
Murchison Times and Day Dawn Gazette			1				1
Northern Times			1				1
Daily Herald	3	2				2	7
Geelong Advertiser	1	4					5
West Australian	2		2	1			5
Daily Mail						1	1
Daily Advertiser	1	1					2
Riverine Grazier		1					1
Maitland Weekly Mercury	4	2				1	7
Northern Standard	1						1
Pilbarra Goldfield			1				1
Narracoorte Herald		1					1
Northern Territory Times and Gazette	1						1
Daily News	1					2	3
Cairns Post	1						1
Daily Telegraph	1		1			1	3
Express and Telegraph	1						1
Grafton Argus and Clarence River General Advertiser	1						1
Maryborough Chronicle	3			1			4

GAZETELER	HABER KAYNAKLARINA GÖRE FREKANS DEĞERLERİ						
	LONDRA		ATHENA	İSTANBUL	PARİS	BELİRSİZ	TOPLAM
	TİMES	REUTERS					
Mercury	2		1	1			4
Tweed Daily	2						2
Warwick Daily News	2		1				3
World	1		1	1			3
Register	1		1				2
Advocate	2		1				3
Age	2						2
Grafton Argus and River General Advertiser	1						1
Kalgoorlie Miner	1		1				2
Queensland Times	1						1
Telegraph			1	2	1		4
Albany Advertiser	1						1
Border Watch	1						1
Sydney Morning Herald	2					1	3
Western Argus	2						2
Advertiser	1		1				2
Argus				1			1
Armidale Express and New England General Advertiser	3	1					4
Brisbane Courier			1			1	2
Examiner						1	1
Western Mail	1						1
Bundaberg Mail			1				1
Newcastle Morning Herald and Miners' Advocate	1						1
Queensland Times			1				1
Week	1						1
Zeehan and Dundas Herald			1				1
Capricornian						2	2
Mirror			1				1
Queenslander	1						1
HABER KAYNAĞI TOPLAM	75	33	22	7	1	17	155

Yukarıdaki tablodan da anlaşılabacağı üzere ismi geçen gazetelerin toplam 155 adet nüshası incelenmiş olup, haber kaynakları içerisinde en yoğun habere sahip kaynağın %69,7'lik bir oranla Londra olduğu görülmüştür. Bunu sırasıyla Atina (%14,2), İstanbul (%4,5), Paris (%0,6) takip etmektedir. Bununla birlikte %11'lik bir kısmının ise belirsiz haber kaynakları olduğu anlaşılmaktadır. Görüleceği gibi Türk ulusal hareketinin görüşlerine hiç yer verilmemiştir. Buna karşın, İstanbul kaynaklı haberlerin az bir kısmında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının görüşlerine de yer verildiği görülmüştür. Gazeteler içerisinde toplam haber sayısının en yoğun olduğu gazetenin ise Barrier Miner olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında 22 gün ve geceli-gündüzlü devam eden Sakarya Meydan Muharebesi Türk Kurtuluş Savaşı için dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu savaşın sonucu sadece Batı Cephesinin değil, Türk Milletinin geleceğini de belirlemiştir. Bu önemi ve özellikle Birinci Dünya Savaşında Çanakkale'de Türklere karşı vatandaşlarının da savaşmış olmasının etkisi ile Avustralya Basını, Türk Kurtuluş Savaşı ve bu savaşın en önemli kırılma noktalarından biri olan Sakarya Meydan Muharebesini yakından takip etmiştir.

Avustralya Basınında Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Muharebelerini kaybetmesi, Türk Kurtuluş Savaşının bittiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu nedenle 1921 Ağustos ayı boyunca en çok üzerinde durdukları konu Türk ordusunun büyük kayıplarla Sakarya'nın gerisine çekilmiş olması ve son bir Yunan darbesi ile buradaki Türk varlığının sona ereceği şeklindedir. Çok az sayıda yayın organı ise, 5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in yetkilerini üç aylığına kendi üzerine alarak başkomutanlığa getirilmiş olmasını Mustafa Kemal Paşa'nın bir planı olduğu şeklinde yorumlamış ve Çanakkale Savaşı hatırlatılarak sevinmenin erken olduğunu ifade etmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi, Avustralya basınında iki evrede ele alınmıştır. Birinci evre 23-31 Ağustos 1921 tarihleri arasını kapsamakta olup, bu dönemde Yunan saldırısının başladığı dönemdir. Bu dönemde Yunanlıların en ufak galibiyetleri dahi abartılı olarak gazetelerde sıklıkla yerini almış, hatta aynı gazetenin çeşitli sayfalarında Yunan başarıları defaatle işlenmiştir. Bu dönemde yanlış da olsa savaşın günü gününe, hatta saati saatine takip edildiği söylenebilir.

İkinci evre Yunanlıların başarı gösteremedikleri için Batı nezdinde prestij kaybına uğradıkları 1-13 Eylül 1921 tarihleri arasındaki dönemdir. Türk ordusu 6 Eylül'de Yunan saldırısını kırmış, 7 Eylülde saldırı kararı alarak 10 Eylülde başlattığı taarruzu 13 Eylülde neticelendirmiştir. 1 Eylül 1921'e kadar Avustralya basını Sakarya Meydan Muharebesini günü gününe takip ederken, bu tarihten sonra bir hafta hatta bazen on gün gecikmeli olarak haber geçmişlerdir. Kendilerinin ifadesi ile bunun nedeni Yunanlıların iletişim kablolarını kesmek başta olmak üzere, yenilgilerini dünya kamuoyundan gizlemek için her türlü hileye başvurmuş olmalarıdır. Bu tarihe kadar hiç Mustafa Kemal önderliğindeki Türk milliyetçileri ya da Kemalistler olarak tanımladıkları Türk ordusu kaynaklarından bilgi almayan Avustralya basını, Yunanlıların bu davranışları nedeniyle kısmen de olsa Türk ordusundan gelen haberlere de yer vermeye başlamıştır. Ancak Türk ordusu savunmadan saldırıya geçince haber sıklığı ve sayısında ciddi miktarda azalma olmuştur. Bunda Yunanlıların yenilgilerini saklama çabası kadar, basının Yunan yenilgisinden duyduğu üzüntü de kanaatimizce etkili olmuştur.

Metinde isimleri zikredilen gazetelerin 1 Haziran 1921-30 Kasım 1921 tarihlerine ait toplam 155 adet nüshası incelenmiştir. Yararlandığımız bu gazetelerin; İstanbul, Atina, Londra ve Paris olmak üzere dört kaynaktan haber aldığı tespit edilmiştir. İstanbul'dan alınan haberler nispeten daha objektiftir. Bu haberlerin büyük çoğunluğu savaşın gidişatı hakkında muhabirlerin edindiği bilgilerden oluşan, yorumsuz durum bildiren haberlerdir. Buna karşın Atina'dan alınan haberler, tamamen Yunan propagandası içeriklidir. Bu arada Londra ve Paris kaynaklı haberlerde de, Yunan yanlısı haberlerin de etkisiyle büyük ölçüde Yunan propagandası yapıldığı görülmektedir.

Avustralya basını üzerinde özellikle Yunan ve İngiliz yanlı kaynaklarının etkisi büyük olmuştur. Bu durum aynı zamanda Avustralya basınında yoğun bir şekilde Yunanlılar lehinde propaganda yapılmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Bu bağlamda Yunanlılar "*Anadolu'daki Hristiyan halkı Türk zulmünden kurtarmaya soyunan kahraman bir millet*" olarak tanıtılmış, onların Anadolu'ya saldırıları kamuoyu vicdanında haklı çıkartılmak istenmiştir. Bu amaca yönelik olarak da, her fırsatta Türklerin yönetimi altında bulunan Hristiyanlara Türkler tarafından zulüm edildiği yönünde haberler yapılmıştır.

Ayrıca Avustralya basınının savaşın başından sonuna kadar devamlı surette işlediği bir diğer konu ise, Türk askerinin cesareti, kahramanlığı, Mustafa Kemal Paşa'nın askeri dehası olmuştur. Sıklıkla Mustafa Kemal'in Sakarya Meydan Muharebesi esnasında izlediği strateji övülmüştür. Basındaki bu düşünceler Çanakkale Savaşının izlerini taşımaktadır. Her ne

kadar karşıt saflarda da yer alsalar, Türk askerine büyük saygı besledikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Türk ordusunun tüm yokluklara rağmen büyük bir zafer kazanmayı başardığının altı çizilmiştir.

KAYNAKÇA

I. SÜRELİ YAYINLAR

Advocate, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Age, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Albany Advertiser, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Argus, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Armidale Express and New England General Advertiser, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Ballarat Star, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Barier Miner, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Birisbane Courier, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Border Watch, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Bundaberg Mail, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Cairns Post, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Capricornian, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Daily Advertiser, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Daily Examiner, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Daily Herald, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Daily Mail, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Daily News, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Daily Standart, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Daily Telegraph, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Day Dawn Gazzette, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Examiner, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Express and Telegraph, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Geelong Advertiser, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Grafton Argus and Clarence River General Advertiser, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Grafton Argus and River General Advertiser, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Hosham Times, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Kalgoorlie Miner, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Maintland Grazier, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Maitland Weekly Mercury, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Maryborough Cronicle, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Mercury, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Mirror, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Murchhison Times, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Narracoorte Herald, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Newcastle Morning Herald and Miners' Advocate, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Newcastle Sun, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

North Murchison, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Northern Standard, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Northern Star, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Northern Territory Times and Gazette, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Northern Times, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Pilbarra Gazette, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Pilbarra Goldfield, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Queendland Times, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Queenslander, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Recorder, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Register, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Sun, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Sydney Morning Herald, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

Telegraph, 1 Haziran-30 Kasım 1921.
Tweed Daily, 1 Haziran-30 Kasım 1921.
Warwick Daily News, 1 Haziran-30 Kasım 1921.
Week, 1 Haziran-30 Kasım 1921.
West Australian, 1 Haziran-30 Kasım 1921.
Western Argus, 1 Haziran-30 Kasım 1921.
Western Mail, 1 Haziran-30 Kasım 1921.
World, 1 Haziran-30 Kasım 1921.
Zeehan and Dundas Herald, 1 Haziran-30 Kasım 1921.

II. KİTAP VE MAKALELER

Armaoğlu, Fahir H., **Siyasi Tarih 1789-1960**, AÜ SBF Yay., Ankara, 1975.
Ateş, Toktamış, “Milli Mücadele’de Ordu, Savaşlar ve Cepheler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul, İletişim Yay., 1985.
Bean, Edward, **The Story of Anzac: the first phase, First World War Official Histories**, London, 1941.
Budak, Ömer, **Sevr Paylaşımı**, Ankara, Bilge Yay., 2002.
Koca, Salim-YALÇIN, E. Semih, “Mustafa Kemal Paşa’nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genel Kurmayının Rolü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 29 (Temmuz 1994), s. 401-416.
Kocaoğlu, Bünyamin, **Kurtuluştan Kuruluşa Batı Anadolu’da TBMM Yardımları**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008.
Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları**, Ankara, 1981.
Sarıkoyuncu, Ali-Sarıkoyuncu Değerli, Esra, “Avustralya Basınında Çanakkale Muharebeleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Çanakkale Özel Sayısı**, S. 73, (Mart 2010) Ankara, ss., 39-62.
Smith, Lenard, **The Aboriginal Population of Australia**, Australian National University Press, 1980, Canberra.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ VE TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NIN İRAN GAZETELERİNE YANSIMASI

*Masoumeh DAEİ**

Öz

İran'da Türk Kurtuluş Savaşı yakından takip edilmiş, gazetelerde Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili haber ve yorumlara sık sık yer verilmiştir. Bu bildiride, Sakarya Meydan Muharebesi ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın İran basınındaki yansımalarına yer verilecektir. Yaptığımız tetkiklerde, İran basınında Sakarya Meydan Muharebesi ve Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili önemli haber, tespit ve yorumlarda bulunduğu anlaşılmıştır. Çalışmamızı önemli kılan husus, bu İran gazetelerinin iyi bir haber alma ağına sahip olduğunun anlaşılmasıdır. Zira gazetenin nüshaları incelendiğinde, Sakarya Meydan Muharebesi, Türk Kurtuluş Savaşı ve bölge ile ilgili gelişmelerin hemen hemen hiç atlanmadığı, savaşların ayrıntılı olarak verildiği görülmüştür. Dahası Sakarya Meydan Muharebesi ve Türk Kurtuluş Savaşı ile alakalı yabancı basında çıkan haber ve yorumlar da okuyuculara aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, İran Gazeteleri, Osmanlı Devleti, Sakarya Meydan Muharebesi, Türk Kurtuluş Savaşı.

THE IMPRESSIONS OF THE BATTLE OF SAKARYA AND TURKISH WAR OF INDEPENDENCE ON THE NEWSPAPERS OF IRAN

Abstract

Turkish War of Independence was closely followed by Iran press and news about the Battle Of Sakarya was frequent in the newspapers. In this declaration, newspapers of Iran, including the daily coverage about the Battle of Sakarya and the Turkish War of Independence were

* Doç. Dr. Tebriz Payame Nür Üniversitesi e-posta: Masoumeh.daei@gmail.com

examined. After the research, it was understood that newspapers of Iran had important news, findings and interpretations related to the Battle of Sakarya and Turkish War of Independence. The important thing about this work is that these Iranian newspapers has a good network to get news. Thus, after the copies of the journal were examined, it was seen that the details of the Battle of Sakarya and Turkish Independence War were almost never skipped. In addition to this, the newspapers transferred the articles and comments from the foreign press related to the Battle of Sakarya and Turkish War of Independence to the readers.

Keywords: Battle of Sakarya, Iran, Newspapers of Iran, Ottoman Empire, Press, Turkish War of Indendence.

GİRİŞ

Büyük Zafer Kurtuluş Savaşı, Türk milletinin var olma savaşının son halkasıdır. İnönü savaşları ve Sakarya Savaşı sonrasında içte ve dışta siyasi zaferler kazanılmış, Yunan ordusunun ilerlemesi durdurulmuştur. İran Gazeteleri bu önemli gelişmeyi takip ederek, mezkûr gelişmeyle ilgili haber ve yorumları okuyucularına ulaştırmışlardır.

1921- 1922 yıllarında Kurtuluş savaşının İran basınına yansıyan günlük haberler, genelde Yunan hükümeti, Ankara zaferi, Müttefikler ve Barış Şark Konferansı, İstanbul, İngiliz kabinesi ve resmi bildirimler ile bunların yorumlanmasıdır. Basındaki bu haberlerin daha çok İstanbul, Ankara, Londra, Paris, Roma, Atina, İzmir, Moskova kaynaklı olduğu görülür. Büyük Zafer, Türk saldırısının artık beklenilmez olduğu, dolayısıyla kamuoyu dikkatinin başka konulara çekildiği bir zamanda gerçekleşmiş, Türkiye ve dünyada büyük bir şok etkisi yapmıştır.

Nev Bahar, Setareye İran ve Şafak-ı Sorh Gazeteleri ve Türk Kurtuluş Savaşı

23 Ağustos ile 13 Eylül 1921 tarihlerinde tam tamına 22 gün geceli ve gündüzlü devam eden Sakarya Meydan Savaşı, Millî Kurtuluş Savaşı gelişmelerinin, en önemlilerinden birisi ve belki de en önemlisidir. Bu askeri gelişmeyi farklı kılan en önemli etken, şüphesiz ki, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin müdafaadan taarruza geçerek, Anadolu'daki Yunan işgallerinin sona erdirilmesinde karşı harekete geçmesi, daha doğrusu geçebilmesidir. Yunanlılar mezkûr savaş'ın hemen başlangıcında ilerlemelerinde önemli avantajlar olsa da, son haftasından itibaren değişme gösterecektir. Bu süreçte savaşın kaderi tamamen değişmiş, Yunanlılar galip

durumdan mağlup duruma geçmişler, Türk tarafı ise meydan muharebesinin sonucunda, savaşın kontrolünü tamamen eline geçirmiştir.

7 Eylül'den itibaren durum Türkler lehine gelişme göstermeye başladı. Yunan ordusunun durdurulmasından sonra Türk birlikleri tarafından yapılan ilk keşif saldırılarında önemli başarılar elde edildi. Birtakım Yunan birlikleri de, savaşın başlangıcından beri ilk kez Sakarya nehrinin batısına geçirildiler, daha doğrusu çekildiler.

Savaşın 17. günü olan 8 Eylül'den itibaren işin rengi tam olarak görülmeye başlandı. Roller değişmiş, Yunan tarafı müdafaa ve çekilme, Türk tarafı ise taarruz hazırlıklarına başlamışlar. Bu aşamada Setareye İran Gazetesi, 7 Eylül 1921 de, Osmanlıların direnişi taşıyan başlığı altında ve Reuters Haber Ajansından aldığı haberlere göre,

“Anadolu’da, Yunan’lıların durumu karanlık ve belirsizdir. Yunan kuvvetleri Osmanlı ordusunun savunmasıyla Sakarya nehrinin doğusunda duraklamışlardır. Fakat bazı küçük yerlerde savaş sürmektedir. Şimdilik Türk’lerin Sakarya nehrinin kenarında direnişlerinin devamı mı olacak veya Ankara’ya doğru geri çekilme planları var mı belli değildir”¹, ifadelerde bulunmaktadır.

Veya 8 Eylül 1921 de; Gazete, İstanbul’dan aldığı habere göre, Osmanlı kuvvetlerinin zaferi ifadesini kullanarak şöyle haberi sunmaktadı: “Kemalistlerin iddiasına göre; Tuz Gölünün kuzeybatısında iki gün kanlı ağır savaş sonunda Osmanlı kuvvetleri ilerlemeye başlamışlar ve Osmanlı öncephesini yaralamak isteyen Yunanlılar mesailerini boşa çıkararak alık koyulmuşlardı. Kemalistler taarruz durumunda bulunarak, Bilecik şehrini zapt edip ilerlemeye devam etmektedirler. Yunan kollarının irtibatı tehdit halindedir”,¹ demektedir.

Yine, 8 Eylül 1921 de; İngiltere “âlî” menfaatlerini düşündüğü ve İngiliz menfaatlerinin bulunmadığı durumlarda, İngiltere’nin Yunan tarafı gözüксе de, doğrudan Yunan taraf olmadığı veya ülke menfaatlerinin gerektirmediği durumlarda gazete,

Daily Mail Telegraph, gazetesinin baş mekalesindeinden aktararak, İstanbulun kadarı başlığı altında şöyle demektedir,

“ İngiltere, Konstantaniye şehrini başka devletler tarafından zapt olunması ve İngiltereyi devre dışı bırakılmasını kendine yediremiyor. Özellikle Asya’da İngiliz’lere karşı düşmanlık artmakta ve İngiliz çıkarlarına

¹ Setareye İran, 8 Eylül, Tahran 1921; sayı 4, s.2

karşı bazı devletler birlikte mühalfet göstermekte olup, ortalarında samimi ilişkiler sağlamaktadırlar. Heran İngiltereye karşı böyle bir olay yüz gösterirse; buna benzer ki yeni Rusya; yani Lenin ve Teretoski Rusyası Bosfor boğazlarında istikrar etmeye çalışsın. Zira bugünkü Rusya, barış ve düzen kurma bakımından Tesar Rusyasından daha tehlikelidir” diye izahta bulunmaktadır.²

Yine aynı gazete, 24 Ekim, 1921 Yunan ve Osmanlı muharebesi başlığı altında , “ Küçük Asya’dan alınan bilgilere göre 24 Ekime kadar Türkler Yunanlıların yeni saldırılarını önlemişlerdir” demektedir.³

Şafak-ı Sorh Gazetesine gelince, olayları şöyle açıklamaktadır, 12 Mart 1922

Savaş yapma başlığı altında,

İstanbuldan gelen habere göre, “ Küçük Asy’a da Yunan ve Osmanlı arasında tam ciddiyetle askeri opresyonlar hazırlanmakta ve karşılıklı olarak savaş operasyonlarını yeniden başlama ihtimalleri gözükmemektedir. Osmanlı iktisafıye kuvvetleri Nazilli bölgesinde Yunan’ın İzmir’e sevk edecekleri mühimmat ve yeni kuvvetlerinin ilerlemesinde engel olmuşlardı.⁴ demktedir

Türk Büyük Milli Meclisi’nin olağanüstü yetkiler verdiği Mustafa Kemal Paşa ya haberi yanında, En ilgi çeken haber, Yunan askerinin silah çatarak isyan etmekte olmasıdır. Yunanistan’ın, İzmir’e sevk edildikleri sırada silah çatarak protesto eyleminde bulunmuş, bu bağlamda, Şafak-ı Sorh Gazetesi, 12 Mart 1922

Ankara ve Yunan başlığı altında,

“Ankara milli meclisi tekrar Müstafa Kemal paşayı meclis başkanlığına seçti. Savaş hazırlanması hızla devam etmektedir. Osmanlı gazetelerinin verdiği bilgilere göre, Yunan ordusunun çeşitli birlikleri arasında isyan ortaya çıkmıştır. İzmir’de ikamet eden Yunan ordusunda isyan ateşi alevlenmektedir”.⁵ Haberlerin devamında gazete “Yunanın pis niyeti başlığı altında Eskişehir’in Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi olmuştur”.

İzmir’den aldığı habere göre ise, “Yunan kuvvetlerinin Afyon-Karahisar- Eskişehir bölgesinde sürmektedir. Yunan yöneticileri savaş bitme

² Setareye İran, 8 Eylül 1921; sayı 4, s.3

³ Setareye İran , 24 Ekim 1921, s.3

⁴ Şafak-ı Sorh, Daşti Ali, 5.sayı, 12 Mart 1922, Tahran, s.2

⁵ Şafak-ı Sorh, Daşti Ali, 5.sayı, 12 Mart 1922, Tahran, s.2, Daşti Ali

ilanı çıkmadan Küçük Asyada çoğlu takviye ordu yerleşmesinde çaba göstermektedirler”⁶ demektedir.

Yunanlılar Anadolu’dan çekilmedikçe, gerçek ve kalıcı bir barış sağlanamayacağına Ortadoğu ve Hindistan halkında da ciddi kızgınlık ve kargaşa yarattı. Hindistan halkının iyi niyetini, dostluğunu ve sadakatini geri kazanmak için, İngiltere, herhangi bir yabancı halka karşı taarruz hareketleri politikalarını başından savması gerekiyordu. Bu anlamda, Nev Bahar gazetesi, 2 Ekim 1922, ilgili konuyla “Kemalistlerin zaferleri İslamı ülkeler de özellikle Hindistanda önemli etkiler bırakıp, Kemalistlerin lehine nümayiş ve tezahüratlar sergilemişlerdir.”⁷ Yine gazete, Rusya ajansından haberleri aktararak, “Hindistan müslümanları Osmanlıya karşı İngiltere’nin yürüttüğü politikadan rizayetsizliklerini ilan etmişler ve İngiltere’nin bu davranışlarına protest etmektedirler”.

Haberlerin devamında gazete 17 Ekim 1922, İslam Birliği başlığı altında, “Hindistan İslami hilafet merkez komitesi, İran, Ankara, İstanbul, Afganistan, Mezopotmya, Mısır ve diğer islami ülkelerden İttihad-i İslam konfransına katılmak için Hindistan’a temsilcilerini gönderilmelerini istemiştir,”⁸ demektedir.

İzmir’in kurtarılmasından sonra, Türk ordusu, Boğazlar, İstanbul ve Trakya’nın geri alınması için o tarafa yöneldi. Büyük taaruzdan sonra telaşa düşen İngilizler’in isteği üzerine İtilaf Devletleri ateşkes görüşmelerine başlama isteklerini Türk Büyük Millet Meclis’ine bildirdiler. 3 Ekim’de Mudanya’da başlayan ateşkes görüşmelerine İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye temsilcileri katılmışlar, Yunanistan görüşmelere katılmamış, sonradan Yunan Mudanya ateşkes (11 Ekim 1922) metnini imzalamıştır. Mudanya Ateşkesi ile Kurtuluş Savaşı’nın askeri safhası sona ermiş, politik safhası başlamıştır.

Bu konuda, Şafak-ı Sorh Gazetesi 12 Mart 1922 de, Savaşın bitişi başlığı altında,

Paris’den alındığı habere göre, “deniliyor ki Kurzon Osmanlı ve Yunan savaşının mütareke önergesini vermiş; yarı resmilenendirilmiş bu önergede, Osmanlı ve Yunan devletleri ne zaman önergeyi kabul ederlerse, İstanbul’a komsiyon kurularak, mezkûr devletlerin komandaları ve itilaf devletlerinin sahip menseplerinden konfransa gidecek ve Yunan’dan üç ay içinde Asyay-ı

⁶ **Şafak-ı Sorh**, Daşti Ali, 9.sayı, Tahran 1922, s. 3

⁷ **Nev Bahar**, M. Bahar, 2.s, 2 Ekim 1922, s.32,13 yıl. 5. Dönem

⁸ **Nev Bahar**, 4. sayı, s. 64, 13. Yıl, 5. Dönem, 17 Ekim 1922,

Sağır'ı tahliye etmesi istenilecekti. Osmanlı, İzmir'de yeniden saltanat kurma izni verilecekti; ancak İzmir'in hâkımı itilaf devletleri veya Mecme-i İtifak-i milel tarafından onaylanacaktı, demektedir”.

Barış girişimleri başlığı altında ise gazete, Paris'ten alındığı haberlere göre, “İtilaf devletlerinin önerisine göre, üç ay zarfında barış temelleri sağlanmaz ve bir çözüm yolu bulunmazsa yeniden savaş tehlikeli ihtimali olacaktı. İtilaf devletlerinin İstanbulda bulunan yüksek görevlilerine önergeye hızla cevap versinler diye emir verilmiştir.”⁹ Osmanlı ve Yunan savaşı bitişi için Küçük Asya'da Marmara denizinin sahil şehirlerinden Mudanya şehrinde ön konfrans kurularak Trakya'nın boşatılması ve Osmanlı'ya iade olunması, tarafsız bölge oluşu ve İstanbul'un durumu hakkında kuruldu. Kemalistler Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ında konfransa davet olunmasını ısrar etmektedirler. Gelen bilgilere göre, Yunan Frig'i boşatmaktan imtina etmekte ve bölgeye yeni techizat sevk etmeye başlamıştı. Kemalistlerin ordusu tarafsız bölge ve boğazların Asya yakası sahillerini tedricen işgal etmektedirler”,¹⁰ demektedir.

Gazete yine başka sayısında, 30 Nisan 1922

Ankara ile anlaşma başlığı altında, Ankarada gelen habere göre, en yakın zamanda İtalya bir taahhütname imzalarak Mudanya vadisini boşaltacaktır. İtalya, Fransa ve İngiltere ortasında önceden bağlanan anlaşmaya göre, İtalya bu vadini boşaltacak ve bunun karşılığında mezkûr devletler İtalya'ya musaide ve ekonomi imtiyazlar vereceklerdir. Bu fırsattan yararlanan Yunan devleti İtalya'lıların boşattığı bölgeden 50 mil kare erazini zapt etmişler, savaş kilikiyede de yüz göstermesi ihtimali bulunmaktadır. Zira Osmanlı kuvvetleri o toprakları zapt etmek için harekete geçmişlerdir.¹¹

Osmanlı savaşı

İlana göre 6 Nisan da Osmanlı ordusunun bir birikimi Eskişehir cephesinde hamle etmişlerdi.¹²

Mudanya konfransıyla ilgili Nev Bahar gazetesi ise, 17 Ekim 1922

Başlığı altında, Mudanya Konfransı

Reuters ajansından alındığı haberlere göre, “Savaşın bitişi, doğu Frig'yanın Yunan ordusunda tehliye olunması ve Osmanlıya teslim edilmesi, Osmanlının tarafsız bölgeyi boşatılma konularının imza olunması hakkında

⁹ Şafak-ı Sorh, 12 Mart 1922, Tahran 9.sayı, s.3

¹⁰ Nev Bahr, 3. s, s.48, 9 Ekim 1922, 13. Yıl, 5. Dönem,

¹¹ Şafak-ı Sorh, 20.sayı, , 30 Nisan 1922, s.3

¹² Şafak-ı Sorh, 9.sayı, Tahran 1922, s. 3

Mudanya konfransı kurulup İtilaf devletlerinin temsilcileri ve Osmanlı imzalamışlardır. Ama Rusya ve Fransa'dan geçen kaç günde aldığımız haberele göre, Yunan devleti henüz bu antlaşmayı imzalamış ve doğu Trakya'nın boşatılmasına sorunlar çıkartarak itiraz da bulunmaktadır. Bu yüzden Ankara temsilcisi İsmet Paşa resmen İtilaf devletlerinden Mudanya antlaşmasında Yunan imzası ve onaysızlığının nedenlerinin açıklamasını istemektedir. İtilaf devletleri ise cevaben Yunanın antlaşmayı imzalamaması süretiyle gereken teşebüslerde bulunacaklar demişlerdir. Dıştan gelen telgeraflara göre, Kemalistler mütareke antlaşmasını imzalmalarına rağmen yine Karadeniz ve tarafsız bölgeye taraf ilerlemektedirler”, demektedir.

İngiltere sonuna değin Yunanistan'ı desteklerken, İtalya'nın Venedik'te konferans toplama hazırlıkları içinde olduğu, Fransa'nın barış için öncelikle Anadolu'nun Yunanistan tarafından boşaltılması gerektiğini savunduğunu görüyoruz. Fransa taraflar arasında “sözde de olsa” barış ihtimalini ortaya çıkarmak için faaliyetlere başlamışlardır.

Nev Bahar Gazetesi bu konuda, 25 Eylül 1922 de,

“İngiliz komutanı General Towshend ikrarına göre, İtilaf devletlerinin orduları İstanbul'da duraklamaları devam ederse, yeniden kutsal bir savaşa sebep olabilirler, buna rağmen İngiltere devleti ordusunu Çanakkaleden geri çekilme çağırısı düşüncesinde olmayıp, gerekirse Türk kuvvetlerini silahla def etmeye karardır” ifadelerde bulunmaktadır.

Lloyd Georg ifadelerine göre de, İngiltere devleti boğazları silahlı kuvvetleriyle korumaya karar vermişti”.

Gazete, 2 Ekim 1922, geçen kaç gün haberlerine göre, Kemal Paşa Çanakkale tarafına hareket etmeyeceğini ilan etmiştir.” demektedir.

Kurtuluş Savaşı'nın başladığı dönemde Sovyet Rusya'sıyla diplomatik ilişkiler geliştirildi. Kurtuluş Savaşı'nı silah yardımı gibi maddi düzeyde destekleyen Sovyet Rusyası'yla Batılı emperyalist devletlere karşı savaşım noktasında işbirliği yapıldı. Atatürk, Çiçrine telgraf göndererek, siyasi ve askeri nitelikli bağlaşmadan söz etti. Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin tarafından verilen yanıtlarda dostluk ve diplomatik ilişkinin kurulup geliştirilme dileği belirtildi. Zor koşullarında Sovyetlerle kurulan hem İran ve hem Türkiye ile kurulan dostluk köprüsü çok anlamlıdır. Diğer taraftan, Avrupa özellikle İngiltere için iktisadi yönü çok önemli olan Şark meselesi Yunan mağlubiyetinden sonra, şarkta barışı ihlal eden siyaset sonsuza dek tutunamaz derken,

9 Ekim 1922 de Nev Bahar gazetesi, Sovyet Rusyanın notu başlığı taşıyan haberde, “Rusya Dışişleri komisarya kefilî Karahan tarafından

İngiltere, İtalya, Fransa, Yugoslavya, Romanya ve Mısır Dışişler bakanlarına detaylı not gönderilmişti.

Mezkûr not'ta, Osmanlı ve Yunan savaşı ve Yakın Doğu kara durumu sonucunda, Avurpa da yeni savaş çıkma gözüktüyor. Bu savaşı engellemek için Türk milletinin hakkı ödenmeli, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumalı, özellikle İstanbul ve boğazlar konusu tesdik olunmalıdır. İngiltere görünüşte boğazların serbestliğini korumak ve Türklerin Avurpaya saldırma ihtimalini önlemeyi behane ederk bazı Avurpa devletlerini Osmanlı aleyhine savaş açmaya tahrik etmektedir. Ama gerçek şuki İngiltere'nin gizli amacı boğazlarda kendi sülta ve iktidarının devamını sağlamaktır. Türklerin Avurpaya saldırısı tamamen batıl düşünce ve bütün Avurpa devletleri bu konunun ne kadar temelsiz olduğunu bilmektedirler. İngiltere'nin boğazlarda sültaşının devami her zaman Rus ve Osmanlı'nın tehdit altında bırakacaktı, çünkü bu iki devlet Karadenizin büyük bir kısmını tasarrüf etmişler, bu yüzden bazı devletlerin boğazlar için tek başına bağladıkları antlaşmalar önemsenmemelidir. Bu yüzden Rusya'nın katılımı olmadan boğazlar hakkında verilen kararlarını hiç türlü resmiyeti olmuyacaktı.

Rusya'nın uluslararası Yakın doğu sorusunu çözmek için fevri şekilde ilgi devletlerden özellikle Karadeniz çevresinde olan devletlerden konfrans kurulma önerisini vermektedir" ifadelerde bulunmuştur.

Nev Bahar gazetesi 17 Ekim 1922, Yakın doğu konusunda Türklerin düşünceleri başlığı altında, paris ajansından alınan haberlere göre, "Kemal Paşa Berlin'de, Çiçrine gönderdiği telgerafta, Yakın doğu antlaşmasına mutabık Moskova'nın tevafuku olmadan hiç bir iş yapmıyacıklarını, devletler şimdiye kadar olduğu gibi daha bir kaç kez Şark meselesi için toplantılar düzenleyebilirler, görüşmelere girişebilirlerdi, yakında Şark konferansının toplanması muhtemel olursa, Anadolu'nun gelecekteki yönetimi için vereceği kararlar kesin bizi etkilemeyeceğini belirtmektedir. Osmanlı büyük meclisi iki yıl önce boğazların serbestliği konusunda milli anlaşmasında açıkca konuyu beyan etmiştir, artık bu konu mevzuıyeti olmamış, sadece Türk devleti bu konunu detayları, Trakya ve İstanbul'un geri verilmesi dilekçesinin belli olması için muzakerye gireceklerdir".¹³

Setareye İran, gazetesi de Yakın Doğu sorun ve İran-soveyet Rusya ilişkileri ile ilgili yorumları dikket çekicidir, 11 Aralık 1922, İngiltere uzun yıllardır ki dalgalı politikasıyla ve şimdilik de bütün imkânlarıyla Şark konusu etrafında konsantere olup, başka bir Cebel-ü Tarık yaratmak çabasındadır. Bir müddettir ki, Boshför Boğazlarını ele geçirmek tamahı, halifelik paytahtı

¹³ Nev Bahar, 13 yıl. 5. Dönem, 1. sayı. 16. Sayfa

İstanbul'u temellük etme, Anglo Sakson ırkını yaşatmak dileğindedir ve bugün de sonuca varmak üzeredir. Geçmiş 60 yılda bütün yüz gösteren savaşlar ve devletler arasında görülen siyasi sürtüşmeler, İngiltere siyasette temel ve önemli rolü oynamış veya bütün bu trajedilerin gizli tahrik edicisi olmuştur, her yüzüne asıl amacı İstanbul'u zapt ve boğazlara istila etmektir.

1857 yılı Kırım savaşında, güçlü Rus ordusu İngiltere'nin İstanbul ve boğazlara taraf ilerlemesinin önlemişti. Böyle yağlı bir lokma rahat varılacak gözüküyor.

Şark milleti bunu bilmeli ki eğer İngiltere devleti İstanbul ve boğazlara istila ederse katiyen şark devletlerinin siyasi hayatı son bulmak demektir, İngiltere'ye geniş meydan sağlayarak sadece ve yalnız bu alanın meydandarı İngiltere devleti olacaktır. Şark devlet ve milletlerinin şimdiki acilen ümit bağlayacak yer Soviyet Rusya'dır ki eğer bu devlette bugünkü rengini değiştirmese, bugün cihani zapt etme politikasının başında olan ve tamahı tükenmeyen İngiltere devletinin politikalarıyla yandaşlık etmezse, Şark milletlerine destek vererse İngiltereye karşı koymağa hazır olmaktadır. Şimdi biz İranlı'lara sadece bir yol açıktı. Ümit yolu sadece Kuzeydir. Eğer biz bu yolu karşımızda kapalı görürsek şüphesiz bizim siyasi hayatımız tehlikede olacaktı. İstanbul konusu çözülmemişse, Yakın Şark konusu ve Osmanlı hall olunmamışsa, Rus devleti de hala rengini değişmemişse, biz İranlılar için en iyi fırsat ve konumdur ki biraz kendimize geleyim ve millet ve ülkemizin saadetine düşünelim.

İranlı gerek maddi ve manevi gücünü toplayarak iç reformlar yapmakla kendine yer açmağı bilecekti, kifayetini göstererek değerlendirmelidir. Bunun dışında bugünkü dünya fatihlerinin yakın ve uzak sorunları çözülsürse, diplomatik hisse bulma savaşları sona erdikten sonra bizim de sıramız gelecekti ve o zaman bizim fikirlerimizi almadan ve bize dönmeden ister istemez politika kurbanı olacak ve İranın siyasi hayatına son verilecekti",¹⁴ diye yorumda bulunmaktadır gazet.

Büyük saldırı öncesi ve sonrası özellikle İran basınının ilgisini çeken önemli konulardan birisi de, yeni bir barış konferansının toplanmasıyla ilgili haberlerdir. Dolayısıyla kamuoyunun dikkati, Londra Kabinesinde yaşanan kirizi nedeniyle yeni konferansın nerede, ne zaman, kimlerle toplanacağı, hangi konuları görüşeceği sorularında yoğunlaşmaktadır. Konferans toplantı yeri dışında, görüşme konuları da tartışma konusu olmakta, bunlar da çoğu zaman doğrulanmamakta veya yalanlanmaktadır.

¹⁴ **Setareye İran**, 11 Aralık 1922 Pazartesi. Sayı 105 de, s.1

Setareye İran, Yakın Doğu başlığı altında, Paris ajansına göre, İngiltere’de kabine kirizi yüzünden Yakın Doğu konfransı 13 Ekim ve Rusya ajansına göre 30 Kasım kadar ertelenmişti. Çeşitli basın haberlerine göre ise, Rusya ve sair Karadeniz ülkeler de barış konfransa katılacaklardı.¹⁵

Nev Bahar 31 Ekim 1922

Yakın doğu konfransı:

30 Kasım İsviçrenin Lozan şehrinde Yakın Doğu konfransı kurulacaktı. Ankara Dışişler bakanı İsmet Paşa Osmanlı barış temsilci heyeti başkanlığına seçilmiştir. İtilaf devletleri Rusya’dan da temsilcilerinin konfransa katılmağını istemişlerdi, İngiltere başbakanı Bonar Lawında nutkuna bakılırsa barış antlaşması imzalanırsa, İngiltere ordusu Osmanlı topraklarından geri çekilecekti ve Yunan’a da alınacak savaş tazminat hakkı yerine, Yunan devleti Osmanlı’nın borçlarını ödeme teklifinde bulunacaklardı.¹⁶

Nev Bahar gazetesi 17 Ekim 1922 haberlerinde

İngiltere basınından

“Daily mil Telegraph, Times ve Herald İngiltere devletinin politikasını tenkit ederek yeniden savaş çıkmasından korkmalarını beyan etmektedirler.

Fransız Başbakanı Poincare, Curzon’a, Frans’a halkının genel düşünce ve bakışına bakılırsa, Osmanlıya karşı askeri taarruz hareketlerini kabullenmedikleri ve eğer İngiltere tarruzda bulunmak istiyorsa tek başına yapmalıdır diye konuyu vurgulamıştır”.¹⁷

Gazete sunuğu haberin devamında, “Kemal paşa, İtilaf devletlere not bırakarak Boğazlar konusunda fevri konfrans tertip edilmesi, Ankara ordusuna boğazlardan geçme izin verilmesi, Frig’ya Yunan ordusundan temizlenmesi ve İstanbul’un zapt etme hakkını istemektedir”.

Haberin Devamında, “İngilizlerin önemli imdadiye kuvvetleri İstanbulla girmiş, İngiterenin Çannakkalede ordusunun oluşu kararı İtalya ve Fransada kötü tesir bırakmıştır”.

Resmi ve gayrı resmi haberlere göre, “Kemalistler boğazların zapt etme kararı doğru olmayıp, Kemalistler boğazlar için muzakireye hazır olup, Fransa ve İngiltere basını da tepki göstererek, bu krizin geçmesini ümit ediyorlardı”.

¹⁵ Nev Bahar 13. yıl, 5. Dönem, 24 Ekim 1922, 5. s, s. 80,

¹⁶ Nev Bahar, 6. sayı, 31 Ekim 1922, 13 yıl, 5. Dönem, s. 96

¹⁷ Nev Bahar, 17 Ekim 1922

“Kemalist İçişler bakanı da Çannakkale’yi ele geçirmezsek asla barış muzakirelere oturmuyacağız demişti”.¹⁸

Şafak-ı Sorh

Babı- alinin cevabı başlığı altında,

Babı- ali İtilaf devletlerinin savaş bitme önerisine ; “Yunan kuvvetleri şimdiki cepheyı boşaltıp ve asla Tırakya’ya kuvvet gönderme teşebbüsünde bulunmamaktadır. Babı alinin yalnız amacı toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlık, Osmanlı ekonomisini ihya etmek ve yakın doğu da kalıcı barışı sağlamaktı, babı- ali konfransın gidişatına olumlu bakmaktadı”. Diye cevap vermişti.

İtilaf devletlerinin davet kabulü başlığı altında gazete,

İstanbul’dan alınan haberlere göre, Babı- alinin itilaf devletlerine cevabına göre, Türk delegeleri üç hafta zarfında konfransa katılacaklardı, ama bazı sebeplerden dolayı konfrans merkezi İstanbulda olmamasını istemektedirler.¹⁹” Demektedir.

Yunan’ın iç durumuyla ilgili de gazeteler çeşitli yorumlar yaparak değerlendirmede bulunmuşlardır. Halk tarafından Kral Konstantin ve hükümete ağır hücumlar olduğu, kabineden çekinilmesi istenilmektedir. Yunanistan zararına feci muvaffakiyetsizliklerden sonra artık hükümetin milleti idare etmesine müsaade olunmaması, hükümet hatalar içinde yüzüyor düşünceleri ileri sürülmektedir.

Nev Bahar Gazetesi, Yunan devrim başlığı altında, durumu şöyle değerlendiriyor,

2 Ekim 1922 “ kemalistlerden yenilgiye uğrayan Yunanlılar, Yunan halkı Kralı Konstantin’ı şiddetle kınıyarak, karşılaştıkları kötü durumdan ağır etkilenmişler, Yunan deniz ve kara kuvvetlerinde isyan çıkarak, bütün bölgelerinde devrim ateşi alevlenmektedir.

Dış hatlardan gelen telgeraflara göre de, Yunan Kralı istifa etmiş ve ikinci George saltanata geçme ihtimali bulunmaktadır. Siyasi partiler Yunan memleketi Cumhuri olacağını düşünmektedirler. Venizelos taraftarları bu devrimde başarılı olup inkılapı ele geçirerek, geçici devlet heyeti kurmuşlardı, eski bakanlardan 5 kişi tutuklanmıştır. Bazı basın mensuplarına göre,

¹⁸ Nev Bahar, 2.s, 2 Ekim 1922, s.32,13 yıl. 5. Dönem

¹⁹ Şafak-ı Sorh, 9.s , s.3

devrimcilerin başarılı olması Fransa'nın başarılığı ve İngilterenin mağlubiyeti demektir.²⁰

Setareye İran ise, 11 Aralık 1922

Başbakanların idiamnından halkın sevinci başlığı altında,

“Ulaştığımız yarı resmi habere göre, “istisna olarak kaç muhafizekar dışında Yunan halkının geneli bakanların idamından çok sevincili olmaktadır. Zira bu uygulama Yunan politikacılara anlatti ki bakanlık makamının sorumluluğu çok ciddi bir gerçektir ve eski bakanların cinayetkar hükümeti yüzünden Yunan halkına benzeri görünmeyen bedbahtlığı yaşatanlara tam ceza görmeden canlarını kurtarabilsinler. İngiltere muhtar bakanı Lindeli devrime karşı idi ve işe karışmasının souçu Konstantin, taraftarları kışla ve devlet dairelerinde propaganda yapmak oldu. Bu yüzden devrim liderleri devrimin temelini korumak adına ve mühafizekarların faaliyetlerini önlemek için hızla onları mühakime etti. Uygulanan yargılama tam adalet esasına muvafık olup, İngiltere devletinden eski bakanları sörgüne gönderilmesi ve asla onları tekrar Yunana geri dönmemesine izin vermemesi konusunda garanti istediğimizde kabul etmemiştir.”²¹

Bu arada, Trakya ve İstanbul konularında Yunanistan ile müttefikler arasında görüşmeler olmuş, her iki tarafın, tarafsız bir mıntıka oluşturmak için çalışan komisyonları anlaşmıştır. Trakya'da, Türk ve Yunan hatları arasında müttefik subaylarınca altı kilometrelik bir mıntıka arası çizilmiş ve tarafların karakolları ara hattan üç kilometre geri çekilmiştir.

Nev Bahar Gazetesi, 2 Ekim 1922

Küçük Asya başlığı altında geçen kaç gün haberlerine göre,

Kemal Paşa Cannakkale tarafına hareket etmeyeceğini ilan etmiştir. Ama buna rağmen|

*“Kemalist kuvvetleri çok ahiste tarafsız bölgeye taraf ilerlemektedirler ve genel olarak karşılıklı tehdit ve muzakereyle de uğraşmaktadırlar. İngiliz komutanı kemalistlere kerelerce uyarı vererek tarafsız bölgeye taraf ilerlememelidirler diye uyarı vermektedir, ama Kemalistler kabul etmeyip tarafsız bölgeye ilerlemektedirler”.*²²

²⁰ Nev Bahar, 2.s, 2 Ekim 1922 , s. 32

²¹ Setareye İran, 21 11 Aralık 1922, 105.s, s.1

²² Nev Bahar , 2.s, 2 Ekim 1922, s.32,13 yıl. 5. Dönem

Nev bahar yine 9 Ekim 1922

Küçük Asya: İngiltere kabinesi: İngiltere halkı, Lioyd George a Yakın Doğu siyasetinden beceriksizliği yüzünden rızayetsizlik göstererek kabinesi istifasını mırıldanmaktadı. Moskovadan gelen son telgerfa göre, İngiltere kabinesi parlamento seçimi yenileme kararı vermektedir. Bakanlar, politikacılar ve muvafık ve mühalıf liderler vilayetlerde karşılıklı olarak biri diğzerinin yürüttüğü politikasına leh ve aleyhine nütüklar ederek halkın düşüncelerini kendi taraflarına çekmektedirler. Mühafizekar lideri yeni kabineyi takviye etmekle Yakın doğuda politikasını temcit etmektedir”.²³

Yunan ordusunun geri çekilmek zorunda bırakılması ile birlikte, Anadolu'da büyük bir kıyam yaşanmaya başlanmış; Rum, Ermeni komitacılar ile Yunan ordusu, hezimetin acısını savunmasız halktan çıkarmış, boşaltmak zorunda kaldıkları şehirleri, geri çekilmeleri esnasında yollarının üzerinde bulunan heryeri yakmış, yıkmış, yağmalamış, birçok masum cana kıymıştır. Ama bunlara rağmen İzmir'deki muhacirler konusundaki Türk devleti muhacirlerle gayet insani davranmıştı. Trakya, Boğazlar ve İstanbul meseleleri basının en önemli konularından biri olmuştur. İngiliz hükümeti Boğazların serbestisini, Yunanlıların Trakya'daki hukukunu ve hristiyan ekalliyetlerin tamamını siyasetinin üç önemli noktası olarak adlandırmaktadır. Genelde başta İngiltere olmak üzere müttefikler, her girişimlerinde ekalliyetlerin teminat altına alınması maskesini ekonomik çıkarları doğrultusunda boğazlar ve İstanbul konularında yeni baskılar uygulamaya başlamışlardır. Bu anlamda,

Nev Bahar, 17 Ekim 1922

İran devleti ise azınlıkların durumu hakkında, Reuters ajans kaynaklı habere göre, “Mecme-i İttifak da İran temsilcisi, tarafsız komsiyon kurularak ve Trakya ve batı Asya ya komsiyon temsilcisi gönderilerek, Osmanlı azınlıklara karşı olumsuz davranışta bulunmadığının ispat olunmasını” isteğinde bulumuştur.

Setareye İran, 9 ve 10Aralık 1922

Reuters ajansından aldığı haber ve Muhacirlerin taşınması başlığı altında

²³ Nev Bahar 4. sayı, s. 64, 13. Yıl, 5. Dönem, 17 Ekim 1922,

“10 tane Yuanan gemisi Pirustan, Samsun ve Karadenizin başka limanlarından muhacirleri taşımaya harekete geçtiler, Osmanlı devletiyle dostluk anlaşması bağlayarak cihazlar zapt önerisiyle Osmanlı sultani ve bakanları mühakime önerisi üzerine Ankara milli meclis de onaylanmıştı²⁴. AmerikanınYakın doğu Haricye komitesi temsilcisi Mezkûr cihazların sorumluluğunu Osmanlı sularında üstenelecekti; Ankara devleti tarafında hristiyanların dışarı koyma konusunun artık gereği kalmayıp tasdik edilip bütün bu tertipler dostluk üzerinde olmalıdır”²⁵.

Nev Bahar, 24 Ekim 1922 de,

İngiltere kabine istifası:

“Perşembe günü öyleden sonra saat dörtte İngilterenin başbakanı Liory George a karşı Muhafizekar partinin çoğunluğu onun yürüttüğü politikaları tenkit ederek, itimatsızlık oyu vererek istifa etmesine sebep oldu. Savaş döneminde ve İngilterenin geçirdiği en ağır saatlerde Liory George lider seçildi ve diyebiliriz ki onun faaliyetleri sayesinde İngiltere zaferleri bağrına basmıştı, ama şimdi savaştan sonra ve özellikle Yakın Doğu yaptığı yanlış politikalar yüzünden – bu yanlışlar ona nisbet verilmişti- çoğunluk ona itimat etmeyerek istifaya mecbur ettiler.

Yürtdışından gelen haberlerin tamamına göre, Mr. Bonar Law İngiltere başbakanı seçilmiştir.

Bonar Law mühafizekar partiden ve onun bakanlığı bu partinin galebesini göstermektedir”²⁶.

²⁴ Nev Bahar 8. s, s. 128, 14 Kasım 1922, 13 yıl, 5. Dönem,

²⁵ Setareye İran 1922, 104.s, s. 3

²⁶ 13. yıl, 5. Dönem, 24 Ekim 1922, 5. s, s. 80, Nev Bahar

Nev Bahar, 14 Kasım 1922

“Ankara büyük milli Meclis, İtilaf devletlerinden İstanbulu boşatılmasını ve Türklere iade edilmesini istemiştir. İtilaf devletleri çeşitli oturum ve fikir mübadelesi sonunda İstanbulun Ankara yöneticilerine iadesinden imtina etmişleri. Bu konuyu takiben Osmanlıda İtilaf devletlere karşı büyük nümayişler tertip verilmiş ve Ankara Meclisi İtilaf devletlerini yalancı ve hilebazlık ittihamında bulunmuşlardı, İngiltere kabinesi İngiltere kuvvetlerini İstanbulda durmalarının kararını vermektedir.

Ankara istekleri:

Ankara hükümeti aşağıda olan isteklerinde ısrar etmektedir,

-Musulun geri verilmesi

-İzmir sınırlarında uzlaşma

-Yunan devleti 240 milyon lire savaş tazminatını ödemesi

-Yunan Batı Trakya'da bütün hakk-ı hukukundan vazgeçmesive güney Trakya'da ise halkın oylarına dönüş yapması

-Küçük Asyanın adalarda tam bağımsızlık”

Ankara istekleri peşinden, Lord Kurzonun konuşması başlığı altında,

“İngiltere Dışişler bakanı konuşmasında, İtilaf devletlerinin birlik olma koşuluyla kirizin çözülmesi gerçekleşecekti, eğer bu birlik sağlanmazsa Avurpa büyük hasar ve zara görecekti. Sonra Kurzon, konuşma sırasında Osmanlı devletini tehdit eder, Osmanlı bilmeli ki İngilterenin o devlete verdiği imtiyaz ve hakk hukuk sınırlı olmalı, İngiltere devleti barış istikrarı için kendine hakareti kabullenemez. Türk devleti, Avurpa ve İngiltere devletinin iktidarını anlamalı, karşılık vermemek, anı davranışlarında bulunmamakla, müazzam devletler karşısında helak olunmmasını kavraması gerekiyor” demektedir.²⁷

²⁷ 8. s, s. 128, 14 Kasım 1922, 13 yıl, 5. Dönem, Nev Bahar

SONUÇ

Türk Kurtuluş Savaşı; ülke bütünlüğünü korumak, ulusal egemenliğe dayalı, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak için tüm ulusca girişilen, çok cepheli bir savaştır. Kurtuluş Savaşı; Osmanlı Devleti'ni kaldıran, Türklere yaşam hakkı tanımayan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması sonucu Türk milletinin bir ölüm-kalım mücadelesi olarak başlamıştır.

Sakarya Meydan Savaşı olmasaydı, Büyük Taarruz ve akabinde silahlı mücadele aşamasından sonra en önemli gelişmeler durumundaki Lozan Barış Antlaşması ve dahi Cumhuriyet dahi muhtemelen olmayacaktı.

Kurtuluş savaşı sırasında, İngiltere sonuna değin Yunanistan'ı desteklerken, İtalya'nın Venedik'te konferans toplama hazırlıkları içinde olduğu, Fransa'nın barış için öncelikle Anadolu'nun Yunanistan tarafından boşaltılması gerektiğini savunduğunu görüyoruz. Kendilerini en fazla ilgilendiren konular ise; ticari nüfuz mıntıkları, ekalliyetler, İstanbul ve boğazlar olmuştur.

Türk ordusunun Başkomutanından erine kadar, dünyada bir benzeri daha görülmeyecek fedakârlıklar ve kahramanlıklarla elde ettiği bu büyük zafer; doğal sonuç olarak düşmanın yok edilmesi ve ülkeden atılmasını, böylece milli egemenlik ve bağımsızlığı elde etme imkânını sağlamıştır.

Konuyu Büyük Önder Atatürk'ün, Büyük Zafer ile ilgili söylevi ile noktalamak istiyoruz.

"Her evresi ile düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu hareket, Türk ordusunun, Türk subaylarının ve komuta kurulunun yüksek güçlerini ve yiğitliklerini tarihte bir daha saptayan ulu bir yapıttır. Bu yapıt, Türk ulusunun düşüncesinin ölümsüz anıtıdır.

BEŞİNCİ OTURUM

DÜNYADA MİLLİ MÜCADELE VE TÜRKİYE

1921 TARİHLİ ANKARA ANLAŞMASI'NA GİDEN YOLDA BİR FRANSIZ GAZETECİ: Mme BERTHE GAULİS

*Bige SÜKAN**

Öz

Sakarya Zaferi, Kurtuluş Savaşı'nda iç ve dış dengelerin değişmesi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Sakarya Meydan Muharebesi'nin gerek askeri gerekse siyasi açıdan önemli sonuçları bulunmaktadır. Dış dünyanın da yakından takip ettiği bu zaferin diplomatik sonuçlarından biri de, TBMM Hükümeti ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Anlaşması'nın imzalanması olmuştur. Fransa'nın I. Dünya Savaşı sonrası Anadolu'da işgal ettiği toprakları boşaltmasını beraberinde getiren ve Türkiye-Suriye sınırını (İskenderun bölgesi dışında) belirleyen bu anlaşma, iki hükümet temsilcileri arasında yapılan uzun görüşme ve tartışmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Esasında Ankara Anlaşması'ndan önce, Sèvres Antlaşması'nı görüşmek üzere 21 Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı'nın sonunda, Türk Heyeti'nin Başkanı Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) ile Fransız Başbakanı Briand arasında 11 Mart 1921 tarihinde “politik, askeri, ekonomik nitelikte ve Türkiye-Suriye sınırını saptayan” bir anlaşma imzalanmıştı. Ne var ki, Bekir Sami Bey'in kendi inisiyatifıyla imzaladığı bu anlaşma, Misak-ı Milli'ye aykırı oluşu nedeniyle ne Mustafa Kemal Paşa ne de TBMM tarafından onaylanmamıştı. Fransız kamuoyu Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın TBMM Hükümeti tarafından reddedilmesini büyük bir tepkiyle karşılarken, Fransız devlet adamları da anlaşmanın reddedilme nedenlerini öğrenmeye çalışmışlardı. İşte bu dönemde Türkiye'de bulunan Fransız kadın gazeteci Berthe Gaulis, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile önemli bir görüşme yapmış ve daha sonra İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé'ye TBMM Hükümeti'nin 11 Mart 1921 tarihli anlaşmayı reddetme nedenleri hakkında bilgi vermişti. Diğer yandan Mme Berthe Gaulis'in Ankara Anlaşması sürecinde oynadığı

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi e-posta: sukan@ankara.edu.tr

rol bununla da sınırlı kalmamıştı. Bu bildiride, Türk-Fransız ilişkileri tarihinde yadsınamaz bir yere sahip olan bu gazetecinin söz konusu dönemdeki işlevi ve eylemleri başta kendi eserleri (makale ve kitapları) olmak üzere, Fransız arşiv belgeleri ve ikinci elden kaynakların ışığında irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ankara Anlaşması, Bekir Sami-Briand Anlaşması, Berthe Gaulis, Sakarya Meydan Muharebesi, Türk-Fransız İlişkileri

A FRENCH JOURNALIST ON THE WAY TO THE ANKARA AGREEMENT IN 1921: Mme BERTHE GAULIS

Abstract

The Sakarya Victory is an important turning point in terms of internal and external balances in Turkish War of Independence. The Battle of Sakarya has important political and military consequences. One of the diplomatic consequences of this victory, followed closely by the outside world, was the signing of the Ankara Agreement between the Turkish Grand National Assembly and France on 20 October 1921. This agreement, which led to the evacuating of the territories occupied in Anatolia by France after World War I, and determined the Turkish-Syrian border (outside the Iskenderun region), emerged as a product of long meetings and discussions between the two government representatives.

In fact, before the Ankara Agreement, at the end of the London Conference convened on 21 February 1921 to discuss the Treaty of Sèvres, “a political, military and economic agreement which defining the Turkish-Syrian border” had been signed between the President of the Turkish Delegation, Foreign Minister Bekir Sami (Kunduh), and French Prime Minister Briand on 11 March 1921. However, this agreement, signed by Bekir Sami Bey on his own initiative, was neither approved by Mustafa Kemal Pasha nor the Turkish Grand National Assembly due to its contradiction to the National Pact. The French public opinion responded with a big reaction to the rejection of the Bekir Sami-Briand Agreement by Turkish Government while the French statesmen tried to learn the reasons for the rejection of the agreement. A French woman journalist Mme Berthe Gaulis who was in Turkey in this period held an important meeting with Mustafa Kemal Pasha in Ankara and then she informed French High Commissioner Pellé in İstanbul about the reasons for rejecting the agreement dated 11 March 1921 by Turkish Government. On the other hand, Mme Berthe

Gaulis'role in the Ankara Agreement process was not limited with this. In this paper, the role and the actions of this journalist who has an undeniable position in the history of the Turkish-French relations will be tried to be analyzed in the light of especially her articles and books, French archival documents and second-hand resources.

Keywords: Battle of Sakarya, Bekir Sami-Briand Agreement, Berthe Gaulis, Ankara Agreement, Turkish-French Relations

GİRİŞ

Sakarya Zaferi, Kurtuluş Savaşı'nda iç ve dış dengelerin değişmesi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Sakarya Meydan Muharebesi'nin gerek askeri gerek siyasi açıdan önemli sonuçları bulunmaktadır. TBMM Hükümeti ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması ise, dış dünyanın da yakından takip ettiği bu zaferin en önemli diplomatik sonuçlarından biri olmuştur. Fransa'nın I. Dünya Savaşı sonrası Anadolu'da işgal ettiği toprakları boşaltmasını beraberinde getiren ve Türkiye-Suriye sınırını (İskenderun bölgesi dışında) belirleyen bu anlaşma, iki hükümet temsilcileri arasında yapılan uzun görüşme ve tartışmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Esasında Ankara Anlaşması'ndan önce, Sèvres Antlaşması'nın revizyonunu görüşmek üzere 21 Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı'nın sonunda, Türk Heyeti'nin Başkanı Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) ile Fransız Başbakanı Briand arasında 11 Mart 1921 tarihinde “politik, askeri, ekonomik nitelikte ve Türkiye-Suriye sınırını saptayan” bir anlaşma imzalanmıştı. Ne var ki, Bekir Sami Bey'in kendi inisiyatifiyle imzaladığı bu anlaşma, Misak-ı Milli'ye aykırı oluşu nedeniyle ne Mustafa Kemal Paşa ne de TBMM tarafından onaylanmamıştı. Fransız kamuoyu Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın TBMM Hükümeti tarafından reddedilmesini büyük bir tepkiyle karşılarken, Fransız devlet adamları da anlaşmanın reddedilme nedenlerini öğrenmeye çalışmışlardı.

İşte bu dönemde Türkiye'de bulunan Fransız kadın gazeteci Berthe Georges-Gaulis, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile önemli bir görüşme yapmış ve daha sonra İstanbul'da görev yapan Fransız Yüksek Komiseri Pellé'ye TBMM Hükümeti'nin 11 Mart 1921 tarihli anlaşmayı reddetme nedenleri hakkında bilgi vermişti. Ankara Anlaşması'nın hazırlık aşamasında oynadığı rol bununla da sınırlı kalmayacak olan bu gazetecinin işlevini daha iyi anlayabilmek için Ankara ziyareti öncesi Türkiye'deki geçmişini irdelemek yararlı olacaktır.

BERTHE GEORGES-GAULİS TÜRKİYE'DE

1870 yılında doğan Berthe Georges-Gaulis, eşi “Le Temps” gazetesi muhabiri Georges Gaulis ile birlikte 1896’da İstanbul’a gelmiş, ancak 1912’de burada eşini kaybetmişti.¹ İstanbul’da dünyaya getirdiği kızı ile yalnız kalan Madam (Mme) Berthe Gaulis, eşinin mesleği olan gazeteciliği devam ettirme kararı almış, fakat Birinci Dünya Savaşı patlak verince Türkiye’den ayrılmak zorunda kalmıştı. Kurtuluş Savaşı’nın başlarında ise, 21 Eylül 1919’da, bu kez bir gazeteci olarak İstanbul’a dönmüştü. Ne var ki, bu kez işgal altındaki İstanbul’u, özellikle İngilizlerin davranışlarını hiç beğenmemişti. Esasında Fransızlar da şehri işgal eden kuvvetler arasında bulunuyordu. Buna karşın İngilizler, İstanbul’u sanki tek başlarına işgal etmişler gibi, Fransızların varlıklarını pek fazla hissettirmelerine izin vermiyorlardı. Diğer yandan burada Türklere de çok kötü davranan İngilizler, ayrıca Yunanlıları İzmir’e saldırtmışlardı. Bunun yanı sıra Padişah sanki ellerinde bir oyuncaktı ve onun halifelik sanını kullanarak bütün İslam dünyasını avuçları içine alacaklarını sanıyorlardı. Ancak Türkiye’nin bir İngiliz sömürgesi olması Fransız çıkarlarına tamamen ters düşüyordu. Ayrıca, Fransızlara karşı sempati beslemekte olan Türkler de İngilizlerin yandaşı oldukları için onlara kızıyorlardı. Bu arada Berthe Gaulis, yalnız Fransız yönüyle değil, insan olarak da İngilizlere karşı Türklerin tarafını tutmaya başlamıştı. Öyle ki, toprakları işgal altındaki Türklerin ayakta kalabilmek için birbirlerine kenetlenerek verdiği mücadele, esasen bir Fransız milliyetçisi olan Mme Gaulis’i heyecanlandırıyordu. Dolayısıyla bir gazeteci olarak tek arzusu, şiddetli savaşların cereyan ettiği Anadolu’ya gidip Türk milliyetçiliği ve onun liderleriyle temasa geçmek ve haklı davalarını bütün dünyanın duymasını sağlamaktı.²

Anadolu’ya geçmek için çözüm yolları arayan Mme Gaulis, ilk önce Tevfik Rüştü (Aras) Bey’e yapmak istediklerini anlatmış, daha sonra onunla birlikte 9 Ekim 1919’da Keskin’de Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile görüşmeyi başarmıştı. 11 Ekim 1919’da ise, Türklerin vatanlarını düşman istilasından kurtarmaktan başka hiçbir şey istemediklerini vurgulayan ilk yazısı “Journal des Débats” gazetesinde yayınlanmıştı. Dolayısıyla Türklerin sesini ilk kez,

¹ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, TTK, Ankara, 1988, s. 57.

² Şevket Rado, “Kurtuluş Savaşı Sırasında Madame Berthe Georges-Gaulis Bir Türk Dostu”, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, Çev. Cenap Yazansoy, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 8-11.

samimi bir dille dünyaya duyuran bu kadın gazeteciye artık Anadolu'nun kapıları açılabilirdi.³

Ancak Mme Gaulis, Anadolu'ya geçmeden önce, 1920 yılının Aralık ayında İstanbul'dan Konya yoluyla Şam'a gitmiş, oradan da Fas'a geçmişti. 1921 Şubat'ının ortalarında ise İstanbul'a dönmüş, daha sonra buradan vapurla Antalya'ya gitmişti (20 Mart 1921).⁴ Antalya'dan atlı arabalar içinde, türlü zahmetlere katlanarak, Anadolu hareketini yürüten milliyetçi Türklerle temas ederek Burdur'a giden Mme Gaulis, oradan Afyon'a geçmiştir. O artık savaş alanının içinde dolaşıyordu. 30 Nisan 1921 günü ise meşakkatli bir yolculuktan sonra Ankara'ya varabilmişti.⁵ Bu arada II. İnönü zaferi kazanılmış ve 31 Mart 1921'de Yunanlılar püskürtülmüştü.

Mme GAULIS'İN MUSTAFA KEMAL PAŞA VE GENERAL PELLÉ İLE GÖRÜŞMESİ

İnönü Meydan Muharebesi'nden doğruca Ankara'ya gelen Fransız gazeteci, savaş meydanını baştanbaşa kat etmiş, İsmet Paşa'nın komuta ettiği hatları, Yunan ordusunun kayıplarını, çılgınca kaçışını, yol üstündeki yaralıları görmüş, Eskişehir'i çevreleyen Söğüt, Bilecik, İnegöl, Bozüyük vb. yöreleri dolaşmış, felaketi gözlemlemiş, sağ kalabilen insanları dinlemiş ve acılarına tanıklık etmişti. Eskişehir'de İsmet Paşa ile yaptığı görüşmede ise, ona tüm gördüklerinden ve yaşadıklarından sonra Ankara'ya gitmesinin ne anlamı olduğunu sorduğu zaman şöyle yanıt almıştı: “Hayır, siz onu görüp dinlemedikçe, herşeyi anlayamazsınız. Ankara'ya gidin, onu dinleyin... O zaman nerelere kadar ulaşabileceğimizi anlayacaksınız.”⁶

Mme Berthe Gaulis, Mayıs 1921'de Ankara'ya yaptığı ilk ziyaret sırasında Mustafa Kemal Paşa ile birkaç kez görüşmüştür. Ne var ki, 1921'de yayınlanan “Le Nationalisme turc” (Türk Milliyetçiliği) başlıklı kitabında, Ankara'ya gelişinden ve orada edindiği izlenimlerden söz etmesine karşın

³ **A.g.m.**, s. 11. “Journal des Débats”, Fransız burjuvazisinin gazetesi idi, ancak tirajı çok yüksek olmamakla birlikte etkisi oldukça fazlaydı. Akyüz, **a.g.e.**, s. 15. Mme Gaulis'in Türk tezini savunan makaleleri, daha sonra “Le Figaro”, “Le Matin”, “Le Temps”, “L'Information” gibi büyük Fransız gazetelerinde yayınlanmıştır. Akyüz, **a.g.e.**, s. 285; Berthe G. Gaulis, **Çankaya Akşamları**, Çev. Füzûzan Tekil, Bayrak Yayıncılık-Matbaacılık, İstanbul, 1983, s. 4.

⁴ Naşit Uluğ, “Milli Mücadele’de Türk-Fransız Münasebetleri”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C.II, No. 9 (Ekim 1972), s. 15.

⁵ Rado, **a.g.m.**, s. 12.

⁶ Berthe G. Gaulis, **Çankaya Akşamları**, Çev. Füzûzan Tekil, s. 33-34.

Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeleri detaylarıyla anlatmamıştır.⁷ 1922’de yayınlanan “Angora, Constantinople, Londres” (Ankara, İstanbul, Londra) adlı kitabında ise, “Mustafa Kemal Paşa” başlıklı bölümde Ankara’da gerek Gar’daki evde gerekse Çankaya’da görüştüklerinden söz etmiş, ne var ki görüşmelerin içeriğinden çok Mustafa Kemal Paşa hakkındaki izlenimlerini yazmıştır.⁸ Bununla birlikte 1931’de yayınlanan “La Question turque” (Türk Sorunu) başlıklı kitabında, Çankaya’da Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı son görüşmenin içeriğine, çok detaylı olmasa da, yer vermiştir. O görüşmede, Mustafa Kemal Paşa, Mme Gaulis’e Fransa ile aralarındaki anlaşmazlıkların nüfuz bölgesi ve Kilikya sorunundan kaynaklandığını açıkça söylemiş ve “Fransa, beni her zaman aldattı, Bekir Sami’nin bana getirdiği bu anlaşma tuzak dolu” demiştir.⁹

Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nde yer alan bir belgeden ise, Berthe Gaulis’in Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede ele alınan konuları daha iyi anlamak mümkün olmaktadır. Şöyle ki, 19 Mayıs 1921’de Ankara’dan İstanbul’a gelen Berthe Gaulis, burada görev yapan Fransız Yüksek Komiseri General Pellé ile aynı gün bir görüşme yapmış ve ona Ankara Hükümeti’nin görüşlerini aktarmıştır. Pellé’nin Mme Gaulis ile yaptığı görüşmeden elde ettiği bilgiler şöyleydi: Ankara Hükümeti (TBMM Hükümeti)’nin 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Briand Anlaşması’nı reddetmesinin esas nedeni, anlaşmada ekonomik nüfuz bölgelerine ilişkin bir maddenin yer almasıydı. Öyle ki, bu hükümet, Türkiye’de nüfuz bölgelerinin kurulmasını kesinlikle

⁷ Berthe George-Gaulis, **Le Nationalisme turc**, Plon Nourrit, Paris, 1921, s.127-139. Bu kitap Tükçeye “Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği” başlığı altında çevrilmiştir. Berthe Georges-Gaulis, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, Çev. Cenap Yazansoy, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.144-156. 10 Mayıs 1919’da Ankara’dan ayrılan Fransız gazeteci, 11 Mayıs’ta Kastamonu’ya geçmiş, aynı akşam Gençler Kulübü’nde yaptığı konuşmada siyasi konulara değinmemiş, bununla birlikte Türklerin haklı davasında başarılı olacağına inandığını ve Fransa’ya döndüğünde kamuoyunu daha iyi aydınlatacağını söylemiştir. 14 Mayıs’ta Kastamonu’dan İnebolu’ya geçen Mme Gaulis, burada birkaç gün vapur bekledikten sonra 19 Mayıs günü Gülhan Vapuru ile İstanbul’a ulaşmıştır. Mustafa Sarı, “Kastamonu’dan Gelip Geçen İki Fransız Gazeteci, Madame Berthe Gaulis ve Jean Chiquelin”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XII, Sayı:36 (1996), s. 707-709.

⁸ Berthe Georges-Gaulis, **Angora, Constantinople, Londres**, Librairie Armand Collin, Paris, 1922, s. 35-36. Bu kitap Tükçeye “Çankaya Akşamları” başlığı altında çevrilmiştir. Berthe G. Gaulis, **Çankaya Akşamları**, Çev. Füzruzan Tekil, s. 34-35.

⁹ B.-G. Gaulis, **La Question turque**, Ed. Berger-Levrault, Paris, 1931, s. 150; Uluğ, **a.g.m.**, s. 18; Rado, **a.g.m.**, s. 14. Mme Gaulis, “Revue de Paris” dergisinin Ağustos 1921 sayısında yer alan “Ankara’da 10 Gün” başlıklı makalesinde, 1921 Mayıs’ında Ankara’ya yaptığı ilk ziyaret sırasında Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı ikinci görüşmeden söz ederken “O’nu dinlerken Kilikya sorunu konusundaki anlaşmazlıkların nedenlerini daha iyi anladım” diye yazmış, ne var ki konuşmanın ayrıntılarını aktarmamıştır. Berthe-George Gaulis, “10 Jours à Angora”, **La Revue de Paris**, No. 15 (Août 1921), s. 488.

reddediyordu. Ayrıca Ankara’da, Fransa’nın Kilikya’daki (Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket) işgalini sürdürerek daha önce verdiği sözlere uymadığı düşünülüyordu. Dolayısıyla Ankara’nın Türkiye’nin tam bağımsızlığı konusunda ödün vermeyeceği aşıkardı. Bunun ötesinde son derece akıllı ve iradeli bir insan olan Mustafa Kemal Paşa halen çok etkiliydi ve Fransa ile görüşmeler yapılmasının gerekliliğini görüyordu.¹⁰

Fransız Yüksek Komiseri Pellé, Mme Gaulis’in Mustafa Kemal Paşa ile Çankaya Köşkü’nde yaptığı görüşmeye dayanarak Londra’da imzalanan 11 Mart 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması’nın Ankara Hükümeti tarafından reddediliş nedenleri hakkında kendisine aktardıklarını, hiç zaman kaybetmeden, aynı gün Fransa Dışişleri Bakanlığı’na gizli bir telgrafla bildirmişti. Üç gün sonra, yani 22 Mayıs 1921’de Fransa Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği bir başka gizli telgrafta ise, Mme Gaulis’in 21 Mayıs’ta Paris’e hareket ettiğini ve kendisine halkın ve Anadolu’nun durumuna ilişkin bilgi verdiğini bildirmiş, ayrıca Mme Gaulis’in kişisel görüşlerini aktarmıştır. Şöyle ki, Fransız gazeteciye göre, Mustafa Kemal Paşa, TBMM’ye egemen görüşü de göz önüne alarak, Fransızlar Kilikya’yı boşaltmadıkça Fransa’nın istekleri konusunda ödün vermeyecektir. Cephede ise, her iki taraf, karşılıklı olarak birbirlerini saldırı gözdağı vermekle suçlamaktadırlar. Dolayısıyla Mme Gaulis, düşman propagandası sonucu Fransızlara yönelik bu tür suçlamaların yaygınlaşmasının Ankara kamuoyunu heyecanlandıracağı görüşünü taşıyordu.¹¹

Pellé, Paris’e Mme Gaulis’in görüşlerini bildirdiği gün, Fransa Dışişleri Bakanlığı’na başka bir telgraf göndererek, bu kez Dışişleri Bakanlığı’na vekâlet eden Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa’nın Ankara Hükümeti’nin İstanbul temsilcisine yazdıklarını iletliyordu. Fevzi Paşa, telgrafında, “Ankara Hükümeti’nin, anlaşmanın her iki taraf için yararlı bir hale gelmesi için General Pellé’nin Fransız Hükümeti nezdinde yapacağı girişime ve yardıma güvendiğini ve de iki ülke arasında arzu edilen iyi ilişkilerin en kısa zamanda başlamasını dilediğini” bildiriyordu.¹²

¹⁰ **Ministère des Affaires Etrangères** (Fransız Dışişleri Bakanlığı, MAE), **Série E Levant Turquie**, Vol.172, Pellé’nin Fransız Dışişleri Bakanlığı’na 19.05.1921 tarihli gizli telgrafı, s.13-14. Pellé, 12.12.1920 tarihinde Defrance’ın yerine Fransa’nın İstanbul Yüksek Komiseri olarak atanmıştı. Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, TTK, Ankara, 1970, s. 132.

¹¹ **MAE, Série E Levant Turquie**, Vol.172, Pellé’nin Fransız Dışişleri Bakanlığı’na 22.05.1921 tarihli gizli telgrafı, s.31-32.

¹² **MAE, Série E Levant Turquie**, Vol.172, Pellé’nin Fransız Dışişleri Bakanlığı’na 22.05.1921 tarihli gizli telgrafı, s.29-30.

Görüldüğü üzere, Türk-Fransız Anlaşması'nın reddedildiği bir dönemde Mme Berthe Gaulis'ten edindiği bilgi ve izlenimler doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti'nin görüşlerini hiç zaman kaybetmeksizin Fransız Dışişleri Bakanı'na aktaran Fransız Yüksek Komiseri'nin ayrıca Fevzi Paşa'nın telgrafını Paris'e iletmesi, onun Türk-Fransız ilişkilerinde arabuluculuk görevi üstlenmek konusundaki arzusunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Ancak Ankara-İstanbul-Paris arasında tüm bu görüşme ve yazışma trafiğinin yaşandığı Mayıs ayı, TBMM Hükümeti ile Fransa arasında resmi ilişkilerin başlaması açısından da son derece önemli gelişmelere sahne olmuştu. Şöyle ki, Bekir Sami Bey'in tamamen kendi inisiyatifi ile imzaladığı Türk-Fransız anlaşması, Misak-ı Milli'ye aykırı oluşu nedeniyle ne TBMM ne de Mustafa Kemal Paşa tarafından onaylanmamış ve de Bekir Sami Bey 8 Mayıs 1921'de Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmek zorunda kalmıştı.¹³ Mustafa Kemal Paşa, Fransızların Bekir Sami-Briand Anlaşması ile Sèvres alışkanlıklarından vazgeçemediklerini, dolayısıyla Sèvres Antlaşması'nın eki olan ve Türkiye'yi ekonomik nüfuz bölgelerine bölen Üçlü Anlaşma'yı (Accord Tripartite) TBMM Hükümeti'ne kabul ettirmeyi amaçladıklarını düşünüyordu.¹⁴ 11 Mart 1921 tarihinde imzalanan "politik, askeri, ekonomik nitelikte ve Türkiye-Suriye sınırını saptayan" anlaşmada yer alan ekonomik işbirliğine ilişkin G maddesi, özellikle Ankara Hükümeti'nin tepkisine neden olmuştu. Bu madde şöyleydi: "Devlet tarafından verilecek imtiyazlara (ulaşım, madenler, sulama ve restorasyon çalışmaları gibi alanlarda) öncelik tanıyan Türk-Fransız ekonomik işbirliğinin sağlanması. Bu işbirliğinin amacı, doğrudan Osmanlı Hükümeti veya Osmanlı uyruklular tarafından milli sermayenin yardımıyla gerçekleştirilmediği takdirde Kilikya, Fransız birlikleri tarafından boşaltılan bölgeler ile Elazığ (Mamuret-ül Aziz), Diyarbakır, Sivas vilayetlerinin ekonomik kalkınmasının sağlanmasıdır..."¹⁵ Görüldüğü üzere, bu anlaşmada Fransızlar, Sèvres Antlaşması ile birlikte kabul edilen Üçlü Anlaşma'da kendilerine verilen ekonomik nüfuz bölgesinin

¹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.II, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1985, 12.5.1921 tarihli oturum, s.73.

¹⁴ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev (1920-1927)*, C.II, TTK, Ankara, 1984, s. 787-789.

¹⁵ *Service Historique de l'Armée de Terre* (Fransız Kara Kuvvetleri Arşivi, Château de Vincennes), 7 N 3213, D.I, Bekir Sami Bey ile Briand arasında 11 Mart 1921'de Londra'da imzalanan Türk- Fransız Anlaşması; Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)*, 50. Yıldönümü Yay., s. 101-103.

bu kez “ekonomik işbirliği” (Kilikya, Maraş, Urfa, Elazığ, Sivas ve Diyarbakır’da) adı altında onaylanmasını amaçlıyorlardı.¹⁶

Her ne kadar, özellikle Sèvres’i hatırlatan madde yüzünden Bekir Sami Bey’in Londra’da Briand ile imzaladığı anlaşma onaylanmamış olsa da, Fransız Başbakanı Briand Türk-Fransız uzlaşma politikasını sürdürmek konusunda kararlıydı ve de bu kararlılığın bir sonucu olarak Fransa, görüşmelerin başlatılması konusunda Mustafa Kemal Paşa’ya başvuracaktı. İşte bu başvuru üzerine Bekir Sami Bey’in Londra’da Briand ile imzaladığı anlaşma Misak-ı Milli’ye uygun bir hale getirilerek, yeni Türk önerileri 18 Mayıs 1921’de Fransızlara iletilecekti.¹⁷

Fransızları Ankara’ya yaklaştıran nedenlere bakılacak olursa; Bekir Sami-Briand Anlaşması’nın Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmeyişinin Fransız kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanmış olması,¹⁸ diğer yandan Anadolu’daki Fransız işgalinin ekonomiye olumsuz yansımaları önemli faktörlerdi. İşgal ettiği bölgelerde özellikle Ocak 1920’den itibaren Kemalistler tarafından iyice zorlanan Fransa, bunun sonucunda gerek asker sayısını gerekse harcamalarını artırmak durumunda kalmıştı. Öyle ki, Fransa’nın Kilikya, Antep, Urfa ve Suriye’de 65.000 askeri bulunuyordu. Dolayısıyla Türkiye ve Suriye’deki işgali Fransa’ya pahalıya mal olmuştu ve 1919 Nisan’ından 1921 Şubat’ına kadar 881.175.000 Frank tutarında harcama yapmıştı.¹⁹ Fransızlar, ayrıca Anadolu’da gittikçe artan Bolşevik etkinliğinden, Mustafa Kemal’in Batılı emperyalist güçlere karşı verdiği savaşla Müslüman dünyasının sempati ve desteğini kazanmış olmasından ve bölgedeki Panislamist faaliyetlerden de rahatsızlardı. Tüm bu etkenlerin yanı sıra Yunanlıların Anadolu’da giriştikleri ikinci saldırıda da (II. İnönü

¹⁶ Sèvres Antlaşması’nın imzalandığı gün, İngiliz, Fransız ve İtalyanlar arasında Üçlü Anlaşma imzalanıyor ve böylece Fransa ve İtalya’ya Anadolu’da geniş nüfuz bölgeleri veriliyordu. Mehmet Gönülöl ve Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, 3. B., AÜ SBF Yay., Ankara, 1974, s. 18. Sèvres taslağının hazırlandığı I. Londra Konferansı’nda (14 Şubat-21 Mart 1921) gözden geçirilen Üçlü Anlaşma’da, Fransa’nın Kilikya’da ve kurulması öngörülen Kürdistan’ın Suriye ile sınırlı batı kesimindeki topraklarında özel haklarının tanınması yer alıyordu. MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 202, s. 132. San Remo Konferansı’nda ise, 23 Nisan 1920’de Üçlü Anlaşma konusunda uzlaşma sağlanmıştı. Buna göre üç devlet, kendilerine ayrılan ekonomik nüfuz bölgelerinde gerek ticaret gerek endüstri yatırımlarında öncelik alacaklar, fakat yatırım yapmadıkları sektörlerde aynı hakları birbirlerine tanıyacaktı. Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması**, 2. B., Ankara, Turhan Kitabevi, 1986, s.99.

¹⁷ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK, Ankara, 1994, s. 125.

¹⁸ Akyüz, **a.g.e.**, s.137-138.

¹⁹ Yavuz, **a.g.e.**, s. 118.

Savaşı'nda) başarı elde edememeleri, Fransa'yı Ankara ile uzlaşmaya iten temel nedenlerdendi.²⁰

Ankara Hükümeti'nin Fransa'nın başvurusu üzerine Mayıs 1921'de yeni Türk önerilerini Fransızlara göndermesi ise, I. İnönü Savaşı'ndan sonra zinde ve güçlü Yunan ordularının Aslıhanlar ve Dumlupınar muharebelerinde (8-11 Nisan 1921) elde ettikleri mevzi başarılar karşısında Fransızlarla Londra'da başlamış olan diplomatik ilişkileri devam ettirme eğilimi içine girdiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Esasında Mustafa Kemal Paşa'nın buradaki amacının, başlamış olan ilişkileri sürdürerek İtilaf Devletleri'nin önemli bir kanadı olan Fransa'yı kendi tarafına çekmek ve Bekir Sami-Briand Anlaşması'ndaki Misak-ı Milli'ye aykırı tartışma konularını Türk çıkarlarına uygun bir biçimde çözümlemek, dolayısıyla devam edeceği anlaşılan Yunan ilerlemesi karşısında yeni kurulmuş düzenli ordu birliklerini güneyden sağlanacak güçlerle takviye etmek olduğu söylenebilir.

Sonuçta, Mme Gaulis'in İstanbul'da Pellé ile görüştüğü tarihlerde, Fransızların başvurusu üzerine Bekir Sami Bey'in Londra'da Briand ile imzaladığı anlaşma Misak-ı Milli'ye uygun bir şekilde yeniden düzenlenmiş ve yeni Türk önerilerinin (yeni anlaşma taslağının) yanı sıra Fevzi Paşa'nın Briand'a yazmış olduğu bir mektup, 18 Mayıs 1921'de Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Münir (Erteğün) Bey tarafından Yenice Garı'nda Fransız Doğu Ordusu I. Tümen Komutanı Dufieux'ye iletilmişti. Fevzi Paşa'nın mektubunda, Ankara Hükümeti tarafından Bekir Sami- Briand Anlaşması'nda yapılan değişiklikler gerekçeleriyle birlikte anlatılırken, bu anlaşmanın Türk-Fransız ekonomik işbirliğine ilişkin maddesinin Üçlü Anlaşma'nın tekrarından başka bir şey olmadığı için kabul edilmesinin mümkün olmadığı ve Misak-ı Milli'de de öngörüldüğü üzere ekonomik bağımsızlığa ters düşen maddelerin reddedildiği belirtilmişti.²¹ İşte, Fevzi Paşa'nın Fransızlara gönderdiği mektupta vurgulanan, Sèvres Antlaşması'nın eki olan Üçlü Anlaşma'da Fransa'ya verilen ekonomik nüfuz bölgesini hatırlatan bir maddenin Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda yer almasının anlaşmanın reddedilmesinde oynadığı önemli rol, Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara ziyareti sırasında Mme Berthe Gaulis'e de söylenmişti.

²⁰ A.g.e., s. 121-124.

²¹ a.g.e., s. 125-129.

ANKARA ANLAŞMASI SÜRECİNDE MME GAULİS, LYAUTEY VE MUSTAFA KEMAL PAŞA

İlk ziyareti sırasında on gün kaldığı Ankara'dan 10 Mayıs 1921'de ayrılan Mme Gaulis, Fransa'ya dönerken Türklerle barışın ancak Misak-ı Milli'nin kabulüyle yapılabileceği düşüncesini taşıyordu.²² O, artık Türk politikasının bir savunucusu ve mücadelelisi olmuştu. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşme hakkında sadece İstanbul'da görev yapan Fransız Yüksek Komiseri Pellé'ye bilgi vermemiş, aynı zamanda Fransa'nın Fas Elçisi Mareşal Lyautey'e de bir mektup yazarak görüştükleri konuları ve izlenimlerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştı. Lyautey ise, 17 Mayıs 1921 tarihinde Fransa Başbakanı ve aynı zamanda Dışişleri Bakanı olan Briand'a bir rapor göndererek, Ankara Hükümeti ile yapılacak bir anlaşmanın Fas'ta olumlu bir etki yaratacağından ve gerek Fas Sultanı'nın gerekse Faslı önemli şahsiyetlerin Fransa'nın Ankara ile ilişkiye girmesinden mutluluk duyduklarından söz etmişti.²³

Mustafa Kemal Paşa'nın yayılmacı devletlere karşı verdiği savaşla Müslüman dünyasının sempati ve desteğini kazanmasının Fransa açısından taşıdığı önem, Mareşal Lyautey'in Fransız Başbakanlarına daha önce yaptığı değerlendirmelerden de anlaşılmaktadır. Öyle ki, Lyautey, Briand'dan önceki Fransız Başbakanı Leygues'e²⁴ Rabat'tan gönderdiği 31 Aralık 1920 tarihli mektubunda, bütün dikkatlerini İslam dünyasının halifesi olan Osmanlı padişahı üzerinde toplayan Faslı Müslümanların Fransa'nın bir an önce Türkiye ile barış yapmasını arzu ettiklerini, aksi takdirde huzursuz olacaklarını, diğer yandan Sèvres Antlaşması'nın yeni baştan ele alınarak Yunanlıların Anadolu'dan çıkartılmasının ve Mustafa Kemal Paşa ile anlaşmaya varılmasının sevinçle karşılanacağını ve de Fas'ta "Fransa'nın Müslümanların koruyuculuğu görevini üstlendiği, Türkleri Yunanlılardan kurtardığı ve İngiltere'ye kafa tuttuğu" yönünde haberlerin yayılmasıyla birlikte Fransa'nın askeri açıdan rahatlayacağını bildirmişti.²⁵

29 Ocak 1921 tarihli mektubunda ise, Lyautey, bu kez yeni Fransız Başbakanı Briand'ın²⁶ dikkatini Fas'ta Fransızlara karşı direnen grupların faaliyetleri üzerine çekerek, bu örgütlerin Almanya tarafından yönlendirildiklerini ve Avrupa hegemonyasına karşı direnen Panistlamist bir

²² Berthe George-Gaulis, *Le Nationalisme Turc*, s. 139; Rado, *a.g.m.*, s.15.

²³ Uluğ, *a.g.m.*, s. 18; Rado, *a.g.m.*, s. 15.

²⁴ Georges Leygues, 25 Eylül 1920 ile 12 Ocak 1921 tarihleri arasında Başbakanlık yapmıştır. Akyüz, *a.g.e.*, s. 363.

²⁵ Yavuz, *a.g.e.*, s. 123.

²⁶ Aristide Briand, 16 Ocak 1921-12 Ocak 1922 tarihleri arasında Başbakanlık yapmıştır. Akyüz, *a.g.e.*, s. 365.

görünüm kazandıklarını belirtmiş, ayrıca Fransa'nın İslam ülkelerinin ve özellikle Türkiye'nin dostu olduğunu göstermesinin Fas'taki çıkarlarının korunması açısından yararlı olacağına inandığını vurgulamıştı.²⁷

Yukarıdaki değerlendirmelerin sahibi Mareşal Lyautey'in Türkiye'de işgalci güçlere karşı verilen mücadeleyi ve yaşanan gelişmeleri öğrenmesinde ve yakından takip etmesinde Mme Berthe Gaulis'in önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Esasında Lyautey, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren Türkiye ile siyasi açıdan ilgilenmeye başlamıştı. Onun bütün kaygısı, başında bulunduğu Fransız sömürgesi olan bölgeyi Alman entrikalarından korumak ve Faslıların Fransa'ya sadakatini sağlamaktı. I. Dünya Savaşı sonrasında ise, Kurtuluş Savaşı'nın başlarında bir gazeteci olarak İstanbul'a giden ve daha sonra Aralık 1920'de Fas'a geçen gazeteci Berthe Gaulis vasıtasıyla Türkiye'yi yakından tanımıştı. Lyautey, Mme Gaulis'in Fas'a yaptığı seyahatlerden, kendisine yazdığı mektuplardan Türkiye'deki gelişmeleri öğrenmiş ve Fas halkının öfkesini dindirmek, hatta oradaki görevini kolaylaştırmak için bile olsa, Fransız Hükümeti'nden çekinmeden açıkça Türklerden yana olmuş ve gerek İngiltere'nin gerekse Fransa'nın izlediği yanlış politikaları eleştirmiştir.²⁸

Görüldüğü üzere, Mareşal Lyautey'e 1919 sonrası Türkiye'yi tanıtan Berthe Gaulis sadece bir gazeteci değildi. O, aynı zamanda Fransa'nın İslam ülkeleri ile ilişkilerini yürüten Fas'taki Sömürge Genel Valisi ile sürekli temas halindeydi. Bu ilişki, Mareşal Lyautey'in aydın kişiliğinden çok, Fransa'nın Fas, Tunus, Cezayir ve genellikle Afrika'daki Müslümanları denetim altında tutma politikasını yürüten görevi ile ilgiliydi. Fransa, Müslüman Türkiye'ye karşı ne kadar yumuşak ve saygılı görünürse İslam dünyasını o denli etkileyecek, dolayısıyla sömürgelerini bir o kadar rahat yönetebilecekti.²⁹

Mme Gaulis, Mustafa Kemal Paşa ile Mareşal arasında ilişki kurulmasında da önemli rol oynamıştır. Mme Gaulis'in Mustafa Kemal Paşa nezdinde aracı olmasını ise Fransa'nın Lübnan ve Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud istemişti. Dolayısıyla Mme Gaulis bir yandan Türkiye, Fas, Paris arasında mekik dokurken, diğer yandan Türklerin mücadelesine, kahramanlıklarına, ıstırabına şahit olmuş, gördüklerini ve konuştuklarını çekinmeden yazmıştı. Lyautey'e yazdığı mektuplarda ise, ondan Müslümanları müdafaa etmesini ve Türk-Fransız dostluğunu diriltmesini istemişti. Mme Gaulis'in mektupları sayesinde bu işe karışan Lyautey de,

²⁷ Yavuz, *a.g.e.*, s. 123.

²⁸ Fuat Pekin, "Atatürk ve Lyautey", *Belleten*, C.XX, No. 80 (Ekim 1956), s. 634-637. Mme Gaulis, Lyautey'e Doğu'dan söz eden ilk mektubunu 23 Ağustos 1919'da yazmış ve "Doğu'ya bir seyahat yapmak istiyorum" diye yazmıştı. İkinci mektubunu ise 1 Ekim 1919'da İstanbul'dan göndermişti. Uluğ, *a.g.m.*, s. 13.

²⁹ Uluğ, *a.g.m.*, s. 13.

Fransız Hükümeti'ne gönderdiği raporlarda Mme Gaulis'in Fas'taki konuşmalarından ve mektuplarından yararlanmıştı.³⁰

Diğer yandan Mme Gaulis'in Mayıs 1921'de Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmenin ardından Fransa'ya döner dönmez Lyautey'lere yazdığı, Türkiye'deki siyasi durumu yansıtan mektubun da Lyautey'in 17 Mayıs 1921'de Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Briand'a gönderdiği raporda etkisi olduğu söylenebilir. Bu raporda Lyautey, Ankara Hükümeti ile yapılacak bir anlaşmanın Fas'ta yaratacağı olumlu etkinin tahmin edilemez boyutta olacağını hatırlatmıştı.³¹ Kaldı ki, Mme Gaulis, 27 Mayıs 1921'de Mme Lyautey'e hitaben yazdığı mektupta da aynı konuya değinmiş ve Türkiye'den döner dönmez Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot ve Başbakan Briand'la görüşmek istemesine karşın henüz bunu sağlayamadığını, ancak onlara anlatmak istediklerinin beklemeye tahammülü olmadığını, zira Türk-Fransız Anlaşması en kısa sürede yapılmadığı takdirde bütün fırsatların kaçırılacağını vurgulamıştı³².

Daha önce de değinildiği gibi, Bekir Sami Bey'in Londra'da imzaladığı Türk- Fransız Anlaşması'nın Ankara'da onaylanmamasına karşın iki devlet arasındaki ilişkilerin devam etmesinde, Mustafa Kemal'in Batılı yayılmacı devletlere karşı verdiği savaşla Müslüman dünyasının sempati ve desteğini kazanmış olmasının ve bölgedeki Panislamist faaliyetlerin Fransızlarda yarattığı rahatsızlığın büyük rolü vardı. Öyle ki, Fas, Tunus, Cezayir, Suriye gibi ülkelerdeki Müslüman gücü kaybetmekten kaygı duyan Fransızlar, Büyük Millet Meclisi'nin Müslümanların halifesi konumundaki padişaha bağlılığını açıkça ilan etmesi,³³ diğer yandan Mustafa Kemal Paşa'nın yabancı devletlerin dışişleri bakanlarına gönderdiği notayla padişahın İtilaf Devletleri tarafından tutsak edildiğini bildirmesi³⁴ karşısında zaten endişelenmişlerdi.

³⁰ Pekin, **a.g.m.**, s. 638. Mme Gaulis'in 1920 Aralık'ında Fas'a gidişinin ertesi günü Fas şehrinde şerefine bir kabul resmi düzenlenmiş ve Türkiye'den gelen bir Avrupalı kadının izlenimlerini öğrenmek için bazı önemli şahsiyetler bu davete katılmışlardı. Lyautey ise, Mme Gaulis'in Fas'taki temasları sırasında, Fransız Başbakanı Leygues'e 21 Aralık 1921 tarihinde ayrıntılı bir rapor göndererek Doğu'daki olaylardan, Fas kamuoyunun İslam dünyası ve Türkiye'deki gelişmelere ilişkin görüşlerinden söz ettikten sonra Fransa'nın yardımı ile Sèvres Antlaşması'nın revize edilmesinin ve Padişah'ın fahri yaveri Mustafa Kemal Paşa ile bir anlaşmaya varılmasının Fas'ta sevinçle karşılanacağını ve Fransa'nın Türkiye ile anlaşarak büyük yarar sağlayacağını bildirmişti. Uluğ, **a.g.m.**, s. 15-16; Pekin, **a.g.m.**, s. 653-654.

³¹ Uluğ, **a.g.m.**, s. 18.

³² Fevziye Tansel, "Bibliyografya (Kitap Tanıtımı): Berthe Georges-Gaulis, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, Çev. Cenap Yazansoy, Tarih ve Edebiyat Yay., İst., 1981", **Belleten**, C.XLVI, Sayı: 183 (Temmuz 1982), s. 653; Pekin, **a.g.m.**, s. 649.

³³ Büyük Millet Meclisi, 26 Nisan 1920'de padişaha sadakat kararı almıştı. Jaeshcke, s. 100.

³⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Nisan 1920'de yabancı devletlerin dışişleri bakanlarına gönderdiği notada, ayrıca BMM'nin 23 Nisan 1920'de açılış oturumunda aldığı kararla vatanın,

Zira Müslüman sömürgeleri, Fransa'nın da üyesi olduğu İtilaf Devletleri'nin elinde tutsak olan halifelerini kurtarmak için harekete geçebilirlerdi. Dolayısıyla Türkiye'nin Müslüman ülke oluşu ve İstanbul'daki padişahın bütün Müslümanların halifesi olması Fransa'yı sadece tedirgin etmekle kalmıyor, onu önlem almaya ve yeni çözüm arayışlarına da yöneltiyordu. İşte bu noktada Fransa'nın Fas Elçisi Lyautey'in görevi büyük önem taşıyordu. Lyautey'in Fransız Başbakanı'na özellikle Fas'ta Fransızlara karşı direnen grupların faaliyetleri ve Fransa'nın Türkiye'nin dostu olduğunu göstermesinin bölgedeki çıkarlarının korunması açısından taşıdığı önem konusunda yaptığı uyarıların, Fransa'nın Ankara Hükümeti ile olan ilişkilerini yeniden ele almasında etken olduğu açıktır. Bunun yanı sıra Ankara Hükümeti ile yapılacak bir anlaşmanın Fas'ta yaratacağı olumlu etki konusundaki değerlendirmelerinin de Fransa Başbakanı tarafından göz ardı edilmeyeceği aşikârdır.

İşte gerek Lyautey'in gerekse Mme Gaulis'in Türk-Fransız Anlaşması'nın bir an önce imzalanması konusundaki girişimlerini sürdürdükleri günlerde, Ankara Hükümeti de, Münir Bey aracılığıyla Fransa'ya ilettiği karşı önerilerin (yeni anlaşma taslağının) Fransız Hükümeti tarafından kabul edilip edilmediğini merak ediyordu. Hatta Fransa'nın cevabını beklediğini Paris temsilcisi Dr. Nihat Reşat (Belger) Bey kanalıyla 26 Mayıs 1921'de Başbakan Briand'a bildiriyordu. Bu arada Fransa'da, Ankara Hükümeti'nin gönderdiği, Misak-ı Milli'ye uygun olarak hazırlanan anlaşma taslağı konusunda tartışmalar da devam ediyordu. Fransa'nın Suriye ve Lübnan Yüksek Komiseri General Gouraud, İstanbul'da görev yapan Yüksek Komiser Pellé, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot gibi üst düzey Fransız yetkilileri, Türk karşı önerilerinin özellikle Fransız çıkarlarına ve İngiltere ile olan ilişkilerine zarar vermesinden, çekilecekleri bölgelerde çatışmalar çıktığı takdirde yeniden asker göndermek zorunda kalmalarından, yeni önerilen sınırın Türklerin İskenderun Körfezi'nde egemen olmasına yol açmasından vb. endişe ediyorlar ve Ankara'nın isteklerinin kabul edilecek gibi olmadığını Başbakan Briand'a bildiriyorlardı. Ne var ki, Fransız üst düzey yetkililerinin bu olumsuz düşüncelerine karşın Briand'ın Ankara ile barış yapmak konusundaki kararlı politikasının sonucunda, Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı ve eski bakan Franklin Bouillon Türk karşı önerilerini görüşmek üzere 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gönderilmiştir. 13 Haziran'da başlayan görüşmelerde ise, Sèvres üzerinde direnen ve Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın görüşmelerde temel alınmasını öneren Franklin Bouillon,

hilafet ve saltanatın kaderini elinde tuttuğunu bildirmişti. **A.g.e.,** s. 101; **MAE, Série E Levant Turquie**, Vol. 92, Mustafa Kemal'in Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 30 Nisan 1920 tarihli nota, s. 236.

Misak-ı Milli üzerinde ısrar eden Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tutumu karşısında Misak-ı Milli metnini incelemek zorunda kalmıştı. Sonuç olarak bu tartışmalarda Mustafa Kemal Paşa'nın tam bağımsızlık ve kapitülasyonlar konusunda ödün vermeyeceğini, ayrıca Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın Sèvres Antlaşması'nı hatırlatan "nüfuz bölgeleri"ne ilişkin maddesinin Ankara tarafından kesinlikle kabul edilmeyeceğini anlamıştı.³⁵

Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine 21 Haziran'da yarı-resmi olarak önerilen yeni anlaşma taslağı hakkında Paris'in görüşünü almak amacıyla görüşmelere ara verilmesini isteyen Franklin Bouillon'un Ankara'ya yaptığı ikinci ziyaret ise, Türk Kurtuluş Savaşı'nda iç ve dış dengelerin değişmesi açısından önemli bir dönüm noktası olan Sakarya Zaferi'nden sonra gerçekleşmiştir. Ankara'da 24 Eylül'de başlayan görüşmelerde, Franklin Bouillon'un Paris'te Başbakan Briand'la birlikte hazırladığı 26 Ağustos 1921 tarihli anlaşma taslağı esas alınmış, özellikle nüfuz bölgeleri, Türkiye-Suriye sınırı gibi konularda anlaşmazlık çıkmıştı. Sınır konusunda, Mustafa Kemal, Payas'tan başlayacak sınırın Çobanbey-Nusaybin arasında 20 km. genişliğindeki Bağdat demiryolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçerek Musul vilayeti sınırına kadar uzanmasında ısrarcı olmuştu. Ancak Bouillon, Briand'dan aldığı talimat üzerine sınır konusunda ödün vermemiştir. Ankara'nın da bu konuda ödün vermek istememesine karşın, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in de belirttiği gibi "Sovyetlerle muahededen sonra Avrupa'ya da Fransa tarikiyle bir pencere açmaya şiddetle muhtaç olduğumuz için" Bouillon'un önerdiği 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Briand Anlaşması sınırı ufak tefek değişiklikler dışında kabul edilmiştir. Sonuçta, iki hükümet temsilcileri arasında yapılan uzun görüşme ve tartışmaların bir ürünü olarak, 20 Ekim 1921'de Franklin Bouillon ve Yusuf Kemal Bey arasında Ankara Anlaşması imzalanmıştır.³⁶

Adana bölgesi ile Güneydoğu'da Türk-Fransız savaşını sona erdiren, dolayısıyla Fransa tarafından işgal edilen Anadolu topraklarının boşaltılmasını beraberinde getiren ve Türkiye-Suriye sınırını (İskenderun bölgesi dışında) belirleyen Ankara Anlaşması, TBMM Hükümeti'nin ilk kez Batılı bir devlet tarafından hukuksal açıdan (de jure) tanınması nedeniyle diplomatik bir başarıdır. İtilaf Devletleri kanadından bir ülkenin tek başına TBMM Hükümeti ile bir anlaşma imzalaması, ayrıca İngiltere ve Fransa arasında zaten var olan sürtüşmeleri iyice su yüzüne çıkartarak Kurtuluş Savaşı'nın sonucunun belirlenmesinde TBMM Hükümeti'ne önemli inisiyatif

³⁵ Yavuz, **a.g.e.**, s. 130-136.

³⁶ **A.g.e.**, s. 136-145.

sağlamıştır.³⁷ Ankara Anlaşması ile TBMM Hükümeti'nin kazandığı en önemli zaferlerden biri de, Fransa'nın bölgedeki ekonomik isteklerinin asgariye indirilerek Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığına ters düşen maddelere bu anlaşmada yer verilmemiş olmasıdır. Bu anlaşmanın Türkiye açısından bir diğer önemli kazanımı ise, Ankara Hükümeti'nin güneydeki sınır sorunlarını diplomatik yollarla çözüme kavuşturarak buradaki birliklerini Yunanlılara karşı savaştığı Batı cephesine kaydırma olanağını elde etmiş olması, diğer yandan Fransız Hükümeti'nden Büyük Taarruz'a kadar devam edecek olan askeri malzeme yardımı sağlamış olmasıdır.

Ankara Anlaşması, Türkiye'ye olduğu kadar Fransa'ya da önemli kazançlar sağlamıştır. Fransa bu anlaşmayla birlikte Anadolu'da Türk-Fransız savaşını sona erdirerek bir yandan kamuoyundan gelen baskıları ortadan kaldıracak, diğer yandan İngiliz politikasına hizmet etmekten kurtulacaktı. Ayrıca, etkin olduğu Kuzey Afrika'daki İslam devletlerinin yanı sıra İslam dünyasının da sempatisini kazanırken, Suriye'de de gücünü pekiştirecek ve Anadolu'da giderek artan Bolşevik etkinliğini sınırlamış olacaktı. Böylece Ankara Hükümeti için yardım konusunda tek alternatif gibi görünen Moskova'nın karşısına Paris çıkacaktır. Ayrıca, uzun vadede zarar göreceği bir savaşın sonuçlarını gören Fransa, bir yandan ekonomik çıkarlarını koruyacağı gibi diğer yandan savaşın ekonomisine getirdiği ağır yükten kurtulmuş olacaktır.

İşte 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın ortaya çıkmasında, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere emeği geçen Türk ve Fransız devlet adamlarının ve yetkililerin yanı sıra gerek Mme Berthe Gaulis'in gerekse onunla sürekli temas halinde olan Mareşal Lyautey'in dolaylı da olsa önemli katkılarının bulunduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, Mustafa Kemal Paşa, 5 Eylül 1921'de Berthe Gaulis'e gönderdiği mektupta "... herşeyden önce, hakkımızı korumak, cesur ve talihsiz milletimin, hiçbir vicdan azabı duymayan ve insanlık duygusundan yoksun kimseler tarafından yapılan vahşice tecavüz yüzünden katlandığı müthiş acıları bütün dünyaya tanıtmak için sarf ettiğiniz enerji karşısında minnettar kaldığımı bildirmek istiyorum. Haklı davamıza sizin gibi ateşli ve samimî savunucuların kazandırdığı manevî zaferin değerini pek çok takdir

³⁷ Mme Gaulis'e göre, Mustafa Kemal ve yardımcıları, Kilikya konusunda Fransa ile İngiltere arasındaki uyuşmazlıklardan, fikir ayrılıklarından, geçimsizliklerden ve İngiltere'nin dizginlenemeyen egoizminden yararlanmışlardı. Ve de Fransa'nın İngiltere'ye karşı beslediği kinin sonucu olarak, Türkler, Ankara Anlaşması'nı imzalayarak bir yandan Kilikya'yı elde ederken (Fransız işgalinden kurtararak) diğer yandan Türkiye-Suriye sınırını belirlemişlerdi. B.-G. Gaulis, *La Question turque*, s. 231.

etmekteyiz” sözleriyle teşekkür etmiştir.³⁸ Diğer yandan Ankara Anlaşması’nın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 5 Kasım 1921’de tekrar İstanbul’a gelen Mme Gaulis’e, Van Milletvekili Haydar (Vaner) Bey ile dört arkadaşının teklifi üzerine TBMM tarafından 22 Kasım 1921’de bir teşekkür mektubu gönderilmiş, 23 Aralık’ta da şerefine Anadolu basını tarafından bir öğle yemeği verilmiştir.³⁹

Mustafa Kemal Paşa ise, aynı gün, 23 Aralık 1921’de, Mme Gaulis aracılığıyla Lyautey’e bir mektup göndererek, “İstiklâlimiz için giriştiğimiz savaşta bize karşı göstermek lütfunda bulunduğunuz sempatiden dolayı en derin minnet hislerimi ifade etmek için bu fırsattan faydalaniyorum” sözleriyle teşekkür etmiştir. Aynı mektupta, ayrıca, Lyautey’in Ankara Anlaşması sürecinde oynadığı rol hakkında önemli bir değerlendirme yapmıştır:

“Fransa, kendisinden umduklarımızda bizi hayal kırıklığına uğratmadı ve en yetkili şeflerinin muhabbet sözleriyle yaşadığımız o müşkül anlarda bizi teselli etmeyi, maneviyatımızı yükseltmeyi bildi. Fransa’nın yüksek menfaatlerini ve Akdeniz’de işgal ettiği hususî mevkiî idrak etmek basiretini gösteren ve Fransa’nın Yakın Şark’ta, ananelere dayanan politikasını devam ettirmeye taraftar olan kimseler arasında Ekselanslarınız birinci plânda yer almış ve hiç şüphesiz ki, yüksek müdahaleniz, terazinin bizden yana meyletmesine âmil olmuştur.

“Her iki tarafın karşılıklı olarak sarfettiği gayretlerin Ankara Andlaşmasının akdi suretiyle meyvelerini vermiş olduğunu görmekle bahtıyarız. Ve iki millet arasında en geniş anlayış ve samimiyetle yeniden kurulan yüzlerce yıllık maziye sahip dostluk münasebetleri üzerine, en mutlu tesirleri yaratmaktan geri kalmayacak olan bu vesikaya büyük ümitler bağlamaktayız.”⁴⁰

³⁸ Mustafa Kemal Paşa, Ankara’dan Paris’e döndükten sonra kendisine bir mektup gönderen ve kızıyla birlikte Ankara’ya gelmek isteyen Berthe Gaulis’i 5 Eylül’de gönderdiği bu mektupla davet etmişti. Mme Gaulis ise, Mustafa Kemal Paşa’nın daveti üzerine 21 Kasım 1921’de ikinci kez Ankara’ya gelmişti. Uluğ, **a.g.m.**, s.18; Tansel, **a.g.m.**, s. 653-654. Mme Gaulis, Ankara’ya ikinci gelişinde Mustafa Kemal Paşa ile sık sık görüşmüş ve O’nunla yurt ve dünya sorunlarını konuşma olanağı bulmuştu. Rado, **a.g.m.**, s. 17. Mme Gaulis, Ocak 1922’de “Le Figaro” ve “Le Matin” gazetelerine gönderdiği mektuplarda, Gazi’den, Çankaya’daki evinden, millî hareketin ortaya çıkışından, Türk kadınlarının yurtseverliğinden, Yunan mezalimi ve yangınlarından, İngiltere’nin Ortadoğu’ya yönelik plan ve projelerinden söz etmiştir. Akyüz, **a.g.m.**, s.285.

³⁹ Tansel, **a.g.m.**, s. 654

⁴⁰ Pekin, **a.g.m.**, s. 655.

SONUÇ

Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa, bir yandan işgalci emperyalist devletlere karşı mücadele verirken diğer yandan bu mücadelenin haklılığını ve meşruiyetini bütün dünyaya anlatmak ve tanıtmak konusunda gerek askeri gerek diplomatik zekâsını kullanarak son derece akılcı politikalar izlemiştir. O, ilişki kurduğu değişik düzeydeki asker ve sivil yabancılara ulusal hareket politikasını ve Misak-ı Milli'yi anlatmak ve kabul ettirmek konusunda büyük başarı göstermiş, bunun da ötesinde onlardan Türklerin haklı davasının dış dünyada tanıtılmasında ve savunulmasında yararlanmışlardır.

Türk davasına yakınlık gösterenlerin esasında kendi ülkelerinin çıkar ve politikaları doğrultusunda hareket ettiklerinin bilincinde olan Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türk topraklarını işgal ederek parçalamak isteyenlerin ortak cephelerini çökertmek amacını taşıyan eylem ve girişimlerinde de, gayri resmi düzeyde bile olsa, yabancılarla kurduğu ilişkilerin önemi bir yer tuttuğunu söylemek gerekir. İşte Mme Gaulis'i bu çerçevede değerlendirmekte yarar vardır. Dolayısıyla bu Fransız gazetecinin, Milli Mücadele döneminde, Sakarya Savaşı sonrasında Türk-İngiliz ittifakında büyük gedikler açan ve Fransızların İngilizlere haber vermeden TBMM Hükümeti ile imzaladıkları 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'na giden yoldaki işlevi ve yeri yadsınamaz bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Ministère des Affaires Etrangères (Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, MAE), **Série E Levant, 1918-1929, Turquie**, Vol. 172, Vol. 202, Vol. 92.

Service Historique de l'Armée de Terre (Fransız Kara Kuvvetleri Arşivi, Château de Vincennes), **7 N 3213, D.I**

Resmi Yayınlar

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.II, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1985

Kitaplar

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, TTK, Ankara, 1988.

- Dışışleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)**, 50. Yıldönümü Yay.,
- Kurat, Yuluğ Tekin, Osmanlı **İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, 2. B., Ankara, Turhan Kitabevi, 1986.
- G. Gaulis, Berthe, **Çankaya Akşamları**, Çev. Füzuran Tekil, Bayrak Yayıncılık-Matbaacılık, İstanbul, 1983.
- G. Gaulis B., **La Question turque**, Ed. Berger-Levrault, Paris, 1931.
- Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev (1920-1927)**, C.II, TTK, Ankara, 1984.
- Georges-Gaulis, Berthe, **Angora, Constantinople, Londres**, Librairie Armand Collin, Paris, 1922.
- Georges-Gaulis, Berthe, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, Çev. Cenap Yazansoy, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- George-Gaulis, Berthe, **Le Nationalisme Turc**, Plon Nourrit, Paris, 1921.
- Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, 3. B., AÜ SBF Yay., Ankara, 1974.
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, TTK, Ankara, 1970.
- Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK, Ankara, 1994.

Makaleler

- George-Gaulis, Berthe, “10 Jours à Angora”, **La Revue de Paris**, No. 15 (Août 1921).
- Pekin, Fuat, “Atatürk ve Lyautey”, **Belleten**, C.XX, No. 80 (Ekim 1956).
- Rado, Şevket, “Kurtuluş Savaşı Sırasında Madame Berthe Georges-Gaulis Bir Türk Dostu”, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, Çev. Cenap Yazansoy, Yeni gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Sarı, Mustafa, “Kastamonu'dan Gelip Geçen İki Fransız Gazeteci, Madame Berthe Gaulis ve Jean Chiquelin”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XII, Sayı:36 (Kasım 1996).

Tansel, Fevziye, “Bibliyografya (Kitap Tanıtımı): Berthe Georges-Gaulis, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, Çev. Cenap Yazansoy, Tarih ve Edebiyat Yay., İst., 1981”, **Belleten**, C.XLVI, Sayı: 183 (Temmuz 1982).

Uluğ, Naşit, “Milli Mücadele’de Türk-Fransız Münasebetleri”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C.II, No. 9 (Ekim 1972).

THE POLISH OPINION ON THE REFORMS INTRODUCED IN THE REPUBLIC OF TURKEY FROM THE STANDPOINT OF CONTINUED DIPLOMATIC COLLABORATION

*Danuta CHMIELOWSKA**

Abstract

The New Turkey was proclaimed a Republic by the Great National Assembly in 29.10.1923, at that time it was weakened by the 12 years of conflict, with only the last year of this period bringing about victory for the country. Thus, it entered the interwar period as an agrarian country with a 12 million populace and an obsolete legal and administrative structure. Even though steps were taken right after founding the republic to create a more independent and balanced economy, the overall situation was not good. The main reason for it were the terms of the Treaty of Lausanne which limited the decision-making capacity in Turkey as regards customs tariffs, moreover the country was underfinanced and heavily devastated by the liberation war of 1919-1922 and the high national debt, a legacy of the Ottoman Empire, was further holding it down. The loss of Ottoman lands cut off Turkey from its highly profitable, traditional export markets. Revenue from agricultural production was very low due to insufficient labor force after the war. Military attrition and population interchange with Greece as well as mass emigration of Jews and Armenians who dominated the urban economy has led to the shortage of skilled workers and highly qualified entrepreneurs. This reality forced the new government to push the basic social and political reforms: in 3.03.1924, the parliament declared full separation of church and state by abolishing the caliphate. The new constitution from 20.04.1924 (amended in 09.04.1928) declared Turkey to be a fully secular state. Religious schools were closed and court proceedings based on the Islamic law were abolished (1924). A new code of civil laws was passed (1926) abolishing polygamy, among others, along with a new codes of criminal and trade laws (based on Western developments), the Arab alphabet was replaced by Latin alphabet (in 1928), and women were granted full

* Doç. Dr., University of Warsaw. e-mail: dchmielowska@uw.edu.pl

political rights (1934). In the same year, last names were introduced instead of first names with suffixes.

Keywords: Atatürk, Poland, Public Opinion, Reform, Turkish Revolution.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE GERÇEKLEŞEN REFORMLAR ÜZERİNE POLONYA KAMUOYUNDAN İZLENİMLER

Öz

Yeni Türkiye, 29.10.1923'te Büyük Millet Meclisi tarafından bir Cumhuriyet ile ilan edildi; o zamana kadar, 12 yıllık çatışmalarla zayıflamış; ancak bu dönemin son yılı ülke için zafer kazanmıştır. Böylece, savaşlar öncesi dönem, 12 milyonluk bir nüfusa sahip olan ve eski bir hukuki ve idari yapıya sahip bir tarım ülkesi haline gelmiştir. Daha bağımsız ve dengeli bir ekonomi oluşturmak için cumhuriyeti kurduktan hemen sonra adımlar atılmış olsa da, genel durum iyi değildi. Bunun temel nedeni, gümrük tarifelerinde Türkiye'deki karar alma kapasitesini sınırlandıran Lozan Antlaşması'nın koşullarıydı. Ayrıca 1919-1922 Kurtuluş Savaşı ve yüksek milli borç nedeniyle ülke ekonomik açıdan oldukça kötü bir durumdaydı. Buna Osmanlı'dan kalan borçlar da eklenince durum daha kötü bir hal almıştır. Osmanlı topraklarının kaybı, Türkiye'yi son derece kârlı, geleneksel ihracat pazarlarından mahrum bırakmıştır. Savaş sonrasında yetersiz işgücü nedeniyle tarımsal üretimden elde edilen gelir çok düşmüştür. Yunanistan ile askeri yıpranma ve nüfus alışverişinin yanı sıra kent ekonomisine hâkim olan Yahudilerin ve Ermenilerin kitlesel göçü vasıflı işçilerin ve nitelikli girişimcilerin sayısının yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu gerçek, yeni hükümeti temel sosyal ve politik reformları başlatmaya zorlamıştır: 3.03.1924'te parlamento, halifeliliği kaldırarak kilise ve devletin tamamen ayrıldığını ilan etti. 20.04.1924'ten (09.04.1928'de tadil edilen) yapılan yeni anayasa Türkiye'yi tam seküler bir devlet olarak ilan etti. Dini okullar kapatıldı ve İslam hukukuna dayanan mahkeme işlemleri kaldırıldı (1924). Diğer yandan diğerlerinden bazıları da dâhil olmak üzere çökeşliliği kaldıran yeni bir sivil kanunlar yasası geçti (Batılı gelişmelere dayanan yeni bir ceza ve ticaret kanunları getirildi, Arap Alfabeti Latin alfabesiyle değiştirildi (1928'de) ve kadınlara tam siyasi haklar tanındı (1934). Aynı yıl, Soyadı Kanunu da kabul edildi.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Kamuoyu, Polonya, Reform, Türk Devrimi

INTRODUCTION

The New Turkey was proclaimed a Republic by the Great National Assembly in 29.10.1923, at that time it was weakened by the 12 years of conflict, with only the last year of this period bringing about victory for the country. Thus, it entered the interwar period as an agrarian country with a 12 million populace and an obsolete legal and administrative structure. Even though steps were taken right after founding the republic to create a more independent and balanced economy, the overall situation was not good. The main reason for it were the terms of the Treaty of Lausanne which limited the decision-making capacity in Turkey as regards customs tariffs, moreover the country was underfinanced and heavily devastated by the liberation war of 1919-1922 and the high national debt, a legacy of the Ottoman Empire, was further holding it down.

The loss of Ottoman lands cut off Turkey from its highly profitable, traditional export markets. Revenue from agricultural production was very low due to insufficient labor force after the war. Military attrition and population interchange with Greece as well as mass emigration of Jews and Armenians who dominated the urban economy has led to the shortage of skilled workers and highly qualified entrepreneurs.

This reality forced the new government to push the basic social and political reforms: in 3.03.1924, the parliament declared full separation of church and state by abolishing the caliphate. The new constitution from 20.04.1924 (amended in 09.04.1928) declared Turkey to be a fully secular state. Religious schools were closed and court proceedings based on the Islamic law were abolished (1924). The Muslim Orders were denounced and stripped of all property (1925), a new code of civil laws was passed (1926) abolishing polygamy, among others, along with a new codes of criminal and trade laws (based on Western developments), the Arab alphabet was replaced by Latin alphabet (in 1928), and women were granted full political rights (1934). In the same year, last names were introduced instead of first names with suffixes.¹

The new government has taken up reforms to bring the country closer to Europe, culturally and mentally. It was believed, that these efforts in modernization will guarantee the security of the country. At the same time, Turks began building a new political system, joining liberalism in belief with economic paternalism, this led to an increased role of the state in the

¹ Bkz. **Atatürk**, Turkish National Commission for UNESCO, Ankara 1988, s. 137-205; Tarik Zafer Tunaya, **Atatürkçü Laiklik Politikası**, Ankara 1970

economy with an overgrown national mythos, copied from the European nationalists. Throughout this period, the ruling party was the moderately leftist, authoritarian and nationalistic Republican People's Party.²

The Polish society saw the benefit of maintaining political contacts with Turkey and demanded that diplomatic relations with Ankara to be re-established as soon as possible. Professor Tadeusz Kowalski, a scholar of Oriental studies of the Jagiellonian University was the Near East consultant for the Ministry of Foreign Affairs, he was displeased that the signature of the Treaty of Lausanne between Poland and Turkey was delayed by several months and that neither the Ministry of Foreign Affairs nor the Ministry of Industry took care to initiate the partnership between the countries in all the possible aspects, not just political, military and economical, but to also to focus on the cultural collaboration. The point was to strengthen Polish political presence in the Near East as well as to promote economic and trade growth along with Polish scholarship, including Oriental studies.³

On the other hand, the journalist Stefan Niewiadomski reminded that Poles living in Adampol and in Istanbul are in need of all kinds of assistance, not limited to merely financial. They deserved all that help cause they went through hard times during the war, and times were equally hard in the period of the first republic.⁴

At the same time, the inhabitants of Adampol could be very important in the future relations between Turkey and Poland. Their knowledge of Turkish, Greek as well as many other European languages would allow them to act as guides or interpreters. They could be used as excellent mediators and low-level clerks in Polish trade and industry in Turkey.⁵

As was mentioned before, during the intermediate period in Turkey, the role of Poles was not unambiguous. Social and political reforms, including Mustafa Kemal's urge to kindle nationalistic sentiment, immediately had a negative influence on the minorities living in the young Republic of Turkey.⁶ This includes the Polish minority as well. Poles were a very small group, taken by surprise by the new policies, which made their life totally different than under the rule of the Sultan. Poles lived in Istanbul (about 50, with 20 actually speaking Polish), the rest lived in Adampol (Polonezköy). In 1924, this was

² Tarik Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler (1918-1922)**, Istanbul 1986

³ „Rzeczpospolita”, nr 126, 5.VI. 1924, s.1-2

⁴ „Rzeczpospolita”, nr.42, 12.II.1924, s.4; Lucyna Antonowicz-Bauer, Polonezköy, Istanbul 1990; Kazimierz Dopierała, Adampol-Polonezköy. Z dziejów Polaków w Turcji. Poznań 1963

⁵ Ibidem

⁶ Jan Gawroński, **Dyplomatyczne wagary**, Warszawa 1965, s.254

120 people in total. However, they were listed among national minorities, subject to legal repression and nationalistic, even aggressive behavior by the Turkish authorities.⁷ It appears that the possibilities brought about by the Polish diplomatic embassy would increase their overall safety and help them through the difficult times by binding them with the "land of the forefathers".

The situation of the Polish minority in Turkey reflected a larger problem of the Polish emigrants in general. This problem could only be solved by deliberate action of the independent Polish government, operating after 1918. Stefan Niewiadomski wrote thus: "People forget that Poland should have its own emigration policy, as emigration is impossible to be stopped, on the contrary, it requires careful support by the government to further the benefit of our country" ("Rzeczpospolita", nr.42, 12.II.1924,s. 4)

The analysis of Polish diplomatic reports from Turkey reveals an irregular and somewhat chaotic account of the changes the country has undergone. An exception to this can be found in the report by a long-time employer Tadeusz Gasztowitt, written in French, who was really familiar with the society and its customs.⁸ He was able to present the current situation in the Istanbul diplomatic post clearly and reliably, providing accurate accounts of the current developments in the country. Polish foreign agents were very much aware that good relations between Turkey and Poland are possible due to the lack of conflicting political interests. Both sides were equally focused on economic matters. The economic standing of Poland was complex and very contradictory, just as its political standing. The possibilities were vast. Its main mineral riches - salt and zinc were invaluable both as the basis of own industry and as exported goods. Timber, which was in high demand in the entire Europe, was abundant in the eastern fringes of Poland and ready for immediate export. Experts claimed that the agricultural output could double its produce, leading to an abundance of products for the domestic processing industry as well as foreign exports.⁹ The workforce was abundant and it was a very important economic factor both for the domestic manufacturing policy and the emigration policies. The one million Polish emigrants in the United States was a unique source of the sought after American currency. Polish trade and technical outposts in the east, reaching as far as Vladivostok, Turkestan and Persia, were ready to spearhead any expansion in that direction. Polish goods had a good reputation in Siberia, Caucasus and beyond, in Southern Russia

⁷ Kazimierz Dopierała, *Emigracja polska w Turcji w XIX i XX w.*, Lublin 1988

⁸ Tadeusz Gasztowitt, *Raports [in] Danuta Chmielowska, Polsko-Tureckie stosunki dyplomatyczne w okresie miğdzywojennym*, Warszawa 2006, s.s. 75-163

⁹ AAN, MSZ mikrof. nr, 17677, sygn.jedn, 1480, Raport MSZ z 16.II. 1920: Stan gospodarczy Polski i jego wpływ na stosunki polityczne, s.315-323

and the Balkans, this has led to a great degree of optimism as regards the future success of such expansion.

However, the economic condition of Poland was difficult. The discrepancy between the potential and the actual developments was vast. This was influenced by various conditions, some rooted in the current European situation, and some of global origin. There was never enough coal, the railroad stock was inefficient and there was no proper management of foreign economic policies.¹⁰ To improve this, it was suggested to move the Trade and Economic Division of the Ministry of Foreign Affairs to the Diplomatic Department. Creating a separate division dedicated to foreign trade agreements would, on the one hand, prepare the general terms of trade agreements as well as exercise political control over agreements entered into by different ministerial offices and government offices. In post-war Turkey, on the other hand, this was a time for rebuilding and reforming the market. This endeavor was by no means easy, not only because most of the Ottoman Empire's industry was located in Thrace and other economically valuable regions which were lost after the war. What is more, the next twenty years would be spent paying off the debt incurred by the Ottomans. The existing industry in the current borders of the Republic of Turkey was undeveloped and largely obsolete, the balance of payments was in the negative and many basic commodities had to be imported from more developed countries. At that time, Turkey traded with Germany, Italy, Great Britain, France and Russia. The imports were paid for with raw materials (mostly tobacco, fruits, cereal and wool). The economic policy enacted by the government at that time focused on granting land to landless farmers as well granting subsidies to those farmers and supporting private entrepreneurs. Finally, efforts were made to limit the national debt. In 1923-1926, the revenue from agriculture raised to 87%, and total manufacturing capacity went back to what it had been before the war. In 1923-1929, the economic growth in industry was a steady 9%, however its overall share in the total economy remained negligible. A major factor limiting the economic growth of Turkey post 1923 was the crash of the New York's stock-market, which began a world-wide economic downturn and brought about a major price drop.¹¹ This served to reduce foreign trade and unemployment. What needs to be pointed out, Polish diplomatic efforts directed at Turkey were well planned and coordinated. All matters had been discussed in advance before actual negotiations began. The goal was to win new markets for Polish industrial and agricultural produce.

¹⁰ Ibidem, s. 316

¹¹ Elwira Jurek, *Rozwój ekonomiczny Turcji po 1923 r.*, Seminarium, Zakład Turkologii i Ludów Azji Środkowej, IO UW, Warszawa 2000 r.

After the commercial convention in Lausanne, the collaboration with the West became much more pronounced and became more than just a small glimpse of hope, but a necessity for the development of the Polish industry. The commerce and industrial chambers in Turkey and Poland discussed the initiative to found a joint Polish and Turkish Chamber of Commerce in Warsaw in order to improve the relations between the two countries as well as to facilitate commercial exchange between Poland and the East. The chamber was actually founded in 1924. The necessity to establish diplomatic contacts was evident because of the above mentioned reasons, but also because of the fact that Ankara (called Angora on that time) was, politically speaking, a very important lookout point, because it acted as a locus for actions and agents reaching far beyond the boundaries of Turkey.¹² According to professor Tadeusz Kowalski, we had been beaten to the draw by the Russians who were the first to establish a network of consulates in this area.

After the signature of the Turkish and German treaty on the 4th of May 1924, after a few years of absence, the German flag got back to the great courtyard of the embassy at Ayaz Pasha.¹³

Reinstating the diplomatic relations between Poland and Turkey in 1923-1926

"Not too much friendship, not too much hostility, let's maintain good relationships with everybody".¹⁴ According to the Turkish "Son Posta" this was Józef Piłsudski's recommendation for the way Polish diplomats should be handling international relations.

When in 1918 the Ministry of Foreign Affairs began its operation in the independent Polish state, the role of the diplomats was to represent the Polish interests, observe and gather information as well as to conduct negotiations.

The main goal in Warsaw and Paris in the first years of Polish independence was to prevent political isolation of the country.¹⁵ To this end, both political centers jointly initiated international relations and went on to create a network of diplomatic posts. The staffing of these posts was also jointly arranged.¹⁶ Leon Wasilewski was the minister of foreign affairs at that time, what needs to be pointed out, however, is that it was Ignacy

¹² Tadeusz Kowalski, *Nasze Poselstwa w Turcyi*, „Czas”, nr.126, 5.VI.1924, s.1-2

¹³ Ibidem

¹⁴ Ne fazla dost, ne fazla düşman olmak, herkesle iyi geçinmek, „Son Posta”, 13.V. 1935

¹⁵ Piotr Łossowski, *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992, s.10

¹⁶ Ibidem s.11

Paderewski,¹⁷ whose vast political connections served to kick-start the Polish foreign relations. Stanisław Patek,¹⁸ Eustachy Sapiecha¹⁹ and the subsequent foreign ministers were to further the work that he had begun. Despite the fact that the options available to Poland at that time were severely limited, the number of countries with which Poland managed to establish diplomatic exchange has grown steadily, even beyond the European borders. Foreign diplomats continued to receive accreditation by the Warsaw embassy, and Polish consulates and legations were founded abroad, as required by the Polish interest. Some of them began to operate in 1919. This was true, for example, for the embassy in Constantinople (Istanbul).²⁰

The necessity to establish the relevant Polish diplomatic protocol called for establishing a commission consisting of representatives of the Civil Council of the President of the Republic of Poland, the Diplomatic Protocol and the Cabinet of the Board of Ministers to draft the "Etiquette, protocol and ceremonial for the Republic of Poland".²¹ The goal of the committee was to add proper form for external representation of the state. The protocol was mostly based on French diplomatic framework, which was relevant for the entire global diplomatic exchange.²² Naturally, such protocol was also used by the newly founded Republic of Turkey.

The efforts of Polish diplomats to maintain the relations between Poland and Turkey in 1919-1923 are detailed. Their accounts indicate that they worked in very hard conditions, tackling numerous high priority tasks on a very limited budget and with very limited assistance. On the very top of the list of problems was inadequate means of communication.²³

The list of official Polish envoys in Turkey after initiating diplomatic exchange, and afterwards, after establishing official diplomatic channels, was as follows:

Witold Jodko-Narkiewicz, 24.03.1919 - 20.04.1921 - a delegate by the Polish government to the High Porte in Istanbul.

Władysław Baranowski, 27.08.1921-05.1923 a delegate by the Polish government to the High Porte in Istanbul.

¹⁷ Ibidem, s.12

¹⁸ Ibidem, s.22

¹⁹ Ibidem, s.22-23

²⁰ Ibidem s.13

²¹ AAN, MSZ PD, mikrof.nr B 16391, sygn. 246

²² „La République”, 2.III.1926

²³ Piotr Łossowski, ibidem, s.25-26.

Polish diplomatic envoys in Ankara:

Roman Knoll, 11.06.1924-15.02.1926 (25.06.1924-24.03.1926, as in the "Annual of Foreign Service" no. 1.06.1939), special delegate and plenipotentiary envoy to the Government of the Republic of Turkey;

Karol Bader, 22.02.1926-26.08.1926 (24.03.1926-01.09.1926, as in the "Annual of Foreign Service" no. 1.06.1939), special delegate and plenipotentiary envoy;

Józef Wierusz-Kowalski, 21.10.1926 - 30.11.1927, special delegate and plenipotentiary envoy.

The frequently referred to in this article Witold Jodko – Narkiewicz,²⁴ doctor of philosophy and diplomat, made an extraordinary contribution to the development of the relations between Poland and Turkey. He was accredited as the official delegate of the Polish Government in 1919 - 1921 to the Turkish sultan, and his post was officially named as the Delegation of the Polish Government at the High Porte (Delegation du Gouvernement Polonais pres de la Sublime Porte).²⁵ Its operation was during the occupation of Constantinople.

Indubitably, the high councilors of the coalition were to be informed of the fact, the following governments were notified through official channels: England, via Percy Wyndham,²⁶ United States of America, via Hugh Gibson,²⁷ and France via Eugene Parolona.²⁸ Officially, Jodko-Narkiewicz was to aid Poles coming from the areas occupied by Russians. During his term of office, the seat of the embassy was in Constantinople, first in the Tesfikiye district, next moved to Cadi Street 12m in the Nisantasi district.²⁹ While on official leave, he was replaced by his deputy - Tadeusz Gasztowt acting as charge d'affaires, accredited both by the sultan government and the nationalists, whereas another employee of the Polish embassy - Kingsland - held the equivalent post with the occupants.³⁰ In 1921, W. Jodko was moved to Riga.

The next delegate of the Government of the Republic of Poland at the High Porte is Władysław Baranowski (1921-1923).³¹ He came to

²⁴ AAN, MSZ mikrof. nr.certyfikat, D. 6637/VI.1919

²⁵ AAN. MSZ mikrof. nr. D 6637, 21.VIII.1919

²⁶ Son Excellence, Sir Percy Wyndham, Ministre Plénipotentiaire en mission special á Varsovie. AAN.MSZ mikrof. Nr. D. 6637/VI.1919, 21.VIII.1919

²⁷ AAN.MSZ Ibidem

²⁸ AAN.MSZ. Ibidem

²⁹ AAN. Konsulat Generalny (1920-21).Kadencja Jodki-Narkiewicza.

³⁰ Ibidem.

³¹ Władysław Baranowski (1885-1939)

Constantinople near the end of August 1921 and proceeded to move the office to a more prestigious location near the city center, at the Sire Selvi (Serviler) street in Pera district. During his term of office, the Consulates were also burdened with representing the interests of Latvia. During his stay in Istanbul, much like his predecessor, he believed that the diplomats should back the Kemalists in Turkey. He advised the authorities in Warsaw to dispatch a special delegate, or at least a secret observer, to the Kemalist movement in Ankara, unfortunately, due to English intervention, the current minister of foreign affairs Konstanty Skirmunt declined this proposal.³² Baranowski understood that the Polish foreign policy is excessively bound with the Entente, and it is not possible to make an independent statement on the current matters in Turkey. Eventually, this was subject to much criticism in the Polish press.³³

Baranowski was the last Polish envoy before the post at the High Porte in Istanbul before it was abolished and the diplomat was recalled to Warsaw in May 1923. The delegation was to be recalled when the diplomatic envoy accredited with the government in Ankara would be founded. As this happened, Baranowski was recalled to Poland along with the military attaché and first secretary Rybiński. Dzieduszycki remained the head consul and acted as the head of the Polish diplomatic staff with the Ottoman Empire until the new diplomat accredited with the Ankara government would arrive.

Tadeusz Gasztowtt was temporarily assigned to the consulate. It needs to be pointed out that he was a friend of Turks and they treated him as "one of their own". This made him extremely valuable from the point of view of maintaining the relations between Poland and Turkey.³⁴ In his account we read that in 1923 councilor Hempel visited Constantinople for a few months (as the report says: on a separate mission).³⁵ Thus, the first stage of Polish diplomatic presence in the Ottoman Empire in 1919-1923 came to an end.

The period of 1923 - 1926 marks the continued development and improvement of the Polish Foreign Service as began in 1921. What follows is a much more refined method and form of work, based on the current diplomatic protocol. Much less improvisation is observed in this period, which was frequently marked the efforts of the Ministry of Foreign Affairs in the earlier period. This tendency was replaced by a new course of action to review the current pending matters for Polish diplomacy and resolve them.

³² Władysław Baranowski, *Rozmowy z Piłsudkim 1916-1931*. Warszawa 1938, s.168-169

³³ Tadeusz Kowalski, *Nasze poselstwo w Turcyi*, „Czas”, nr.126, 5.VI.1924, s.1-2

³⁴ Kazimierz Dopierała, *Emigracja polska...*, s. 271

³⁵ Piotr Łossowski, *ibidem*, s.21

First, a common course of action was planned, followed by ascertaining the most effective means of execution. The goal was that the Ministry of Foreign Affairs were to become both the formal and actual supervisor of the diplomatic posts to facilitate their efficient operation.³⁶ The instruction formulated by minister Skirmunt in 1921 on the main tasks and aims of the diplomatic became the basis for their future work. This allowed to streamline the exchange of diplomatic correspondence, the method of preparing diplomatic notes and other documents and finally the MFA Archives were established in 1921.

At the same time, the method for preparing reports and notes required by the MFA for its decision-making process, to take specific actions and pass the required information to specific parties, was further refined. An example of such good and beneficial diplomatic work was "Biuletyn Informacyjny [Information Bulletin]" published by the Eastern Division of the MFA, which provides a wealth of information on the operation of Polish diplomats in the interwar period. Negotiation skills and their refinement is mentioned very frequently, which is not surprising as quite a lot depended the form of these negotiations. In most of these situations the national interest was at stake.

Apart from political matters, the Ministry of Foreign Affairs was obligated to monitor all information relevant to the economic situation in Poland, as it had a definite bearing on the political relations. The report of February 1920 by the MFA titled "The economic condition of Poland and its influence on political relations"³⁷ proves that state economy was connected to political matters, and apart from the important role played by experts from various industry branches, the diplomats were equally important.

The remarks made in the report were of great benefit to the MFA head staff, who took them to heart when improving the Polish diplomatic Effort.

Observing the various customs, diplomatic protocol and proper etiquette in foreign relations worldwide was the responsibility of the Diplomatic Protocol branch of the MFA. The established standards were enforced and unquestioned. The diplomat and political scholar Edward Pałyga emphasized that the Protocol "expresses the basic right for mutual respect between the countries."³⁸ Moreover, the Diplomatic Protocol (DP) handled all foreign contacts as well as foreign embassies in Poland. One of its many tasks was to handle accreditation of foreign ambassadors in Warsaw. The present article describes the protocol for submitting credentials by Turkish diplomats.

³⁶ Ibidem, s.28

³⁷ AAN. MSZ. mikrof. nr. 17677. sygn. jedn. nr.1480,s.315-321

³⁸ Piotr Łossowski, *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej*, op.cit.

One of the first diplomatic embassies in the Republic of Turkey was the Polish diplomatic envoy. At that time, there was a sharp distinction between an ambassador and an envoy. The embassy had a much higher rank, and the ambassador acted as a direct representative for the head of the state. The actual Polish embassy in Ankara was established in 1930.³⁹

The diplomatic envoy in Ankara was one of the 98 Polish diplomatic representatives in the world, they handled mostly the various political matters as planned by the MFA and acted largely as a representative. Among its other tasks were in-depth political reports and annual reporting. This responsibility was subsequently taken over by the envoy and embassy in Ankara. The diplomatic envoy in Turkey, much like its counterparts in the other parts of the world, was supervised by the MFA via its regional branch of the Political Division, in this case it was the most important office of the MFA - the Eastern Division. The office conducted periodic assessments of the operations of the diplomatic envoy.

Here's an example of such assessment for the office in Ankara for the time period 01.01-30-09.1929. The submitted reports touch upon the matters: pertaining to the Polish and Turkish relations (21 reports), Turkish foreign policies (7), domestic situation in Turkey (6). The Eastern Division demanded a more detailed account of the relations between Turkey and Iraq and other states of the Arabic Peninsula, the Greek and Turkish relations as well as information on the economic penetration of the Turkish market by Italy and Germany. Information on the internal political, social and cultural matters were also deemed inadequate. Moreover, press reports were not sent on a regular basis. The Eastern Division issued a reprimand that general reports on foreign and domestic policy in Turkey are due at least quarterly.

A closer look at the documentation shows that such criticism was valid not only in 1929. Polish diplomats in Turkey provided irregular and chaotic accounts of the current changes in Turkey. Apart from report auditing, MFA employees conducted on-site inspections of internal management of each post. The responsibilities of the Consular Division of the Polish Embassy in Istanbul were to promote foreign trade, care about the Polish citizens and emigrants in Turkey as well as to handle all the formalities related to trips to Poland. Political matters were mostly examined on a smaller, regional scale, mostly in collaboration with the Polish Embassy in Ankara.

The diplomats acted as agents executing matters related to foreign politics, on the other hand, the duties of consuls were mostly administrative.

³⁹ Ibidem, s.39

The Polish Act on Consulates of November 1924 unambiguously stipulated the rights and responsibilities of consuls. Their work in Istanbul was absorbing and required utmost care. Most matters filed under "legal care of the rights of Polish citizens" included, among others, granting Polish citizenships, which included investigations if such a person is in fact eligible. Additionally, they were tasked with matters related to inheritance which were equally difficult to settle. The Consulate was also responsible for preparing annual reports sent to the MFA. In Istanbul, such reports included the general report on the office itself, including budget and staffing, working conditions and actions undertaken in the particular report period. Among the obligatory information were accounts on the current standing with the local populace and authorities. Major political occurrences were also described, as well as all instances of granting citizenship, imprisonment or expulsion of Polish citizens.

Finances and organization improved in 1924-1925, after an organization reform of the Ministry of Foreign Affairs. Foreign Service, apart from the stipulated, statutory duties of the management and auxiliary posts of the MFA, handled the employment of military attaches and commercial consultants. Actual control of such agents was exercised by the nominating agencies.

A very important and useful role in Turkey (as well as in other countries) was played by the so called honorary consuls. To appoint a honorary consul a valid consular agreement between Poland and Turkey was required.

And what was the Turkish diplomatic protocol like after the year 1923, especially in comparison to other countries such as Poland? Polish etiquette, despite its formality, was relatively modernized and moderate.⁴⁰ While the general framework remained largely the same. However, there were certain distinguishing features, especially when letters of credential were concerned, as evidenced by reports of Polish envoys and ambassadors. It is worth describing such ceremonies to show the general atmosphere and conditions in which the Polish diplomats were working. The Turks like pomposity, and it was reflected in their diplomatic protocol. Etiquette was of utmost importance as it reflected the overall standing of the particular country among the other nations.

The first Polish diplomat in the rank of special delegate and plenipotentiary envoy after the founding of the Republic of Turkey was Roman Knoll,⁴¹ appointed in 1924. The president of Poland, Wojciechowski, reminded in his letter of accreditation that the diplomatic relations between

⁴⁰ *Ibidem*, s.37

⁴¹ Roman Knoll (1888-1946)

Poland and Turkey were broken in 1795 solely due to the fact of the partition of Poland by Russia, Prussia and Austria, and that the Polish nation will never forget that Turkey did not in fact acknowledge that deed and continued to aid Poles in a display of friendship. The president introduced Roman Knoll in such words: *I decided to grant the accreditation as my personal envoy to Mr. Roman Knoll to act as a Special Delegate and Plenipotentiary Envoy of the Most Serene Republic of Poland. The personal qualities of Mr. Knoll guarantee that he shall fulfill the mission vested upon his person with all due diligence, so that he may gain the full trust of Your Excellency whilst acting with my full approval.*⁴²

The celebration of accreditation of Roman Knoll was exhaustively described by, among others, the employee of the embassy, Władysław Günther. *When the day came, we started by cleaning our tail coats and brushing our top hats. We took great care that the dust coming through the windows did not stain our white shirts. Three cabriolets were sent to take us to Mustafa Kemal Pasha. Along with the came the head of diplomatic protocol with whom we had been already familiar. He took us to the residence of Mustafa Kemal Pasha. The automobiles were halted just before the gate. Here, the Polish diplomats awaited the presidential aide, who came in such a hurry, as if he" intended to catch his own breath," thus he hurriedly took us via a garden path straight to the villa.*

Further in Günther's recollection we read: *Diplomat Knoll wished to tell the aide that "from the peaks of mountains, thoughts of men reach a much broader horizon", but thought better of it as he was unable to catch his breath. Almost halfway on the road to the hillside, we were approached by an officer. He spoke to us in Turkish, and after that the orchestra behind him played, out of tune, the Polish anthem "Poland is not yet lost". The music played resembled our anthem only in the slightest fashion, which is why we failed to recognize it. Thus, we did not even pause to remove our hats in proper respect as we ascended the hilltop. The Turks may have been amazed to see Polish diplomats not halting to pay proper respect to their own national anthem.*

But this was merely a prelude to the utterly comical situation that day. Near the steps leading to the villa, Tevfik Bej (the Turkish Minister of Foreign affairs at that time) awaited the guests. Just as he entered the hallway, he took Knoll to the room in which Mustafa Kemal Pasha awaited him. Günther did not have the opportunity to get a closer look at the president's residence because, in his own words "we barely had the opportunity to wipe the sweat off our brows when diplomat Knoll appeared in the threshold inviting the rest of

⁴² Danuta Chmielewska, *Polsko-tureckie stosunki dyplomatyczne...*s. 214

his employees to be introduced to the President". The only details he was able to remember were that the building was new, decorated in Turkish fashion, lined with carpets and with few furniture. Gunther concludes that inadequate knowledge of the Eastern customs meant that the visit proved unsatisfactory for the Polish party and Knoll would remember the unfortunate incidents of this day for a very long time.⁴³

Bibliographia

Afetinan Ayşe, *History of the Turkish Revolution and Turkish Republic*, Ankara 1981

Anafarta Nigar, **Osmanli Imperatorlugu ile Lehistan arasindaki münasebetlerle ilgili tarihi belgeler**, Istanbul (brak daty wydania)

Atatürk düşünce (makaleler), Ankara 1992

Atatürk Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, do druku przygotowała Zeynep Korkmaz, Ankara 1999

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Ambasada RP w Ankarze

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych

Batowski Henryk, **Między dwiema wojnami 1919-1939. Zarys historii dyplomatycznej**, Kraków 2001

Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych

Chmielowska Danuta, **Polsko-tureckie stosunki dyplomatyczne w okresie miğdzywojennym**. Warszawa 2006

Chmielowska Danuta, *1923 ve 1927 yillarinda Türkiye ile Polonya arasinda imzalanan isbitligi anlasmalari*, **T.C.I.Ü. Atatürk İlkeleri ve Tarihi Enstitüsü Yilligi**, Istanbul 1998, t.9.

Chmielowska Danuta, **The Polish –Turkish Diplomatic Relations in the Years 1923-1935**, Warszawa 1999

Charaszkiewicz Edmund, **Przebudowa Wschodu Europy (materiały do polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego w latach 1893-1921)**, Warszawa 1983

⁴³ Jerzy Łątka, *Lehistan'dan gelen sefirler*, Kraków (bez daty wydania), s.52-59

Emiroglu Öztürk, Zastawna Agnieszka, **Wybór artykułów z polskiej prasy międzywojennej na temat Turcji z czasów wojny wyzwoleniczej i rządów Atatürka**(19 maja 1919-1 września 1939), Warszawa 2001

Genç Reşat, **Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar**, Ankara 1998

Jędruszczak Tadeusz, Nowak Kiełbikowa Maria, **Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939, t.I (1919-1932), t.2. (1932-1939)**, Warszawa 1996

Jędrzejewicz Janusz, **Kronika z życia Józefa Piłsudskiego (1867-1935)**, Londyn 1977

Kulski Władysław, **Potulicki Michał, Współczesna Europa polityczna. Zbiór umów międzynarodowych 1919-**

Łyczko-Grodzicka Beata, Dyplomacja polska a Ententa Bałkańska 1933-1936, Wrocław-Kraków 1981

Sokolnicki Michał, **Polityka Piłsudskiego a Turcja, Niepodległość** (Londyn) 1958, t.6

Soysal Ismail, **Türk dış politikasi incemeleri için kilavuz (1919-1993)**, Istanbul 1993

Şimşir Bilal, **Atatürk ve yabancı devlet başkanlari**, Ankara 2001, t.3

Vetulani Zygmunt, **Turcja. Sprawozdania ekonomiczne urzędów zagranicznych RP**, Warszawa 1928

Živkova Ludmiła, **Anglo-tureckije odnoszenija 1933-1939**, Moskwa 1971

ALTINCI OTURUM
ÇEŞİTLİ YÖNLERİ İLE MİLLİ MÜCADELE

İNGİLİZ AVAM KAMARASI TUTANAKLARINDA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ: ÖNCESİ VE SONRASINA DAİR İZLENİMLER

*Bahar İZMİR**

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki savaş, fiilen 30 Ekim 1918'de sona erdi. Fakat bilindiği üzere, Yunan ordusunun Anadolu'ya yönelik planları İngiltere'nin desteğiyle uygulamaya konuldu. Böylelikle, Yunanlıların İzmir'i işgali ile 1922'e kadar sürecek olan Türk-Yunan Savaşı başladı. Bununla birlikte, Türk Kurtuluş Savaşı da 1921 yılı başlarından itibaren ağırlıklı olarak Batı Cephesi'nde cereyan etmeye başladı. Bu süreçte, 22 Ağustos-13 Eylül tarihleri arasında devam eden Sakarya Meydan Muharebesi, Türkiye için hem askerî hem de siyasî açıdan bir kırılma teşkil etti. Söz konusu savaş, İngiltere'de de geniş bir yankı buldu. Nitekim askerî ve siyasî sonuçları açısından İngiltere'de yakından takip edilen savaş, İngiliz Parlamentosunun seçilen kanadı olan Avam Kamarasında da sık sık gündeme geldi. Fakat "Sakarya", sonradan verilen bir isim olduğu için, söz konusu savaş İngiliz Avam Kamarası görüşmelerinde Türk-Yunan Savaşı olarak zikredilmektedir. Şimdiye kadar Sakarya Meydan Muharebesi üzerine yapılan çalışmalar, devletlerin resmî tarihine göre şekillendi. Ancak, söz konusu görüşmeler, alışılmış resmî tarihin ve genel kabullerin dışında değerlendirmeler içerdiği için döneme ilişkin oldukça önemli bir kesit sunmaktadır. Bu çalışmada, 1921-1922 yıllarında, Avam Kamarasında, Türk Kurtuluş Savaşına ve Ankara Hükümetine yönelik bakış açısı, adı geçen tutanaklar ışığında ele alınacaktır. Ayrıca, görüşmelerde Yunanlılara verilen destek açık bir şekilde itiraf edilmekte miydi? Bunun dışında, Fransa ve İtalya'nın Anadolu'dan çekilmesi, Ankara Hükümetine Sovyetlerin desteği, Anadolu'daki gayrimüslimlerin durumu gibi konularda nasıl bir görüş hâkimdi? Bu çalışmada, yukarıdaki sorulara yanıt aranacaktır. Bu bağlamda, Sakarya Meydan Muharebesi'nin öncesi ve sonrasına dair

*Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi e-posta:bizmir@ankara.edu.tr

çıkarmında bulunabilmek için söz konusu tutanakların yanı sıra arşiv kaynaklarından ve iki ülkedeki gazetelerden de yararlanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Avam Kamarası, Sakarya Meydan Muharebesi, Türk-Yunan Savaşı, İngiltere, Batı Cephesi, Türk-Kurtuluş Savaşı

**THE BATTLE OF SAKARYA ACCORDING TO RECORDS OF
THE HOUSE OF COMMONS:
EVALUATIONS ON PREWAR AND POSTWAR PERIOD
(1921-1922)**

Abstract

In the First World War, the war between the Ottoman Empire and Britain eventually came to an end on October 30th, 1918. But as it is known, the plans of the Greek army towards Anatolia were put into practice with the support of Great Britain. Thus, the Turkish-Greek War, which lasted until 1922, was started with the occupation of Smyrna by Greeks. On the other hand, the Turkish War of Independence began to take place predominantly on the Western Front since the beginning of 1921. In this process, the Battle of Sakarya which continued between August 22 and September 13 constituted a military and political break for Turkey. The war also found a wide response in Britain. As regards to that, the war which was closely followed in Britain in terms of military and political results, was discussed in the House of Commons, the chosen wing of the British Parliament. But since "Sakarya" is a name given later, it is mentioned as the Turkish-Greek War in the discussions of the British House of Commons. Up to now, studies on the Battle of Sakarya have been shaped according to the official history of the states. However, since these negotiations involve assessments outside of usual official history and general acceptance, they present a very important section about that period. In this study, the perspective of the Turkish Independence War and Turkish Republic in Ankara during the years of 1921-1922 will be discussed in light of the House of Commons. Besides, was the support given to the Greeks in the negotiations clearly confessed? Apart from that, what kind of opinion is there such as the withdrawal of France and Italy from Anatolia, the support of the Soviets to the Ankara Government, the situation of non-Muslims in Anatolia? In this study, the answers to these questions will be sought. In this context, in order to be able to make inferences on pre-war and postwar period, archival sources will be used as well as the related newsletters in two countries.

Key Words: House of Commons, Battle of Sakarya, Turkish-Greek War, England, Western Front, Turkish-Independence War

GİRİŞ

1918-1922 döneminde İngiliz Hükümetinin temel politikası Yunanistan'ı Türklere karşı maddî ve manevî anlamda destekleyerek, Anadolu'ya yönelik planlarını uygulamaya koymaktı. Bu nedenle, İngiltere bir yandan Osmanlı topraklarında doğrudan işgalci olarak bulunurken diğer yandan ise Yunanistan politikasıyla Türk dış politikasının önemli bir muhatabı konumundaydı. Nitekim Türk-Yunan Savaşı'nın tüm evreleri İngiltere'de de geniş bir yankı buldu. Bu doğrultuda, askerî ve siyasî sonuçları açısından İngiltere'de yakından takip edilen savaş, İngiliz Parlamentosunun seçilen kanadı olan Avam Kamarasında da yoğun bir gündem oluşturmuştur.

Avam Kamarası, İngiliz iç siyaseti ve bilhassa İngiliz Parlamente sistemi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası şeklinde iki kanattan oluşan İngiliz Parlamentosunda seçimle iş başına gelen Avam Kamarası, yasa yapma konusunda mutlak yetkiye sahipken, yürütme ve merkezi yönetim konusunda da dolaylı bir güç sahibiydi. Ayrıca, Avam Kamarası tutanakları, alışılmış resmî tarihin ve genel kabullerin dışında değerlendirmeler içerdiği için döneme ilişkin oldukça önemli bir kesit sunmaktadır. Tutanaklardaki kavramsalla ilgili şunu da belirtmek gerekir ki; “Sakarya” sonradan verilen bir isim olduğu için, söz konusu savaş, İngiliz Avam Kamarası görüşmelerinde Türk-Yunan Savaşı olarak zikredilmektedir.

İngiltere'nin Türk-Yunan Savaşı'na dair izlediği politikaları anlayabilmek için dönemin İngiltere'sinin iç siyasetine de değinmek yerinde olacaktır. Zira Dönemin İngiltere'si ideolojik açıdan homojen olmayıp farklı siyasi partilerin Türk-Yunan Savaşı'na dair bakış açıları da farklılık arz eder. 1919-22 döneminin İngiliz Parlamentosunda Muhafazakâr Parti-Liberal Parti koalisyon hükümeti iktidardaydı. Muhalefet ise İşçi Partisi tarafından temsil edilmekteydi. Başbakan olarak ise koalisyon hükümetinin ortağı, Liberal Parti lideri Lloyd George bulunuyordu. Başbakanlık görevine 15 Kasım 1922'deki seçimlere kadar devam etti.¹

Bu çalışmada Türk-Yunan Savaşı 1921-1922 yıllarında Avam Kamarasındaki tartışmalar ışığında değerlendirilecektir. Ayrıca, sözkonusu Kamaranın tutanakları üzerinden İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye politikası ve İngiliz parlamente lerinin Türkiye'ye dair bakış açısı ele alınacaktır. Türk-Yunan Savaşı'nda İngiltere de bir muhatap olarak ortaya

¹ <http://www.parliament.uk/business/commons/> Ayrıca bkz: Christopher Edward Taucer, **The British System of Government and Its Historical Development**, McGill-Queen's University Press, Canada, 2014; Mark Garnett, **Principles and Politics in Contemporary Britain**, Addison Wesley Longman Ltd, 2006; Philip Norton, **Parliament in British Politics**, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2013, s. 12-40.

çıkılmaktadır. Bu nedenle, bu dönemdeki gelişmeleri İngiltere üzerinden okumak, döneme ilişkin yapılan çalışmalara farklı bir boyut katabilir. Bu bağlamda, sözkonusu dönemde İngiltere'nin dış politikadaki temel gündemi neydi ve bu politika içerisinde Türkiye ne kadar yer kaplamıştı? Avam Kamarasında, Türk-Yunan Savaşı'na, Türklere ve Ankara Hükümetine yönelik bakış açısı nasıldı? Ayrıca, görüşmelerde Yunanlılara verilen destek açık bir şekilde itiraf edilmekte miydi? Bunun dışında, Fransa ve İtalya'nın Anadolu'dan çekilmesi, Ankara Hükümetine Sovyetlerin desteği, Anadolu'daki gayrimüslimlerin durumu gibi konularda nasıl bir görüş hâkimdi? Bu çalışmada, yukarıdaki sorulara yanıt aranacaktır. Bu açıdan, Sakarya Meydan Muharebesi'nin öncesi ve sonrasına dair çıkarımda bulunabilmek için söz konusu tutanakların yanı sıra arşiv kaynakları da incelenecektir.

1. Sakarya Meydan Muharebesi Öncesine Genel Bir Bakış

Anadolu'daki işgaller (Özellikle 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali) ve Mondros Mütarekesi'nin hükümleri, Anadolu'da milli bir direnişin başlamasında itici bir güç oldu. Mustafa Kemal önderliğinde, kongreler yoluyla gittikçe daha geniş kitlelere yayılan, Misakımilli kararlarıyla amaç ve yöntemi açık bir şekilde ortaya konan Anadolu Harekâtı, Türkiye için yeni bir dönemin başlangıcı olacaktı. Nitekim 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildi, Mebusan Meclisi kapatıldı ve milletvekilleri tutuklandı.² Özellikle bu işgal, Anadolu'daki direniş hareketinin ülke çapına yayılmasında bir kırılma teşkil etti. Anadolu'daki direnişin resmî ve hukukî bir nitelik kazanmaya başladığını gören İtilaf Devletleri, Türkiye'ye bir an önce bir barış anlaşması imzalatmak için San Remo'da bir araya geldi. Sonuçta, 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti'ni hukuken ve fiilen sona erdiren Sevr Antlaşması imzalandı.³ Sadece İstanbul Hükümetinin kabul ettiği ve Ankara Hükümetinin tanımadığı bu anlaşma, Anadolu'nun İtilaf Devletleri arasında paylaşılmasının yanı sıra bir Ermeni ve Yunan devleti kurulmasını öngörmekteydi. Fakat Anadolu'da başlayan Kurtuluş Savaşı, Türkiye'nin kaderini değiştirecekti.⁴

Kurtuluş Savaşı'nda, Güney ve Doğu Cephesi'ndeki başarılarla birlikte Batı Cephesi bir dönüm noktası oldu. Bu cephede, İnönü zaferleriyle Büyük Millet Meclisinin ve ordunun itibarı yükselmiş, düzenli orduya duyulan güven artmıştı. Yunanlılar, Sevr'i imzalatmak ve Anadolu'daki planlarını uygulamak için, İngilizlerin de desteğiyle 10 Temmuz 1921'de tekrar harekete geçti. 10-17 Temmuz'da Yunanlıların Ankara önlerine kadar ilerlemesiyle Türk ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Bu açıdan, savaşın yönünü değiştiren, 22 Ağustos-13 Eylül tarihleri arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi, Türkiye için hem askerî hem de siyasî bir kırılma teşkil etti. Sakarya'da kazanılan askerî zafer, diplomatik başarıları da beraberinde getirdi. Sakarya Zaferi ve sonrasındaki diplomatik başarılar, Kurtuluş Savaşı'nın Türklerin zaferiyle sonuçlanmasında kilit bir rol oynayacaktı.⁵

²Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977, C. 1, s. 10-45.

³Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, 1919-1920**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004, s. 491-505; Kenan Kırkpınar, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s.183-195; Laurance Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924**, Milliyet Yayınları, 1972, s. 265-280.

⁴Sabahattin Selek, **Milli Mücadele (Büyük Taarruz'dan İzmir'e)**, Yenigün Yayınları, 1997, s. 11-75.

⁵Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarik Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, C. 2, s.117-198; Ayrıca bkz: **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, C. 2, s. 90-140.

2. İngiliz Parlamento Tutanaklarda Türk-Yunan Savaşı

2.1. Yunanlılara Destek ve İzmir'in İşgali

Türkiye'deki literatürde, İngiltere'nin Yunanlılara desteğinin doğrudan ve açık bir şekilde olduğuna dair bir kanaat bulunsa da parlamentodaki konuşmalardan da anlaşıldığı üzere, bu desteğin gizli tutulmaya çalışıldığı ve bu politikaya ciddi bir muhalefet olduğu anlaşılmaktadır. Zira İngiltere Avam Kamarasında en fazla konuşulan konulardan biri İngiltere'nin Yunanistan'a yaptığı maddî ve manevî yardım meselesiydi. İngiliz Parlamenterler, özellikle Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgali ve işgal sahasını sürekli genişletmesi nedeniyle konuya ilgi duymaya başladı. Zira bu dönemde, yalnızca İngiltere'de değil diğer Avrupa ülkelerinde de bu meseleye dair bir kamuoyu oluşmaya başlamıştı.⁶

Türk-Yunan Savaşı ve bu savaştaki İngiltere'nin rolüne dair, muhalefette olan İşçi Parti'sinin yanı sıra Hükümet ortakları olan Muhafazakâr Parti ve Liberal Parti mensuplarınca da pek çok soru yöneltildi. Tutanaklarda geçen, en temel eleştirilerden biri Yunanistan'a yapılan yardımın, İngiltere gibi "tarafsız" olduğu iddiasında olan bir ülkenin prestijini olumsuz etkilediği yönündeydi.⁷ Zira İngiliz Hükümeti bu savaşta, 13 Mayıs 1921 tarihinde tarafsız olduğunu deklare etmişti. Bu deklarasyona rağmen, özellikle muhalefette Hükümetin, Yunanistan'a yardım ettiğine dair genel bir kanaat hâkimdi. Lakin Hükümet mensupları bu iddiaları reddetmekteydi. Örneğin, "Yunanistan ve Türkiye" başlıklı oturumda muhalif bir parlamenterin 16 Haziran 1921 tarihinde, Başbakan'a İngiliz ordusunun, Yunanlıları destekleyip desteklemediğini, destekliyorsa yapılan yardımın hangi boyutlarda olduğuna dair bir soru yöneltti. Soruyu, muhafazakâr parti üyesi Neville Chamberlain, herhangi bir şekilde Yunan ordusuna yardımın söz konusu olmadığı şeklinde cevapladı.⁸

Hükümet tarafından Türk-Yunan savaşında tarafsız olunduğu iddia edilse de iktidara mensup parlamenterlerin Yunanistan'ı savunma şekinden dahi İngiltere'nin ne kadar "tarafsız" olduğu anlaşılabilmekteydi. Örneğin; 11 Temmuz 1922 tarihinde gerçekleşen bir görüşmede Liberal Parti mensubu Teğmen Kenworthy'nin, "*Yunanlıların İzmir'de bir hak iddia edemeyeceğini*

⁶ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, "Termination Of the War (Date)", 22 November 1920 vol 135 cc45-6. **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, "Mesopotamia", 23 June 1920 vol 130 cc2223-85.

⁷ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, "Greek Government (Loan)", 12 April 1922, vol 153, cc405-6.

⁸ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, "Greece and Turkey", 16 June 1921, vol 143, cc593-6

ve işgalin en başından itibaren yanlış olduğunu” belirtmesi üzerine, bir hükümet üyesi “İzmir’de Yunanlılar çoğunluktadır ve şu anda orada bulunmakta sonuna kadar haklıdırlar.” diyerek hükümetin Türk-Yunan savaşındaki temel politikasına sahip çıktı.⁹

Hükümet tarafından, Yunanistan’a yardım edildiği iddiası sürekli reddedilmesine rağmen, bu cevabın sadece İşçi Partisi için değil, bazı liberaller ve muhafazakârlar için bile inandırıcı olmadığı açıktı.¹⁰ Çünkü İngiliz Hükümeti’nin Yunanistan’a yardım ettiği kamuoyunun malumuydu. Örneğin, Sakarya Zaferi’nden yaklaşık bir yıl sonra, 31 Temmuz 1922 tarihinde Muhafazakâr Parti’den *Binbaşı Glyn* “Yunan Hükümetinin, İngiltere’nin ve İtilaf Devletleri’nin desteğini almadan İstanbul’a ilerlemeyi planladığına dair herhangi bir kanıt var mı?”¹¹ Şeklinde bir soru yönelterek Yunanistan’ın İngiltere’nin desteği ve onayı olmaksızın askeri bir harekâta bulunamayacağını ima etmekteydi. Görüldüğü üzere, Hükümetin Yunanistan politikası iktidar partisi tarafından da sorgulanabilmekteydi.

Hükümet bütün karşı çıkışlarına rağmen bu hususta kendi parlamenterlerinin bile tamamını ikna edebilmiş değildi. Özellikle de Yunanistan’ın TBMM orduları karşısında aldığı mağlubiyetler ve buna paralel yaşanan gelişmeler iktidar mensuplarının bu ilişkiyi daha açık bir şekilde sorgulamasının da önünü açtı. Örneğin Muhafazakâr Parti milletvekillerinden Bay E. Harmsworth, Başbakan’a, “Türklerin Yunanlılara karşı gittikçe artan zaferi ve Fransızların çekilerek Türk Hükümeti’ni tanıması gibi gelişmelere rağmen, İngilizlerin hala Yunanlıları destekleyip desteklemeyeceği” sorusunu yöneltti. Fakat verilen cevapta her zamanki gibi bu ilişki reddedildi.¹²

Lakin hükümetin bütün reddiyelerine karşı bağımsız parlamenter T. P. O’Connor, Yunanlıların Anadolu’ya girmesinin İngilizlerin planı olduğunu şu sözleriyle açık bir şekilde ortaya koymaktaydı: “Artık, Yunanlıların bizim hükümetimizin teşviki ve desteğiyle İzmir’e girdiğini kimse inkâr etmiyor. Bu politikanın yanlışlığı veya doğruluğu uzun uzun tartışılabilir, fakat değişmeyen bir gerçek vardır, o da şudur: Biz Yunanlılara önce İzmir’e sonra

⁹ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “Colonial Office”, 11 July 1922, vol 156, cc1137-53.

¹⁰ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “Turkey, Greek Operations”, 28 June 1920, vol 131, c28.

¹¹ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “Greece and Constantinople”, 31 July 1922, vol 157, cc1017-20

¹² **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “Greece and Turkey”, 13 June 1921, vol 143, cc25-9.

Anadolu'ya girmeleri için destekledik, onlar da bunu kabul etti ve gereğini yaptı."¹³

Tutanaklarda, milletvekilleri Türk-Yunan Savaşı'nda İngiltere'nin tutumuna ve amaçlarına yönelik eleştiri getirse de İngiltere'nin esas hedefleri açıkça zikredilmedi. Fakat buna rağmen, bazı konuşmalarda Türkiye'ye yönelik esas amaçları gün yüzüne çıktı. İzmir'in işgalinin yönelik milletvekillerinin eleştirel tutumu tutanaklara şu şekilde yansdı:

“Mr. Waterson: Türk Barış Anlaşması'nın koşulları belirtilmeden, Yunanistan'a İzmir'i işgal etme izni verildi mi? Eğer verildiyse, bu ateşkesin ruhunu ihlal anlamına gelmez mi?

Mr. Bonar Law: Mayıs 1919'da Yüksek Kurul tarafından Yunanistan'a İzmir'e çıkarma yapma izni verildi. Anlaşma şartları Türkiye'ye Mayıs 1920'de bildirildi. Burada bir ihlal olmadığı açıktır.

Mr. Aubrey Herbert: Yunanların yaptığı katliamlar da Konferans'ın ruhuyla uyumlu mu?

*Mr. Bonar Law: Değerli arkadaşımın bu açıklaması kabul edilemez.*¹⁴

2.2. Türklerin Tepkisi

Avam Kamarası'nda Türkiye'ye dair önemli gündem maddelerinden biri de işgaller karşısında Türklerin vereceği tepkiydi. İktidara mensup parlamenterler işgaller karşısında, Türklerden ciddi bir tepki gelmeyeceği ve Yunan ordusunun kısa sürede mutlak bir zafer kazanacağı kanaatindeydi. Bunun ne kadar yanlış bir kanaat olduğunu tarihi süreçte yaşanan gelişmeler açık bir şekilde gösterecekti. Sözkonusu kanaatin değişmesinde ise Türklerin Sakarya Zaferi önemli bir rol oynayacaktı.¹⁵ Buradan hareketle, İngiliz parlamentosunda Türklerin yenilgiye uğrayacağı ve Yunanların Anadolu'da hızlı bir şekilde ilerleyeceğine dair güçlü bir kanaat olduğu görülmektedir.

¹³ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “Foreign Affairs”, 27 March 1922, vol 152, cc985-1055.

¹⁴ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “Greek Operations”, 05 July 1920, vol 131, cc1001-2.

¹⁵ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “Thrace (Greek Forces)”, 01 November 1920, vol 134, c70.

2.3. Türk-Yunan Savaşı'ndaki Gelişmeler

Türk-Yunan Savaşı'nın seyri İngiliz parlamentosu tarafından yakından takip edildi. Savaşın gidişatı ve bu süreçte yaşanan kırılmalar konusunda hükümete sık sık soru yöneltildi. Fakat Hükümet tarafından, Türk-Yunan Savaşı ile ilgili verilen bilgilerin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu sorular karşısında, hükümet tarafından konunun detayına girilmeden genel değerlendirmeler yapıldı. Bununla birlikte, özellikle Sakarya Zaferi'nden sonra bu konuda çok az bilgilendirme yapıldı. Türk-Yunan savaşında, Yunanistan aleyhine gelişen durumlar parlamentoda açıklanmadı. Bu konuya ilişkin sorular, *“Türk-Yunan Savaşı'nda henüz bir çıkarımda bulunmanın erken olduğu ve iki ordunun Afyon civarında karşı karşıya olduğu”* bilgisiyle geçiştirildi.¹⁶

Yine, 14 Nisan 1921 tarihli bir oturumda, Başbakan, Türk-Yunan Savaşı'ndaki gelişmelere dair genel bir bilgi verdikten sonra, *“Türklerin tarafına dair bir fikrimiz yok fakat durumun bizim için pek de iç açıcı olmadığını söyleyebiliriz”* diyerek aslında İnönü Savaşlarında Yunan ordusunun yenildiğine atıfta bulunmaktaydı.¹⁷ Bu aynı zamanda Hükümetin Yunanistan'a yardım yaptığına dair üstü örtülü bir itiraftı.

2.4. Türklere Karşı Yapılan Suçlamalar

Avam Kamarası'nda, özellikle hükümette Türkiye'ye ve Türk milletine karşı oldukça olumsuz bir imajın hâkim olduğu iddia edilebilir. Zira özellikle iktidara mensup parlamenterlerin Türkleri yer yer aşağılamaya ve hakarete varan eleştirilerde bulundukları görülmektedir. Bu eleştirilerin merkezinde Osmanlı'dan beri süregelen bir şekilde, Türklerin gayrimüslimleri katlettiği bu nedenle, I. Dünya Savaşı'nı kaybeden Türklerin cezalandırılması ve bir an önce Sevr'in imzalatılması gerekli görülmekteydi.¹⁸ Bu minvalde, Mustafa Kemal'in önderlik ettiği Türk Milli Mücadelesi, gayrimüslimlere karşı gerçekleştirilen bir *“katliam ve isyan hareketi”* şeklinde lanse edilmekteydi.

Özellikle dönemin başbakanı Lloyd George'un Türklere karşı nefrete varan söylemleri, hükümetin Türkiye politikasının hangi saikler doğrultusunda şekillendiğinin bir göstergesiydi. Örneğin, Lloyd George bir konuşmasında şunları söylemekteydi:

¹⁶House of Commons Hansard Archives, Commons Sitings, “Greece and Turkey”, 09 November 1921, vol 148, cc365-6.

¹⁷House of Commons Hansard Archives, Commons Sitings, “Asia Minor Operations”, 14 April 1921, vol 140, cc1288-9.

¹⁸House of Commons Hansard Archives, Commons Sitings, “Massacres and Outrages”, Near East, 03 April 1922, vol 152, cc 1847-9.

*“Sonunda talih döndü ve Türklerle hesaplaşma vakti geldi. Türkler kendi içinde zaten bölünmüşler ve hangi yönetim şekli veya hükümetle yönetilecekleri bile belli değil. Türkleri düşünürsek, şimdiye kadar kültür, sanat veya diğer alanlarda insanlığın ilerlemesi için herhangi bir katkıda bulunmuşlar mıdır? Bilakis, bunlar yavaş yavaş insanı ele geçiren ve ızdırap veren bir “kanser” veya “virüs” gibidir. Bu savaşta, Türkler için geri sayım başladı.”*¹⁹ Anlaşılan o ki Başbakan bu sözleriyle, hükümetinin Türkiye ve Yunanistan politikasına meşruiyet kazandırma niyetini taşımaktaydı.

Oysaki İngilizlerin, gözden kaçırdığı ya da görmek istemediği şey, Türklerin gayet meşru bir şekilde vatanlarını savundukları gerçeği idi. Bu durumu takdir eden parlamenterler de yok değildi. Nitekim bazı muhalifler Türklerin bu savaşta kendini ve ülkelerini savunduğunu, dolayısıyla esas Türklerin haksızlığa uğradığını dile getirerek maruz kaldıkları haksızlıklarla zulümlere örnekler vermekteydi. 16 Haziran 1921 tarihli bir oturumda, Muhafazakâr Parti milletvekili A. Herbert, başbakana Yunanlıların Anadolu’da, özellikle Trakya’da, binlerce insanı katlettiğini belirtti.²⁰ Yine başka bir oturumda İngiltere’nin Yunanistan politikasını eleştirenlerden biri olan Liberal J. D. Rees, Batı Anadolu’da Yunanlılar tarafından yapılan katliamlara dikkat çekti.²¹ Buna karşın Lloyd George’ya yakın parlamenterler ne zaman Yunan ordusunun yaptığı katliamlara dair bir eleştiri gelse, Türklerin de gayrimüslimleri katlettiğini iddia ederek gündemi değiştirmeye çalıştı.²²

2.5. Türk Esirlerin Durumu

Sakarya Meydan Muharebesi’nden önce İngiltere Parlamentosu’nda gündeme gelen konulardan bir diğeri de Türk esirlerin durumuydu. Türk esirlerin sayısı, koşulları ve serbest bırakılma durumu konuşulan konular arasındaydı.²³

¹⁹ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “Turks and Constantinople”, 26 February 1920, vol 125, cc 1949-2060.

²⁰ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “Greece and Turkey”, 16 June 1921, vol 143, cc593-6.

²¹ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “Turkey and Greece”, 10 April 1922, vol 153, cc33-5.

²² **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “Greece and Turkey”, 15 June 1921, vol 143, cc382-4.

²³ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “Turkish Prisoners of War”, 22 February 1921, vol 138 c725.

2.6. Anadolu'daki Planlar: İstanbul ve Boğazların Statüsü

İngiliz Parlamentosunda İstanbul'un ve Boğazların gelecekteki durumunun nasıl olması gerektiği de tartışılan hususlar arasındaydı. Birçok iktidar mensubuna göre Türkleri İstanbul'dan atmak gerekmekteydi. Fakat böyle bir durumda, İstanbul'un Amerikan veya Sovyet sömürgesi olma ihtimali de vardı. Bu yüzden, İstanbul Türklerle bırakılsa da Hristiyan nüfusun korunması gibi gerekçelerle orada söz sahibi olunmalıydı.²⁴

İstanbul'un yanında bir de Boğazlar meselesi vardı. İngiliz parlamenterler Boğazlar'da kimin söz sahibi olacağı konusunda da sık sık tartıştı. Hükümet, Boğazlar'da Türklerin gücünün çok sınırlı olması gerektiği görüşünde mutabıktı. Örneğin, Muhafazakâr Parti milletvekili Ormsby Gore'ye göre Türkler zaten yıllardır İstanbul ve Haliç'e egemen güç olarak, Boğazları istediği gibi "kötü emelleri" için kullanmıştı. Bundan sonra Türklerle böyle bir yetki kesinlikle verilmemeliydi.²⁵ Yani, Avam Kamarasında özellikle iktidara mensup parlamenterler tarafından Sevr Antlaşması'na konu olan mevzulara değinilmekte ve bunlar meşrulaştırılmaya çalışılmaktaydı.

2.7. Mustafa Kemal Paşa

Türk Milli Mücadelesinin önderi olan Mustafa Kemal Paşa'nın Avam Kamarası'nda gündem yapılmaması elbette ki sözkonusu olamazdı. Mustafa Kemal Paşaya parlamenterlerin bakış açısını büyük ölçüde Milli Mücadele'nin seyrinin şekillendirdiği söylenebilir. Zira Sakarya Zaferi'nden önce Mustafa Kemal, bir 'çete reisi' ve 'isyancı' şeklinde nitelendirilmekte ve liberal parti üyesi Major-General John Seely, Mustafa Kemal'den, "*tüm belaların kaynağı ve tüm soykırımlardan sorumlu kişi*" şeklinde bahsetmekteydi.²⁶

Bilhassa Sakarya Zaferi ve buna müteakip elde edilen askerî ve diplomatik başarılar, parlamenterlerin Mustafa Kemal Paşa'ya bakış açısında gözle görülür bir değişikliğe sebep oldu. Nitekim parlamentoda 6 Mart 1922 tarihinde İşçi partisi üyesi bir milletvekili olan L. Malone'nun Başbakan'a yönelttiği bir soruda Mustafa Kemal'den şu şekilde bahsedilmekteydi: "*Türkiye ile ilgili karar alma konusunda esas güce sahip kişinin Mustafa*

²⁴ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, "Turks and Constantinople", 26 February 1920, vol 125, cc1949-2060.

²⁵ **Aynı Yer**

²⁶ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, "Navy Estimates 1920-21", 18 March 1920, vol 126, cc2441-551.

*Kemal olduğu anlaşıldığına göre, Hükümet olarak barış anlaşmasının imzalanması için kendisi ve Hükümetiyle görüşmeyi düşünüyor musunuz?*²⁷ Aynı şekilde, başka bir oturumda, Liberal Parti mensubu Kenworthy, Mustafa Kemal'in başarısı şu şekilde itiraf etmekteydi:

*"Türkler, savaştaki durumu itibarıyla çaresizlik içerisinde çırpınıyor ve acı gözyaşları döküyor olmalıydı. Fakat Mustafa Kemal ve büyük zaferleri sayesinde şimdi Türkiye, tarih boyunca düşman olduğu ülkelerle bile anlaşmalar imzaladı ve bu savaşta onların da desteğini almayı başardı."*²⁸

Daha önce de bahsedildiği üzere, İngilizlerin, esas amaçlarının başında Türklere Sevr'i imzalatmak gelmektedir. Bu nedenle, Sevr'i imzalatmak asıl gaye olunca, Türk-Yunan Savaşı'ndaki gelişmeleri de göz önünde bulundurarak, Mustafa Kemal'i ve Türk Hükümeti'ni tanımayı da kabullenmişlerdi. Bu çerçevede, sık sık Mustafa Kemal'in Sevr'i imzalayıp imzalamayacağına dair çıkarımlarda bulunuldu. Örneğin, 25 Mayıs 1922'de yapılan bir oturumda, Mustafa Kemal'in bir barış anlaşması imzalayacak gibi davranmadığı, başka planları olduğu iddia edildi.²⁹ İngilizlere göre, Sevr'i uygulamak için gerekirse bu lidere gidilmeli ve *"bizimle barış anlaşması imzala"*, *"bu topraklara, Anadolu'ya barışı getir"* denilmeliydi.³⁰ Görüldüğü üzere, İngilizlere göre Anadolu'ya barışı getirmenin yolu sadece Sevr'i imzalamaktan geçmekteydi.

2.8. Ankara Hükümeti

Türk-Yunan Savaşı Türklerin lehine sonuçlandıkça, Ankara Hükümeti İngilizlerin gözünde resmi bir nitelik kazanmaya başladı. Parlamentoda, Sakarya Zaferi'nden önce yapılan oturumlarda, Türkiye'yi temsilen İstanbul Hükümeti kabul edilirken, sonrasında İstanbul Hükümeti'nden ziyade Ankara Hükümeti'nin adı geçmeye başladığı açıkça görülmektedir. Örneğin, Sevr Anlaşması'nın Türklere kabul ettirilmesinin gerekliliğinin tartışıldığı bir oturumda, İşçi partisi üyesi bir milletvekili olan L. Malone tarafından İstanbul

²⁷House of Commons Hansard Archives, Commons Sitings, "Near East", 06 March 1922, vol 151, c833.

²⁸House of Commons Hansard Archives, Commons Sitings, "Deut to United States", 14 December 1922, vol 159, cc3232-346.

²⁹House of Commons Hansard Archives, Commons Sitings, "Greece and Turkey", 25 May 1922, vol 154, cc1395-8.

³⁰House of Commons Hansard Archives, Commons Sitings, "Debate on the Address", 08 February 1922, vol 150, cc141-266.

Hükümeti, “İstanbul’daki gölge hükümet” olarak zikredilirken, onun yerine Ankara Hükümeti’nin muhatap alınması gerektiği belirtildi.³¹

Ankara Hükümeti’ne yönelik algının değişmesinde, Türk-Yunan savaşında elde edilen başarıların yanı sıra kazanılan diplomatik başarıların da önemli bir rolü olması muhtemeldir. Nitekim 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetlerin Ankara Hükümeti’yle anlaşma imzalamasıyla, Ankara Hükümeti resmi bir nitelik kazandı. İngiliz milletvekilleri, Ankara Hükümetinin Sovyetler Birliği ve Afganistan gibi ülkeler tarafından tanınmasından dolayı endişelerini dile getirdi. Zira İngiliz milletvekillerine göre, “*Ankara’daki Kemalist Hükümet, bugün Sovyetlerle böyle bir anlaşma yapabiliyorsa, kimbilir sırada ne vardı?*”³² Bu kaygılardan da anlaşıldığı üzere, Ankara Hükümetine yönelik bakış açısının değişmeye başladığı rahatlıkla söylenebilir.

2.9. SSCB’nin Desteği

Avam Kamarası tutanaklarında Türkiye ile ilgili ön plana çıkan konulardan biri de Ankara Hükümetiyle Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler ve yakınlaşmaydı. Parlamenterlerin hükümete yönelttiği sorulardan, en çok merak edilen hususların başında iki taraf arasındaki ilişkinin mahiyeti gelmekteydi. Zira Türklerle Rusların sadece geçici bir süreliğine mi ittifak kurdukları ya da siyasi ve askeri bir anlaşmaya vararak İngilizleri tehdit edip edemeyeceği merak konusuydu. Özellikle 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması’ndan sonra, milletvekilleri sık sık Sovyetlerin Türk Hükümeti ile yeni bir anlaşma yapıp yapmadığı, eğer yeni anlaşmalar yapıldıysa içeriğinin ne olabileceği konusunda sorular yöneltti.³³ Örneğin, Muhazafazakar Parti mensubu ve muhalif parlamento üyelerinden A.Herbert, İngiltere’nin Yunanistan politikasının Mustafa Kemal ve arkadaşlarını Sovyetler Birliğine yaklaştıracaklarını görüşündeydi. Hükümet bu eleştirilerin çoğuna tatmin edici cevaplar vermedi.³⁴ Bu açıdan, İngilizlerin Ankara Hükümetiyle Sovyetlerle arasındaki ilişkileri oldukça önemseddiği rahatlıkla söylenebilir.

³¹ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sittings, “Middle Eastern Services”, 09 March 1922, vol 151, cc1535-604.

³² **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sittings, “Defence Of North-West Frontier”, 31 May 1921, vol 45, cc381-405.

³³ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sittings, “Turkey”, 10 April 1922, vol 153, cc10-2.

³⁴ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sittings, “Mustafa Kemal Pasha”, 19 November 1920, vol 134, cc2259-60.

2.10. Hindistan Müslümanları'nın Tepkisi

İngilizlerin, Türklerle yakın ilişkiler kurmasından endişe ettiği tek ülke Sovyetler Birliği değildi. İngiliz sömürgesinde bulunan Hindistan Müslümanlarının, bu süreçte Anadolu'da yapılan haksızlıklara ciddi tepkisi vardı. Sözkonusu dönemde sömürgesi olan Hintlilerin tepkisinden, İngilizler ciddi bir endişe duymaktaydı. Bu endişeler Avam Kamarası'nda özellikle muhalif parlamenterler tarafından açıkça dile getirildi. Muhalefet tarafından, Hindistan Müslümanlarının tepkisini çekmemek için, Türk-Yunan savaşında tarafsız bir imaj çizilmesi ve politikaların gözden geçirilmesi gerektiği yönünde yorumlar yapıldı.³⁵ Yine buna yönelik eleştiriler de hükümet tarafından geçiştirildi.

İngilizler, özellikle Sakarya Zaferi'nden sonra kendi bünyesinde bulunan Müslümanlara verdiği izlenimden dolayı rahatsızdı. Görüşmelerde, Yunanlılara çok fazla taviz verildiği, özellikle İzmir konusundaki taraflı tutumdan dolayı, Müslüman dünyasının ayaklanmaya başladığı ifade edildi. Ayrıca, Hint Müslümanları İngilizlerin taraflı tutumunun yanı sıra Türklerle bir barış imzalanmadığı için de tepkiliydi. Görüşmelerde "tüm Hindistan'ın ve Müslüman toplumunun, Türkiye'ye takınılan tavırdan ötürü rahatsız olduğu ve Gandhi önderliğinde ayaklanmaya hazırlandıkları" iddia edildi.³⁶

2.11. Fransa ve İtalya'nın Türkiye Politikasına Tepki

Sakarya Zaferi ve buna müteakip Ankara Hükümeti'nin elde ettiği diplomatik başarılar parlamentoda en sık gündeme gelen konulardan biri oldu. Bu zaferden sonra Fransa ve İtalya'nın Anadolu'daki topraklardan çekilerek Türklerle anlaşma imzalaması, gerek muhalefet gerekse iktidar partisinden pek çok parlamenterin bu ülkeleri ağır bir şekilde eleştirmesine sebep oldu. Eleştiride bulunan parlamenterlere göre İtalya ve Fransa müttefikleri olan İngiltere'yi yarı yolda bırakmış ve Türklerle gizli diplomasi yürütmüştü. Örneğin, İşçi Parti üyesi N. Maclean ve Mills tarafından "Ankara Hükümeti" konulu bir oturumda İtalyanlara ağır eleştiriler yöneltti.³⁷ Bir diğer oturumda ise Milletvekili T. P. O'Connor (İrlanda kökenli bağımsız milletvekili), Türklerle Ankara Anlaşması'nı imzalayan Fransızlara şu şekilde tepki göstermekteydi:

³⁵ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, "Greece (Operations Against Turks)", 18 April 1921, vol 140, c1531.

³⁶ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, "Address in Reply to His Majesty's Most Gracious Speech", 08 February 1922, vol 49, cc56-122.

³⁷ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, "Angora Government", 02 May 1922, vol 153, cc1164-5.

“Fransızları temsilen Ankara Antlaşması’nı imzalayan Franklin Bouillon ki bu anlaşmayı imzaladığı için kendisini tebrik edemeyeceğim, Ankara’da tanıştığı devlet adamlarını son derece zeki olarak nitelendirmektedir. Hatta durumu daha da abartarak, Türklerin Ermenilere ve diğer azınlıklara adil olacaklarını iddia etmektedir. İnsanlar beni “Türk fobisi” olan biri olarak görebilir ama bununla ilgili değil. Türkler Avrupa’da ve hâkim oldukları diğer bölgelerde hiçbir zaman sözlerini tutmamıştır.”³⁸

2.12. Sakarya Zaferi Sonrası İtiraf ve Pişmanlık

Sakarya Zaferi’nden sonra Türklerin başarısını gören İngiliz milletvekillerinin, Anadolu’daki planları konusunda itiraflarda bulunmaya başladığı ve sık sık hayıflandığı görülmektedir. Örneğin, 1922 tarihli bir oturumda İngiliz hükümetinin Yunanistan politikası ve bu politikanın Anadolu üzerindeki diğer planları olumsuz etkilediği (T. P. O’Connor) şu şekilde itiraf edilmekteydi: *“Yunanlılar İzmir’i boşaltmak zorunda kalırsa Ermenilerin durumu ne olacak? Sanırım bu durum, “Ermenistan” devleti kurma planının sonu olur.”³⁹*

İngiliz Parlamentosu’nda, dile getirilen itiraflardan biri de Türklerin Yunanlılar karşısındaki başarısına karşı duyulan şaşkınlıktı. Görüşmelerden anlaşıldığı üzere İngilizler, savaşta yenilmiş bir millet olarak Türklerin Yunanlılara karşı koyamayacağını düşünmüştü. 27 Mart 1922 tarihli oturuma, İngilizlerin Türk-Yunan Savaşı’nda Türklere dair itirafı şu şekilde yansıdı:

“Türklerin bu mücadele azmini hayal edebilir miydik? Yunanlıların İzmir’i ve Anadolu’yu boşaltmak zorunda kalabileceğini ve Kemalist Ordu’nun ve Anadolu Harekâtı’nın Yunanlıları bu savaşta yendiğini hayal edebiliyor musunuz? Savaştan yenik çıkan bu millet olan Türklerin, Yunanlıları geldikleri yerlere geri gönderecek güçte olduğunu düşünebilir miydik? Anadolu’daki planlarımız ve Ermenilerin durumu Yunanistan’ın başarısına bağlıydı. Tarih boyunca Yunanistan, coğrafyası ve tarihiyle hep yükselen güç, Türkler ise yenilmeye mahkûmdu. Bu Yunanistan ve bizim için hiç iyi olmadı.”⁴⁰

³⁸ House of Commons Hansard Archives, Commons Sitings, “Foreign Affairs”, 27 March 1922, vol 152, cc985-1055.

³⁹ House of Commons Hansard Archives, Commons Sitings, “Foreign Affairs”, 27 March 1922, vol 152, cc985-1055.

⁴⁰ House of Commons Hansard Archives, Commons Sitings, “Foreign Affairs”, 27 March 1922, vol 152, cc985-1055.

Parlamentoda, pişmanlık duyulan bir diğer konuyla, hükümetin Yunanistan politikasının Hint Müslümanları arasında yarattığı olumsuz tesirdi. Bu durum, bir Muhafazakâr Parti üyesi Türk-Yunan Savaşı'nda izlenen politikayla hem Hint Müslümanlarının tepkisinin çekildiğini hem de tüm dünyada İngiltere gibi tarafsızlığını ilan eden bir ülkenin prestijinin olumsuz etkilendiğini dile getirdi.⁴¹ Yine, bir diğer oturumda Teğmen Kenworthy, Başbakanı ve Hükümeti Türkiye'ye yönelik yanlış politikadan sorumlu tutarak, *“Türk-Yunan meselesinde taraf olunduğu için İngiltere'nin dünyadaki imajının zedelendiğine, bunun da İngiltere'nin ticari çıkarlarını olumsuz etkilediğine”* dikkat çekti.⁴² Benzer şekilde, bir diğer görüşmede, başbakana sorulan bir soruyla Yunanlıların Anadolu'daki planlarına İngilizlerin desteği şu şekilde eleştirilmişti:

“Aubrey Herbert: Hükümet olarak, 5 Ocak 1918 tarihinde, Türkleri İstanbul'dan, Trakya'dan ve çoğunluğu Türklerin oluşturduğu Anadolu'nun verimli topraklarından çıkarmak için savaşmadığınızı iddia etmemiş miydiniz?

Bonar Law: Evet doğru.

Herbert: Verdiğimiz söze sadık kalmak ve en iyi yolu tercih etmek İngiliz devletadamlığı geleneğinin bir gereği değil mi?

Bonaw Law: Evet

Herbert: O zaman, neden öyle davranmadık?”⁴³

SONUÇ

Türk-Yunan Savaşı'nın gidişatı ve özellikle de Sakarya Meydan Muharebesi, sadece Türkiye için değil, Yunanistan'ı maddî ve manevî olarak destekleyen İngiltere için de kritik bir öneme sahipti. Nitekim Avam Kamarasında, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde ve sonrasında Türkiye ve Türklere dair pek çok konu gündeme geldi. İngiliz parlamenterler tarafından Türk-Yunan Savaşı'nda İngiltere'nin konumu, Yunanistan'a yapılan yardım, Türkiye'deki azınlıklar, yapılan katliamlar, Türk-Yunan

⁴¹ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “India”, 27 March 1922, vol 152, cc1055-87.

⁴² **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, Most Gracioits Sovereign, 07 February 1922, vol 150, cc8-126.

⁴³ **House of Commons Hansard Archives**, Commons Sitings, “War Aims”, 12 July 1920, vol 131, c1954.

Savaşı'ndaki gelişmeler ve İtilaf Devletleri'nin Türkiye ile anlaşmasına yönelik pek çok konu sorgulandı. Buradan hareketle, İngiltere'nin iç ve dış politikadaki gündeminde Türkiye'nin oldukça önemli bir yer tuttuğu rahatlıkla söylenebilir.

Özellikle iktidarda bulunan ve İngiltere'nin Türkiye politikasına yön veren Liberal-Muhafazakâr koalisyonuna mensup parlamenterlerin büyük çoğunluğunda olumsuz bir Türk ve Türkiye imajının olduğu görülmektedir. Bu imaj İngiliz hükümetinin Türkiye'ye dair menfi siyasetinin meşrulaştırıcı bir aracı olarak sık sık gündeme getirildi. Bununla birlikte bilhassa muhalefetteki parlamenterlerin, hükümetin Türkiye ve Yunanistan politikalarını eleştirse de bu politikaların değiştirilmesine dair hükümet üzerinde baskı oluşturmadağı ileri sürülebilir. Özetle Avam Kamarası tutanaklarından elde edilen veriler doğrultusunda, İngiliz parlamenterlerin Türkiye politikasına bakış açısının homojen olmadığı görülmektedir. Bilhassa iktidar mensuplarının Türk Milli Mücadelesinin başarıya ulaşmasıyla birlikte, Türkiye ve Yunanistan politikalarının yanlışlığını itiraf etmek zorunda kaldığı da rahatlıkla söylenebilir. Bunda Sakarya Zaferi ve akabinde elde edilen diplomatik başarıların katkısı yadsınamaz. Ve yine, parlamentoda yapılan tartışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Sakarya Zaferi'nin kazanılmasının ve sonrasında elde edilen diplomatik başarıların, sadece Türk topraklarının kaderini değil, İngiliz parlamentosundaki Türk algısını ve Türkiye politikasını da büyük ölçüde etkilediği söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

House of Commons Hansard Archives (House of Commons Sitings-UK Parliament)

2. Kitaplar

Christopher Edward Taucer, **The British System of Government and Its Historical Development**, McGill-Queen's University Press, Canada, 2014.

Kenan Kırkpınar, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

Laurance Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924**, Milliyet Yayınları, 1972.

Mark Garnett, **Principles and Politics in Contemporary Britain**, Addison Wesley Longman Ltd, 2006.

Philip Norton, **Parliament in British Politics**, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2013.

Sabahattin Selek, **Milli Mücadele (Büyük Taarruz'dan İzmir'e)**, Yenigün Yayınları, 1997.

Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarık Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, C. 2.

Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, MEB Basımevi, Ankara, 1977, C. 1.

Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, 1919-1920, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, C. 2.

3. İnternet Kaynakları

<http://www.parliament.uk/business/commons/> (e.t: 12.09.2017)

BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NİN BULAŞICI HASTALIKLARLA MÜCADELE POLİTİKASI VE “FRENGİNİN MEN’İ VE TAHDİD-İ SIRAYETİ HAKKINDA KANUN”

Cahide SINMAZ SÖNMEZ*

Öz

Eskiçağlardan beri varlığı bilinen frengi hastalığı 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı coğrafyasında görülmeye başlamış ve zamanla bir salgın halini almıştır. Tıp literatüründe sifilis (syphilis) olarak adlandırılan frengi hastalığı savaş ortamının olumsuz koşullarında giderek yayılmaya başlamış ve toplum sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıkların arasında yer almıştır. Osmanlı döneminde tedavisi ve yayılmasının önlenmesi konusunda ciddi girişimlerde bulunulan frengi hastalığı I.TBMM’nin de gündeminde yer almış ve 5 Şubat 1921 tarihinde “Frenginin Men’i ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. İlgili kanun çerçevesinde frengi hastalığına yakalananların devlet tarafından parasız tedavisi sağlanırken, hastanın kimliği açıklanmadan ihbarı, hastanın tedaviye zorlanması, hastalığın bilerek bulaştırılması halinde cezai yaptırımların uygulanması ve frengi hastasına zorluk çıkaran doktorların da cezalandırılması hükümleri getirilmiştir.

Bu araştırmanın amacı “Frenginin Men’i ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun” çerçevesinde frengi hastalığının toplum sağlığı üzerindeki etkisi ve meclisin sağlık politikası temelinde, hastalığın tedavisi ve önlenmesine ilişkin yaklaşımını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Frengi, Bulaşıcı Hastalık, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milli Mücadele

* Doç.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, e-posta: cahides@yahoo.com

THE FIRST GRAND NATIONAL ASSEMBLY'S POLICIES ON CONTAGIOUS DISEASES AND “THE LAW FOR THE PREVENTION AND CONTAINMENT OF SYPHILIS”

Abstact

The first recorded Ottoman outbreak of syphilis, known in Turkish the Frank disease, occurred in the first half of the 19th century. The Ottomans tried to treat and prevent the spread of the disease as it became a serious threat in the empire. These efforts continued after the collapse of the Ottoman Empire. Since syphilis is a disease more likely to spread during wartime, the First Grand National Assembly passed a law to prevent and to contain the spread of syphilis on February 5, 1921 during the War of Independence, “Frenginin Men’i ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun” (the Law for the Prevention and Containment of Syphilis). The law mandated free treatment for syphilis patients, required them to present themselves for treatment, encouraged public to inform the authorities the name of the patient without publicly revealing his/her identity. The law also imposed criminal penalties on people suffering from syphilis who knowingly exposed another person to syphilis, and penalties on physicians who refused to treat syphilis patients.

The aim of this study is to examine the epidemics of syphilis during the War of Independence, the anti-syphilis legislation of the First Grand National Assembly.

Keywords: Syphilis, contagious disease, the First Grand National Assembly, Turkish War of Independence.

GİRİŞ

Sağlık hakkı ve sağlıklı yaşam hakkı, yaşamakta olan her canlı türünün devamını sağlayabilmesi için korunması gereken temel bir değerdir. Bu yaklaşım, sağlık konusunun devletlerin temel sorumlulukları arasında yer almasına sebep olmuştur. Devletlerin tarih boyunca devam edebilmesi için, önce insanın sonra da toplumun sağlıklı olması ve sağlık şartları bozulunca da hemen bozulan şartların düzeltilmesi gereklidir. Bu çerçevede özellikle uzun süren savaşlar nedeniyle gerek Osmanlı gerekse Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde pek çok bulaşıcı hastalıkla mücadele edilmiş ve bu yönde gereken tedbirler alınmaya çalışılarak tedavi imkânları geliştirilmiştir. Nitekim I. Dünya Savaşı’nda çiçek, tifo, tufüs (lekeli humma), kolera, veba, sıtma, frengi gibi pek çok bulaşıcı hastalığın teşhisi ve yayılmasının önlenmesi

konusunda tedbirler alınmış, Ankara hükümeti de faaliyete başladığı günden itibaren bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve tedavisi noktasında önemli gayret sarf etmiştir.

Bu tür bulaşıcı hastalıklar arasında yer alan ve genellikle cinsel ilişki ile bulaşan frengi hastalığının tarih sahnesine çıkması hususunda iki temel tartışma vardır. Birinci görüş, Kristof Kolomb ve ekibinin keşifler esnasında frengiyi ilk kez Haiti ve Karayipler’den kaptıkları yönündedir. İkinci görüşe göre ise söz konusu hastalık Avrupa’da keşiflerden önce de zaten mevcuttur. Hastalığa “*syphilis*” ismini veren Rönesans hekimi Jerome Fracastor, 1530 yılında yazdığı *La syphilis* kitabında, frenginin “*yabancı bir menşeye’den doğmadığı*”nı söylemiştir. Ancak bu görüşe rağmen, genel olarak hastalığın Avrupa’ya dışarıdan geldiği yönündeki kabul ağır basmaktadır.¹ Hastalıkla tanışan her ülke komşusunu suçlayarak frengiyi oldukça politik bir zeminde anlamlandırmıştır. İtalyanlar, Almanlar ve İngilizler frengiye “*Fransız hastalığı*”, Fransızlar “*İtalyan hastalığı*” ya da “*Napoliten hastalığı*”, Portekizliler “*İspanyol hastalığı*”, İspanyollar ise “*Portekiz hastalığı*” demişler, Ruslar Polonyalıları, Polonyalıları da Almanları suçlamışlardır. Hastalığın yayılması konusunda Araplar Yahudileri suçlarken İranlılar Türkleri, Japonlar ise bazen Çinlileri bazen de Portekizlileri suçlamışlardır. Türkler ise frengiye “*daül frenç*”, “*Hristiyan hastalığı*” ya da “*Avrupa hastalığı*” anlamlarını yüklemişlerdir.² İngilizler “*syphilis*” ismini de kullanmışlardır. 15. yüzyılda yaşamış olan İtalyan hekim, matematikçi ve aynı zamanda şair olan Jerome Fracastor’un Syphile ismindeki genç bir çobanın Apollon’dan hastalık aldığına dair şiir yazması ile frengi kelimesi İngiliz kaynaklarında ve dünyada syphilis olarak yerini almıştır.³

1- Osmanlı Devleti’nde Frengi ve Alınan Tedbirler

Frenginin Osmanlı topraklarında ilk kez ne zaman görüldüğüne ve hangi yollardan geldiğine dair net delillerin olduğu söylenemez. Hastalığın 15. yüzyılın sonlarında İspanya’dan kovulan Yahudiler aracılığıyla önce Fas’a oradan da deniz ticareti vasıtasıyla imparatorluğa girdiğine dair farklı iddialar

¹ Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008, s. 27.

² Murat Arpacı, “Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye’de Frengi İle Mücadele (1920–1950)”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 130, İstanbul 2014, s.63.

³ İlhami Nasuhioğlu, *Tıp Tarihine Kısa Bir Bakış*, Diyarbakır Tıp Fakültesi Yayını, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1975, s. 34.

vardır.⁴ Frengi ve fuhuşa karşı asıl somut adımlar ise frenginin yeniden arttığı 93 Harbi (1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrasında. Bu çerçevede Dr. Agop Handanyan ve Dr. Michael tarafından hazırlanan rapor neticesinde Galata ve Beyoğlu'ndaki genelevlerin tıbbi denetim altına alınmasına karar verilmiş, 6 Şubat 1879'da "*Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi*" çıkarılarak genelevlerdeki kadınların muayene edilmek ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için hekim, memur ve belediye çavuşları görevlendirilmiştir. Söz konusu nizamname frengi mücadelesinin fuhuşun denetlenmesi kapsamında yürütülmesine dair atılmış ilk önemli adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede aynı yıl genelevler ve zührevi hastalıklarla ilgili ilk mevzuat "*Altıncı Daire-i Belediyeye dâhilinde bulunan bazı hususi hanelerin hidemât-ı sıhhiyesine dair talimatname*" başlığıyla Altıncı Daire bünyesinde kabul edilmiş, zührevi hastalıklar için bir Nisa Hastanesi açılarak hasta kadınların tecrit edilerek tedavi edilmesine başlanmıştır.⁵ İzmir'de de frengi ile mücadele fuhuş mücadelesi olarak yürütülmüş, Erzurum, Erzincan ve Bayburt'ta da kadın ve erkek olarak dairelere ayrılmak üzere frengi hastaneleri tesisine, İstanbul'dan doktor ve eczacılar dışında seyyar ekipler ve tıbbi malzeme gönderilmesine; hastane ve doktorların ordu başhekimliği başkanlığında bir komisyon tarafından teftiş edilip her ay hazırlanan raporların Tıbbiye-i Mülkiye'ye gönderilmesine karar verilmiştir.⁶

Özellikle hastalığın yayıldığı Kastamonu ve ilçeleriyle Bolu, Sinop, Bartın ve Düzce yörelerinde kalıtımsal frengi sonucu ölü doğumların olmasıyla birlikte süt ve okul çocuğu ölümlerinin görülmesi üzerine hükümet 1897 yılında "*Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi*"ni hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur.⁷ Bu nizamnameyle genelevlerdeki kadınların muayenesinin yapılması ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla hekim, memur, belediye çavuşunun görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. İdari ve tıbbi bazı önlemleri içeren bu nizamname ile genel müfettişin yönetiminde çalışacak 25 gezici doktor ve 25 küçük sıhhiye memuru görevlendirilirken 11 hastanede bu

⁴ İnci Hot, "Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele", **Türkiye Klinikleri Tıp Etiği Hukuku Tarihi Dergisi**, Sayı 12, İstanbul 2004, s. 37.

⁵ Zafer Toprak, "Altıncı Daire-i Belediye" **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul 1993, s. 221.

⁶ Şennur Şenel, "19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Beşeri Bilimler Sayısı**, Cilt 13, Sayı1, Mart 2015, s. 259-260.

⁷ Abdülkadir Gül, "XIX. yy'da Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar(Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 41, Erzurum 2009, s. 258, 259; Şenel, **a.g.m.**, s. 265.

hususta hizmet verecektir. Bütçenin durumuna göre de bu sayılar artırılabilir. Hastaneler, birinci kısmı zühreviye ve dâhiliye, ikinci kısmı cerrahiye olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Hastanelerde çalışacak doktorlarla gezici doktorlar ihtisas sınavına tâbi tutulacaklardır. Genel müfettiş, her yılbaşında doktorların görevlerini yapıp yapmadıklarını, talimatları uygun olarak yerine getirip getirmediğini rapor edip genel müdürlüğe bildirecektir. Bu kurumun memur ve müstahdemleri genel müdürün bilgisi olmadan başka işlerde çalıştırılmayacaklardır. Genel müfettişe harcırahı dâhil olduğu halde en fazla 4000, birinci sınıf hastane baştabibine 2500, ikinci sınıf hastane baştabibine ve operatör hekimlere 2000, seyyar doktorlara harcırahları dâhil 2500, küçük sıhhiye memurlarına da harcırahlarıyla birlikte 1000 kuruş maaş ödenecektir. Nizamnamenin halka getirdiği sorumluluk da hastalığın önünün alınabilmesi için oldukça önemlidir. Kastamonu Vilayeti veya Bolu Sancağı halkından olup da her nerede bulunursa bulunsun evlenmek isteyen erkekler veya kadınlar ellerinde sağlık belgesi bulunduracaklar ve gösterecekler, bulunmayanlar da gezici doktor veya yetkili herhangi bir doktora muayene olup belgelerini alacaklar ve ilgililere göstereceklerdir. Belgeler ancak bir yıl geçerli olacak, seyyar doktorlar bu belgeleri parasız vereceklerdir. Sağlık belgelerini göstermeyenlere kadılar tarafından nikâh sözleşmesi için izin verilmeyecek, imamlar ve ruhani memurlar da nikâh sözleşmesi yapamayacaklardır. Tüm hastane personeli ile seyyar doktorların görevlerinin özel talimatname ile belirleneceği bu nizamnamenin yürütülmesinden de Dâhiliye Nazırı sorumlu olacaktır.⁸ I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Biga Kazası ve köyleriyle Çan Nahiyesi'nde de yoğun frengi vakalarının görülmeye başlamasıyla hükümet bu nizamnamenin Kale-i Sultaniye'de de uygulanmasını kararlaştırmış,⁹ İstanbul'daki yoğun frengi salgını nedeniyle de bu bölgede geniş ölçüde tıbbi, polisiye ve hukuki önlemler alınmaya çalışılmıştır. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi 1914 yılında Dâhiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu bir tezkerede İstanbul'da gittikçe artmakta olan frenginin yayılmasının önlenmesi için sıhhi ahlakla ilgili inzibat işlerinin düzenlenmesini ve gelişmiş ülkelerdeki gibi frengi ile mücadelenin inzibati kısmının polise devredilmesi gerektiğini, hastalıkla mücadelede ancak bu şekilde başarılı olunabileceğini bildirmiştir. İstanbul Polis Genel Müdürlüğü de 12 Ocak 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkerede Sıhhiye Müdüriyeti'nin isteğine uygun olarak frengi ile mücadelenin inzibati kısmının kendilerine

⁸ Mehmet Temel, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele", **Türkler Ansiklopedisi**, Ed. Hasan Celal Güzel v.d., Cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 308-309.

⁹ Temel, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", **İlmî Araştırmalar**, Sayı 6, İstanbul 1998, s. 230.

devredilmesini istemiştir.¹⁰ 18 Ekim 1915 tarihinde ise “*Emraz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayeti*” (Zührevi Hastalıkların Yayılmasının Engellenmesi) hakkında bir nizamname çıkarılarak yürürlüğe konulmuştur.¹¹ 26 Haziran 1920 tarihinde bu nizamnamede Polis Genel Müdürlüğü ile Sağlık Genel Müdürlüğü’nün önceki istekleri doğrultusunda değişiklik yapılarak inzibatla ilgili işler Polis Müdürlüğü’ne, sağlık ve idare ile ilgili işler de Sağlık Genel Müdürlüğü’ne bağlanmış, Polis Genel Müdürlüğü’ne bağlı olan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Tesisleri de Sağlık Müdürlüğü’ne devredilmiştir. Bu nizamnameyle alınan pek çok idari kararın yanı sıra erkek doktorlara muayene olmak istemeyen kadınlar için de acil olarak bayan doktorlar yetiştirilmesi kararlaştırılırken, kimi hastaneler zührevi hastalıklar hastanesine dönüştürülmüş, kimi hastanelerde de frengi hastalığının ücretsiz tedavisi sağlanarak, frengi tedavisinde kullanılan ilaçların parasız verileceği duyurulmuştur.¹²

Frengiye dair diğer bir önemli gelişme ise Alman dermatolog zührevi hastalıklar uzmanı Ernst Von During’in çalışmaları olmuştur. Osmanlı ordusunda frengili hastalar olduğunun duyulması üzerine İstanbul’a çağırılan Dr. During, sancakların yanı sıra kazalarda da frengi hastanelerinin kurulmasını ve mevcut hastanelerin ıslahını sağlamış, seyyar sıhhiye heyetleri vasıtasıyla vilayetin en ücra köşelerinde bile halkın muayene ve tedavisini temin etmiştir. Doktor ve eczacılardan oluşan ekibiyle, Anadolu’da 14 kez tarama yapmış, doktorlara kurslar vermiş, halk arasında araştırmalarda bulunmuş ve bu çalışmaların sonucunu 1918’de “*Anadolu da Endemik Frengi Hakkında Araştırmalar*” başlığı ile verdiği bir konferansta duyurmuştur. Bu çalışmanın önemi, bir köyde yüz kırk çocuk içerisinde yüzden fazlasında frengi tespit edilmesine rağmen buların hiç birinde hastalığın izine cinsel bölgelerde rastlamadığının ortaya çıkmış olmasıdır. Yaptığı araştırmayla çocukların hepsinin aynı teneke ibrikten su içtiğini ve frengi yarası olan bir çocuğun da buradan su içmesiyle hastalığın diğer çocuklara geçtiğini tespit etmiştir. Cinsel yoldan bulaşmadığı için During, bunun tıp dilinde “*masum frengi*” olduğunu ifade etmiş ve imparatorluktaki frenginin büyük bir kısmının bu cinsten olduğunu aktarmıştır. Bu çerçevede During’in yazdığı bu rapor Anadolu’da tespit edilen frenginin çoğunlukla cinsel temastan kaynaklanmadığını belirtmesi açısından önemlidir.¹³

Masum olmayan frengi ise; cinsel yolla bulaştığı için toplum tarafından ayıplanan bir hastalık olmuş ve gizli tutulmuştur. Hastalığa yakalananlar

¹⁰ Temel, “Birinci Dünya Savaşı...”, s. 236-237.

¹¹ Arpacı, **a.g.m.**, s. 63.

¹² Temel, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde...”, s. 309-310.

¹³ Arpacı, **a.g.e.**, s. 64.

hastalığı fahişelerden aldıkları suçlamasıyla karşılaşma korkusu ile rahatsızlıklarını gizlemişler, söylemeye cesaret edememişlerdir.¹⁴ Dolayısıyla gerek imkânların yetersizliği gerekse toplumda frengi hastalığına karşı var olan olumsuz algı, hastalığın önüne geçilmesini engellemiştir. Savaş ortamının devam ediyor olması ve genelevlere dair yapılan düzenlemelerin istenilen seviyeye ulaşamaması da frenginin kontrol altına alınmasını zorlaştırdığı gibi Cumhuriyet döneminde de hastalığın varlığını sürdürmesine ve toplumsal sağlığı tehdit etmesine neden olmuştur.

“Frenginin Men’i ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun”a Dair Meclis Görüşmeleri ve Frenginin Tedavisi ve Önlenmesi Hakkında Alınan Tedbirler

Bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusu sadece İstanbul Hükümeti’ni değil Milli Mücadeleyi örgütlü bir hale getiren TBMM’ni de meşgul etmiştir. Türkiye’de birçok açıdan olduğu gibi devlet yönetimi açısından da yeni bir dönemin başlangıcını ifade eden TBMM, bir yandan ulusal kurtuluş mücadelesinin yönetimini üstlenirken bir yandan da kurulmakta olan yeni Türk Devleti’nin kurumsal temellerinin atılması için çaba sarf etmiştir. Bu noktada sağlıklı bir toplum yaratılması hususu da yeni yönetimin önde gelen hedefleri arasında yer almıştır. Bu nedenle 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı kanunla Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kurulmuştur.¹⁵

Bu bakanlık, memleketin tüm sağlık ve sosyal yardım işlerini yürütmekle görevlendirilmiş olup bakanlığa Dr. Adnan (Adıvar) Bey getirilmiştir. Bu dönemde sağlık işleri koruma ve kurtarma (tedavi) olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır.¹⁶ Dönemin şartlarının da etkisiyle oldukça yaygın hale gelen bulaşıcı hastalıklarla mücadele de Sağlık Bakanlığı’nın öncelikli olarak ele aldığı konular arasında yer almıştır. Bu çerçevede kuduz tedavi merkezlerinin açılması, aşıhane ve bakteriyoloji laboratuvarının kurulmasının yanı sıra Burgaz Adası’nda veremliler için bir sanatoryum açılmış, çiçek aşısı ise Antalya yolu ile İtalya’dan sağlanmıştır.¹⁷ 9 Mayıs 1920’de Maarif Vekili Dr. Rıza Nur tarafından okunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin

¹⁴ Hulusi Behçet, “Frengi Niçin Ayıp Görülür? Frengiyi Neden Gizli Tutmak Adet Olmuştur? Tabiatla Ayıp Denen Hastalık Var mıdır?”, **İstanbul Radyosunda Verilen Konferans**, İstanbul Halkevi, İstanbul 1935, s. 5,6.

¹⁵ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, Devre 1, Cilt 1, 2 Mayıs 1920, s.185-186.

¹⁶ Muhittin Gül, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”, **Gazi Üniversitesi Dış Hekimliği Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, Ankara 1988, s. 250.

¹⁷ Muhittin Gül, **a.g.m.**, s. 250.

programında, ülke çapındaki sağlık sorunlarının çözümü için öncelikle eldeki kaynakların tasarruflu kullanılması gereği, ilaç ithali için çaba sarf edileceği ve sıtma ve frengiye karşı önlem alınacağı da ifade edilmiştir.¹⁸ Nitekim 1921 Anayasası'nın 11. maddesiyle de sıhhiye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyetine bırakılmıştır.¹⁹ Dolayısıyla cephede verilen savaşın yanı sıra toplum sağlığını ciddi şekilde tehdit eden bulaşıcı hastalıklara karşı da meclis yönetimi tarafından önemli tedbirler alınmaya ve tedavi imkânları sağlanmaya çalışılmıştır. Zira Milli Mücadele döneminde 8.167 kişi savaştan ve 22.543 kişi ise bulaşıcı hastalıklardan ölmüştür. Nitekim o sıralar en sık görülen bulaşıcı hastalıklardan olan frengi de özellikle İstanbul başta olmak üzere artmakta ve bulaşmanın önlenmesi durdurulamamaktadır. Öyle ki 1919-1920 yılları arasında 6.510 kadının frengi ve bel soğukluğu nedeniyle Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne yatırıldığı görülmektedir.²⁰ Bu sebeple önemli bir toplumsal tehdit haline gelen frengi hastalığına karşı alınacak tedbirlere dair hassasiyet, Bolu Milletvekili Dr. Fuat Bey'in (Fuat Umay) 14 Ağustos 1920 tarihinde hazırladığı "*Frenginin Men'i ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun*" teklifi ile de meclis gündemine taşınmıştır. Fuat Bey'in 14 Ağustos 1920 tarihinde hazırladığı kanun teklifi 15 Ağustos 1920 tarihinde meclise gelmiş ve Layiha Encümenine havale edilmiştir.²¹ Layiha Encümeni, teklif üzerinde yaptığı inceleme sonucunda memleketin sağlık durumu açısından son derece önemli olan frengi hastalığının tedavisi ve önlenmesine dair ilgili teklifi, 6 Eylül 1920 tarihinde Meclis Genel Kuruluna sunmuş ve teklif aynı gün meclis tarafından Sıhhiye Encümeni'ne havale edilmiştir.²² Sıhhiye Encümeni teklif üzerinde bazı düzenlemeler yaptıktan sonra metin 26 Aralık 1920 tarihinde Fuat Bey'in hastalık ve toplum sağlığında yarattığı tahribata dair yaptığı kapsamlı açıklama sonrasında görüşülmeye başlanmıştır. Fuat Bey'in yaptığı açıklamaya göre, insanların askerlik ve muayene için başvurdukları sıhhiye müdürlüklerinin yaptıkları muayeneler sonucunda örneğin sadece Kütahya Sıhhiye müdürlüğü tarafından tutulan kayıtlarda üç bin kişide frengi bulunduğunu ifade etmiştir.²³ Kütahya Milletvekili Cemil Bey'in bu durumun Kütahya için bir abartı olduğunu söylemesi üzerine Dr. Fuat Bey verdiği yanıtta, konunun ciddi bir boyut kazandığını, Kütahya sıhhiye müdürlüğündeki kayıtlara Cemil Bey'in kendisinin de ulaşabileceğini ifade

¹⁸ İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s.10-11.

¹⁹ Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasal Metinleri "Sened-i İttifaktan Günümüze"**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 101.

²⁰ Nuran Yıldırım, **İstanbul'un Sağlık Tarihi**, Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, İstanbul 2010, s. 96.

²¹ **TBMMZC**, D. 1, C. 3, 15 Ağustos 1920, s. 256.

²² **TBMMZC**, D. 1, C. 3, 6 Eylül 1920, s. 575.

²³ **TBMMZC**, D. 1, C. 7, 26 Aralık 1920, s. 35.

etmiştir.²⁴ Dr. Fuat Bey frengi hastalığının yarattığı büyük tahribatın bilincinde olanlardan biri olduğunu belirtirken, bu konuyu meclise taşımasındaki en büyük sebebin, dönemin ceza hukukunda hastalığın tedavisi ve önlenmesine dair cezaî bir yaptırım bulunmadığı, bu teklifin kabulüyle var olan bu boşluğun doldurulacağı düşüncesinde olduğudur. Teklifin geneli üzerinde yapılan tartışmalar hastalığın genellikle cinsel yolla bulaştığı inancının yüksek olması nedeniyle özellikle kadın hastaların muayenesinin nasıl yapılacağı üzerinde yoğunlaşmış ve meclisteki din adamlarından oluşan vekillerin büyük kısmı bu konuda tutucu bir tavır takınmışlardır. Teklifin savunulması görevi de yine Fuat Bey gibi doktor olan diğer vekillerin desteğiyle gerçekleşmiştir. Örneğin Lazistan milletvekili Dr. Abidin Bey teklifin aynen kabulünü isterken, Bursa milletvekili Operatör Emin Bey de Fuat Bey'i destekleyen doktor milletvekilleri arasında yer almıştır. Teklifin geneli üzerindeki tartışmalar sonucunda maddelerin tek tek görüşülmesi kararı alınmış ve ilgili metinde bazı değişiklikler yapılması yoluna gidilmiştir.

Teklifin ilk maddesi, hastanın istediği bir hükümet doktoruna ücretsiz muayene olma ve tedavisine dair evrakı yanında taşıma mecburiyeti getirilmesi şeklinde düzenlenmiştir. Bursa Milletvekili Operatör Dr. Emin Bey, söz konusu hastalığın bir çiçek ya da kolera gibi utanılmayacak bir hastalık olmadığından, kişilerin ayıp olarak gördüğü bu illetin gizli olarak güvenebileceği bir doktora fevkalade anlatabilmesine olanak sağlamak amacıyla ilgili maddenin hazırlanmış olduğunu, bu sayede tespit edilemeyen frengi hastalıklarının da tespitine olanak sağlanarak hastalığın kontrolüne müdahale edilebileceğini açıklamıştır.²⁵ Bu madde üzerinde söz alan milletvekillerinin çoğu uygulamayı uygun bulurken, bazı milletvekilleri ise ücretsiz tedavinin nasıl gerçekleştirileceği konusundaki endişelerini dile getirmiştir. Özellikle ilaç parasının belli bir fiyatı olduğu ve hastaların bu parayı ödeyecek durumda olmadığı ifade edilirken, nahiyelerde hükümet doktoru bulunmaması dolayısıyla da, bu tedavi imkânlarının yetersiz kalacağı söylenmiştir.²⁶ Kastamonu milletvekili Doktor Suat Bey'in bu kanunun frengiyi tamamen ortadan kaldırmaktan ziyade, kontrolünü sağlamak meselesi olduğu yolundaki açıklamaları sonucunda teklifin birinci maddesi kabul edilmiştir.²⁷ Her doktorun muayene ettiği frengi vakasını kimliğini açık etmeden yirmi dört saat zarfında hükümet doktoruna, o bulunmadığı takdirde belediye doktoruna ihbar etme zorunluluğu getiren ikinci madde ile gereken zamanda kontrole gelmeyen hastanın hükümet doktoru ya da belediye

²⁴ TBMMZC, D. 1, C. 7, 26 Aralık 1920, s. 35.

²⁵ TBMMZC, D. 1, C. 7, 26 Aralık 1920, s. 36.

²⁶ TBMMZC, D. 1, C. 7, 26 Aralık 1920, s. 36-37.

²⁷ TBMMZC, D. 1, C. 7, 26 Aralık 1920, s. 37.

doktoruna ihbar edilmesini isteyen üçüncü madde ve frengili hastaların hastalıklarını sağlam şahıslara bulaştırmamaları için tıbbın gerektirdiği tedavinin zorunlu tutulması ve doktorların da frengili hastaya hastalık hakkında gereken bilgiyi vermesi ve bulaşıcı olduğunu açık bir şekilde ifade etmesi gerektiğini belirten dördüncü maddelerde hemfikir kalınmış ve üzerlerinde tartışma yapılmadan aynen kabul edilmiştir.²⁸ Ancak evlenme dolayısıyla frengi muayenesine dair hazırlanan beşinci maddeye gelindiğinde yoğun bir tartışma yaşanmış, özellikle mecliste yer alan hoca efendiler bu maddede kızların ve kadınların muayeneden geçirilmesi önerisine karşı çıkmışlardır. Konya milletvekili Vehbi Efendi, her yerleşim yerinde doktor olmadığından, evlenmek isteyen kız ve erkeklerin doktor olan yerlere nasıl ulaşacağı, buralarda nerede konaklayacağı, maddi imkânların ve ulaşımın yetersiz olduğu gibi sebeplerle bu uygulamaya karşı çıkarken,²⁹ Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey ise erkeklerin muayenesinden yana olup, kadınların kadın doktor varsa ya da kadın personel bulunuyorsa bu muayeneyi olabileceğini belirtmiştir.³⁰ Erkek doktor sayısının dahi yetersiz olduğu bir dönemde kadın doktor bulunması ihtimali yok denecek kadar az olduğundan bu uygulamanın mümkün olmadığı aşikâr olup, bu durum doktor milletvekilleri tarafından da dile getirilmiştir. Yozgat'ın diğer bir milletvekili Hulusi Efendi de bekâr kızların muayenesine gerek olmadığını, genç bir kızın mahrem yerlerinin muayenesini uygun görmediğini savunmuştur.³¹ Zira bekâr olduklarına göre bu hastalığı kapma riskleri de yoktur. Bu tereddütlerin yanı sıra kimi hukuksuzluklar da dile getirilerek doktorların hastaları para karşılığında muayene ettikleri ya da bir takım güç gösterileriyle kişiye sağlıklı rapor verdirebilecekleri endişelerinin yanı sıra, genç kızların muayenesinde ahlaki zaafılar gösterilebileceği düşüncesi de bu konudaki en önemli çekinceler olmuştur. Dolayısıyla evlenme raporu istenirken herhangi bir rahatsızlığı olmadığı düşünülen kızların ya da kadınların muayenesine gerek yoktur. Ancak Fuat Bey bir doktor olarak bu görüşe verdiği cevapta kişiyi muayene etmeden böyle bir sonuca varmanın tıbben mümkün olmadığını belirtmiş, Erzurum milletvekili Nusret Efendi'nin "*din ile tababet birleşirse o gün bizim memleketimizde frengi defolmuş olur.*"³² sözleri ise şiddetli alkışlarla karşılık bulmuştur.

Bir namus meselesi olarak görülen bu karşı çıkışlar toplumdaki algının meclise yansıyan açık ifadesi olarak görülmektedir. Özellikle kadın doktor

²⁸ TBMMZC, D. 1, C. 7, 26 Aralık 1920, s. 38.

²⁹ TBMMZC, D. 1, C. 7, 26 Aralık 1920, s. 38.

³⁰ TBMMZC, D. 1, C. 7, 26 Aralık 1920, s. 40.

³¹ TBMMZC, D. 1, C. 7, 26 Aralık 1920, s. 41-42.

³² TBMMZC, D. 1, C. 7, 26 Aralık 1920, s. 39.

bulunmaması meselesi vurgulanan sorunlar arasında yer almış, Bursa Milletvekili Operatör Dr. Emin Bey, kızlara özel bir tıbbiye mektebi açılması fikrini ortaya atmıştır.³³ Kadınların muayene edilmesinde kimlerin bulunacağı saptanmaya çalışılırken de ailelerinin yanında gitmesi görüşü ağır basmıştır. Oysaki sadece cinsel yolla bulaşmayan bu hastalığın diğer bulaşıcı yolları göz ardı edilmektedir. Bu konuda meclisi aydınlatma görevi başta teklif sahibi Dr. Fuat Bey olmak üzere diğer doktor milletvekillerine düşmüştür. “*Masum frenginin*” farkında olan milletvekili doktorların bütün çabalarına rağmen muhalif vekiller ikna olmamışlar, nihayetinde verilen pek çok karar sonucunda ilgili madde sıhhiye, adliye ve şer’iye komisyonlarından katılan üyelerden oluşan bir komisyona gönderilmiş ve görüşmeler 1 Ocak 1921 tarihine ertelenmiştir.³⁴ Komisyondan gelen öneriler çerçevesinde ilgili maddede değişiklik yapılarak kabul edilmiştir. Buna göre, evlenmede gereken sağlık muayenesi uygulaması il veya ilçe genel meclislerinde oluşturulan tüzükler çerçevesinde uygulanabilecektir.³⁵

Teklif üzerindeki tartışmalarda dikkati çeken bir diğer durum da ülkenin içinde bulunduğu maddi olanaksızlıkların gündeme getirilmesidir. Özellikle 7. maddede yer alan hastaların doktorlar tarafından ücretsiz tedavisi ve hastalığın tedavisinde kullanılan ilaçların pahalılığı tartışmanın odak noktası olurken,³⁶ 1 Ocak tarihli görüşmeler teklifin ilgili maddelerine uymayanların ne şekilde cezalandırılacağı tartışmasıyla geçmiştir.³⁷ Nihayetinde elli liradan iki yüz liraya kadar para cezası hükmünde değişiklik yapılarak bu miktar “on liradan elli liraya kadar” şeklinde değiştirilmiş, hapis cezası ise bir seneden üç seneye öngörülmüşken, “*altı aydan iki seneye*” olacak şekilde düzenlenmiştir. Onuncu maddede yer alan doktor olmayan şahısların frengiyi tedavi etmeye çalışmaları halinde ise kanun teklifinde yer alan bir seneden üç seneye hapis cezası uygulaması “*iki aydan iki seneye*” olacak şekilde kabul edilmiştir. Hastalığı bilerek bir başkasına bulaştırılanlar için ise bir seneden üç seneye düşünülen hapis cezası, “*altı aydan iki seneye*” olacak şekilde değiştirilmiş, Teklifte yer alan karı kocadan birisi bu hastalığı bir diğerine bulaştırması halinde uygulanacak en üst ceza uygulaması kabul edilirken, meclis bu “*cezalandırmanın eşlerin şikâyetine bağlı olarak gerçekleşmesini*” maddeye eklemiştir. Uygulamada zorluk çıkaran tıp personeli hakkında ise bir seneden üç seneye öngörülen hapis cezaları “*üç aydan iki seneye*” indirilmiştir. Ek olarak “*geçici rütbe kaybı*” ve “*memuriyetten atılma*”

³³ TBMMZC, D. 1, C. 7, 26 Aralık 1920, s. 45, 46.

³⁴ TBMMZC, D. 1, C. 7, 26 Aralık 1920, s. 45-47.

³⁵ TBMMZC, D. 1, C. 7, 01 Ocak 1921, s. 117.

³⁶ TBMMZC, D. 1, C. 7, 26 Aralık 1920, s. 37, 38, 39, 40.

³⁷ TBMMZC, D. 1, C. 7, 1 Ocak 1921, s. 119-122.

uygulaması kabul edilmiştir. Görüldüğü gibi teklifin öngördüğü cezai yaptırımlar gerek nakdi olarak indirimle uğramış, gerekse daha sert bir uygulamayı gerçekleştirmek adına düşünülen hapis cezalarında ceza süresi azaltılmıştır.³⁸ Nihayetinde ilgili kanun teklifi 5 Şubat 1921 tarihinde 12 madde olarak kabul edilmiştir.³⁹

Sonuç olarak bazı değişikliklere uğramış olsa da frengi ile mücadelede meclisin kararlı tutum ortaya koyması önemlidir. Nitekim bu kanun daha sonraki yıllarda frenginin önlenmesi ve tedavisinde yasal bir dayanak oluşturmuştur. Günümüzde dahi tam olarak yok edilememiş bir hastalık olarak frenginin önlenmesi ve tedavisi için ilerleyen yıllarda da pek çok uygulama gerçekleştirilmiştir. Örneğin, 1925 yılında *Frengi Komisyonu* oluşturulmuş, 1925'te çıkarılan *Frengi Talimatnamesi* ile tedavi yöntemlerinde modernleşme ve standartlaşma sağlanmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Ankara ve İzmir'de olmak üzere, 1927'de "*Deri ve Tenasül Hastalıkları Tedavi Evi*" adıyla birer dispanser açılmıştır.⁴⁰ 1930 yılında ise Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 122. maddesi ile "*evlenecek olan erkek ve kadınlar evlenmeden evvel tıbbi muayeneye tâbidir*" hükmü getirilirken, 123. maddeyle de frengi ve bel soğukluğu olanların evlenmesi yasaklanmıştır. 1933 yılına kadar Sivas, Bursa, Ordu, Balıkesir ve Zonguldak şehirlerinde çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. 7 Haziran 1935 tarihinde Sıtma ve Frengi İlaçları Yasası çıkarılmış, 1940 yılında mevcut 170.177 frengili sayısı 1950'de 118.169'a düşmüştür.⁴¹ 1938'deki Frengi Tedavi Talimatnamesi ile 1925 nizamnamesi yürürlükten kaldırılmış, yeni talimatnameye göre, frengi hastalarına talimatnamede gösterilen usuller dâhilinde tedavi devrelerini bitirdikten ve tetkikleri olumlu çıktıktan sonra evlenme raporu verilebileceği hükmü kabul edilmiştir.⁴²

1948 yılında 6 Frengi Savaş Kurulu Başkanlığı faaliyette bulunmaktadır; Tokat, Giresun, Samsun, Karadeniz Ereğlisi, Uşak ve Çorum. 1949 yılına kadar 68 il ve ilçenin 6349 köyün taramaları yapılmıştır. 1951 yılında üçü İstanbul'da, biri Ankara, biri İzmir'de olmak üzere beş zührevi hastalıklar hastanesi ile 19 zührevi hastalıklar dispanser polikliniği hizmet vermiştir. Penisilinin tedaviye eklenmesi ile tedavi süreleri kısalmıştır.⁴³

³⁸ TBMMZC, D. 1, C. 8, 5 Şubat 1921, s. 84.

³⁹ TBMMZC, D. 1, C. 8, 5 Şubat 1921, s. 89; *Resmi Gazete*, 7 Mart 1921, Sayı 5, s. 6.

⁴⁰ Ahmet Saltık, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri", <http://ahmetsaltik.net/arsiv/2014/06/>, s. 14.

⁴¹ Bilal Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel v.d., Cilt 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 425.

⁴² Rüya Kılıç, "Türkiye'de Frenginin Tarihi", *Kebikeç*, Sayı 38, 2014, s. 301.

⁴³ Ak, *a.g.m.*, s. 427; Hot, *a.g.m.*, s. 41.

Günümüzde de antibiyotik ve penisilin kullanımı hastalığın tedavisinde en önemli yöntemler olarak devam etmektedir.

SONUÇ

Frengi hastalığı gerek savaş gerekse barış dönemlerinde toplum sağlığını tehdit eden önemli bulaşıcı hastalıkların başında gelmektedir. Hastalığın genellikle cinsel yolla bulaşıyor olması bu hastalığın diğer bulaşıcı hastalıklardan farklı olarak algılanmasına ve toplumdan gizlenmesine sebep olmuştur. Hastalığın bu yönüyle ön planda tutulması frengi hastalığının fuhuşla birlikte düşünülmesine ve düzenlemelerin de bu çerçevede yapılmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti’nde hastalığın yayılmasıyla birlikte başlayan mücadele, Milli Mücadele döneminde de devam etmiş, TBMM hükümeti bu sorunun çözümünde önemli bir adım olarak 5 Şubat 1921 tarihinde 90 sayılı kanunla frenginin teşhis ve tedavisini sağlayacak önlemlere başvurmuştur. Tartışmaların temelini ahlak sorunu ile kadın ve kızların muayenesinin nasıl yapılacağı oluştursa da doktor milletvekilleri masum frengiyi hatırlatarak hastalığın tedavisinin kaçınılmaz olduğunu dile getirmişlerdir. Bu girişim Cumhuriyet döneminde frengi ile mücadelede bir başlangıç teşkil etmiş ve bu kanunla, hastalığın toplumdaki algılanmasını değiştirici girişimlerde bulunulmuştur. Gerek hastaların bilgilendirilmesi, gerek tıp personelinin hastanın takibi konusunda hassasiyet göstermesi ve özellikle de çiftlerin evlenmeden önce zorunlu muayeneye tâbi tutulmaları, frenginin ilerleyen yıllardaki yayılımını önleyici faaliyetler arasında yer almıştır. Bu uygulamalar günümüzde hastalığın tedavisinde başarı kazanılması konusundaki uygulamaların başlangıç noktasını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Ak, Bilal, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sağlık Hizmetleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ed. Hasan Celal Güzel v.d., Cilt 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Arar, İsmail, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.

Arpacı, Murat, “Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye’de Frengi İle Mücadele (1920–1950)”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 130, İstanbul 2014, s. 59-86.

Behçet, Hulusi, “Frengi Niçin Ayıp Görülür? Frengiyi Neden Gizli Tutmak Adet Olmuştur? Tabiatıta Ayıp Denen Hastalık Var mıdır?”, **İstanbul Radyosunda Verilen Konferans**, İstanbul Halkevi, İstanbul 1935.

Gül, Abdülkadir, “XIX. yy’da Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 41, Erzurum 2009, s. 239-270.

Gül, Muhittin, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”, **Gazi Üniversitesi Dış Hekimliği Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, Ankara 1988, s. 249-258.

Hot, İnci, “Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele”, **Türkiye Klinikleri Tıp Etiği Hukuku Tarihi Dergisi**, Sayı 12, İstanbul 2004, s. 36-43.

Kılıç, Rüya, “Türkiye’de Frenginin Tarihi”, **Kebikeç**, Sayı 38, 2014, s. 291-305.

Kili, Suna, Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasal Metinleri “Sened-i İttifaktan Günümüze”**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.

Nasuhioğlu, İlhami, **Tıp Tarihine Kısa Bir Bakış**, Diyarbakır Tıp Fakültesi Yayını, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1975.

Resmi Gazete

Saltık, Ahmet, “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri”, <http://ahmetsaltik.net/arsiv/2014/06>

Şenel, Şennur, “19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Beşeri Bilimler Sayısı**, Cilt 13, Sayı 1, Mart 2015, s. 256-374.

Temel, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye’deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, **İlmî Araştırmalar**, Sayı 6, İstanbul 1998, s. 329-348.

Temel, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele”, Ed. Hasan Celal Güzel v.d., **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 305-311.

Temel, Mehmet, **Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele**, Nehir Yayınları, İstanbul 2008.

Toprak, Zafer, “Altıncı Daire-i Belediye” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul 1993, s. 220-223.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Yıldırım, Nuran, **İstanbul’un Sağlık Tarihi**, Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, İstanbul 2010.

SAKARYA SAVAŞI ÖNCESİNDE ENVER PAŞA’NIN ANADOLU’YA GİRME GİRİŞİMİ

*Fatih TUĞLUOĞLU**

Öz

Enver Paşa’nın ülkeden ayrılmadan önce Anadolu’ya dönme niyetinde olduğu herkesçe bilinmekteydi. Paşa’nın Batum’a kadar gelip, Türkiye’ye girme hazırlıkları öğrenilmiş ve Ankara’da endişeye neden olmuştu. Ankara hükümeti, Enver Paşa ve arkadaşları ile Trabzon, Erzurum gibi şehirlerde İttihatçı olarak bilinenleri ülkeden uzaklaştırmaya çalıştığı gibi basın-yayın yolu ile Enver Paşa aleyhinde bir kamuoyu oluşturmaya çalışmaktaydı. Bu faaliyetlerin zamanlaması oldukça dikkat çekiciydi. 8-25 Temmuz 1921 tarihleri arasında yaşanan Kütahya-Eskişehir Savaşlarında alınan yenilgi Ankara’da paniğe yol açmış, TBMM’nin başka bir şehre taşınması gündeme gelmişti. Anadolu’ya girmek ve milli mücadeleye el koymak için en uygun zamanın geldiğini düşünen Enver Paşa ve arkadaşları, Sovyet Rusya’nın temin edeceği Müslüman kuvvetlerle Anadolu’ya geçmeyi planlamıştı. Bu amaçla Batum’da bir kongre toplamışlar ve İttihat ve Terakki Fırkasını yeniden canlandırma konusunda karar almışlardı. O günlerde Anadolu’da yaşanmakta olan Sakarya Savaşı Enver Paşa’nın gelecek planlarını da etkileyecek, kazanılan zafer Mustafa Kemal Paşa’ya karşı bir alternatif oluşturmaya çalışan Enver Paşa’nın Milli Mücadele’ye el koyma planlarını altüst etmişti. Çalışmamız Sakarya Savaşı öncesinde ülkedeki gergin ve ümitsiz bir ortamdan istifade ederek, uzun zamandır planladığı Anadolu’ya girme ve Milli harekete el koyma planlarını dönemi yaşayanların hatıralarından ve araştırma eserlerden hareketle ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Batum, Enver Paşa, Sakarya Savaşı, Sovyet Rusya, TBMM

* Öğr. Üyesi Dr. Aksaray Üniversitesi, e-posta: f.tugluoglu@gmail.com

ENVER PASHA'S INITIATIVE TO ENTER ANATOLIA BEFORE THE BATTLE OF SAKARYA

Abstract

It was widely known that Enver Pasha intends to return to Anatolia before leaving the country. Pasha came to Batum and learned to prepare for entering Turkey and caused concern in Ankara. The Ankara government was trying to create a public opinion against Enver Pasha through press-broadcasting as Enver Pasha and his colleagues tried to get away from the country known as the Unionist in cities such as Trabzon and Erzurum. The timing of these activities was quite remarkable. The defeat in the Kütahya-Eskişehir Wars, which took place between 8-25 July 1921, led to panic in Ankara, and the move of the Parliament to another city was on the agenda. Enver Pasha and his colleagues thought that the best time to enter Anatolia and confiscate the national struggle was planned by the Soviet Russia to go to Anatolia with Muslim forces. For this purpose, they gathered a congress in Batum and decided to revive the Union and Progress Party. Enver Pasha, who was trying to create an alternative against Mustafa Kemal Pasha, won the plans for confiscation of the national struggle, which would affect the future plans of the Sakarya War Enver Pasha, which was happening in Anatolia in those days. Our study aims to take the plans of entering Anatolia and seizing the National Movement for a long time by taking advantage of the tense and hopeless environment in the country before the Sakarya War with the motives of the residents of the period and research works.

Keywords: Batum, Enver Pasha, Sakarya War, Soviet Russia, Turkish Grand National Assembly.

GİRİŞ

Enver Paşa'nın ülkeden ayrılmadan önce Anadolu'ya dönme niyetinde olduğu herkesçe bilinmekteydi. Paşanın Batum'a kadar gelip, Türkiye'ye girme hazırlıkları öğrenilmiş ve Ankara'da endişeye neden olmuştu. Ankara hükümeti, Enver Paşa ve arkadaşları ile Trabzon, Erzurum gibi şehirlerde İttihatçı olarak bilinenleri ülkeden uzaklaştırmaya çalıştığı gibi basın-yayın yolu ile Enver paşa aleyhinde bir kamuoyu oluşturmaya çalışmaktaydı. Bu faaliyetlerin zamanlaması oldukça dikkat çekiciydi. 8-25 Temmuz 1921 tarihleri arasında yaşanan Kütahya-Eskişehir Savaşlarında alınan yenilgi Ankara'da paniğe yol açmış, TBMM'nin başka bir şehre taşınması gündeme gelmişti. Anadolu'ya girmek ve milli mücadeleye el koymak için en uygun

zamanın geldiğini düşünen Enver Paşa ve arkadaşları, Sovyet Rusya'nın temin edeceği müslüman kuvvetlerle Anadolu'ya geçmeyi planlamıştı. Bu amaçla Batum'da bir kongre toplamışlar ve İttihat ve Terakki Fırkasını yeniden canlandırma konusunda karar almışlardı. O günlerde Anadolu'da yaşanmakta olan Sakarya Savaşı Enver Paşa'nın gelecek planlarını da etkileyecek, kazanılan zafer Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir alternatif oluşturmaya çalışan Enver Paşa'nın milli mücadeleye el koyma planlarını altüst etmişti.

Çalışmamız Sakarya Savaşı öncesinde ülkedeki gergin ve ümitsiz bir ortamdan istifade ederek, uzun zamandır planladığı Anadolu'ya girme ve Milli harekete el koyma planlarını araştırma eserlerden hareketle ele almayı amaçlamaktadır.

1- Milli Mücadele ve Bolşevizm

Birinci dünya savaşının ardından Mondros Mütarekesi ile savaştan Osmanlı İmparatorluğunun yönetim kademesini oluşturan İttihat ve Terakki Fırkası, 1-2 Kasım 1918'de yaptıkları kongre ile kendisini fesh etmişti. Enver, Talat ve Cemal Paşalar ülkeyi terk etme kararı almışlar ancak mücadeleye yurtdışından yürütmeye karar vermişlerdi. Enver Paşa Türkiye'den ayrıldıktan sonra Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya gelerek mücadeleye başlamak istiyordu.¹ Aslında Enver Paşa mücadeleyi idare etmek için Bakü'ye geçmek ve 1918 yılı sonu itibariyle güçlenmiş bulunan askeri birliklerin başına geçmek istemekteydi.

Almanya'ya giden İttihatçı liderler, çeşitli nedenlerle Almanya'da bulunan ve ülkelerine dönemeyen doğu milletlerine mensup insanları emperyalizme karşı örgütlemeye çalışmaktaydı. Bu amaçla Enver Paşa, Berlin'de İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadını kurmuştu. Bu arada Bolşevik ihtilalı nedeniyle Birinci Dünya Savaşından çekilmek durumunda kalan Rusya, emperyalizm karşıtlığı ile ezilen milletlerin ilgisini kazanmaya gayret etmekteydi.²

Bolşevizm bu süreçte alınan mağlubiyetler, işgaller ve toprak kayıplarıyla son derece bunalmış bir vaziyette bulunan Türkiye'de ilgiyle karşılanmış, yeni düzenin iyilikleri ülkede tartışılmaya başlanmıştı. Ankara'da meclisin açıldığı günlerde birçok mebus bolşevik olmaktan bahsetmekte ve

¹ Enver Paşa Doğu Anadolu'da örgütlenmek için Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli komitacılarından Halit Bey ve Rüştü Bey'i bölgeye göndermişti. İsmail Akbal, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet**, Serander Yayınları, Trabzon 2008, s.58.

² Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.193.

ülkenin kurtuluşunun bolşevizmden geçtiğini düşünmekteydi. Bu ilgi TBMM'nin faaliyete başladığı günlerde dış desteğe şiddetle ihtiyaç duyan Türkiye'nin Rusya ile ilişki kurmasına vesile olabilirdi. İşte bu ortamda Mustafa Kemal Paşa yakın arkadaşları aracılığı ile Yeşil Ordu Cemiyeti ve Türkiye Komünist Fırkası'nı kurdurmuş böylece ülkede sol örgütlenmeyi denetim altına almak istemişti.³

Enver Paşa 1920 yılının sonu itibariyle Anadolu'ya geçme niyetini yakınlarıyla paylaşmakta ve Ruslardan alacağı kuvvetlerle Yunan cephesine yardım etme amacındaydı. Türkiye'deki arkadaşlarının kendisine bağlı olarak çalışmakta olduklarını açıklamıştı.⁴

Enver Paşa bolşevizmi İslam ile uzlaştırmak sömürge yönetimleri altında yaşayan Müslümanları uyandırmayı ve emperyalist ülkelere karşı harekete geçmeye çalışmaktaydı. Bazı eski İttihatçılar Bakü'de Türk Komünist Fırkası(TKF)nı kurmuşlar ve Azerbaycan'da Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesine katkıda bulunmuşlardı. Sovyet Rusya ise sosyalist kimliğiyle faaliyet göstermeye çalışan müslümanları kullanarak İslam dünyasında etkin olmak istiyordu. Çünkü bolşevikler, Avrupa emperyalizmine karşı bir ölüm-kalım mücadelesi vermekte ve kurtuluşu Almanya ve Avrupa'daki proleterya ihtilallerinde görmekte, biryandan da emperyalizme özellikle İngiliz emperyalizmine Asya'daki kurtuluş mücadelelerini destekler görünmekteydi.⁵

İttihatçıların TKF'si Rusların bu ilgisini Türkiye'deki milli hareket üzerinde etkilik kurmak için yararlanmak istiyorlardı. Ancak Ankara hükümeti Rusya ile aracı kullanmadan irtibat kurmak için Moskova'ya kendi temsilcilerini göndermeye karar vermiş ve eski İttihatçıların gizli emellerinden uzak durmak istemişti.⁶

Azerbaycan'ın sosyalistleştirilmesinde büyük rol oynayan Halil Paşa, çalışmalarının karşılığında Kızılordu'ya bağlı 11.ordunun başına kendisinin kumandan olarak getirileceğini düşünmesine karşın Moskova yönetimi bu

³ Zürcher, *age*, s.189-191.

⁴ Saime Yüceer, "Enver Paşa'nın Anadolu'da İktidarı Ele Geçirme Çabaları" *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 33, 2007, s.205.

⁵ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, II, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.490.

⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları, Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s.58; Ali Fuat Paşa'ya göre Rusların Anadolu hareketinin temsilcileriyle irtibat kurmak yerine Talat, Cemal ve Enver Paşalar ile temas kurmak istemesinin arkasında adı geçen isimlerin Panislamizm ve Pantürkizm politikasını takip ettiklerinden onların Türk-İslam dünyasındaki nüfuz ve itibarlarından yararlanmak istiyordu. Cebesoy, *age*, s.163.

beklentiği karşılıksız bırakmıştı.⁷ Bu beklenti gerçekleşseydi Enver Paşa Kızıldordu'nun kendisine vereceği birliklerin yardımıyla Anadolu hareketinin liderliğini ele geçirmeye çalışacaktı. Azerbaycan'da sosyalist yönetim kurulmasından sonra TKF'deki eski İttihatçıları tasfiye ederek partiye tek başına egemen olan Mustafa Suphi de Anadolu hareketine ilgi duymakta ve Sovyetlerin yardımıyla Ankara'nın başlatacağı antiemperyalist mücadelede aktif rol oynamak istemekteydi. Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya yönelik propagandası devam ederken 1 Eylül 1920'de Bak Şark Milletleri Kongresi toplanmıştı. Mustafa Suphi Bey'in öncülüğünde 3.Enternasyonalin düzenlediği kongreye Enver Paşa da katılmıştı. TBMM'nin temsilcisi İbrahim Tali Bey ve Erzurum ve Trabzon'dan temsilciler de kongrede bulunmuştu. Kongre Türkiye'nin bağımsızlığına kavuşması için desteklenmesini isterken işçi ve köylüleri mücadele için bağımsız bir örgüt etrafında birleşmesini tavsiye etmişti.⁸ Kongreden sonra TKF'den dışlanan Enver Paşa ve ekibini Rus hükümeti, İngiliz emperyalizmine karşı kullanabileceğini düşündüğü için Moskova'dan uzaklaştırmamış ve Ali Bey misyonu adıyla tanınmıştı.⁹ Bak'de sosyalist yönetim kurulduktan sonra Halil Paşa ve arkadaşları tasfiye edilerek, Anadolu ile irtibat kurma işleri Mustafa Suphi Bey'e verildi.¹⁰

Bak Kongresinden sonra Mustafa Kemal Paşa, Anadolu hareketine sosyalistlerin desteğiyle el koymak isteyenlerin çalışmalarına karşın yakın çevresine kurdurduğu Türkiye Komünist Fırkası ile sol hareketi sahiplenmeye çalışmış ve Bolşevizm propagandalarına göz yummuştu. Ancak bu tür faaliyetler 1921 yılının ilk aylarında yaşanan Birinci İnönü Savaşının ardından hoş görülmemeye başlanmış ve engellenmişti.

2-Enver Paşa'nın Halk şurular Fırkası ve Karşı Tedbirler

İslam dünyasındaki ve Anadolu'daki bağlantılarını kullanarak emperyalistlere karşı mücadele etmek isteyen Enver Paşa Bolşeviklerin desteğini almak için İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın Türkiye kolu olan Halk şurular Fırkası(HşF) nı kurmuş, sosyalizmin ilkeleri ile İslami yönetim biçimi birleştirmeyi amaçlayan(Mesai) adında bir program hazırlamıştı. Yönetimde halkın söz sahibi olmasını amaçlayan ilkeler olmasına karşın devletin başında Osmanlı ailesinden bir halife olacaktı. Enver Paşa programını

⁷ Yüceer, **agm**, s.206.

⁸ Cebesoy, **age**, s.25.

⁹ Cebesoy, **age**, s.167.

¹⁰ Yüceer, **agm**, s.206.

hazırladığı bu sistemi milli mücadele veren Anadolu’da kurmak ve ardından sömürge olarak yaşayan İslam dünyasına uygulamak istiyordu.¹¹

Enver Paşa’nın İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadını Mustafa Kemal Paşa tarafından el konulan ve kaybedilen pozisyonunu tekrar kazanmak için bir araç olarak kullandığını iddia eden Masayuki Yamauchi, cemiyetin faaliyetlerinin ittihatçılar için dış politikalarını gizlemek için gizlendiğini söylemekteydi. Enver Paşa’nın en yakın adamlarından Hacı Sami bile çalışmalarının bir programdan yoksun olmasından şikayet etmekteydi.¹²

Enver Paşa, Berlin’de bulunduğu günlerde Moskova’daki amcası Halil Paşa’ya yazdığı 4 Kasım 1920 tarihli mektupta ilkbaharda Anadolu’ya gitmek istediğini, Ruslardan temin edilecek süvari birlikleriyle Kafkaslardan Türkiye’ye girmeyi düşündüğünü açıklamıştı. Enver Paşa Anadolu’ya geçme arzusunu Halil Paşa aracılığıyla Ruslara iletmiş ancak olumlu cevap alamamıştı. Rus yetkililer Anadolu’ya, yapılacak bir müdahalenin Yunanlılara karşı organize olmaya çalışan TBMM hükümetinin gücünü azaltacağını ve halk arasında ikiye neden olacağını iddia etmişti. Bu nedenle Enver Paşa, HŞF vasıtasıyla Anadolu’ya yönelik örgütlenme çalışmalarına ağırlık vermişti.¹³ Enver Paşa’nın örgütü HŞF’nin programı ve geleceğe dair yaptığı planlar Karabekir Paşa’nın cabalarıyla engellenmeye çalışılmış ve bu konuda TBMM’yi bilgilendirmişti.¹⁴

Enver Paşa Anadolu’ya girme çalışmaları Türkiye’de Trabzon’da yapılmaktaydı. Şehirde gerek askeri gerek mülki idareciler arasında ittihatçılar bulunmakta ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa’ya mensup olduğu bilenen Yahya Kaptan da Trabzon’da idi.¹⁵ Paşa’nın eski yaveri Yenibahçeli Şükrü, Nail Bey, Binbaşı Naim Cevat da Trabzon’da idi. Trabzon’daki Enver Paşa taraftarlarının iyi çalıştıkları adamları vasıtasıyla halkı hazırladıkları anlaşılmaktaydı.¹⁶ Moskova’da bulunan Halil Paşa’nın da sağlık sorunları gerekçesiyle Trabzon’a gelmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları endişelenmeye başlamışlar ve İttihatçılara karşı tedbir almaya çalışmışlardı. Ali Fuat Paşa’nın bilgilendirmesiyle Halil Paşanın girişiminden haberdar olan

¹¹ Avcıoğlu, **age**, s.514; Mesai hakkında bkz: Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925**, I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.378.

¹² Masayuki Yamauchi, **Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa, Türkiye’den Türkistan’a**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, s.51.

¹³ Cebesoy, **age**, s.170; Enver Paşa ve adamları, Anadolu için hazırladıkları ordu hakkında abartılı rakamlar vererek dikkat çekmeye çalışmaktaydı. Yamauchi, **age**, s.36.

¹⁴ Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyet Doğru 1921-1922**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.290.

¹⁵ Akbal, **age**, s.317.

¹⁶ Aynı yer

TBMM hükümeti, paşanın Trabzon'a çıkmasına mani olmaya çalışmış ancak sonra birkaç ay kalmasına izin vermişti¹⁷. Halil Paşa ve ailesi Nisan 1921'de Trabzon'dan deniz yoluyla ayrılmış, ardından HŞF'nin adamlarından Naim Cevat ve Küçük Talat Bey tutuklanarak İstanbul'a gönderilmişti.¹⁸

Bu arada Talat Paşanın ölümünün ardından yurtdışındaki İttihatçıları etrafında toplamaya çalışan Enver Paşa Anadolu'ya geçmek ve Anadolu hareketinin liderliğini almak için şartların olgunlaştığını düşünmekte ve TBMM'nin takip ettiği siyaseti eleştirerek, Ankara'nın şahsi diktatörlüğe gittiğini ileri sürmekteydi.¹⁹ İttihatçılar Bakü ve Batum'da Anadolu hareketine yardım etmek için gönüllü gruplar oluşturduklarını söyleyerek asker toplamaya çalışmakta ve bu gücün Anadolu'da Bolşevizm için kullanacağını iddia ederek Moskova'nın dikkatini çekmeye uğraşıyorlardı.²⁰

Ankara hükümeti ise ülkeye dönmek için fırsat arayan Enver Paşa'nın hareketlerini kuşkuyla izliyor,²¹ ülke içindeki taraftarlarının faaliyetlerini engellemeye çalışıyordu. Bu amaçla bakanlar kurulu 12 Mart 1921'de Enver ve Halil Paşalar ile emsali zevatın Anadolu'ya gelmeleri dâhili ve harici siyasetimiz açısından aykırı görüldüğünden yasaklama kararı almıştı. Ayrıca Trabzon Valisi Naci Bey, Enver Paşanın kimliğini gizleyerek Trabzon'a gelebileceği konusunda uyarılmıştı. Ankara hükümetinin endişesini artıran son olay Enver Paşa'nın Moskova büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya Rusya içinde seyahate çıkacağını bildirerek Moskova'dan ayrılması olmuştur.²²

Ankara hükümeti, Trabzon ve Erzurum bölgesinde görev yapan ve Enver Paşa'ya yakın olma ihtimali olan kumandanları bölgeden uzaklaştırma kararı almıştı. Dokuzuncu Kafkas Tümeni Komutanı Halit Bey ve Rize Alay Komutanı Yenibahçeli Şükrü Bey batı cephesine alınmıştı. Ayrıca Trabzon'daki Tümen Komutanı Nuri Bey de görevinden alınmıştı. Aynı şekilde diğer tümen kumandanı Albay Kazım Bey de batı cephesine alınması düşünülen isimlerdendi.²³

¹⁷ Karabekir Paşa, Halil Paşa'nın Trabzon'da kalmasına daha önceki hizmetlerinde dolayı kendisinin izin verdiğini açıklamıştı. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.81.

¹⁸ Akbal, **age**, s.328.

¹⁹ Goloğlu, **age**, s.295.

²⁰ Yüceer, **agm**, s.209

²¹ Ankara hükümeti, istihbarat memurları ve ajanları ile Enver Paşa'yı takip ediyor faaliyetlerini öğrenmeye çalışıyordu. Moskova Askeri Ataşesi Saffet Bey ve İbrahim Tali Bey bu konuda Ankara'ya bilgi aktarıyorlardı. Akbal, **age**, s.330.

²² Karabekir, **age**, s.113.

²³ Karabekir, **age**, s.111.

Bu arada Enver Paşa aleyhinde propaganda silahı da kullanılmaya başlanmış, Ankara hükümetinin yayın organı olan Hâkimiyeti Milliye gazetesinde yayınlanan bazı makalelerde Enver Paşa'nın geçmişteki faaliyetleri anlatılıp, birinci dünya savaşındaki yenilgi ve kayıpların baş sorumlusu olduğu vurgulanmış, şimdi bolşevizm kimliği ile HŞF adıyla ülkeye girmeye çalıştığı anlatılıp, kamuoyunun ilgisi çekilmeye ve Enver Paşa'ya karşı harekete geçmesi istenmiştir.²⁴

Kendisinin Anadolu'ya geçme girişimlerini önleyecek için tedbir alan Ankara hükümetine karşı Enver Paşa yaptığı açıklamada yurtdışında kalmanın memlekete faydasız olduğunu hissettiği anda Türkiye'ye geleceğini söylemişti.²⁵

Enver Paşa'yı Türkiye'ye gelme konusunda cesaretlendiren son olay ise TBMM ordularının Eskişehir-Kütahya savaşlarında mağlup olup çekilmeye başlamasıydı.

3-Batı Cephesinde Buhranlı Dönem ve Enver Paşa

Eskişehir-Kütahya savaşlarında mağlup olan TBMM ordularının Sakarya Nehrinin doğusuna alınmasıyla milli mücadelenin en sıkıntılı dönemi başlamıştı. Eskişehir ve Kütahya bölgelerinin kaybedilmesiyle Yunanlıların Ankara'ya yöneleceği düşünülmüş ve şehri boşaltma hazırlıkları yapılmıştı. TBMM de aynı endişeyi yaşamakta ve yenilginin sorumlusunu aramaktaydı. Yapılacak mücadelenin milli hareket için belki de son mücadele olacağını düşünenler bulunmaktaydı. Bu süreçte Enver Paşa taraftarları da harekete geçmiş ve ülkeye gelmesi için şartların olgunlaştığına inanmışlardı.²⁶ Batum'da bulunan Halil Paşa Enver Paşa'ya yazdığı mektupta Türkiye'ye geçmenin zamanının geldiğini, silahlı bir kuvvetin eşliğinde Anadolu'da tutunmanın mümkün olacağını ifade etmişti.²⁷

Yunan ordusunun Ankara'ya yaklaşmış olması nedeniyle, Sovyet Rusya'nın desteğini alarak Anadolu'ya geçmek isteyen Enver Paşa, Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile görüşme yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın başarısız olması halinde kendisinin Anadolu'da destekleneceğini düşünerek 30 Temmuz 1921'de Batum'a gitmişti. Batum, Enver Paşa ile irtibatı olan ittifakçıların en güçlü olduğu Trabzon'a birçok bakımdan irtibatlıydı. Enver

²⁴ Akbal, *age*, s.336.

²⁵ Cebesoy, *age*, s.243.

²⁶ Fahri Belen, *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s.338.

²⁷ Akbal, *age*, s.341.

Paşa'nın Türkiye'ye girmeden önceki son istasyon olan Batum'a gelmesi TBMM'de bulunan taraftarlarını hareketlendirmiş, bu grubun lideri pozisyonundaki Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek Ankara'dan ayrılmış ve Batum'a gelmişti. Yapılan görüşmede paşanın Anadolu'ya nasıl geçeceği konusu tartışılmıştı. Buna göre Trabzon'da bulunan Enver Paşa'nın adamlarından Küçük Talat ve Yahya Kaptan asker kaçaklarından ve mahkûmlardan kalabalık bir sayıda bir tabur kurmuş ve silahlandırılmıştı. Enver Paşa bu taburun başına geçerek Ankara'ya yürüyecekti. Halit Bey'in yardımıyla bir hükümet darbesi yapılacak ve Mustafa Kemal Paşa'nın yerine kendisi geçecekti.²⁸ Cebesoy'a göre, Enver Paşa'nın Türkiye'ye girmek için Batum'da bulunması üzerine Ruslar, Enver Paşanın başarı şansını öğrenmek amacıyla, Türkiye büyükelçiliği ile irtibata geçmişler ve yardım amacıyla Enver Paşa'nın kumandasında müslüman kuvvetlerin Anadolu'ya geçişine izin verilip verilmeyeceğini sormuşlardı.²⁹ Ali Fuat Paşa, Çiçerin'e verdiği cevapta Rusların bu hareketinin Moskova Antlaşmasına aykırı olacağını ifade etmişti. Bu süreçte Enver Paşa, TBMM'nin batılılarla anlaşma ihtimali olduğunu, şayet kendisi Ankara'da iktidar mevkiine geçerse Bolşeviklerle daha samimi münasebetlerde bulunacağını vaad etmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın takip ettiği dış politikanın hatalı olduğunu söylemişti.³⁰ Ayrıca Anadolu'yu emperyalist bölüşümden kurtaracak programın Bolşevik ihtilal yönetim olduğunu iddia etmişti.³¹

Enver Paşa, Batum'da 5-8 Eylül 1921'de HŞF'nin ilk genel kongresini toplamıştı. Kongrede fırkanın programı ve hareket planı hazırlanmış, Anadolu'da yaşanan gelişmelerin mücadelenin daha uzayacağını gösterdiğini, memleketin bağımsızlığının sağlanması için bu yolda çalışmaya devam edileceğini açıklanmıştı. Ayrıca Ankara hükümetinden İttihatçılara yönelik tavırlarını değiştirmesini, HŞF mensuplarının serbestçe çalışmalarına izin verilmesini istemişti. O günden sonra İttihat ve Terakki adı ve mührü tekrar kullanılmaya başlanıştı. Buna göre Enver Paşa, programı uygulamak için Anadolu'ya geçerek, ordunun yönetimini üstlenecekti. Kongre kararları TBMM'ye, Trabzon Valiliğine ve Kazım Karabekir Paşa'ya gönderilmişti.³²

İngiliz Times Gazetesinin İstanbul muhabirine dayanarak yaptığı habere göre; Dağıstan bölgesinden toplanan müslüman askerler İttihatçıların

²⁸ Cebesoy, **age**, s.241.

²⁹ Cebesoy, **age**, s.237-238. Sakarya Savaşı günlerinde Karabekir Paşa, kendisini ziyarete gelen Kars'taki Rus Konsolosu Mihailovskiye Enver Paşa'nın Batum'da bulunmasının Bolşeviklere karşı samimiyetlerini azalttığını söylemişti. Karabekir, **age**, s.126.

³⁰ Cebesoy, **age**, s.239.

³¹ Yamauchi, **age**, s.65

³² Goloğlu, **age**, s.297.

liderlerinin denetiminde güneye doğru hareket etmekte ve Sovyet Rus yöneticileri ise bu girişimleri himaye etmekteydi.³³

HŞF'nin genel kongresini yaptığı günlerinde Sakarya Savaşı devam etmekte ve bir ölüm mücadelesi veren Türk ordusunun verdiği mücadele TBMM'de endişe ve merakla takip edilmekteydi. Batum'da toplanan HŞF kongresinin Enver Paşa konusunda oluşturmaya çalıştığı kamuoyu beklenen neticeyi vermeyecekti. Türk ordusunun zaferi, Yunan ordusunun çekilmesiyle kesinleşmiş, Ankara kurtulmuştu. Kurtulan sadece Ankara değil, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği idi.

Yunanlıların geri ekilmeleri ve daha fazla ilerlemelerinin mümkün olmadığına anlaşılmaması üzerine Enver Paşa'nın oluşan darboğazdan istifade ederek milli mücadeleye el koyma girişimi başarısız olmuş, Enver Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa'nın yerine bir alternatif olarak düşünen Ruslar da Gazi Paşa'nın liderliğini kesin olarak kabul etmişti.³⁴ Ruslar Türkiye politikalarında değişiklik yaparlar ve Basmacı ayaklanmasını bastırmak için Enver Paşa'dan yararlanmak istemişlerdi. Enver Paşa, Anadolu'ya girme planı suya düşünce Ruslara karşı mücadele etmek için Orta Asya'ya gitmeye karar vermişti. Ruslar, Ankara'ya büyükelçilik heyeti göndermişlerdi.

Anadolu'ya girme ümitlerini kaybeden Enver Paşa 19 Eylül 1921 tarihinde Batum'dan ayrılmıştı. Batum'da kalan diğer ittifakçıların sınır dışı edilmesi için Sovyetlere nota veren Ankara hükümeti, Bahattin Şakir, Halil Paşa, Küçük Talat, Doktor Nazım ve bazı isimlerin Türkiye sınırından uzaklaştırılmasını istemişti.³⁵

Daha önce şehirdeki İttihatçı yapılanmaya yakın duran Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de yayın organı İstikbal aracılığıyla Enver Paşa aleyhinde yayın yaparak kendini temize çıkartma çalışmaktaydı.³⁶

Ancak TBMM, Trabzon bölgesinde Enver Paşa'yı desteklediğini düşündüğü kişi ve gruplara karşı harekete geçmişti. Trabzon Tümen Komutanlığına Sami Sabit Bey'in atanması ile TBMM'nin Trabzon'u İttihatçılardan temizleme çalışmaları başlamıştı.(14 Kasım 1921)Yahya Kaptan hakkında soruşturma açılmış, tutuklanarak Sivas'a gönderilmişti. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de soruşturma kapsamına alınmış, hesapları incelenmiş ve yönetimi de görevden çekilmeye zorlanmıştı. Ancak TBMM'nin Trabzon yönelik yürüttüğü soruşturmaya ve bu süreçte Sami Sabit

³³ Cebesoy, **age**, s.247.

³⁴ Zürcher, **age**, s.196.

³⁵ Akbal, **age**, s.346.

³⁶ Aynı yer.

Bey'in tavizsiz ve sert uygulamalarına Trabzon milletvekillerinin tepkileri TBMM'de tartışılmıştı.

SONUÇ

Ankara hükümeti Enver Paşa'nın yurtdışındaki faaliyetlerinden her zaman şüphe duymuş ve tedbirler almaya çalışmıştı. 1921 yılı itibariyle Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmek için hazırlandığı bilinmekteydi. Sovyetlerle kurulan ilişkilerin bir yansıması olarak ülke içinde açılan sol fırkaların faaliyetlerinin bastırılması sürecinde Bolşeviklerin desteklediği İttihatçı grubun çalışmaları engellenmek istenmişti. Mustafa Kemal Paşa, ülkeyi Sovyet Rusya'nın güdümüne sokacağına inandıkları için ve Birinci Dünya Savaşına girişin müsebbibi olarak gördükleri İttihatçı grubun faaliyetlerin önlenmesi gerektiğine inanmaktaydı. Ankara hükümeti, savaş devam ettikçe Enver Paşa'nın Anadolu'dan uzak durmasını, Türkiye İngiltere ile barış yaparsa İslam dünyasında İngiltere aleyhinde faaliyette bulunmamasını istemişti.

Sakarya zaferi, Mustafa Kemal Paşanın iktidarını sarsılmayacak şekilde güçlendirdiği gibi Anadolu'da Moskova'ya bağlı bir yönetimin kurulmasını önlemiş, Sovyet Rusya, Türkiye'nin sosyalistleşmeyeceğini kabullenmişti.

Sovyet Rusya'nın Ankara hükümeti ile ilişki kurmasına karşın Enver Paşa ve ekibinin Rusya içinde faaliyet göstermesine izin vermesi ve adeta İttihatçıları Ankara'ya karşı elinin altında tutmak istemesi, Rusya'nın Ankara'ya mesafeli durduğunu göstermekteydi. Aslında Bolşeviklerin amacının zor durumda bulunan Türkiye'nin şartlarını kullanarak, gerek Anadolu'ya gerek İslam dünyasına rejimi ihraç etmektir. Hem Mustafa Kemal Paşa hem de Enver Paşa ile irtibat kurmalarının amacı bundan ibaretti.

KAYNAKÇA

Akbal, İsmail, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet**, Serander Yayınları, Trabzon 2008.

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, II, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993.

Belen, Fahri, **Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

Cebesoy, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları, Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya**, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002.

Goloğlu, Mahmut, **Cumhuriyete Doğru 1921-1922**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010

Tunçay, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar1908-1925**, I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Yamauchi, Masayaki, **Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa, Türkiye’den Türkistan’a**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995.

Yüceer, Saime, “Enver Paşa’nın Anadolu’da İktidarı Ele Geçirme Çabaları” **Akademik Araştırmalar Dergisi**, S. 33, 2007.

Zürcher, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

